

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ นิเวศวิทยาชาวนา:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและ
ภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง

**Peasant Ecology : The Cultural History and Ecological Wisdom of the
People in the Maekhong basin**

โดย ชันวา ใจเที่ยง

มิถุนายน 2549

สัญญาเลขที่ TRG4780002

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

**โครงการ นิเวศวิทยาชาวนา:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา
ทางนิเวศของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง**

**Peasant Ecology : The Cultural History and Ecological Wisdom of the
People in the Maekhong basin**

**โดย ชันวา ใจเที่ยง
มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์**

**สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)**

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ต้องขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นอย่างสูง ในการให้คำแนะนำ สนับสนุนงานวิจัยนี้ด้วยความเอาใจใส่ จริงใจตลอดมา ท่านอาจารย์ฉัตรทิพย์ เอื้ออาทรต่อข้าพเจ้ายิ่ง ถึงขนาดเดินทางไปเยี่ยมในพื้นที่ชนบท แม้นทางจะทุรกันดาร ไกลแสนไกล ท่านเป็นอาจารย์ผู้ใหญ่ สุขภาพไม่ดีมากนัก ยังอุตส่าห์เดินทางไปให้กำลังใจในพื้นที่ ฝนตกรินๆ ท่านยังเดินตากฝน บนคันไถนา เพื่อไปนั่งสัมภาษณ์ชาวบ้านกับข้าพเจ้า ที่เถียงนามงหญ้า ที่ บ้านบ่อแกลใหญ่ อ.สองดาว จ.สกลนคร ในขณะที่ต้นข้าวกำลังแตกใบอ่อนและเขียวจะนายน้อยกำลังเพลินกับการแหวกว่ายเล่นน้ำ ในท้องทุ่งเมื่อฝนรินใหม่ๆที่ปลายนา ณ ดินแดนแห่งนั้นเมื่อกาลอดีต จิตรภูมิศักดิ์ อดีตอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดครู เคยเดินทางไปให้การศึกษากับมวลชนเช่นกัน ขอขอบคุณท่านอาจารย์ฉัตรทิพย์ยิ่ง โดยมีอาหาสิ่งใดมาตอบแทนน้ำใจ อันสูงล้ำ

ข้าพเจ้าใคร่ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ยิ่ง ที่กรุณาให้ทุนสนับสนุนอาจารย์ในชนบท ที่มีความรู้้อยอย่างข้าพเจ้า ได้มีโอกาทำงาน ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ปิยวัติ บุญ-หลง ผู้อำนวยการ สกว. และศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการของสกว. รวมไปถึงเจ้าหน้าที่ของสกว.ทุกท่าน ที่ติดตามและแนะนำ-สนับสนุน ขอขอบคุณมาก

ข้าพเจ้าขอขอบคุณผู้อาวุโส ดร.ปราโมช นาคทรเทพ นักวิชาการอาวุโส ที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับสถานการณ์ชาวนาไทย คุณตาสุรจิตต์ จันทรสาขา ประธานสภาวัฒนธรรม จังหวัดมุกดาหาร ที่กรุณาให้สัมภาษณ์และเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์บ้านเมืองลุ่มแม่น้ำโขง ขอขอบคุณคุณพรพิไล เลิศวิชา “พี่น้อง” เมธีวิจัยอาวุโส สกว. ที่กรุณาดูแล ในระหว่างที่เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ขอขอบคุณอาจารย์สหัส หาญสินธุ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ ที่ให้โอกาสและสนับสนุนการทำงานวิจัย อาจารย์สำราญ พรพลทอง รองอธิการบดีฯ ผู้บริหาร และเพื่อนๆอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ มหาวิทยาลัยที่เล็กและห่างไกลที่สุดของประเทศ รวมไปถึงนักศึกษาสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม และสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ ที่เป็นเพื่อนเดินทางไปทำงานวิจัยในพื้นที่

ที่ลืมมิได้คือพี่น้องประชาชน ริมฝั่งแม่น้ำโขง ในหลายสิบหมู่บ้าน หลายครอบครัวที่ข้าพเจ้าเดินทางไปสัมภาษณ์ พี่น้องมีน้ำใจยิ่ง ข้าพเจ้ามีอาจนารายชื่อท่านมาประกาศเกียรติคุณ ได้ทั้งหมด ขออนุญาต ยกมาเป็นบางท่าน บางจังหวัด เช่น เจ้าอาวาสวัดบ้านกาลิม จ.อุดรธานี คุณตาล้อม ดิดวงพันธ์ จ.มุกดาหาร คุณยายเบ็ง ขัดติยะ จ.นครพนม คุณตาลำปาง บุตรโงะจันโท จ.หนองคาย คุณตาบันเลิง คัทจิต จ.สกลนคร คุณพ่อสมาน พรหมรักษ์ จ.กาฬสินธุ์

ขอบใจพี่น้องทางฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่เอื้ออาทร มีน้ำใจต่อข้าพเจ้า และคณะ ตลอดมา ตั้งแต่คราวการจัดสัมมนาชาวนา 2 ฝั่งโขง ครั้งที่เมืองมหาชัย แขวงคำม่วน เมื่อ ปี พ.ศ.2546 ที่ข้าพเจ้าเคยไปนอนในหมู่บ้านชาวนาปฏิบัติ รื่นน้ำเซบั้งไฟ เมืองมหาชัย เพื่อเตรียมงาน และในครั้งต่อมา ที่แขวงสหวันเขต เมื่อปี พ.ศ.2548 ซึ่งจัดร่วมกับทางศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์ การเมือง จุฬาฯ บัลีมน้ำใจ น้องกองสี เสือองโผไซ เมืองซำเหนือ ที่มีน้ำใจให้เสมอ

ธันวา ใจเที่ยง

มิถุนายน 2549

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ : TRG4780002

ชื่อโครงการ : นิเวศวิทยาชาวนา:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง

ชื่อนักวิจัย : นายธันวา ใจเที่ยง มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์

E-mail Address: parivuthagul @ yahoo.com

ระยะเวลาโครงการ : 1 กรกฎาคม 2547 - 30 มิถุนายน 2549

การขาดดุลยภาพทางนิเวศของโลก สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่ง นั่นคือ แนวทางการพัฒนาและแนวดำเนินชีวิตของผู้คน มักมุ่งเน้นไปในเรื่องของ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สิ่งใด ๆ ก็แล้วแต่ที่เกี่ยวเนื่องกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเพิ่มรายได้ เป็นเรื่องที่น่าสรรเสริญ ยกย่อง เชิดชู แต่วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ที่มีก่อให้เกิดรายได้ หรือ มีรายได้ได้น้อย ไม่ดีวิไลซ์ วิถีชีวิตและแนวทางเยี่ยงนั้น มักถูกหมกมุ่น หยามเหยียด มองดูว่าไร้ค่า โดยเฉพาะชาวนา ชาวนาถูกมองด้วยสายตาหมิ่นแคลนและเป็นชนชั้นต่ำในสังคม งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง แอ่งสกลนคร-นครพนมโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ – เชิงคุณภาพ และการสำรวจทางชีวนิเวศ

พบว่าชาวนาหาได้ เป็นเพียงผู้ปลูกข้าว ให้เขาขุดริต และกล่าวหาว่าเป็นเพียงผู้ยากไร้ในสังคมไม่จากการศึกษาวิถีชีวิตของชาวนาแอ่งสกลนคร-นครพนม “แอ่งศรีโคตบูร” ผ่านการสำรวจและการศึกษาเชิงคุณภาพ ชาวนาทั้งหลาย กลับเป็นผู้ปลูกประวัติศาสตร์ ปลูกวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวนามีโลกทัศน์แห่งชีวิต คือ การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล เป็นส่วนหนึ่งและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เป็นรากฐานที่จะนำไปสู่การจัดการนิเวศให้เกิดดุลยภาพ การเป็นเจ้าของสิทธิทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเพียงสิ่งชั่วคราวเท่านั้น หาได้เป็นเจ้าของสิทธิอย่างแท้จริงไม่ ผืนนาและผืนป่า มีผี-เทพเทวดาดูแล ชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบดังกล่าว อันเป็นภูมิปัญญาทางนิเวศ ในการที่จะบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพและกายภาพอย่างหนึ่งของชาวนาตะวันออก การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและการไผ่หาสังคมแห่งความสันติสุข คือ ความปรารถนาอันเป็นเบื้องหลังแห่งชีวิตของชุมชนชาวนา

ปัจจุบันโลกยังเชื่อว่าแนวทางการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเชิดชูการพัฒนาภายใต้แนวทางดังกล่าวนั้นเป็นสิ่งดี เพราะเป็นความชอบธรรม ภายใต้การสนับสนุนทางวิชาการอย่างเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมืองทุนนิยม อันเป็นวิชาการอยู่บนฐานคิดหรือโลกทัศน์แบบการพิชิตธรรมชาติและตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัด อันเป็นหมุดยืนวิชาการแบบตะวันตกที่โลกทั้งโลกเดินตาม แต่จากการพบรากฐานทางวัฒนธรรมและการจัดการทางนิเวศของชาวนาลุ่มน้ำโขง ทำให้ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องมาสร้างหมุดยืนวิชาการแบบใหม่ บนพื้นฐานแห่งโลกทัศน์แบบชาวนาตะวันออกที่เกื้อกูลและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ วิชาการและการพัฒนาจึงจะรับใช้ธรรมชาติและประชาชนผู้ยากไร้ หากยังยึดตามหมุดยืนวิชาการแบบเดิมโลกทั้งโลกก็จะยังขาดดุลยภาพอยู่ต่อไป

คำหลัก: นิเวศวิทยาชาวนา,การบริหารจัดการทางนิเวศ, ภูมิปัญญาตะวันออก , ลุ่มแม่น้ำโขง ,

หมุดยืนวิชาการ

Abstract

Project Code : TRG4780002

Project Title: Peasant Ecology : The Cultural History and Ecological Wisdom of the People in
the Maekhong basin

Investigator: Tunwa Chaiteing , Kalasin Rajabhat University

E-mail Address : Parivuthagul @ yahoo.com

Project Period : 1 July 2004- 30 June 2006

The global ecological imbalance has as one of its major causes the people's means of development and lifestyle. Economic growth and advancement in science and technology have been accentuated. Whatever is related to increment of incomes would be praised, whereas lifestyles and cultures that do not create income or create small income and are uncivilized would be regarded as valueless. This is especially true among farmers, who are looked down as the low-class level group in the society along the course of development. This research study was aimed at studying the cultural history and ecological wisdom of local peoples of the Maekhong basin. The study applies the use of a qualitative research technique and ecology survey on Sakhonnakhon-Nakhonphanom basin.

The study reveals that the local peoples call "peasant farmers" are not just rice growers who have been taken advantages of and referred to as poor people. The two-year survey and qualitative research study on the lifestyle of farmers of Sakhonnakhon - Nakhonphanom "Sri Kotaboon Basin" reveals that farmers are growers of history and culture. The vision of life of farmers means living with the nature supportively and respectfully as a part of it. This is the basis leading to balanced ecology. Possessing natural resources is only temporary: no one has the true rights. Paddy fields and forests have their guardian spirits and farmers are part of system , that we call oriental wisdom of ecological management. Living with the nature and seeking a peaceful society is the hope of all farmers.

Nowadays, it is still believed that development emphasizing economic growth and praising development under the trend is good, since it is right under the academic support such as economics and capitalism ecology. These disciplines are on the vision of thoughts which aim to battle against the nature and accommodate indefinite human needs. They are the focal point of western technical trend followed by the whole world. However, with the discovery of cultural roots and ecological management of the Maekhong basin farmers, it is time for us to produce our new technical focal point. This should be on the basis of the eastern farmers' vision that supports and respects nature. Only then will technical development serve nature and the local people. On the contrary, if the former technical focal point is based, then the whole world will always be balanced.

Keywords: Peasant Ecology , Ecological Management, Oriental Wisdom , the Maekhong basin,
Academic Standpoint

สารบัญ

หน้า

กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	ข
Abstract	ค
สารบัญ	ง
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ที่มาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการ	5
1.3 ระเบียบวิธีวิจัย	5
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	7
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2 จากกระบวนการทัศน์นิเวศตะวันตกสู่นิเวศวิทยาชาวนา	
2.1 นิเวศวิทยาประชาชนกับนิเวศวิทยากระแสหลัก	9
2.2 ขอบเขตทางนิเวศวิทยา	11
2.3 นิเวศวิทยากับสิ่งแวดล้อม	12
2.4 กระบวนการนิเวศวิทยานบนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ตะวันตก	13
2.5 นิเวศวิทยากระแสหลักกับสังคมไทย	15
2.6 นิเวศวิทยากับวัฒนธรรมชุมชน	18
2.7 จากนิเวศตะวันตก สู่การฟื้นฟูภูมิปัญญานิเวศวิทยาตะวันออก	19
2.8 วิถีวัฒนธรรมชาวนากับหัตถ์ขึ้นทางวิชาการ	20
2.9 ประวัติศาสตร์ประชาชนกับกระบวนการวิทยาศาสตร์แบบไทย	22
บทที่ 3 ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างกับความหลากหลายทางชีวภาพและความเก่าแก่ของป่าฝนเมืองร้อน	
3.1 สายน้ำโขง สายน้ำแห่งชีวิต และความหลากหลายทางวัฒนธรรม	24
3.2 นิเวศวิทยาทางธรรมชาติในลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร	28
3.3 ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง:นิเวศวิทยาเขตร้อนในไบโอสเฟียร์	31
3.4 ลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร กับความเป็นดินแดนเก่าแก่ของชาวนา	32
3.5 นิเวศวิทยาโบราณคดีแอ่งสกลนคร	34

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

3.6 มองดินแดนสองฝั่ง จากตำนานอุรังคนิทาน	36
3.7 ดินแดนลุ่มน้ำโขงกับความเป็นศรีโคตบูร	38
บทที่ 4 ขาวนา:ประวัติศาสตร์นิเวศและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง	
4.1 ขาวนาแห่งลุ่มน้ำโขง: ผู้ปลุกวัฒนธรรมและภูมิปัญญา	41
4.2 น้ำเต้าปึงกับการเกิดและความเป็นพี่น้องของกลุ่มชนขาวนา 2 ฝั่งโขง	45
4.3 กลุ่มชนขาวนาแห่งดินแดน 2 ฝั่งโขง “ศรีโคตบูร”	48
4.4 นิเวศวิทยาการตั้งถิ่นฐานและนิเวศวัฒนธรรมของขาวนาลุ่มน้ำโขง	62
บทที่ 5 โลกทัศน์ขาวนาลุ่มน้ำโขงกับกระบวนทัศน์ทางนิเวศและวัฒนธรรม	
5.1 โลกทัศน์แห่งระบบนิเวศ:ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชีวลัย	68
5.2 เกิด แก่ เจ็บ และตาย : พื้นภูมิปัญญาพื้นถิ่นลุ่มน้ำโขงบนสายทาง ความอ่อนโยนต่อธรรมชาติ	70
5.3 ผี: รากฐานแห่งการเป็นชุมชน 2 ฝั่งโขงและภูมิปัญญาทางนิเวศ	72
5.4 พุทธธรรมลุ่มน้ำโขงกับรากฐานทางนิเวศวัฒนธรรมตะวันออก	87
บทที่ 6 องค์รวมแห่งธรรมชาติ :การบริหารสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาขาวนาตะวันออก	
6.1 จิตวิญญาณนิเวศ:ความคิดและภูมิปัญญาแห่งแผ่นดินทางนิเวศ	96
6.2 นิเวศธรรมชาติกับตำนานพื้นถิ่น	98
6.3 นิเวศวิทยาวัฒนธรรม:การดูแลสิ่งแวดล้อมผ่านวิถีวัฒนธรรม	102
6.4 ระบบการบริหารนิเวศธรรมชาติของขาวนา	106
6.5 พุทธธรรมขาวนากับการบริหารสิ่งแวดล้อม	117
บทที่ 7 บทสรุป	
7.1 บทสรุป	135
7.2 ข้อเสนอแนะ	137
บรรณานุกรม	139
ภาคผนวก	
ภาคผนวกที่ 1 ภาพบรรยากาศบางส่วน จากพื้นถิ่นศึกษา	148
ภาคผนวกที่ 2 บทความวิชาการ –ข้อค้นพบในแต่ละช่วงเวลา	152

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

ดินแดนแม่น้ำโขงตอนล่าง (The Lower Maekhong Basin) ถือว่าอยู่ในส่วนหนึ่งของเขตป่าฝนเมืองร้อน (Tropical Rain Forest) เพราะอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $23 \frac{1}{2}$ องศาเหนือถึง $23 \frac{1}{2}$ องศาใต้ อันถือว่าเป็นเขตร้อนชื้นที่มีฝนตกชุกกว่าทุกเขตในไบโอมโลก (World Biome) พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) สูง อันมีความหลากหลายของพืชพรรณ และความหลากหลายของพันธุ์สัตว์ ในที่นี้รวมไปถึงความหลากหลายของกลุ่มชนมนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นระยะเวลากว่าศตวรรษในเขตดังกล่าว จากชุมชนบุพกาล จนกระทั่งถึงทอและสร้างสรรค์ แยกย้ายแตกสาแหรก กลายเป็นรัฐชาติ ที่มีการบันทึกเรื่องราวความเป็นมาของแต่ละชุมชนแต่ละรัฐชาติในเขตภูมิโนวัศที่ใกล้เคียงและห่างไกลกัน แต่เมื่อเราหยิบยกเอาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกของกลุ่มชนในแถบเอเชีย โดยเฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง อย่างพม่า ไทย ลาว เวียดนาม เขมร มาลาวา นั้นมักเป็นสาเหตุที่จะนำมาซึ่งความทะเลาะเบาะแว้งกันเสมอ จนบางครั้งหากมีการพบกันของผู้คนในรัฐชาติดังกล่าว จึงมักพยายามเลี่ยงหลักที่จะพูดถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์ เพื่อหลบหลีกความขัดแย้ง ที่ต่างฝ่ายต่างไม่ยอม ลงรอยกัน ทั้งๆที่เรื่องราวของประวัติศาสตร์เองมีความสำคัญ ในการที่จะบอกที่มา สืบสาวหารากเหง้าทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ที่จะนำมาสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและร่วมพัฒนาสังคมมนุษยชาติให้ร่มเย็น บนฐานแห่งความเป็นอนิจจังทางนิเวศ

กระนั้นก็ทำให้เป็นความผิดของเรื่องราวทางอดีตเสียอย่างเดียวไม่ เพราะที่ผ่านมา การเขียนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ มักถูกนำไปใช้ในทางการเมือง การปกครองและการยึดแย้งอำนาจของชนชั้นปกครองเสียมาก อันเป็นกระบวนการวิธีและเครื่องมือหนึ่งในการสร้างและสถาปนารัฐชาติ (nation state) ขึ้นใหม่ให้ยิ่งใหญ่ ภายใต้อริบทของการสร้างชาติยุคหลังตะวันตกยุคแรก จนละเลยประเด็นของความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ของคนในระดับพื้นที่ ที่มีความเชื่อมโยงในขอบเขตและปริภูมิแห่งนิเวศ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา มักเป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ชนชั้นปกครอง อันเกี่ยวข้องกับทางการเมืองเสียมาก จึงมักจะเลี่ยงไม่ได้ที่จะไม่กระทบกระทั่งกับผู้คนในรัฐหรือประเทศต่างๆในแคว้นลุ่มน้ำโขง จนกระทั่งกลายเป็นสัญลักษณ์หรือความเข้าใจไปเสียแล้ว ว่าวิชาการทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของชนชั้นปกครอง ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของการฆ่าฟัน ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของการแย่งชิงสมบัติ ดินแดนของคนไม่กี่คน หรือคนเพียงไม่กี่หยิบมือ จนลืมไปว่าเรื่องราวของประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวใน

อดีตของผู้คนมันยังมีประเด็นหรือมีเรื่องอย่างอื่นอีกที่จะต้องมาขยาย มาอธิบายอย่างเชื่อมโยงและ
เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์-วัฒนธรรมนิเวศ ที่จะทำให้อยู่ร่วมกันอย่าง
สันติ แต่ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมามักจะวนเวียนและอยู่ในวังวนของภาพหลอนของวิธีการการศึกษา
ประวัติศาสตร์แบบเก่าๆ กระทั่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ในทัศนะผู้วิจัยเห็นว่าใกล้จะถึงทางตัน
เพราะแทนที่จะเอาวิชาการมาสร้างสรรค์สังคมโลก กลับนำมาแต่ความวุ่นวายไม่จบไม่สิ้น เช่น
ประวัติศาสตร์ สุรนารี-เจ้าอนุวงศ์ พระนเรศวร-บุเรงนอง ฯลฯ เป็นต้น

หากยังหลงอยู่ในภาพหรือมายาวิชาทางประวัติศาสตร์เช่นนั้น ประวัติศาสตร์การเมืองหรือ
ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับชนชั้นปกครองและการบรรพาศาสตร์ดังกล่าวจะเป็นเพียงเครื่องมือแห่ง
ลัทธิชาตินิยม มิใช่ว่าไม่ดี แต่หากมากเกินไป มันก็อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ดัง
ที่เราทราบผ่านมา กรณีไทยและลาว ขัดแย้งไม่จบสิ้น ทั้งๆที่เป็นชนชาติเดียวกัน และจะทำให้เห็น
ว่าในภูมิภาคนี้มีประเทศหรือมีภาพของชาติ ไทย ลาว เวียดนาม พม่า เขมร เป็นเสมือนม่านหมอก
ปกคลุมบังตา จนละลืมิไปเสียว่าในประเทศต่างๆเหล่านี้ มีผู้คนชนเผ่าเดียวกัน หลายชนเผ่าจำนวน
มากมาย ที่อยู่กระจายไปตามนิเวศวิทยาลุ่มน้ำต่างๆ ทั้งน้อยใหญ่ และเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ
ลุ่มน้ำ-ลุ่มภู เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเซบั้งไฟ แม่น้ำสงคราม ฯลฯ บาง
ครั้งกลุ่มชนชาติพันธุ์ ในอุษาคเนย์ที่อาศัยอยู่ในขอบเขตของรัฐต่างกัน เช่นรัฐไทย รัฐลาว รัฐเวียด
นาม เป็นประชากรของชาตินั้นๆ กระนั้นก็เป็นคนชนชาติเดียวกัน อย่างชนชาติลาว มีทั้งที่อยู่ใน
ประเทศไทย จีน ลาว และเวียดนาม หรือ ชนชาติไทดำ มีทั้งอยู่ในภาคอีสานของไทยแถบแอ่ง
สกลนคร ภาคเหนือของลาว ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม เป็นชนชาติเดียวกันแต่อยู่กันทั้ง 3
ประเทศ และยังใช้ภาษาไทดำเหมือนเดิม มีสายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม เป็นพี่น้องกัน
แต่อยู่กันคนละประเทศ บางครั้งอาจเรียกชื่อต่างกัน เป็น ผู้ไท เป็นลาวโซ่ง เป็นต้น แม้นอำนาจทาง
การเมืองพยายามแบ่งและป้ายสีผู้คนออกไป แต่โดยธรรมชาติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมัก
ไม่สามารถที่จะกันแบ่งและปรับแต่งผู้คน โดยที่มิได้มีจิตสำนึกแห่งภาษาและวัฒนธรรมเดิมของตน
ดังที่เราจะพบการโหยหาและตั้งชมรมของคนชนเผ่าต่างๆ ดังที่พบในประเทศไทย สาธารณรัฐ
สังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เส้นแบ่งทางการเมืองไม่สามารถที่จะ
แบ่งความผูกพัน สายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ของผู้คนในแถบอุษาคเนย์ออกไปได้ เส้น
แบ่งทางการเมืองจึงเป็นเพียงแค่เส้นแบ่งของชนชั้นปกครองเพียงไม่กี่คน เพื่อขีดแบ่งแยกผู้คนออก
เป็นส่วนๆ และสร้างจินตภาพใหม่และอุดมการณ์ของความเป็นไทย เป็นลาว เป็นพม่า เขมร และ
ครอบไว้ด้วยประวัติศาสตร์ทางการเมือง หรือประวัติศาสตร์รัฐชาติที่มักบิดเบือนความเป็นจริงแห่ง
นิเวศและวัฒนธรรม อันนำมาซึ่งความขัดแย้ง และการทะเลาะเบาะแว้งมาจนถึงทุกวันนี้ แต่กระนั้น
การสร้างจินตภาพใหม่นี้ก็หาได้ลบล้างหรือทำลายรากฐานทางภาษาและวัฒนธรรมของผู้คนที่
อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ และเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศลุ่มน้ำในอุษาคเนย์ที่เรียกว่าเป็นสายพันธุ์ทาง
วัฒนธรรม (Genetic Cultural) เดียวกันนั้นไม่ได้ ในขณะที่ชนชั้นปกครองเพียงไม่กี่หยิบมือขัดแย้ง

กันเอง ต่างพยายามขีดเขียนประวัติศาสตร์ทำร้ายซึ่งกันและกัน เอาเปรียบกัน แต่ขณะเดียวกันผู้คนในระดับท้องถิ่น หรือชาวนาพื้นถิ่น หากได้รบราฆ่าฟันกันไม่ ยังมีน้ำใจและเอื้ออารีต่อกันเสมอมา การเมืองอาจสามารถแบ่งเส้นทางอำนาจของชนชั้นปกครองได้ แต่ก็หาได้แบ่งสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนที่อาศัยอยู่ตามสายฝั่งน้ำได้สิ้นขาดไม่

หากว่าเราเปลี่ยนภาพและวิธีการทางประวัติศาสตร์ แทนที่จะวนเวียนอยู่กับเรื่องชนชั้นปกครองเพียงไม่กี่หยิบมือ หรือเป็นเรื่องแห่งประวัติศาสตร์การเมือง ให้อ่านและเน้นให้เป็นเรื่องของชนสามัญน้อยๆ หรือชนเผ่าเล็กๆ ที่กระจายกันอยู่ตามประเทศต่างๆ เหล่านี้ เปลี่ยนจุดเน้นมาสู่ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม (Cultural History) และประวัติศาสตร์ทางนิเวศวิทยา (Ecological History) บางทีเราจะพบได้ว่าประเทศต่างๆที่เคยแยกออกเป็น 2-3 ประเทศ อาจมีเพียงประเทศเดียว เพราะชนชาติต่างๆที่อาศัยอยู่ในอุษาคเนย์เหล่านี้ ทั้งไท-ลาว เขมร มอญ ล้วนตั้งถิ่นฐาน กระจายปะปนไปมา ตามเขตภูมิโนศต่างๆ ก่อนที่จะมีการสถาปนารัฐ โดยให้ความสำคัญกับการแบ่งเขตแห่งพื้นที่ อันเป็นเส้นแห่งอำนาจ แต่มิได้ลบล้างในเชิงพื้นที่ว่า มีชนเผ่าใดบ้าง อยู่ในเขตนิเวศที่ตัวเองรับผิดชอบ เพราะฉะนั้นเมื่อมีการแบ่งเขตทางนิเวศเพื่อการสถาปนาสถาบันรัฐ คนในชนชาติเดียวกัน เช่น ลาว เขมร มอญ จึง เป็นประชากร ถึง 2-3 รัฐ โดยบางครั้งเขาเองก็สับสนว่า เขาเป็นคนชนชาติและมีสัญชาติใดกันแน่ เพราะเป็นคนที่ตั้งถิ่นฐานในยุคบุพกาล ก่อนที่จะมีรัฐ

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท นอกประเทศ ที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ระหว่างปี พ.ศ.2538-2542) น่าจะเป็นการเปิดม่านพรมแดนความรู้ของสังคมไทยให้รับรู้เรื่องราวของชนชาติกับรัฐชาติ ที่บางทีไม่สัมพันธ์กันเสมอไป โดยมองผ่านประวัติศาสตร์สังคมชนชาติไท ที่กระจายอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆทั่วอุษาคเนย์ได้ชัดเจนและยังฉีกขบวนการประวัติศาสตร์การสร้างชาติแบบเดิม เพราะได้เน้นถึงความคล้ายคลึงของลักษณะภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าไท โดยใช้เป็นขอบเขตหรือพรมแดนทางวัฒนธรรมไทเป็นพื้นที่ในการศึกษา โดยเลิกและโยนขอบเขตทางการเมือง-รัฐทิ้งไป แทนที่จะเอาขอบเขตและพรมแดนทางรัฐศาสตร์มาเป็นตัวตั้ง และแทนที่จะให้ความสำคัญเฉพาะส่วนของชนชั้นผู้ปกครองแบบเก่า กลับขยายจุดเน้นโดยเพิ่มสำคัญของสามัญชนมากยิ่งขึ้นหรือให้ความสำคัญกับพรมแดนแห่งชาติพันธุ์ ที่ยังสามารถรักษาอัตลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมของความเป็นไท หรือ รักษาเอกลักษณ์ของชนพื้นเมืองสามัญชนที่อาศัยอยู่ตามระบบนิเวศลุ่มน้ำต่างๆ และใช้อำนาบริเวณทางวัฒนธรรมที่เลียบขอบเขตทางการเมืองของรัฐชาติเป็นขอบเขตทางพื้นที่ในการศึกษา

อย่างไรก็ตามแม้การศึกษาครั้งนั้นจะพยายามชี้ให้เห็นถึงลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชนเผ่าไท ในแถบอุษาคเนย์ แต่การศึกษาดังกล่าว ยังให้ภาพลักษณะรวมๆ หรือลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชนชาติไท โดยทั่วไป โดยที่ยังมิได้เน้นหรือเจาะประเด็นไปในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ขบวนการทางนิเวศวิทยาของชาวนาผ่านวิถีวัฒนธรรมชนเผ่าไท อีกประการหนึ่ง

ในความเป็นจริงของการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะสายน้ำใหญ่อ่าง
ลุ่มน้ำโขง สาละวิน ไซ่ว่าจะเป็นแหล่งที่อยู่หรือมีเฉพาะชนชาติไท เพียงกลุ่มเดียว จากข้อเท็จจริง
เชิงพื้นที่ กลับพบว่ายังมีกลุ่มชนต่างๆ ที่นอกเหนือไปจากชนเผ่าไท อีกจำนวนมาก เช่น ข่า บุร
ละว่า กะเลิง กะเหรี่ยง เป็นต้น ที่อาศัยกระจายกันอยู่สองฟากฝั่งลำน้ำ โดยเฉพาะชาวกะโซ่-ข่า ที่
เป็นชนชาวนาเอเชียดั้งเดิม ที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศต่างๆ ทั้งไทย ลาว หรือพม่า แต่การ
ศึกษาประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมและเรื่องราวของกลุ่มชนชาวนาในเอเชียกลุ่มอื่นๆ กลับถือว่ามิ
น้อย ความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าต่างๆ ที่มีใช้ชนเผ่าไท กับชนเผ่าไท เขาอยู่กันอย่างไร มีการแลกเปลี่ยน
ทางวัฒนธรรมอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัฒนธรรมร่วมกัน ระหว่างชนเผ่าต่างๆ เป็น
อย่างไร

แม้ความพยายามคลี่คลายถึงประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มสามัญชนของชนชาติ
ต่างๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศลุ่มน้ำ จะมีความสำคัญ แต่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
และทิศทางการชี้นำของชนชั้นปกครองของรัฐต่างๆ ในสมัยปัจจุบัน ได้พยายามชี้นำและนำเอาแนว
ทางและทฤษฎีการพัฒนาจากภายนอก เช่น แนวคิดการพัฒนาจากตะวันตก ที่เชื่อในทฤษฎีทุนนิยม
สุดโต่ง ลงมาครอบงำชน และแย่งยึดเอาทรัพยากรธรรมชาติไปจากชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาการ
เสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ หรือการสูญเสียคุณภาพทางนิเวศวิทยา ก่อให้เกิดการล่มสลาย
ทางสังคม ปัญหาเหล่านี้ต่างกัน การชี้นำแนวทางการพัฒนาดังกล่าว มักเป็นบทสรุปหรือบทเรียน
จากต่างสังคม แต่พยายามนำมาครอบงำในอีกเขตนิเวศหนึ่ง ที่มีการตั้งถิ่นฐานและถักทอชุมชน จน
สามารถสร้างชุมชน เป็นฐานแห่งการสร้างประเทศชาติ อันเชื่อได้ว่าในเขตแห่งชุมชนในพื้นที่น่าจะ
มีระบบภูมิปัญญา สำคัญดั้งเดิมพอสมควร ถึงจะอยู่ตัวและสืบสานความเป็นชุมชนมาได้ แต่การ
พัฒนาที่มีได้ให้ความสำคัญกับวิถีแห่งภูมิปัญญาของชนชาติ-ชนเผ่าในพื้นที่ จึงมักนำปัญหามาสู่
พวกเขา

ปัจจุบันปัญหาทางสิ่งแวดล้อมหรือปัญหาการขาดสมดุลทางนิเวศวิทยา เป็นปัญหาสำคัญ
มาก อันเนื่องมาจากวิถีการพัฒนาที่ผ่านมาและต่อไป ที่เร่งเร้าให้ผู้คนในทุกหย่อมหญ้าวิ่งไปตาม
กระแสทุนนิยม ทำให้ทุนของการดำรงชีวิตของชาวนาพื้นถิ่น เช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สูญ
เสียไป หรือเกิดความสูญเสียของความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การหมดไปของป่าไม้ การขาด
อาหารดำรงชีวิตในไร่นา เป็นต้น อันเป็นผลผลิตแห่งวิถีการพัฒนาต่างๆ ที่เป็นชุดความรู้ ทักษะ
และหมุดย่นทางวิชาการ มาจากต่างสังคม ต่างเขตนิเวศ (สังคมตะวันตก) ในขณะที่มีการกล่าวถึง
องค์ความรู้ หรือทฤษฎีของพื้นถิ่นลุ่มแม่น้ำโขง เคยให้ความสำคัญกับเรื่องราวทางนิเวศ แต่กระนั้น
ก็เริ่มเลือนหายไป เพราะมีค่อยได้รับความสนใจ หรือถูกหยิบยกนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ พัฒนา
เป็นทฤษฎี เพื่อชี้นำการพัฒนา มิหนำซ้ำยังถูกทำลาย เมื่อกระแสวิชาการหรือทักษะแห่งโลกตะวัน
ตกเข้ามา เพราะฉะนั้นในเขตชุมชนหมู่บ้าน ที่เคยเป็นแหล่งและชุมแห่งภูมิปัญญาทางนิเวศชุมชน

จึงเต็มไปด้วยผลิตภัณฑ์แห่งระบบทุนนิยม ที่จะนำไปสู่ความอ่อนแอแห่งการพึ่งพาตนเอง และศักดิ์ศรีแห่งชุมชน

ฉะนั้นการศึกษาเรื่องราว การสืบสานและดำรงอยู่แห่งชีวิตและภูมิปัญญา ผ่านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวนาในระดับพื้นที่ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะพยายามคลี่คลาย ให้เห็นถึงรากเหง้า พัฒนาการ การก่อตัว พลวัตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวนาลุ่มน้ำโขง กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคลี่คลาย ภูมิปัญญาทางนิเวศของชาวนา หรือระบบการจัดการทางนิเวศวิทยา ที่ได้ก่อตัวขึ้นจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชน อันจะทำให้เข้าใจระบบคิดหรือการสร้างระบบปัญญาของชาวนาในการจัดการสิ่งแวดล้อม และหยิบยกเอาแนวคิดหรือทฤษฎีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชนชาติ (ชนเผ่า) ต่างๆของชาวนาที่อาศัยอยู่ตามระบบนิเวศลุ่มน้ำ ออกมานำเสนอ และยกระดับความสำคัญในทางวิชาการ ก่อนที่จะค้นไม่เจอ และสูญสลายไป พร้อมๆกับการตายไปของคนรุ่นเก่า และล่มสลายของระบบนิเวศ จากการรุกรานของการพัฒนาสมัยใหม่หรือวัฒนธรรมทุนนิยมจากโลกตะวันตก ที่ได้รุกราล้ำสู่ดินแดนลุ่มน้ำโขงเป็นระยะเวลาพอสมควร

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการ

- (1) เพื่อศึกษาพัฒนาการและลักษณะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวนาในลุ่มแม่น้ำโขง
- (2) เพื่อศึกษาและคลี่คลายระบบการจัดการทางนิเวศวิทยา หรือนิเวศวิทยาชาวนา ผ่านวิถีแห่งวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวนาในลุ่มแม่น้ำโขง
- (3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและลักษณะวัฒนธรรมร่วมระหว่างกลุ่มชนชาวนา ชาติพันธุ์ต่างๆในลุ่มน้ำโขง

1.3 ระเบียบวิธีวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการค้นคว้าเชิงลึกหรือเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

(1) ขั้นการรวบรวมข้อมูล

(1.1) การค้นคว้าเชิงเอกสาร (Documentary Research) ที่เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารวิชาการทั่วไป เอกสารพื้นถิ่น ตำรา นวนิยาย พงศาวดาร ทั้งที่ตามสำนักวิทยบริการของสถาบันการศึกษาต่างๆและศูนย์วัฒนธรรมชุมชน

(1.2) การศึกษาภาคสนาม (Field) ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เคร่งครัด ที่จะประโยชน์เนื่องจากผู้วิจัยเป็นคนในพื้นที่ ในการศึกษาภาคสนามนี้เราแบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็น 2 ประการ คือ

(1.2.1) พัฒนาการและลักษณะทางวัฒนธรรมหรือประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม

(1.2.2) ประวัติศาสตร์ทางนิเวศวิทยาและระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศด้วยวิถีทางวัฒนธรรมของชาวนา

โดยมีขั้นตอนในการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

(1.2.2.1) การเดินทางเพื่อสำรวจพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่เป็นชาวนาที่ยังคงวิถีการผลิตแบบชาวนาเดิม จากข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากเอกสาร และการบอกเล่าของคนพื้นเมืองประจำถิ่น และเลือกพื้นที่ (Case Study) ของแต่ละชนเผ่า ชนชาติพันธุ์ละ 2-3 ชุมชน เป็นอย่างน้อย และเลือกชุมชนที่มีชนเผ่าติดกัน เช่นเผ่าไท และเผ่ามอญ-เขมร

(1.2.2.2) ทำการศึกษาภาคสนาม โดย

1) การสังเกต (Observation) โดยการศึกษาสภาพชุมชน และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ศึกษาพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างใกล้ชิด มีการพบปะพูดคุย และมีโอกาสร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยผู้วิจัยใช้การสังเกต 2 แบบคือ

1.1) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) โดยสังเกตวิถีชีวิต สภาพชุมชน การตั้งถิ่นฐาน ธรรมเนียมประเพณี เล่าข่าว ลักษณะบ้านเรือน การปลูกข้าว การละเล่นพื้นบ้าน เหตุการณ์ทั่วไปของชุมชน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน เช่น ป่าชุมชน แหล่งน้ำ

1.2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นการเข้าไปสังเกตการณ์ โดยตรงกับพฤติกรรมที่เกิดขึ้น และเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมและวิถีชีวิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น การไหว้แม่ธรณี การทำขวัญข้าว การเลี้ยงตาแฮก การขอดอกไม้จากนกกา การร่วมทำบุญงานประเพณี เพื่อให้ได้ข้อมูลและความรู้สึก ทางนามธรรม ที่ถูกต้องเที่ยงตรงกับความเป็นจริง

2) การสัมภาษณ์ (Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิต ในทุกประเด็นที่ทำการศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) โดยผู้วิจัยจะกำหนดโครงสร้างที่ต้องการทราบเป็นหัวข้อที่เกี่ยวข้องประเด็นที่จะทำการศึกษา ในส่วนของประวัติศาสตร์ชุมชน/ชนชาติ ลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชน/ชนชาติ พลวัตทางวัฒนธรรมของชุมชน/ชนชาติ วิธีการผลิตของชุมชน/ชนชาติ ชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ พลวัตการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยวิถีทางวัฒนธรรม องค์ความรู้และการสร้างปัญญาจากธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนต่างชนเผ่า ลักษณะการใช้วัฒนธรรมร่วมกันของแต่ละชนชาติ การรูก้าของวัฒนธรรมตะวันตกกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

3) การสำรวจทางนิเวศวิทยา (ecology survey) อย่างไรก็ตามการศึกษาภาคสนาม ยังรวมถึงการสำรวจทางนิเวศวิทยา ที่ผู้วิจัยได้ร่วมกับปราชญ์ชุมชนในการศึกษาความหลากหลาย คุณค่าและภูมิปัญญาด้านทรัพยากรชีวภาพ พื้นถิ่น เพื่อวิเคราะห์ถึงระบบการสร้างสรรค์ความรู้-ภูมิปัญญาในเขตนิเวศของชาวนา

(2) ขั้นวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล

(2.1) เก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือทุกประเภททั้งเครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป แบบสัมภาษณ์ การสังเกต แบบบันทึกพิเศษที่ได้วิเคราะห์และสรุปเบื้องต้น และจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาจำแนกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา

(2.2) วิเคราะห์ข้อมูลตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่ตั้งไว้ ตามประเด็นที่ศึกษา

(3) ขั้นตอนที่ 3 ขั้นเสนอผลการวิจัย

นำเสนอผลการวิจัยในแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) และยก ระดับระบบปัญญาท้องถิ่น ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม สู่ความเป็นวิชาการสากล

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

(1) ขอบเขตในเชิงพื้นที่ ใช้พื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างไทย-ลาว ในเขตแอ่งสกลนคร-นครพนม เนื่องจากดินแดนดังกล่าวภายหลัง มีกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ หลากหลายกลุ่ม โดยเน้นพื้นที่ นครพนม สกลนคร มุกดาหาร หนองคาย ที่อยู่ในขอบเขตแอ่งสกลนคร

(2) ขอบเขตในเชิงเนื้อหา ในการศึกษากลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงกับนิเวศและวัฒนธรรม

- (2.1) ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน
- (2.2) ประวัติศาสตร์และลักษณะทางวัฒนธรรม
- (2.3) ประวัติศาสตร์นิเวศหรือประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน
- (2.4) ภูมิปัญญา-วัฒนธรรมกับมิติทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม
- (2.5) การสร้างองค์ความรู้/ปัญญาของชาวนาผ่านระบบนิเวศ
- (2.6) ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชนเผ่า
- (2.7) ลักษณะวัฒนธรรมร่วมหรือสากลของแต่ละชนเผ่า ทั้งในทางสังคมและการจัดการทางนิเวศ ในแอ่งสกลนคร-นครพนม
- (2.8) สภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมกับการเสื่อมถอยของภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมชาวนา

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- (1) สามารถคลี่คลายลักษณะและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นถิ่น ตลอดแนวลุ่มน้ำโขงตอนล่าง
- (2) สามารถอธิบายระบบภูมิปัญญาทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชนพื้นเมืองในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง
- (3) ได้หลักคิดหรือแนวทางการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นหลักวิชาการ จากวัฒนธรรมชุมชนชาวนาเอเชียหรือชาวตะวันออก
- (4) ได้ทฤษฎีทางวิชาการในการดูแลและบริหารสิ่งแวดล้อมบนฐานภูมินิเวศและวัฒนธรรมของคนลุ่มแม่น้ำโขง
- (5) มีผลงานทางวิชาการ ด้านนิเวศวิทยาชาวนาและนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ลุ่มแม่น้ำโขง

บทที่ 2

จากกระบวนการทัศน์นิเวศตะวันตกสู่นิเวศวิทยาชาวนา

2.1 นิเวศวิทยาประชาชนกับนิเวศวิทยากระแสหลัก

แม้งานชิ้นนี้จะพยายามมุ่งเน้น เพื่อคลี่คลายความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับสิ่งแวดล้อม บนข้อสรุปเบื้องต้นคร่าวๆของข้าพเจ้าเองว่า ในแต่ละเขตภูมิศาสตร์ แท้จริงแล้วย่อมมีองค์ความรู้ ในการจัดการทรัพยากรหรือที่เรียกกันว่านิเวศ ที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่นั้นๆ โดยชาวนาพื้นถิ่น อันเป็นกลุ่มชนเจ้าของถิ่นฐานดั้งเดิมที่กระจัดกระจายอยู่ตามชายขอบประเทศไทย และเคยถูกมอง ด้วยสายตาเหยียดเหยียด ด้วยวาทกรรมอันจอมปลอม ว่า “โง่ จน (และยังเสือก) เจ็บ” งานชิ้นนี้เป็น งานที่พยายามเข้าไปวิเคราะห์-สังเคราะห์ ระบบปรัชญา-ภูมิปัญญา ผ่านวิถีวัฒนธรรม ซึ่งคนในชุมชนจะใช้จะเรียกวิธีนี้นั้นว่าเป็นวิชาการหรือไม่ก็ตาม จะรู้จักคำว่านิเวศวิทยาหรือไม่ จะรู้ว่าสิ่งที่ตัวเองกระทำนั้นเป็นวิชาการฤาเพียงใด โดยอาศัยฐานความคิดจากกรอบวิชาการของวิชานิเวศวิทยา (Ecology) อันเป็นที่ยอมรับหรือรับทราบกันในการวิชาการอุดมศึกษาสากล เพื่อใช้เป็นแนวทางหรือทฤษฎีในการยึด ว่านิเวศวิทยาที่ว่านี้ มีความหมายเป็นสิ่งใด แล้วนิเวศวิทยาของชาวนาเล่า ? มีความเหมือนหรือแตกต่างกันเพียงใด

โดยแต่เดิมนิเวศวิทยา ที่ว่านี้ ว่ากันว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีววิทยา (biology) ที่เรารับทราบกันว่าเป็นศาสตร์นำเข้ามาจากโลกตะวันตก โดยก่อดำรงมาจากวิชาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (natural history) ตั้งแต่ 400 ปี ก่อนคริสต์ศักราช ราวยุคสมัยของ Aristotle ที่ให้ความสนใจในเรื่องของสิ่งมีชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม หรือเรื่องธรรมชาติวิทยา และก็ได้พัฒนาต่อมาเรื่อยๆ สู่มัชยของ Malthus และยุคเฟื่องฟูของทฤษฎีวิวัฒนาการของ Darwin ในช่วงปี ค.ศ.1798 และ ค.ศ.1859 ตามลำดับ

คำว่านิเวศวิทยา มีการใช้ตั้งแต่ปี ค.ศ.1858 คือพบหลักฐานในจดหมายของ Henry Thoreau และในปี ค.ศ.1858 นักธรรมชาติวิทยาที่ชื่อ Reiter ได้นำเอาคำว่านิเวศวิทยามาใช้ในผลงานวิชาการของเขาที่ได้ถูกตีพิมพ์ และเขาได้อ้างว่าได้เป็นผู้สร้างคำนี้ขึ้นมาจากรากศัพท์ของภาษากรีก จากคำว่า oikos แปลว่าบ้านหรือที่อยู่อาศัย ผสมกับคำว่า logos ที่แปลว่าการศึกษา รวมเป็น oecology และต่อมาได้เขียนตามภาษาอังกฤษว่า ecology มีความหมายว่าศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับที่อยู่อาศัย และถือว่าศาสตร์ทางนิเวศวิทยาได้แยกตัวออกมาจากศาสตร์ทางชีววิทยา (Biology) ตั้งแต่นั้น

ปี ค.ศ.1866 นักสัตววิทยาชาวเยอรมัน ที่ชื่อ Ernst Haeckel ได้เป็นผู้หยิบเอาคำนี้ขึ้นมาใช้ และได้นิยามคำว่านิเวศวิทยาไว้อย่างชัดเจน เป็นทางการและมีหลักวิชา “นิเวศวิทยาเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์สิ่งต่างๆอย่างประหยัดของธรรมชาติ คือการศึกษาสังเกตความ

สัมพันธ์ทั้งมวลของสัตว์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นอินทรีย์วัตถุและ อนินทรีย์วัตถุ” และต่อมาคำนิยามดังกล่าวได้เป็นแนวทางการศึกษาทางนิเวศวิทยาให้แก่วิทยาศาสตร์รุ่นหลัง และเขาได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของศาสตร์ทางนิเวศวิทยา

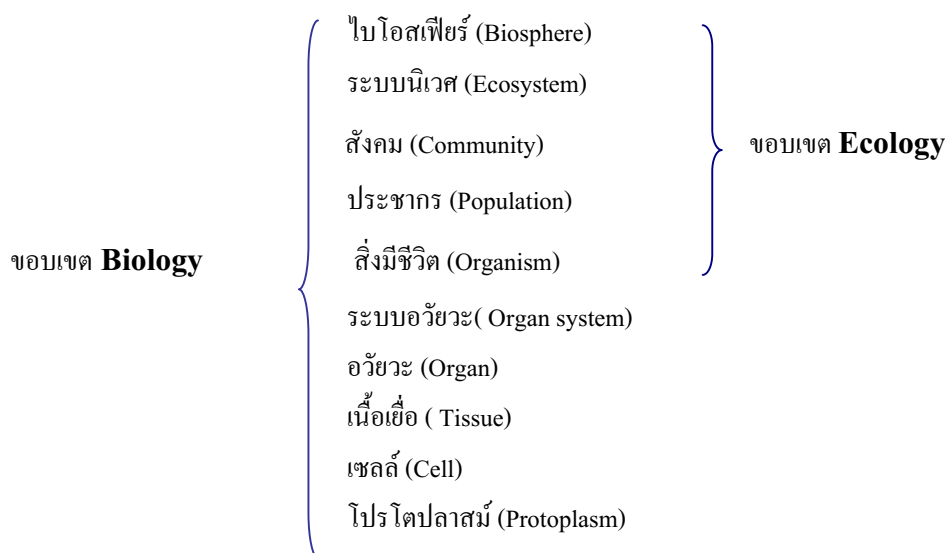
ในปัจจุบันวิชานิเวศวิทยาเป็นที่รู้จักและมีการศึกษากันกว้างขวางมากขึ้นตามลำดับและยังประยุกต์ไปใช้ในสาขาวิชาอื่น ๆ อีกหลายด้าน ความหมายของวิชานี้จึงอาจถูกคัดแปลง และปรับปรุงให้เหมาะสมตามความคิดเห็นและแนวความคิดที่มีอิทธิพลจากสาขาวิชานั้น ๆ หรือภูมิหลังของนักวิชาการทางวิทยาศาสตร์ด้านต่างๆ เช่น Shelford (1913) กล่าวว่า นิเวศวิทยา คือ “วิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสังคม” ส่วน Charles Elton (1927) ซึ่งมีความสนใจเรื่องนิเวศวิทยาของสัตว์ ได้ให้ความหมายของวิชานี้ว่า นิเวศวิทยา คือ “วิทยาการทางด้านประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ของสัตว์” ส่วนในแง่คิดของนักพฤกษศาสตร์ เช่น Oosting (1956) กล่าวว่า นิเวศวิทยา “เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตที่มีส่วนสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม” ส่วน Odum (1962) นักชีววิทยาที่สนใจทั้งพืชและสัตว์ ได้ให้ความหมายของวิชานิเวศวิทยาไว้ว่า นิเวศวิทยา คือ “การศึกษาถึงโครงสร้างและหน้าที่ของระบบธรรมชาติ” แต่จากที่กล่าวมา เราสรุปได้ว่าวิชานิเวศวิทยา คือ “การศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตพวกใด กับสิ่งแวดล้อม (Environment) ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต (Biotic) และไม่มีชีวิต (A biotic) ในธรรมชาติ ”

แม้วิชานิเวศวิทยา (Ecology) วิชาการมาจากสังคมตะวันตก โดยเฉพาะจากนักชีววิทยา แต่ปัจจุบัน มิได้ถูกจำกัดให้เป็นเพียงเรื่องเฉพาะของกลุ่มศึกษาทางชีววิทยาอีกต่อไป นิเวศวิทยาจึงมักถูกกล่าวถึงและนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนา การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจหรือทางวัฒนธรรม และจะเห็นได้ว่าวิชานิเวศวิทยาได้ขยาย และประยุกต์กับศาสตร์หรือความสนใจสาขาอื่น เช่น นิเวศยาสีสิ่งแวดล้อม (Environmental Ecology) นิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ประวัติศาสตร์ทางนิเวศ (Historical Ecology) หรือแม้กระทั่งนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) และนิเวศวิทยาแนวพุทธ (Buddhism Ecology) เป็นต้น

รวมไปถึงการจัดการทางนิเวศวิทยาของชาวนา หรือนิเวศวิทยาชาวนา (Presantry Ecocogy) ที่ข้าพเจ้านำมาประกอบระหว่างชาวนากับนิเวศ นั่นก็อาจจะถือว่า เป็นการขยายหรือประยุกต์นิเวศวิทยา โดยการยืมกรอบนิยามแบบนิเวศวิทยา ตะวันตก เป็นฐานในการอ้างอิงคำว่า “นิเวศ” “ระบบนิเวศ” แต่มิได้หมายความว่า จะนำกรอบแห่งวิชานิเวศวิทยาไปครอบและอธิบายสังคมชาวนากับสิ่งแวดล้อม เสียทีเดียว ในขณะเดียวกัน ก็พยายามชี้ให้เห็นว่าภายใต้วัฒนธรรมและท้องทุ่งแห่งธรรมชาติ ทักษะต่อนิเวศหรือต่อธรรมชาติของผู้คนชาวนาแถบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นคนพื้นถิ่น ตะวันออก ลักษณะโลกทัศน์ทางนิเวศวิทยาของประชาชน ของคนจนๆมีหรือไม่ เป็นเยี่ยงใด แตกต่างกันเพียงใด โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ตั้งแต่โลกทัศน์ กระบวนทัศน์ อันเป็นปรัชญาเบื้องหลังแห่งการจัดการธรรมชาติ

2.2 ขอบเขตทางนิเวศวิทยา

ในกรอบวิชาการทางวิทยาศาสตร์ ที่เรารับอิทธิพลทั้งโลกทัศน์และกระบวนการมาจากตะวันตก จนอาจจะเลยโลกทัศน์และภูมิปัญญาพื้นถิ่นดังจะได้กล่าวต่อไป เมื่อพิจารณาจากวิชาชีววิทยา ซึ่งเป็นวิชาแกนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตแล้ว วิชาชีววิทยาและวิชานิเวศวิทยาจะมีการเหลื่อมซ้อนกัน โดยวิชาชีววิทยาจะศึกษาสิ่งมีชีวิต ตั้งแต่ โปรโตพลาสซึม – เซลล์ – เนื้อเยื่อ – อวัยวะ – ระบบอวัยวะ – สิ่งมีชีวิต – ประชากร – สังคม – ระบบนิเวศ – ไบโอสเฟียร์ ส่วนศาสตร์ทางด้านนิเวศวิทยาจะครอบคลุมตั้งแต่สิ่งมีชีวิตแต่ละหน่วยขึ้นไปจนถึงไบโอสเฟียร์

แสดง ระดับการรวมตัวของชีวิตจากหน่วยที่เล็กที่สุดไปหาหน่วยใหญ่ที่สุดและ

ขอบเขตวิชาชีววิทยา (Biology) และนิเวศวิทยา (Ecology) ตามกรอบวิทยาศาสตร์ตะวันตก

จะเห็นว่าขอบเขตความสนใจของนักนิเวศวิทยาจะเริ่มจากสิ่งมีชีวิตไปจนถึงระบบนิเวศทั้งขนาดเล็ก จนถึงระบบนิเวศขนาดใหญ่ที่สุดบนพื้นผิวโลก ที่เรียกว่าชีวลัย หรือ Biosphere โดยในระดับสิ่งมีชีวิต หมายถึง สิ่งมีชีวิตแต่ละตัว หรือ แต่ละตัวในแต่ละชนิด คำว่าประชากร ในทางนิเวศวิทยา หมายถึง กลุ่มของสิ่งชนิดเดียวกัน สำหรับคำว่าสังคม หมายถึง กลุ่มของสิ่งมีชีวิตหลาย ๆ ชนิด ที่อยู่รวมกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง และมีความสัมพันธ์ ซึ่งกันและกันไม่มากก็น้อย ส่วนคำว่าระบบนิเวศ รวมเอาสังคมชีวิตกับปัจจัยแวดล้อมเข้าไว้ด้วยกัน และเน้นถึงหน้าที่ของส่วนต่าง ๆ ในสังคมทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่มีส่วนกระทำร่วมกัน ทำให้เกิดการถ่ายทอดพลังงานและการหมุนเวียนของธาตุอาหาร เพื่อให้เกิดดุลยภาพในระบบ

จากความหมายและขอบเขตจะเห็นได้ว่า นิเวศวิทยาเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมในที่นี้ มีความหมายกว้าง ทั้งเป็นสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต ทั้งหมายถึงระบบนิเวศ ขนาดเล็ก เช่น แหล่งน้ำ พื้นดิน รวมถึงระบบนิเวศขนาดใหญ่ อย่าง ชีวาลัย หรือ Biosphere ฉะนั้นแล้ววิชานิเวศวิทยา ในปัจจุบันจึงถือว่า เป็นวิชาที่มีขอบเขต กว้างขวาง ครอบคลุมไปบนความหมายที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งมีชีวิต ชนิดเดียว หรือสิ่งมีชีวิตระดับกลุ่มสังคม เช่น นิเวศวิทยาสัตว์ป่า นิเวศวิทยามนุษย์ นิเวศวิทยาป่าไม้ นิเวศวิทยาแหล่งน้ำ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นต้น

2.3 นิเวศวิทยากับสิ่งแวดล้อม

ในงานชิ้นนี้มีการใช้อยู่มากในเรื่องนิเวศวิทยากับคำว่าสิ่งแวดล้อม เมื่อกล่าวถึงคำว่านิเวศระบบนิเวศ ผู้คนอาจมีความสับสนหรือมักใช้แทนกันอยู่เสมอ ในขณะเดียวกันกลับมีความสงสัยว่าสิ่งที่ตนใช้นั้นถูกต้องหรือไม่ ตกลงว่า สิ่งแวดล้อมกับระบบนิเวศ เหมือนกันหรือไม่ ความจริงระบบนิเวศ กับสิ่งแวดล้อม มิได้มีความแตกต่างกัน แต่ล้วนพูดถึงเรื่องราวของธรรมชาติทั้งสิ้น มิว่าธรรมชาตินั้นจะมีชีวิตหรือไม่ หรือไม่มีชีวิต และการจะพูดถึงสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติ จะต้องพูดถึงในแง่ของความสัมพันธ์ เพราะระบบนิเวศ เป็นเรื่องความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อม (มีชีวิตและไม่มีชีวิต) กับสิ่งมีชีวิต ในขณะที่กฎปกติของสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อม มักสามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยว และในงานวิจัยชิ้นนี้มิได้ให้นิยามกับคำว่านิเวศและสิ่งแวดล้อม ต่างกัน

คำว่า "สิ่งแวดล้อม" ข้าพเจ้าเห็นว่า เป็นการกำหนดให้เอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นศูนย์กลาง แต่เท่าที่ผ่านมา เรามักให้ความสำคัญกับมนุษย์เสียมากคือ มนุษย์เป็นส่วนกลาง แบบทัศนะตะวันตก ที่ทัศนะของมนุษย์คือผู้พิชิต จึงมีแปลกที่เวลาเรากล่าวถึงสิ่งแวดล้อม มนุษย์จึงเป็นศูนย์กลางอยู่ร่ำไป ดังนั้นธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ทั้งหมด ทั้งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต รูปธรรมหรือนามธรรม นั้นก็คือระบบนิเวศ จึงถือว่าเป็น "สิ่งแวดล้อม" ดังนั้นเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วการนิยามคำว่า สิ่งแวดล้อม บรรดานักวิชาการทั้งหลายรวมไปถึงชาวบ้านและประชาชนทั่วไป จึงอาจสามารถ นิยามเอาไว้ค่อนข้างหลากหลาย แต่อยู่ภายใต้หลักคิดเดียวกัน ข้าพเจ้าใคร่ขออนุญาตหยิบยกการนิยามของท่านนักวิชาการ มาเป็นบางนิยาม เช่น

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และสังคมที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมนุษย์ได้สร้างขึ้น (โครงการวิชาบูรณาการหมวดศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2542)

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายที่อยู่รอบตัว เป็นสิ่งแวดล้อมทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิต เป็นสิ่งที่มองเห็นด้วยตา หรือสิ่งที่มองไม่เห็นก็ตาม อาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (ธวัชชัย เนียรวิฑูรย์, 2534)

สำหรับข้าพเจ้า หากให้การนิยาม อาจบอกว่าสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่สิ่งแวดล้อม เพราะสิ่งที่บอกว่าเป็นสิ่งแวดล้อมนั้น แท้จริง คือโลกแห่งธรรมชาติทั้งหมด ที่ไม่มีใครแวดล้อมใคร ไม่มีใครใหญ่เกินใคร ล้วนเชื่อมโยงกันทั้งหมด เท่าเทียม เป็นโครงข่ายใยแมงมุม มีความสัมพันธ์ กันต่อเนื่อง มิแบ่งกันว่า ใครคืออะไรที่จะต้องไปแวดล้อม ล้อมหน้าล้อมหลัง ดังผู้มีอำนาจ

แต่เมื่อพิจารณาจากรากศัพท์ที่เป็นคำภาษาไทยพื้นๆ ก็คำว่า แวดล้อม รอบตัว และคำนิยามทั้งจากนักวิชาการ หรือ ทางกฎหมาย จะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งไหนก็ได้ ทั้งใกล้และไกล ฉะนั้นเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องกว้าง เพราะนั่นคือเป็นเรื่องของทั้งโลก ทั้งระบบโลก หากจะกล่าวอีกอย่างคือ เรื่องของสิ่งแวดล้อม นั่นคือเรื่องของระบบนิเวศโลกทั้งระบบ ที่สัมพันธ์เกี่ยวโยง แยกกันไม่ออก เพราะฉะนั้นการจัดการทางนิเวศวิทยา ในอีกความหมายหนึ่งคือ การจัดการสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงคำว่า นิเวศวิทยา เรามักจะนำเอาคำว่าระบบเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ นั่นคือ การใช้คำว่าระบบนิเวศ หรือ ecosystem โดยมีใช้ นิเวศ คำเดียวโดดๆ เนื่องจากว่าสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมประเภทใดๆก็แล้วแต่ ต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นนิเวศวิทยาจึงเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบหรือความสัมพันธ์ระหว่างกันทั้งระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิตด้วยกันเองหรือสิ่งมีชีวิตกับสิ่งที่ไม่มีชีวิต ซึ่งจะกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สิ่งต่างๆทั้งหมดนี้ก็คือสิ่งที่เราได้นิยามไว้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ จึงถือเป็นเรื่องเดียวกัน เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงมิได้แยกส่วน หากจะกล่าวถึงความหมายของ สิ่งแวดล้อม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ เรื่องราวของระบบนิเวศนั่นเอง ที่มีทั้งสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์ ป่าไม้ สัตว์ป่า พืชหญ้า และสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น หิน ดิน อากาศ น้ำ ขยะ คว้นพิษ ทะเลทราย เป็นต้น และมีระบบนิเวศเล็กๆธรรมดา แต่เป็นระบบนิเวศอันมหึมาที่ซับซ้อน หลากหลายนามมายที่เกี่ยวโยงต่อกันอย่างไม่รู้จบสิ้น และจะว่ากันจริงๆ ความหมายที่แท้ของ สิ่งแวดล้อม ก็คำว่า "ไม่ใช่สิ่งแวดล้อม" เพราะไม่มีอะไรแวดล้อมอะไรในระบบนิเวศ ไม่มีสิ่งไหนเป็นศูนย์กลาง แต่การที่เรายึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางก็เป็นเพียงการ สมมุติขึ้นมาเพื่อให้เข้าใจง่ายในการศึกษาและใช้ประโยชน์เพื่อความปลอดภัยของมนุษย์เป็นหลัก ฉะนั้นคำว่าศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่อง สิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับระบบของธรรมชาติทั้งหมด

2.4 กระบวนการนิเวศวิทยานบนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ตะวันตก

นิเวศวิทยา ถือว่าเป็นวิชาที่ถูกบรรจุให้เป็นส่วนหนึ่งของนักศึกษาด้านชีววิทยา ในระดับอุดมศึกษา ของประเทศไทย ที่นักศึกษาต้องเรียนรู้ และอาจเป็นส่วนหนึ่งเล็กๆในวิชาชีววิทยาระดับมัธยมศึกษา ก่อนที่วิชานี้หรือศาสตร์ด้านนี้จะขยายสู่ศาสตร์อื่นๆที่เกี่ยวกับการรักษาคุณภาพทาง

สิ่งแวดล้อม ดังที่กล่าวมาแล้วว่า คำว่านิเวศวิทยา (Ecology) เกิดขึ้นครั้งแรกในตะวันตก ในปี พ.ศ.2401 หรือประมาณ กว่าศตวรรษ ผ่านมา

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าศาสตร์ทางนิเวศวิทยาเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก ภายใต้ปรัชญาและวิธีการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หรือปรัชญาแบบโลกตะวันตก กระบวนการศึกษาวิจัยทางนิเวศวิทยา จึงมักถือเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เครื่องมือทางคณิตศาสตร์ และคอมพิวเตอร์ รวมทั้งเคมี ฟิสิกส์ และอื่นๆเข้ามาในกระบวนการศึกษาวิจัย ดังจะเห็นจากวิธีการศึกษาทางนิเวศวิทยา กระแสหลัก (วิทยาศาสตร์ตะวันตก) ที่ข้าพเจ้าหยิบยกนำมาเสนอพอสังเขป แบ่งได้ดังนี้ (จิราภรณ์ คชเสนีย์, 2540:9)

- 1) การศึกษาด้วยวิธีการทางคณิตศาสตร์ โดยการใช้พื้นฐานทฤษฎีและเทคนิคทางคณิตศาสตร์ต่างๆ เข้ามาใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อม สร้างและพิสูจน์ทฤษฎีทางนิเวศวิทยา
- 2) การศึกษาด้วยการทดลองในห้องปฏิบัติการ
- 3) การศึกษาภาคสนาม โดยการศึกษาทดลองภาคสนาม ที่ดำเนินการเหมือนกับการทดลองในห้องปฏิบัติการ การศึกษาปรากฏการณ์และติดตามผลในธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง (natural trajectory experiment) รวมไปถึง การศึกษาธรรมชาติจุดใดจุดหนึ่ง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแม้ว่านิเวศวิทยาจะเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับ สิ่งแวดล้อม โดยที่มิได้ปฏิเสธ มนุษย์ หรือ ความเป็นชุมชน ที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม กระนั้นวิธีการทางนิเวศวิทยาตะวันตก ในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ สาขาหนึ่ง ก็ยึดมั่นและให้ความสำคัญ กับมาตรวัด ที่เป็นรูปธรรมแบบวิทยาศาสตร์กระแสหลัก ไม่เสื่อมคลาย

การที่นิเวศวิทยา เป็นวิชาการที่อยู่บนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง ซึ่ง กระแสวิทยาศาสตร์ตั้งแต่ยุคนิวตัน เป็นต้นมา โดยเฉพาะนักวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ 19 อยู่บน พื้นฐานของโลกทัศน์แบบจักรกล (mechanistic world-view) ทำให้เกิดวิธีการในการศึกษาธรรมชาติแบบวิเคราะห์หรือจำแนกแจกแจง ซึ่งหมายถึงการแยกสิ่งที่ต้องการศึกษาออกเป็นส่วนๆเช่นเดียวกับการศึกษา เครื่องจักรกล โดยถอดมันออกเป็นส่วนๆ (สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ (ประเวศ วะสี, บรรณาธิการ) , 2547:118) ทำให้การมองภาพหรือมองระบบนิเวศขาดความซับซ้อน และขาดมิติทางจิตวิญญาณ มิสามารถอธิบายปรากฏการณ์บางประการในสังคมได้ มิหนำซ้ำการมองภาพและ ดำเนินตามโลกทัศน์ดังกล่าว ที่มีสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบางอย่างได้ กลับพยายามชี้ว่า การมองภาพหรือการดำรงชีวิตของผู้คนที่ต่างไปจากนั้นนั้นผิดและล้าสมัย ยิ่งทำให้เกิดปัญหาทางนิเวศและสิ่งแวดล้อม การแข่งขันยิ่งรุนแรง เกิดความเหลื่อมล้ำ การล่งละเมิดทางสิทธิของมนุษย์ และชุมชน

2.5 นิเวศวิทยากระแสหลักกับสังคมไทย

บรรดานักวิชาการผู้ที่อาวุโสกว่าข้าพเจ้ามาก ได้นำเสนอให้เห็นภาพรวมว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับนิเวศวิทยาตะวันตกในประเทศไทยนั้น ได้เข้ามายังประเทศไทยเป็นระลอก ๆ ทั้งองค์ความรู้ที่เป็นส่วนประกอบย่อย และองค์ความรู้ที่ได้รับการสังเคราะห์แล้ว องค์ความรู้ย่อยแต่ละส่วนได้เข้ามาเป็นระยะ ก่อนที่จะทราบด้วยซ้ำว่านั่นเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ทางนิเวศวิทยา สิ่งนี้น่าจะเป็นเช่นเดียวกับสิ่งที่เราจะกล่าวต่อไป ว่าแท้จริงแล้ว นิเวศวิทยาของชาวนา น่าจะเกิดขึ้นแล้วบนแผ่นดินแห่งนี้ ก่อนการเข้ามาของนิเวศวิทยาแบบโลกทัศน์ทุนนิยมตะวันตก “เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ศึกษาธรรมชาติเพื่อผลกำไรเชิงทุนนิยม” โดยเฉพาะผืนแผ่นดินอันเก่าแก่แห่งนี้ เพียงแต่อาจมิได้มีผู้ใดไปทำการศึกษาวิเคราะห์ว่าชุดความรู้ที่ในวิถีวัฒนธรรมชาวนาแจกเช่นนั้นเป็นเรื่องราวของนิเวศหรือไม่ ดังที่งานชิ้นนี้พยายามจะลงไปศึกษา

ระยะแรกๆที่นิเวศวิทยาตะวันตกเข้ามา เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการไม้ ซึ่งถือเป็นความรู้เกี่ยวกับนิเวศวิทยาแบบตะวันตกที่สอดแทรกเข้ามาในสายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีหลักการที่ซ่อนอยู่ใต้กฎเกณฑ์การทำไม้แบบเลือกตัด จากกลุ่มชาวต่างชาติ ประมาณ 100 ปี ที่ผ่าน มา เป็นองค์ความรู้ในนิเวศวิทยา ในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์สูงสุดจากธรรมชาติ คือ มองธรรมชาติ และเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม บนความสัมพันธ์เชิงเอาเปรียบธรรมชาติ เช่น การตัดไม้สัก เพื่อการค้า ต่อมาเปลี่ยนเป็นการจัดการป่าชนิดอื่นที่มีไม้สัก และพัฒนาสั่งสมขยายเป็นโรงเรียนป่าไม้แพร่ ส่วนหนึ่งของคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมเชิงนี้ น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์เบื้องต้นทางวิชาการแบบตะวันตกได้เป็นอย่างดี ว่า วิชาการอาจมีใช้วิชาการเพื่อสิ่งแวดล้อมและประชาชน แต่อาจเป็นวิชาการที่สนับสนุนอำนาจและเงินตรา เพราะจะเห็นว่าโลกทัศน์ทางวิชาการเชิงนี้ ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากผู้มีอำนาจ รัฐ-นายทุน แต่ขณะโลกทัศน์แบบชุมชนชาวนาผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ อยู่กับป่า กลับถูกบดบัง ล้อมกรอบ และผลักไส ดังนั้นจะเห็นว่า นอกจากการสัมปทานป่า จะเป็นตัวสะท้อนเริ่มต้นถึงความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์ทางโลกทัศน์อันเป็นพื้นฐานปรัชญาวิชาการ ยังสะท้อนให้เห็นว่านั่น โลกดัชนีและวิชาการแบบสมัยใหม่ ได้เข้ามารุกราน และย่ำยีแล้ว มีการสนับสนุนจากอำนาจและเงิน ให้อำนาจโลกทัศน์หรือท่าทีเบื้องหลังของวิชาการว่าจะนำไปตอบมสนองสิ่งใด ข้าพเจ้าเห็นว่านั่นคือ รากแก้วแห่งหมุดย่นทางวิชาการ ที่จะกล่าวต่อไป

ต่อมาเมื่อการไหลเข้ามาขององค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาที่ได้สังเคราะห์แล้วและได้พัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาชีววิทยาสมัยใหม่ ไหลผ่านมาตามสถาบันการศึกษา ในขณะที่วิชาการที่ซ่อนอยู่ในวิถีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผู้คน กลายเป็นเรื่องล้าหลัง นอกจากที่จะมีนำมาสั่งสอนและพัฒนาในสถาบันการศึกษาแล้ว ยังกลายเป็นความผิดกฎหมาย “คนอยู่กับป่า” นิเวศวิทยายังไหลไปอยู่ตามสถาบันราชการ เช่น กรมประมง โดยเฉพาะนักวิชาการสายชีววิทยาในสถาบันการ

ศึกษา ทั้งในวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย แต่องค์ความรู้ที่ ดังกล่าวมักจะเป็นส่วนเลี้ยวสาขาวิชาชีพที่แบ่งแยกตามระบบการแบ่งงาน แม้แต่ในส่วนที่มีการสังเคราะห์เชิงทฤษฎี อย่างสมบูรณ์ ในมหาวิทยาลัย ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาชีววิทยาสสมัยใหม่ หรือมักอยู่ตามภาควิชาชีววิทยา หรืออาจเป็นส่วนหนึ่งที่แยกไปตามการศึกษาแมลง ป่าไม้ เกษตร ประมง วาริชศาสตร์ เป็นต้น แต่มักไม่สามารถพัฒนาในฐานะสาขาวิชาที่เป็นองค์รวม ที่จะสาน องค์ความรู้ที่กระจายเป็นส่วนย่อยของสาขาวิชา ออกมาเป็นองค์ความรู้แบบสังเคราะห์ ข้ามขอบเขตที่อยู่ในกรอบสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อม (สมโภชน์ ศรีโกสามาตร, 2543:247 –259)

ในการประชุมประจำปี โครงการ BRT ในประเด็น “นิเวศวิทยาและภูมิปัญญาท้องถิ่น” ระหว่างวันที่ 9 –12 ตุลาคม 2543 ที่มีนักวิชาการที่มีชื่อเสียงไปร่วม คราวนั้น อาจารย์สมศักดิ์ สุขวงศ์ กล่าวถึงวิชานิเวศวิทยาว่า นิเวศวิทยาได้เข้ามาสู่วงการการศึกษาของประเทศไทยเมื่อประมาณ 30 ปี ที่ผ่านมา แต่หนังสือที่เขียนขึ้นเพื่ออ้างอิงถึงระบบนิเวศของไทยนั้นน้อย ส่วนมากมักเป็นหนังสือแปล ส่วนตำราทางนิเวศวิทยาที่พูดถึงนิเวศวิทยามักจะลอกตามหนังสือที่เขียนขึ้นโดยใช้ตัวอย่างของประเทศตะวันตก เช่นเดียวกับลักษณะที่ข้าพเจ้าได้เขียนเบื้องต้นเรื่องความเป็นมาและลักษณะศาสตร์ทางนิเวศวิทยา อาจารย์สมศักดิ์ เห็นว่า เพราะฉะนั้นนักวิชาการทางนิเวศวิทยาของไทย จึงเชื่อว่า ตำราจากต่างประเทศ เป็นบรรทัดฐานของการศึกษาทางนิเวศวิทยา นอกเหนือจากนั้นใช้ไม่ได้ อาจารย์สมศักดิ์ เห็นว่า เอกสารหรือตำราวิชาการทางนิเวศวิทยา ควรมีการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในลักษณะต่างๆ จึงเป็นเรื่องแปลกสำหรับกรณีประเทศไทยที่แม้ว่า ทั้งปัญหาป่าไม้ ปัญหาทรัพยากร ปัญหาป่าชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับระบบ 2 ระบบ ที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างเหนียวแน่น คือ ระบบธรรมชาติ กับระบบสังคม แต่มักไม่มีใครศึกษาเอกสารวิชาการทางนิเวศวิทยาของประเทศไทย ที่ผ่านมา จึงมักพูดถึงระบบ ในลักษณะที่ไม่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง โดยมักพูดแต่เรื่องการหมุนเวียนธาตุต่างๆ ในธรรมชาติ การส่งผ่านพลังงาน ซึ่งข้าพเจ้าในฐานะที่สอนวิชาด้านนิเวศวิทยา เห็นอย่างนั้น แต่ก็ไม่ได้คิดว่าเป็นความผิดอย่างใด เพียงแต่ว่าจะมีการพัฒนา หรือเติมช่องว่างที่ขาดหายไปของนิเวศวิทยาตะวันตก หรือพยายามชี้ให้เห็นเข้าใจว่าวิถีทางนิเวศวิทยาของคนพื้นถิ่นหรือคนตะวันออก มีเช่นเดียวกัน ความสัมพันธ์และความผูกพันระหว่างมนุษย์กับนิเวศ มีหลายมิติ

ยศ สันตสมบัติ (2543) ผู้ทำการศึกษาวิชานิเวศวิทยาชาวเขา กล่าวถึงมุมมองที่อาจารย์มีต่อนิเวศวิทยา ในเวทีวิชาการ BRT ครั้งนั้น ว่า นิเวศวิทยาที่มาจากตะวันตก หรือความคิดจากอเมริกา มีลักษณะที่เป็นเทคโนโลยีนิยม เป็นแนวคิดของความเชื่อที่ว่าเทคโนโลยีเป็นคำตอบ โดยสามารถนำมาอธิบายอะไรต่างๆ ได้ สามารถที่จะนำมาใช้เยียวยาปัญหา แก้ไขปัญหาบางอย่างให้มนุษย์ สามารถรวมเข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากยิ่งขึ้น ฉะนั้นด้วยเหตุนี้นิเวศวิทยาที่มีลักษณะยึดเอาเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง โดยเน้นในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รากเหง้าของเทคโนโลยีนิยม จึงเน้นในเรื่องการใช้ประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ อาจารย์ยศ ได้ยก “วนศาสตร์” ที่เข้า

มาในเมืองไทย 100 กว่าปี โดยเข้ามามีจุดหมายเพื่อทำให้ไม้ให้มีประสิทธิภาพ ตัดให้มีประสิทธิภาพ วนศาสตร์จึงมักเรียนวัดไม้ โดยได้ตัวอย่างจากโรงเรียนวนศาสตร์ ที่ตั้งขึ้นที่ มาลาบา ของอินเดีย ดังนั้นนิเวศวิทยาตะวันตกหรือองค์ความรู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรทั้งหลายจึงมีรากเหง้ามาจากการพยายามที่จะยึดครองพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า และอื่นๆ ในนามการใช้ประโยชน์ ตอนหลัง จึง มีแนวความคิดในเรื่องของการอนุรักษ์

แต่เป็นการอนุรักษ์ ที่ไม่มีมนุษย์ ไม่มีคน ลักษณะพิเศษของนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นแนวคิดที่มาจากตะวันตก อาจารย์ยศ ท่านเห็นว่า เมื่อเข้ามาในเมืองไทย จึงได้ซึมซับเอาลักษณะเด่นที่เป็นแกนหรือแกนความคิดดังกล่าวเข้ามาใช้ทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว และสาขาวิชาทางนิเวศวิทยาและที่เกี่ยวข้องก็กลายเป็นเครื่องมือของรัฐ ความรู้ที่เข้ามากับนิเวศวิทยาเหล่านี้ จึงเป็นเหมือนอำนาจ ในขณะที่ชาวบ้าน องค์ความรู้ต่างๆ ที่เป็นของชุมชน ของชาวบ้าน ที่เรียกกันว่าภูมิปัญญา ในระดับพื้นที่ “นิเวศวิทยาพื้นบ้าน” นอกจากจะไม่ยอมรับแล้ว ชาวบ้านยังถูกมองว่าโง่ วิธีคิดของนักนิเวศวิทยาของรัฐ (ตะวันตก) จึงมักมองออกไปข้างนอกเสมอ โดยมักจะมองออกไปประเทศตะวันตก และพยายามจะไปเอาเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามา เช่นการสร้างเขื่อน

ทัศนะของอาจารย์ยศ มีต่างจากอาจารย์สมศักดิ์ เท่าใดนัก เช่น เวลาที่พูดถึงการหมุนเวียนสาร (nutrient cycling) ข้าพเจ้าเห็นว่า เรามักมิได้นำเอามนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องหรือเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งอย่างชัดเจน ว่า มนุษย์นั้นแหละ ที่จะต้องตกอยู่ภายใต้วัฏจักรเช่นนั้น คือ ต้อง ตาย อันเป็นกฎของธรรมชาติ ที่เลี่ยงมิได้ แต่มนุษย์กลับเป็นเพียงผู้ที่เฝ้าดู แอบเบ็ง ยึดศูนย์กลางที่ตน มองธรรมชาติที่วงหนึ่ง ทำให้มนุษย์กับธรรมชาติ คูจะห่างกัน และมนุษย์เรียนรู้ธรรมชาติ หรือ ระบบนิเวศ ยังหวังเพื่อที่จะเข้าไปจัดการ และผ่อนเบาผลกระทบที่เกิดจากการที่ตนเข้าไปเอาผลประโยชน์ จากการเรียนรู้ความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศ โดยการอนุรักษ์ ดูแล และใช้ตัวอย่างสวยงาม คือ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ลึกๆแล้วกระแสการดูแลสิ่งแวดล้อม ยังเพื่อมนุษย์ (ความเจริญ) กระแสนิเวศวิทยากระแสหลักยังเป็นเช่นนี้

ในขณะที่อนุชาติ พวงสำลี (2543) คณบดีคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ ในฐานะที่เป็นสถาบันการศึกษาที่ทำการเรียนการสอนด้านนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อม มากกว่า 30 ปี และเป็นองค์กรการศึกษาที่บุกเบิกงานด้านสิ่งแวดล้อมเมืองไทย หลังการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมครั้ง ใน ปี พ.ศ. 2515 ที่สวีเดน ท่านกล่าวในเวทีเดียวกันว่า สิ่งที่เราศึกษาหรือนำมาพูดคุยกันในความหมายของคำว่า ระบบนิเวศ ความยั่งยืนของป่าไม้ ความยั่งยืนของทรัพยากร จริงๆแล้วมันเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับระบบของชุมชน แล้วมันมีอะไร อีกมากมายที่นักวิชาการ (วิทยาศาสตร์ กระแสหลัก) นักสิ่งแวดล้อม หรือนักวิทยาศาสตร์ เข้าไปไม่ถึง หรือยังไม่มีโอกาสเข้าถึง หรือสัมผัสความรู้ตรงส่วนนี้แล้วนำมายกขึ้นมาเป็นความรู้ที่เป็นสากล ยังมีช่องว่างมากมาย

2.6 นิเวศวิทยากับวัฒนธรรมชุมชน

อย่างไรก็ตามแม้ นิเวศวิทยา จะเป็นสาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์ และให้ความสำคัญในด้านเทคโนโลยี ที่ขาดมิติเชื่อมโยงความเป็นมนุษย์ ดังที่กล่าวมา กระนั้นยังมีกลุ่มนักวิชาการทางมานุษยวิทยา ที่มีความพยายามหรือให้ความสำคัญระหว่างนิเวศวิทยากับวัฒนธรรม โดยเชื่อมมนุษย์เข้ามาในราวปลายคริสต์ศตวรรษ ที่ 19 ถึง 20 มีความพยายามของนักวิชาการกลุ่มหนึ่ง ทางมานุษยวิทยา ที่พยายามศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม หรือ เรียกว่า “มานุษยวิทยานิเวศ (ecological anthropology) ซึ่งได้เริ่มต้นราว 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539:23) โดยมีแนวทางการศึกษาและวิเคราะห์ 3 แนวทาง คือ วัฒนธรรมนิเวศ (cultural ecology) ชชาติพันธุ์นิเวศ (ethno ecology) และระบบนิเวศ (ecosystem)

แนวทางดังกล่าว อาจมีความแตกต่างในประเด็นเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม โดยงานด้านวัฒนธรรมนิเวศ พยายามศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในฐานะที่มนุษย์เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ที่มีกลไกในการปรับตัวของมนุษย์เข้ากับสิ่งแวดล้อม ส่วนงานด้าน ชชาติพันธุ์นิเวศ จะเป็นแนวการศึกษาที่มีได้สนใจ “นิเวศวิทยา” ในฐานะที่เป็นทฤษฎี แต่สนใจในการคิด การรับรู้และโลกทัศน์ ที่กลุ่มชนต่างๆ มีต่อระบบสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศที่พวกเขาอยู่ เช่น งานของ Conkin (1954) ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมของชนเผ่า Hanunoo หรือแม้กระทั่งงานของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ที่ศึกษาภูมิปัญญานิเวศวิทยาของชาวกระเหรี่ยง ในทุ่งใหญ่นเรศวร ที่อาจถือได้ว่าเป็นทั้ง ชชาติพันธุ์นิเวศ และวัฒนธรรมนิเวศ อันถือเป็นงานบุกเบิกด้านนิเวศวิทยาชนพื้นเมืองที่สำคัญของไทย ชิ้นหนึ่ง

ปัจจุบันนิเวศวิทยาได้พยายามปรับตัวมากขึ้น จนบางครั้ง แม้อาจใช้คำว่านิเวศวิทยาเหมือนกัน แต่เนื้อในอาจมีวิธีคิดหรือหลักการที่แตกต่างกัน อย่างงานชิ้นนี้ แม้อาจใช้คำว่านิเวศวิทยา แต่อาจอธิบายนิเวศวิทยาชาวบนฐานคิดอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นฐานคิดของชาวนา แต่ยืมคำว่านิเวศวิทยา อันเป็นศัพท์สากลที่ผู้คนรับทราบทั่วโลก ดังชื่อวิทยาศาสตร์ของสิ่งมีชีวิต แต่อาจอธิบายนิเวศวิทยาบนจุดยืนแบบหนึ่ง จากพื้นฐานประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชาวนาสองฟากของ (โจง)

2.7 จากนิเวศตะวันตก สู่การฟื้นฟูภูมิปัญญานิเวศวิทยาตะวันออก

ในขณะที่วิทยาศาสตร์ก้าวหน้าขึ้น จนถึงขั้นส่งคนขึ้นบนดวงจันทร์ แต่ปัญหาของสังคมกลับมีขึ้นมากมาย ที่แก้ไม่ได้ ทำให้เริ่มมีการตั้งข้อสังเกตและกังขาต่อกระบวนการศึกษาและพัฒนาที่เน้นด้านวิทยาศาสตร์เชิงวัตถุ เพื่อตอบสนองระบบเศรษฐกิจทุนนิยมว่าสิ่งนี้หรือ คือแนวทางที่จะทำให้มนุษยชาติไปสู่สันติภาพและความจริงแท้ อย่างอาจารย์โอภาส ปัญญา (2546) คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล หรือ อาจารย์สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ (2547) ที่เห็นว่ากรอบแนวคิดกระแสหลักและวิถีทางวิทยาศาสตร์ มักมีหลักคิด ในการมองโลกธรรมชาติและจักรวาล เป็นหน่วยๆ แยกเป็นจุดๆ เป็นการมองอย่าง “แยกส่วน” วิทยาศาสตร์ จะศึกษาค้นคว้า

หาความรู้แยกแยะออกมาเป็นชิ้น ๆ จุดๆ ส่วนๆ ทำความเข้าใจในเชิงจุลมิติหรือ ย่อส่วน (Reductionism) ซึ่งดังประหนึ่งว่างานเหล่านั้น เป็นดังเหมือน เครื่องจักรกล ที่สามารถแยกแยะออกเป็นชิ้นๆ จนทำความเข้าใจได้ นอกจากฐานคิด ของวิทยาศาสตร์ จะเป็นตัวกำหนดผลงานทางวิทยาศาสตร์แล้ว อาจารย์โอภาส (2546) ยังเห็นว่าวิธีคิดแยกส่วนแบบนี้ มีอิทธิพลต่อแนวทางการศึกษาสาขาวิชาอื่นๆ วิทยาศาสตร์มักขาดมิติในด้านจินตนาการ ด้านการสร้างจิตสำนึก เชิงคุณธรรม และความรู้เชิงสร้างสรรค์ที่หาทางออกให้กับมนุษยชาติจากวิกฤติของโลก ที่ปัญหาส่วนใหญ่มักมาจากเครื่องจักรกลและการพัฒนาอุตสาหกรรม ตามกระบวนการพัฒนากระแสหลัก ที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

นอกจากนี้ข้อเสนอที่ว่า กระบวนการความคิดเชิงย่อส่วนแยกธรรมชาติออกเป็นชิ้นส่วนย่อยๆ ทำให้สังคมโลกมีระบบคิดและปฏิบัติ ที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ แยกตนเองออกจากมนุษย์กลุ่มอื่น ยังผลให้สังคมโลก เห็น“มูลค่า” (เชิงเศรษฐกิจ) ของสรรพสิ่ง มากกว่า “คุณค่า” ของสิ่งเหล่านั้น ความคิดในเชิงมูลค่าและประโยชน์นำไปสู่พฤติกรรมการใช้ทรัพยากรเพื่อสนองความสุขส่วนตนมากกว่าคุณค่าทางวัฒนธรรม และข้อสรุปทางวิทยาศาสตร์จะต้องถูกพิสูจน์โดยใช้ทฤษฎีของนักวิทยาศาสตร์คนก่อนๆ ที่ไม่สามารถยอมรับความเชื่อทางศาสนา รับคุณธรรมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย วิทยาศาสตร์แยกตัวออกจากระบบสังคมและวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ให้คำตอบโลกธรรมชาติได้เพียงว่า ประกอบด้วยอะไร แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าชีวิต ที่ดี ที่ชอบ ที่มีสุขควรเป็นอย่างไร น่าจะเป็นสิ่งที่จะต้องนำมาพิจารณาถึงการฟื้นฟูและปรับกระบวนการทัศน์ทางนิเวศวิทยาแบบใหม่ ให้สอดคล้องกับรากฐานวัฒนธรรมชุมชน หรือที่เรียกกันว่าภูมิปัญญาตะวันออก ที่ครอบคลุมพื้นที่ แถบลุ่มแม่น้ำโขง ที่สามารถสร้างความสมดุลทางภูมิปัญญาในมิติ “จิตวิญญาณ” เพราะมิติทางจิตวิญญาณ ที่วิทยาศาสตร์ได้กดทับมานาน หากสังคมมนุษย์ขาดมิติทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นระบบคุณธรรม จริยธรรมทางสังคม ที่ไม่สามารถวัดด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ แต่มิติทางจิตวิญญาณ เป็นพื้นฐานในการกำหนดดีค่าความดี ความงาม ความจริง และความเป็นธรรมในสังคม หากขาดมิติดังกล่าว คุณภาพทางสังคมและนิเวศอาจไม่สมดุล (imbalance)

บรูซ ลิปตัน (กองบรรณาธิการ ฟาเดียกัน,2546:8) นักชีวฟิสิกส์ ผู้ซึ่งเดินทางมาบรรยายในประเทศไทย ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 13 ธันวาคม 2545 เรื่อง “ชีวฟิสิกส์กระบวนการทัศน์ใหม่ เพื่อความเข้าใจในชีวิตและชีวนิเวศ” ตั้งข้อคำถามเกี่ยวกับชีววิทยาที่ยึดถือกันมาว่าศตวรรษเขาบอกว่ารากเหง้าของทัศนะความรู้ทางชีววิทยาแบบเก่ามีฐานคิดที่สำคัญคือ กระบวนการทางชีววิทยาดำเนินไปตามเกณฑ์ชุดเดียวกันกับแนวคิดฟิสิกส์แบบนิวตัน (Newtonian Mechanic) ที่มีทัศนแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม และมีทัศนะแบบลดส่วน สามารถอธิบายด้วยการถอดแยกเป็นส่วน การแสดงออกทางด้านชีววิทยาทั้งหมดถูกควบคุมโดยยีน รวมไปถึงความหลากหลายของชีววิทยาที่เกิดขึ้นมาจากกระบวนการวิวัฒนาการตามทฤษฎีการวิวัฒนาการ ที่เขาไม่เห็นด้วย เพราะไม่

สามารถอธิบายในบางเรื่องได้เขากล่าวว่า วิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เป็นวิทยาศาสตร์ที่มีฐานความรู้อยู่ที่ฟิสิกส์ และจากความรู้ความเข้าใจทางฟิสิกส์ ขยายต่อไปในเชิงเคมี และชีววิทยา

ภายหลัง ปี พ.ศ.2463 ทฤษฎีควอนตัมฟิสิกส์ (Quantum Theory) ได้เปลี่ยนแปลงฐานคิดทางวิทยาศาสตร์ จากนิวตันฟิสิกส์ ไปสู่ควอนตัมฟิสิกส์ โดยแนวคิดในการมองจักรวาลแบบเดิม ถือว่าสิ่งที่ถือว่าเป็นจักรวาล ประกอบขึ้นด้วยพลังงานเป็นส่วนสำคัญที่สุด กล่าวได้ว่า ร่างกายมนุษย์ไม่ได้ประกอบด้วยสสาร แต่ร่างกายมนุษย์นั้นเป็นพลังงาน มีแบบแผนของพลังงานในลักษณะต่างๆ

บรูซ ลิปตันได้ค้นพบวิทยาศาสตร์ใหม่เกี่ยวกับชีววิทยาที่เขาสังเกตจากห้องทดลอง เขากล่าวว่า วิธีคิดอย่างใหม่ หรือชีววิทยาใหม่ได้นำเอาปรัชญาของตะวันออกกับปรัชญาของตะวันตกเข้ามาบรรจบกัน

นอกจากนี้กระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์เก่า บรูซ ถือว่าสัญญาณนั้นคือ สสารหรือโมเลกุล แต่ชีววิทยาแบบใหม่ถือว่าสัญญาณนั้นอาจเป็นพลังงานในรูปแบบต่างๆ

2.8 วิถีวัฒนธรรมชาวนากับหมุดยี่ทางวิชาการ

ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดในงานชิ้นนี้ ที่ข้าพเจ้าเองพยายามอธิบาย และค้นหาเพื่อหาและสร้างหมุดยี่ทางวิชาการแบบโลกตะวันออกบนพื้นฐานหรือโลกทัศน์ของชาวนา “ผู้บุกเบิกสร้างแปลง” ไม่ว่าภูมิปัญญาของชาวนาจะถูกเรียกว่าเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ ไม่ว่าในประวัติศาสตร์ประชาชน “ชาวนา” จะเคยโดนหยามเหยียดมาโดยตลอดว่า “ยากจน และโง่” แต่สิ่งที่เป็นประวัติศาสตร์ชีวิตและวัฒนธรรมชาวนา อาจมีสิ่งทั้งดงาม และเป็นรากฐานทางวิชาการ บนพื้นฐานโลกทัศน์ใหม่ ที่ข้าพเจ้าเองมียากใช้คำว่าโพสต์โมเดิร์น (post modern) เพราะถึงอย่างไรหากเรามีพยายามสร้าง มีทำการผลิตสิ่งใหม่ๆขึ้นมาบนฐานวัฒนธรรมหรือทุนเดิม เราต้องเดินตามเขาอยู่ร่ำไป ทุกๆเรื่อง เป็นสังคมแห่งการบริโภคนิยม แม้แต่เรื่องของวิชาการ ที่เป็นเรื่องสำคัญที่จะกำหนดชะตาของโลก เราเองก็ตั้งรับและยอมสยบโรราบ ต่อทฤษฎีและวิธีคิด ต่างภูมิโนเวส เรื่อยมา เหมือนกับว่าบรรพชนผู้สร้างแปลงประเทศชาติมา กว่า 1,000 ปี จะไม่มีความฉลาดและภูมิปัญญาเอาเสียเลย หากไม่มีจริง จะเป็นชาติ ที่มีอารยธรรมเป็นของตนเอง เป็นเอกราชอยู่ได้อย่างไร

อาจารย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงประเด็นวิทยาศาสตร์ตะวันตกว่า ที่ผ่านมามักจะพูดกันว่าต้องสร้างความเข้มแข็งในการเรียนวิทยาศาสตร์หรือทำอะไรให้เป็นวิทยาศาสตร์ ควรต้องทราบข้อจำกัดและปัญหาของวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ที่เน้นที่การวัดได้ (precision of measurement) ธรรมชาติมีทั้งวัดได้แม่นยำ และที่วัดได้ไม่แม่นยำ วัดดูวัดได้แม่นยำ แต่นามธรรม เช่น เรื่องจิตใจ และคุณค่า หรือมิติทางจิตวิญญาณ วัดไม่ได้แม่นยำ การคิดแบบวิทยาศาสตร์ (เดิม) จึงเอียง หรือแยกส่วน สนใจ แต่วัฒนธรรม ทอดทั้งนามธรรม หรือ คุณค่า (ประเวศ วะสี,2547:9) ความรู้ที่

ปราศจากคุณค่ากำกับ จึงถูกนำไปใช้ในทางอำนาจ เกิดสงคราม เกิดลัทธิเซฟสุข ทางวัตถุ บริโภคนิยม ที่ขับเคลื่อนด้วยโลภจริต ที่นำไปสู่วิกฤต ทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

ฉะนั้นต้องเข้าใจข้อจำกัดและปัญหาของวิทยาศาสตร์แบบเก่า ที่มองอะไรตายตัว วัดได้แม่นยำ ทำให้แยกโลก แต่ทางวัตถุธรรม แต่วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่เริ่มตั้งแต่การพัฒนาทฤษฎีสัมพัทธภาพ (Theory of Relativity) และทฤษฎีควอนตัม(Quantum Theory) ทำให้วิทยาศาสตร์กับศาสนาบรรจบกัน (ประเวศ วะสี ,2547:10)

เพราะฉะนั้นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาแบบตะวันออก หรือของชาวนาพื้นถิ่น ที่เคยถูกกล่าวหาล้าสมัย งามาย ในสิ่งที่ลึกลับมองไม่เห็น ไร้คุณค่าภายใต้การมองของกรอบวิทยาศาสตร์กระแสหลัก จึงน่าจะถึงเวลาที่จะต้องยอมรับความสำคัญและคุณค่า ในองค์ความรู้ที่สั่งสมบนดินแดนแห่งนิเวศ โดยเฉพาะบนพื้นฐานจากวัฒนธรรมชาวนาเอเชีย และข้าพเจ้าเห็นว่าอาจเป็นหมุดย่นโลกทัศน์ทางวิชาการใหม่ ซึ่งหมายถึงหลักยึด แนวทาง และเป้าหมายหรืออุดมการณ์แห่งวิชาการ ที่เราควรพิจารณาและทบทวน กันใหม่ ภายหลังที่เราก็ไม่ทราบเหมือนกันว่าเราทิ้งไปและลืมไปได้อย่างไร กว่าศตวรรษ โดยที่ข้าพเจ้ามิได้สรุปเองและค้นเดาแบบลอยๆ ในการเปลี่ยนหมุดย่นทางวิชาการ เพราะอย่างน้อยดินแดนแห่งนี้ เคย เป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมอันเก่าแก่เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน แสดงถึงภูมิปัญญาบนฐานของศาสนาและปรัชญาที่หลากหลาย โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ยังเป็นพื้นที่ที่อยู่บนเขตป่าฝนเมืองร้อน มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมากกว่าเขตนิเวศอื่นๆ ทั้งพรรณพืช สัตว์ รวมทั้งความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ซึ่งการที่มีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติที่มีความแตกต่างและผันแปรสูงนี้ สะท้อนให้เห็นถึงทักษะ-ความสามารถของภูมิปัญญาที่สร้างกันมาเป็นพันปี และน่าที่จะเป็นทางออกให้กับสังคมโลกยุคคิดค้นในเรื่องวิกฤตินิเวศและเศรษฐกิจ

ดังนั้นสิ่งที่เคยถูกมองข้ามไป ภายใต้กระแสนการมองโลกแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ (เน้นวัตถุ-แยกส่วน) และถูกมองว่าล้าสมัย ไม่ทันการ น่าจะถึงเวลาที่จะต้องกลับมาสนใจค้นหาวิเคราะห์ตีความ เพื่อการอยู่กับธรรมชาติ ทั้งมิติความสำคัญของวัตถุและมิติทางด้านจิตใจ ที่ไม่สามารถแยกจากกันได้

การกำหนดหมุดย่นทางวิชาการใหม่ จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ มาก เป็นการเปลี่ยนแปลงองค์ภาพพทั้งระบบ ทั้งปรัชญาวิธีคิด การดำเนินชีวิต ปรัชญาวิชาการ ว่าจะไปในทิศทางใด เพราะโลกทั้งโลกที่ผ่านมา อยู่บนหมุดย่นแห่งตะวันตกกันเสียสิ้น ที่ถนัดและมีทราบว่าจะนำพาโลกไปสู่สมคูลอย่างใด โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อม หมุดย่นทางวิชาการจึงเชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญา และกฎอันแท้จริงแห่งความสัมพันธ์และเกื้อกูลของธรรมชาติ

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องผ่านการศึกษาค้นคว้าวิจัย เพื่อหาหลักฐาน ตีความวิถีวัฒนธรรม มิใช่สรุปกันลอยๆแบบเข้าข้างตนเอง และอาจพัฒนาวิถีวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญา บนฐานวัฒนธรรมชุมชน

ชนขึ้นมา ให้มีทฤษฎี มีกฎเกณฑ์ ทางวิชาการ แต่บนฐานวัฒนธรรมที่ชาวนาอาจมิได้เคยผ่านการจัดทำอย่างเป็นระบบ เช่นเดียวกับระบบการรักษาคณไช้แบบโบราณ ที่ต้องพัฒนาขึ้นให้มีหลักฐานจารึก รวมทั้งงานชิ้นนี้เอง ว่าจะเป็นหลักฐานทางวิชาการชิ้นหนึ่งหรือไม่ในการนำไปสู่การสร้างหมุดยืนทางวิชาการ

2.9 ประวัติศาสตร์ประชาชนกับกระบวนการวิทยาศาสตร์แบบไทย

นับเป็นเรื่องแปลกประหลาดอย่างยิ่งที่ผู้คนในชุมชนสังคมไทย ที่มีการเกิดและเติบโตบนรากฐานทางสังคมแบบพุทธศาสนาและลัทธิการนับถือผี มิได้ขัดแย้งกันแต่อย่างใดในการอธิบายโลกธรรมชาติ ว่าเกิดแล้วตาย มนุษย์และสัตว์ มีจิตวิญญาณ และสามารถอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติได้ และเป็นพื้นฐานอันดีงามแห่งสังคมประเพณีของผู้คน และยังเข้มแข็งมาโดยตลอดบนเส้นทางของประวัติศาสตร์ประชาชน แต่เอาเข้าจริงสิ่งเหล่านี้กลับมิได้ยอมรับอย่างใดๆในทางวิชาการของโลกปัจจุบัน ที่มีแนวโน้มจะนำโลกไปสู่ความสงบ หรือเต็มไปด้วยวัตถุและเทคโนโลยี แต่เหือดแห้งทางจิตวิญญาณและจริยธรรม

ทั้งๆที่ปรากฏการณ์แห่งการเกิดการตาย มีอยู่ทุกวันบนโลก ทั้งที่ปรากฏการณ์อัศจรรย์ที่มีสามารถอธิบายด้วยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์แบบเดิมๆ เพียงแต่สามารถอธิบายอย่างขำๆด้วยวิทยาศาสตร์ แต่สิ่งที่สามารถอธิบายได้อย่างมีหลักมีเกณฑ์บนหมุดยืนหนึ่ง คือ ระบบความเชื่อทางศีลธรรม โดยเฉพาะพุทธศาสนา ที่เป็นรากฐานทางสังคมของผู้คนตะวันออก แต่เมื่อมันคนละหมุดยืนหรือคนละกระบวนทัศน์ทางวิชาการ วิทยาศาสตร์และวิชาการกระแสหลักหายอมรับวิชาการบนประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมประชาชนไม่ ที่จะได้รับยอมรับอยู่บ้างก็เนื่องมันใกล้เคียงกับวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่มิได้หมายความว่า จะเป็นศาสตร์ ที่ยกย่องเทียบเทียมกับวิทยาศาสตร์ตะวันตก

ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์บนโลกทัศน์แบบกลไก แยกส่วน บนพื้นฐานของนิวตันฟิสิกส์ เริ่มถึงทางตันมิสามารถที่จะอธิบายปรากฏการณ์ อันซับซ้อนบางอย่างของธรรมชาติได้ ในขณะที่ฟิสิกส์ใหม่แบบควอนตัมฟิสิกส์ ได้พัฒนาขึ้น และสนับสนุนเรื่องโลกทัศน์แบบองค์รวม อาจเป็นการสนับสนุนฐานคิดแบบชาวนา ในขณะที่โลกทัศน์แบบเก่า คุณค่าความอยู่รอดและคุณภาพทางนิเวศ โดยการพัฒนาวิธีการและเป้าหมายวิทยาศาสตร์ที่มุ่งครอบงำและควบคุมธรรมชาติ การเชื่อว่าโลกของสิ่งมีชีวิตทำงานอย่างเครื่องยนต์กลไก อันเป็นลักษณะเดียวกับการทำงานของจักรวาลสามารถเข้าใจการทำงานหรือกลไกนี้โดยย่อส่วนลงไปดูองค์ประกอบย่อยที่สุดคือ อนุภาค ที่มีลักษณะแข็งมีมวล แยกมิได้ และเคลื่อนไหวได้ แต่ขณะเดียวกันตรงกันข้ามฟิสิกส์ใหม่พบว่าอนุภาคในอะตอม เป็นเพียงสนามของความเป็นไปได้ว่าอนุภาคอิสระที่เป็นวัตถุนั้นอาจจะดำรงอยู่หรือเป็นเพียงแนวคิดนามธรรม (อนุชาติ พวงสำลี ในประเวศ วะสี บรรณาธิการ, 2547:230)

“ธรรมา อนัตตา” “ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา” คำสอนของพุทธศาสนา อันเป็นรากฐานแห่งชีวิตที่ดีงามของคนตะวันออก บอกพวกเรา โดยการใช้การอธิบายธรรมชาติและพิสูจน์ธรรมชาติ

ด้วยจิต ก่อนแล้วว่า สรรพสิ่งในโลก ที่ประกอบด้วยสสารจำนวนมาก ทั้งที่เป็นพืช สัตว์ ฯลฯ แท้จริงแล้ว เป็นเพียงการผสมกันของสสาร แต่แท้ที่จริงแล้ว คือ ไม่มีตัวตน ที่เราเคยบอกว่าอะตอมคือหน่วยเล็กที่สุด ไม่สามารถแยกย่อยได้อีก ตามฟิสิกส์เดิม ในทางพุทธศาสนาไม่มีแม้แต่อะตอม เช่นเดียวกับการได้ค้นพบควาร์ก ซึ่งเป็นอนุมูล อนุภาคพื้นฐานของอนุภาค อิเลคตรอน โปรตรอน นิวตรอนและอื่นๆ แต่การค้นพบอนุมูลควาร์ก ของนักฟิสิกส์ มิได้หมายความว่า ที่สุดแล้วหน่วยที่เล็กที่สุดของโลกกายภาพคือ อนุมูลควาร์ก ที่เป็นหน่วยย่อยพื้นฐานของอนุภาคต่างๆ กวาร์กของสสาร จะหยุดเพียงแค่นั้น และสุดท้ายเมื่อนักฟิสิกส์ค้นหาความจริงธรรมชาติ นี่อาจพบเพียงความว่างเปล่าไม่มีอะไร ดังพุทธพจน์ “สัพ.เพ ธม. อนต.ตา” สรรพสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่มีอะไรอยู่นอกจากความว่าง (ธนฺท. แก้วโอภาส, 2547:185-190)

กับข้อสรุปของควอนตัมฟิสิกส์ ที่บอกว่าพลังงานสามารถเปลี่ยนเป็นมวลสาร และมวลสารสามารถเปลี่ยนเป็นพลังงาน คือ สารและพลังงาน คือ การแสดงออกมาเป็นสองรูปแบบของสิ่งเดียวกัน หมายความว่า สสารคือพลังงานที่เปลี่ยนรูปมาเป็นก้อน หมายถึงมีตัวตน ขนาด มีน้ำหนัก สามารถชั่งตวงได้ ตั้งแต่ เล็กมาก แต่พลังงานไม่มีขนาดไม่มีน้ำหนัก แต่อยู่ในรูปของคลื่น เช่น คลื่นแสง คลื่นเสียง คลื่นอินฟราเรด คลื่นสามารถเปลี่ยนเป็นก้อนหรือรูป และรูปเปลี่ยนเป็นคลื่นได้ เช่น อิเลคตรอนที่เป็นอนุภาคขนาดเล็ก ที่สามารถเปลี่ยนเป็นโฟตอนได้ (พรชัย พชรินทร์ตะนกุล, ใน ประเวศ วะสี, บรรณาธิการ, 2547:87-88)

รวมถึงจิต เป็นเรื่องนามธรรม แต่มีพลัง มีความรู้สึก มีความรัก ความปรารถนาดี ความเมตตา กรุณา แม้จะอยู่กับกาย แต่คนละส่วน และที่สำคัญสามารถพัฒนาสู่อริยะจิตได้ ความเชื่อเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ อันเป็นโลกทัศน์และความเชื่อทางนามธรรม ของคนชาวนาตลอดกลุ่มน้ำใจ และสอดแทรกในทุกวิถีแห่งชีวิตของชาวนา จึงมีถึงเวลาแล้วหรือกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์หรือนิเวศวิทยา จะหันกลับพลิกใหม่

บทที่ 3

ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง

กับความหลากหลายทางชีวภาพและความเก่าแก่ของป่าฝนเมืองร้อน

3.1 สายน้ำโขง สายน้ำแห่งชีวิต และความหลากหลายทางวัฒนธรรม

หากมิกล่าวถึงอดีต แห่งยุคล่าอาณานิคมหรือยุคแสวงหา (มิใช่แสวงหาอุดมการณ์แบบอาจารย์วิทยากร เชียงกูล แต่เป็นแสวงหาทรัพยากร) ในปัจจุบัน (พ.ศ.2547-2548) ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง เป็นที่สนใจของผู้คนนานาชาติทั้งที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแห่งนั้น เช่น ไทย ลาว จีน เวียดนาม หรือที่ห่างออกไป ไกลออกไป อย่างญี่ปุ่น ข้าพเจ้าเห็นว่าดินแดนแห่งนี้ มีความน่าสนใจ มีความหมาย บนฐานแห่งความอุดมของชีวภาพและความเป็นเขตเก่าแก่ของมนุษยชาติ โดยเฉพาะในเรื่องวิถีสังคมวัฒนธรรมและระบบแห่งภูมิปัญญา เป็นเรื่องราวชีวิตของผู้คนอันดั้งเดิมเรียบง่าย แม้อุณหภูมิจะคร่ำครึในบางสิ่ง-ในสายตาของคนศิวิไลซ์ จนกระทั่งจะมีโครงการนำมาเปลี่ยนแปลงบนคำและความคุ้นเคยที่ว่า “พัฒนา” แต่ว่าบางสิ่งบนวิถีวัฒนธรรมอันเรียบง่ายของชาวนาที่นั่น ที่ถูกมองข้ามด้วยทักษะและสายตาแบบทันสมัยนิยม (civilization ,modernization) “ว่าล้าหลัง” อาจมีคุณค่ามากกว่าหรือเท่าเทียมระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และลัทธิคลังวัตถุและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ที่พยายามพัฒนาเทคโนโลยีและวัตถุ เพื่อแข่งกันมีชีวิตรอด (bio-technology) แข่งกันขึ้นไปเหยียบเยือนดวงจันทร์ และการผลิตวัตถุเพื่อตอบสนองระบบการค้าและธุรกิจ “ความต้องการอันไร้ขีดจำกัด” ที่อาจทำลายทรัพยากร และนำไปสู่การแข่งขัน เอารัดเอาเปรียบ นำไปสู่สงครามมีสิ้นสุด

ในปัจจุบันชุดความคิด ความรู้ บนกรอบทักษะและวาทกรรมวิชาการชุดเดิม (แต่ยังใช้เสมอในยุคปัจจุบัน) “ร่ำรวย ตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัด ความเจริญคือการพัฒนา” ที่มีองค์ความรู้หรือทฤษฎีที่ฝังบนหมุดยืนวิชาการแบบเดิม (วิทยาศาสตร์กระแสหลัก-เศรษฐศาสตร์แห่งกำไร) เริ่มถูกนำเข้ามาแทรกลงไปยังผืนแผ่นดินที่ยังค่อนข้างสงบ ดั้งเดิมไปด้วยสายธารแห่งวัฒนธรรมและน้ำใจของชาวนาสองฝั่งโขง-สองฝั่งของ แต่การรู้เท่าไม่ถึงการณ์อาจนำไปสู่การล่มสลายและสูญหายไปของวัฒนธรรมที่ดี เหมือนการหายไปของพรรณพืชและพันธุ์สัตว์ที่หายากที่เหมาะสมกับนิเวศพื้นถิ่น เมื่อการสัมปทานไม้เพื่อการค้าเข้าไปลุยโดยไม่ฟังผืนและเทวดา ดังการถูกกลบกลืนสิ้นไปของอารยธรรมชาวอินเดียนแดงที่อเมริกาเหนือ-กลาง เมื่อตะวันตกบุกเยือน เหลือเพียงร่องรอยจารึกแห่งคราบน้ำตาเจ้าของแผ่นดินเดิม เป็นเพียงชนชั้นสองให้เขาหมั่นเคลน

อาณาบริเวณแห่งสายธารวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง มีจุดกำเนิดจากที่ราบสูงทิเบต ที่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 5,000 เมตร ไหลจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ มีความยาวตลอดสายลำน้ำประมาณ 4,200 กิโลเมตร เป็นแม่น้ำที่ยาวที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยาวเป็นอันดับที่ 12 ของโลก มีปริมาณน้ำไหลเฉลี่ยต่อปีประมาณ 475,000 ล้านลูกบาศก์เมตร มากเป็นอันดับที่ 8 ของ

โลก และมีพื้นที่ลุ่มน้ำ 795,000 ตารางกิโลเมตร ในที่นี้อยู่ในบริเวณแม่น้ำโขงตอนล่างที่มีความยาวประมาณ 2,400 กิโลเมตร ซึ่งมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 609,000 ตารางกิโลเมตร บริเวณแม่น้ำโขงตอนล่าง จะนับตั้งแต่จุดที่แม่น้ำโขงไหลผ่านดินดอนสามเหลี่ยมไทย ลาว พม่า ไหลผ่านเขตแดนไทย-ลาวผ่านตอนกลางกัมพูชาและไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ ณ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมทางตอนใต้ของเวียดนาม เพราะฉะนั้นในดินแดนอินโดจีน ถือว่าเป็นสายน้ำที่มีความสำคัญสูงสุด ในแง่ทางกายภาพ

แม่น้ำโขงมีความสำคัญ ต่อมิติทางวัฒนธรรม เพราะเป็นแหล่งรวมของกลุ่มชนอันหลากหลาย เนื่องจาก ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงโดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำโขงตอนล่างกว้างใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กัมพูชา ภาคอีสานของไทยทั้งหมด ภาคเหนือบางส่วนของไทย และพื้นที่ภาคใต้ของเวียดนาม ประมาณว่ามีประชากรอาศัยอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างประมาณกว่า 50 ล้านคน ในจำนวนนี้ประชากรของไทยมีจำนวนมากที่สุดถึงร้อยละ 45 ซึ่งรวมถึงผู้คนบริเวณแอ่งสกลนครของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยด้วย รองลงมา คือ เวียดนาม กัมพูชาและลาว ตามลำดับ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร

ในด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงมีการตั้งถิ่นฐานของประชาชนมาอย่างยาวนาน ก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะพบจากหลักฐานทางโบราณคดี แห่งการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในดินแดนแห่งนี้ ที่มีการพบแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ขนาดใหญ่บนหน้าผาริมฝั่งแม่น้ำโขง มีแนวยาวขนานไปกับลำน้ำโขง ในบริเวณที่เรียกว่าผาขาม ผาแต้ม และผาหมอน เชื่อว่ามีอายุในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ (พละ สุขเวช, 2534:11) โดยเฉพาะในแถบลุ่มน้ำสงคราม อันเป็นแม่น้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ที่ไหลลงบรรจบแม่น้ำโขงที่ปากน้ำโขงบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม นอกจากนี้ในตำนานอุรังคธาตุยังได้กล่าวถึงการเสด็จมาแถบริมฝั่งแม่น้ำชนทิวหรือแม่น้ำโขง ของพระพุทธเจ้า ซึ่งในตำนานดังกล่าว ได้กล่าวไว้ว่าก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพานไม่นานนัก ได้มาโปรดผู้คนและรับบิณฑบาตประชาชนที่อยูริมฝั่งโขง บริเวณที่เรียกกันว่า “ศรีโคตบูร” ครอบคลุมตั้งแต่เวียงจันทน์-มุกดาหาร แม่น้ำโขงยังเป็นสายธารหล่อเลี้ยงแห่งการสร้างแปลงและสั่งสมอารยธรรมลาว ตั้งแต่อาณาจักร โยนก หิรัญเงินยาง หลวงพระบาง จนถึงอาณาจักรล้านนา เชียงราย

แม่น้ำโขงไหลผ่านดินแดนที่มีคนไทหรือลาวอยู่ตลอดสาย ตั้งแต่ เมืองต่างๆของไตเน้อ (ไทยจีน) ทางตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของตาลีฟู พวกไทยลื้อสิบสองปันนา ไทยจีน (เชียงตุง) โดยเฉพาะลาวในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยและลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์: 2547, 16) จนกระทั่งเป็นนิเวศสำคัญแห่งการผลักดันนำไปสู่อารยธรรมล้านช้าง “หลวงพระบาง” เมืองมรดกโลก และอารยธรรมลาวล้านนา แม่น้ำโขงมีชื่อเรียกหลากหลาย ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศและภูมิวัฒนธรรม มีเอกสารหลายชิ้นที่กล่าว

ถึงเรื่องนี้ ในประเทศจีนอันเป็นช่วงต้นของลำน้ำเรียกแม่น้ำสายนี้ว่าแม่น้ำ “ลานฉาง” หรือ “ล้านช้าง” ส่วนในทิเบตเรียกว่าแม่น้ำ “ลกฉอง” ในเขตตอนใต้ของยูนนานอันเป็นถิ่นอาศัยของคนไทหรือลาว เรียกแม่น้ำนี้ว่า “น้ำค้าย” หรือ “ห้วยค้าย” ในหมู่คนจีนที่อยู่แถบเมืองเชียงรุ้ง เรียก “เก๋าลู่เกียง” แปลว่าแม่น้ำมังกรทั้งเก้า ในพงสาวดารทางเหนือของไทย อย่างพงสาวดารโยนก เรียกแม่น้ำโขงว่า “ขละนที” อันสอดคล้องกับตำนานอุรังคนิทานของล้านช้างที่กล่าวถึงบ้านเมืองและการตั้งถิ่นฐานของผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงในยุคการสร้างพระธาตุพนม เมื่อต้นพุทธกาล ส่วนตำนานสิงหนวัติ कुमार เรียกว่าแม่น้ำ “ขรณที” อย่างไรก็ตามในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง อีสานและลาว ก่อนหน้านั้นคนพื้นเมืองปัจจุบัน มักเรียกแม่น้ำโขงว่า “แม่น้ำของ” ซึ่งในขณะที่ข้าพเจ้ายังเล็กแถบนครพนมเรียกแม่น้ำโขงว่า “แม่น้ำของ” สอดคล้องกับตำนานโยนกเชียงแสน ที่กล่าวถึงการกำเนิดแม่น้ำโขงว่า “เมื่อน้ำลดเกิดเป็นห้วยเป็นหนองน้ำขังน้ำอยู่เป็นแห่งๆ มีหนองแสหลวงเป็นต้น แล้วจึงมีนาคราชมาขุดควักเป็นแม่น้ำ คือแม่น้ำของ..” รวมไปถึงพงสาวดารไทยเที่ยวเมืองแสนหวี ก็เรียกแม่น้ำของ “ขุนตงคำมีบุตรชายสององค์ชื่อขุนลูและขุนไลย ขุนลูได้ครองสมบัติแทนบิดา มีราชอาณาจักรถึงเมืองลำ เมืองพง เมืองลี เมืองไร่ เมืองแรม สิบสองพันนาถ้อย ๑ สองฝั่งแม่น้ำของ..” (อ้างในพละ สุขเวช, 2534:9) ในการเปลี่ยนชื่อหรือการเปลี่ยนการเรียก จากแม่น้ำของ มาเป็นแม่น้ำโขง ในระยะเวลาไม่นานนี้ เพราะในระยะเวลา 20 ปีที่ผ่านมาตอนข้าพเจ้าเด็ก ยังเรียกแม่น้ำของและเรียกพี่น้องทางลาวว่า “คนปากของ” มิใช่เรียกคนฝั่งประเทศลาว น่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำสนธิสัญญาในการแบ่งปันดินแดนของตะวันตก ยุคล่าอาณานิคม ข้าพเจ้าได้เรียนถามความรู้จากท่านอาจารย์สุรจิตต์ จันทรสาขา (พ.ศ.2548 ที่ หอแก้ว จ.มุกดาหาร) ในฐานะที่เป็นนักประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำโขงที่สำคัญท่านหนึ่งในภูมิภาค ท่านกล่าวว่าน่าจะเป็นเรื่องของการออกเสียงคำว่าแม่น้ำของ ของชาวตะวันตก เมื่อเวลาอ่านคำว่า “Khong” ในสนธิสัญญา มีน้ำเสียงออกโอง มากกว่า

ในดินแดนแห่งลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะบริเวณแอ่งสกลนคร-นครพนม ทั้งจากตำนานและหลักฐานที่สอดคล้อง ที่สืบมาจนถึงทุกวันนี้ มักมีเรื่องเล่าอันเกี่ยวเนื่องกับการเดินทางมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เขตเทือกเขาภูพานทางตอนเหนือ บริเวณ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี ที่มาโปรดพญานาค “พุทโธปาปนาค” บริเวณลุ่มเทือกภูพาน อย่างสกลนคร พระองค์มาโปรดพญาสุวรรณภิงคารแห่งหนองหานหลวง อ.เมือง จ.สกลนคร พร้อมประทับรอยพระพุทธบาทหรือการเสด็จเยือนภูกำพร้าว และทางเมืองศรีโคตบูร ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ในยุคที่ไม่มีรัฐและการสร้างรัฐ ผู้คนยังดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระในเขตนิเวศต่างๆ

จิตร ภูมิศักดิ์ (2540) ได้กล่าวถึงแม่น้ำโขง ในงาน คลาสสิกของเขา “ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม ฯ เอาไว้ว่า “เมื่อชนเผ่าไท-ลาว อพยพลงมาและแยกย้ายกันไปทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงพวกหนึ่งคือพวกล้านช้าง และลงทางลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน ลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาอีกพวกหนึ่ง ” และเขาได้อ้างถึงหลักฐานจารึกพ่อขุนรามคำแหง ว่ามีการกล่าวถึง ชาวลุ่มน้ำโขง หรือ

ลุ่มน้ำของว่า “ มา, กาว เมืองใต้ห่อค้อ (ตั้ง) , ไทชาวอู ชาวของ มาออก ” ซึ่งชาวของในที่นี้คือ ชาว ไชย จิตรเห็นว่าคนไทย ยุคโบราณ ทำเนียมมักใช้สถานที่อยู่หรือชื่อสิ่งควรสังเกตพ่วงท้ายคำว่า ไค- หรือไทเสมอ เช่น พวกที่อยู่ลุ่มน้ำเงิน เรียกว่า ไคเงิน หรือไม่ก็เรียกชาวเงิน (จิตร ภูมิศักดิ์, 2540: 72-73) เพราะฉะนั้นการรับรู้เรื่องราวแม่น้ำของ-ไชย ของคนกลุ่มชนไทลาวมีมานาน และแม่น้ำของมีความสำคัญมานาน โดยเฉพาะต่อนิเวศการตั้งถิ่นฐานของชุมชน อย่างน้อยน่าจะตั้ง แต่ก่อนยุคสุโขทัยมาแล้ว

ในตำนานสิงหนวัติภูมิราบันท์ก็ว่า ราชวงศ์จักรีไทยเมือง ชื่อสิงหนวัติภูมิราบันท์ อพยพ คราว ไทยจากนครไทยเทศ (เมืองไท) ในมณฑลยูนนาน ลงมาตั้งอาณาจักร โยนกนาคพันธุ์ ณ บริเวณแม่น้ำละว้านที่ (แม่น้ำสาย) และแม่น้ำไชย แต่ต้นพุทธกาล ส่วนตำนานเงินยางเชียงแสนกล่าวถึง ปู่เจ้าลาว จก ว่าได้มาตั้งอาณาจักรเงินยางหรือหิรัญนครเป็นยุคที่สองต่อจากโยนกนาคพันธุ์ที่พินาศไปแล้ว ปี พ.ศ. 1181 อันเป็นศูนย์กลางโยนกเดิม ที่อยู่บริเวณจุดเชื่อมกันระหว่างปากแม่น้ำกกเชื่อมแม่น้ำไชย ซึ่งเป็นถิ่นที่ตั้งถิ่นฐานของคนไทยโบราณ จิตร ภูมิศักดิ์ เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานของคนไทยในแถบลุ่ม น้ำไชย(รวมถึงแม่น้ำสาขา) โดยเฉพาะแถบทางเหนือของไทย น่าจะมีการตั้งถิ่นฐาน ตั้งแต่ต้น พุทธกาล (จิตร ภูมิศักดิ์, 2540: 75)

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ตลอดแนวสองฝั่งโขงของไทย ตั้งแต่ทางเหนือ จนถึงภาคอีสาน โดยเฉพาะเขตแอ่งสกลนคร-นครพนม จึงมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน มาโดยตลอดอย่างยาวนานก่อนยุค ประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางโบราณคดี ที่บ้านเชียง ประเทศไทย และความหลากหลายกลุ่มชน ดังมองผ่านตำนานน้ำเต้าป๋ง หรือ วรรณกรรมเรื่องท้าวสุ่ง ที่สะท้อนถึงความหลากหลายของผู้คน- ชนชาติ

ความสำคัญของแม่น้ำโขงนอกจากจะมีความสำคัญเชิงกายภาพ วัฒนธรรมแล้ว ดินแดน แห่งนี้ยังมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เพราะนอกจากจะเป็นเขตพื้นที่ป่าฝนเมืองร้อน (tropical forest) ที่มีความหลากหลายทางพืชพันธุ์แล้ว การที่แม่น้ำโขงเป็นสายน้ำที่ไหลตลอดปี แม้อุณหภูมิลดบ้าง จึงเป็นที่รวมแห่งสรรพชีวิต และถือว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetland) ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในอินโดจีน ความหลากหลายทางชีวภาพทั้งในระดับพันธุกรรม (genetic diversity) หรือระดับชนิดพันธุ์ (species diversity) และระดับระบบนิเวศ (ecosystem diversity) จึงหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น ความหลากหลายของชนเผ่ามนุษย์ดินแดนลุ่มน้ำโขง ที่นำไปสู่ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตั้งแต่ชนชาติบูร (ข่า) อันเป็นกลุ่มตระกูลมอญ-เขมร และพวกไท (ไต-ลาว) ที่แม้เพียงคน 2 ชนชาติ ยังแบ่งกลุ่มชนย่อยได้ มากกว่า 30 กลุ่มชน เป็นต้น เป็นที่รองรับกลุ่มชน อันหลากหลาย ที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่กว่า 5,000 ปี

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญอีกประการหนึ่งนอกเหนือไปจากความสำคัญในแง่ทาง กายภาพ ชีวภาพ และวัฒนธรรมแล้ว ด้านวรรณกรรม แห่งสองฝั่งโขง สะท้อนให้เห็นถึงสังคมอารย

ธรรมของผู้คนแถบนี้ ในเชิงอักษร-บันทึก ที่แสดงให้เห็นถึงความไม่แน่นอนหรือไร้ซึ่งองค์
ปัญญา เช่นเรื่อง “ตำนานอุรังคนิทาน” “ท้าวสูง ขุนเจือง” “ขูลู นางอ้ว” หรือ “สังข์ศิลป์ชัย” ที่ยังมี
รวมผญา-ปรัชญา บทกล่า อื่นๆแห่งลุ่มน้ำโขง น้อยใหญ่อีกจำนวนมาก ดินแดนแห่งลุ่มน้ำโขงโดย
เฉพาะตอนล่าง ไทย-ลาว จึงน่าจะเรียกอีกประการว่าเป็น “สายน้ำแห่งศิลปวรรณกรรม”

ในเอกสารรวมบทความสองฝั่งโขง (2546:บทนำ) ข้าพเจ้าได้เสนอและอาจเป็นข้อสรุป
ตอนท้ายในหัวข้อนี้ว่า แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายสำคัญของทวีปเอเชีย ที่ได้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนหลากหลาย
เชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรม เพราะเป็นแม่น้ำสายยาวและกว้าง ให้ผู้คนตลอดสองฝั่งลำน้ำ
โขงตั้งแต่จีนตอนใต้ ลูเรื้อยลงสู่ พม่า ลาว ไทย เขมร และเวียดนาม ได้ดื่มกินและประกอบกิจกรรม
ในครัวเรือน นอกเหนือจากสายลำน้ำนี้จะเป็นแหล่งน้ำให้ผู้คนใช้ในการบริโภคและอุปโภคแล้ว
สายน้ำโขงยังได้ก่อให้เกิดการสร้างสมลักษณะวิถีชีวิตอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้คนในแถบ
ลุ่มน้ำโขง ที่เราเรียกกันว่า “วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง” ผลิบาและแตกหน่อขึ้น นับจากอดีตของการ
ตั้งชุมชนกว่าพันปี ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ “สายน้ำ” และความเชื่อ-
นามธรรมในท้องถิ่นอันบ่มเพาะขึ้น และรับผ่านจากสังคมอื่น จนก่อให้เกิดลักษณะทางประเพณี
วัฒนธรรมที่ขมวดให้เห็นชัดเจนว่าวิถีชีวิตของมนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น ประเพณีการลอย
เฮือไฟหรือไหลเรือไฟของประชาชนที่อยู่ตามฝั่งลำน้ำโขง ทั้งในฝั่งประเทศไทยและสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นต้น

ความเก่าแก่ของบ้านเมืองและผู้คน รวมไปถึงความงดงามแห่งวิถีธรรมชาติ แห่งดินแดน
แถบนี้ ที่สั่งสมกันมาอย่างยาวนาน บนพื้นฐานแห่งนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมกับโลกทัศน์แห่งตะวัน
ออก จึงมิใช่เพียงเขตแดนที่จะกล่าวถึงเพียงกรอบแห่งเศรษฐกิจเท่านั้น

3.2 นิเวศวิทยาทางธรรมชาติในลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร

ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม ในที่นี้ครอบคลุมพื้นที่สำคัญในเขต
นครพนม สกลนคร มุกดาหาร หนองคายและอุดรธานีบางส่วน ดินแดนแห่งนี้อยู่ในเขตพื้นที่
ป่าฝนเมืองร้อน (tropical forest) เนื่องจากอยู่ระหว่างเส้นละติจูด 23 ½ องศาใต้ -23 ½ องศาเหนือ
ดินแดนแถบนี้ค่อนข้างที่จะมีความหลากหลายทางชีวภาพ ดังที่ได้กล่าวมา นอกเหนือจากผืนดิน
แห่งนี้จะมีแม่น้ำโขงเป็นแหล่งพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่หล่อเลี้ยงชีวิต ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของผู้คน
สองฝั่งโขง มาอย่างยาวนาน และมีความสำคัญไปมากกว่า การเป็นแค่เพียงทรัพยากร ที่เสกดื่ม หรือ
ขาย ในพื้นดินแอ่งสกลนคร-นครพนม ยังมีธรรมชาติ ที่ล้วนมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์วัฒนธรรม
-อุดมคติ ตำนาน และจิตวิญญาณ ผู้คน อื่นๆ อันตั้งอยู่ในอาณาบริเวณพื้นที่ เช่น

(1) **เทือกเขาภูพาน** เป็นเทือกเขาที่มีความสำคัญที่สุดในพื้นที่แอ่งสกลนคร หรือในภาค
อีสานก็ว่าได้ หากเปรียบได้ว่าแม่น้ำโขงคือสายน้ำที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ชีวิต วัฒน
ธรรมของชาวลุ่มน้ำโขง เทือกเขาภูพานที่ทอดผ่านจังหวัด อุดรธานี หนองคาย กาฬสินธุ์

สกลนคร นครพนม มุกดาหาร น่าจะถือว่าเป็นเทือกเขาที่มีความสำคัญ ในทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และธรรมชาติ ของคนลุ่มน้ำโขง “อีสาน” ของไทย เช่นกัน ดังเราจะพบตำนานที่เกี่ยวข้องกับ ภูพาน จากตำนานอุรังคนิทาน คราวที่พระพุทธองค์เสด็จมาเยือนดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงและเยือน ภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ อุดรธานี และทรงประทับรอยพระบาทไว้ให้ภูพานาคบูชา

เทือกเขาภูพานได้แบ่งผู้คนลุ่มน้ำโขงฝั่งไทยอีสานออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเรียกว่าแอ่ง สกลนคร ส่วนหนึ่งเรียกว่าแอ่งโคราช ในพื้นที่ของแอ่งสกลนคร หมายถึงพื้นที่แห่งการศึกษา เป็น ดินแดนลุ่มภูพานทิศตะวันออก ดินแดนแห่งนี้ได้รองรับกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์และ วัฒนธรรม

นอกจากเทือกเขาภูพานจะแบ่งดินแดนภาคอีสานออกเป็น 2 แอ่ง ภูพานยังมีตำนานแห่งนัก ทรบประชาชน ในยุคความขัดแย้งทางการเมือง นิเวศธรรมชาติเทือกเขานี้ยังมีความสัมพันธ์ กับเรื่องการ เมือง ในยุคสงครามโลกครั้งที่สอง ที่มีการหลบมาฝึกทหารของพลพรรคเสรีไทย ภายใต้การนำของ ขุนพลภูพาน อย่างเดียว ศิริจันทร์ ที่สกลนคร หรือ จำลอง ดาวเรือง ที่กาฬสินธุ์ รวมไปถึงยุคสงคราม ประชาชน ที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ใช้เป็นฐานที่มั่นใหญ่

มิรวมถึงความสำคัญต่อชีวิตและความยั่งยืนทางวัฒนธรรมสังคมชาวลุ่มน้ำโขง คือ เป็นแหล่งที่เรียกกันว่าสัปายะ ในการเหมาะสำหรับการพัฒนาจิตวิญญาณ ของพระสูงคุณธรรมฐาน สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ดังที่เราจะเห็นวัดป่า ที่สำคัญๆในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในแอ่ง สกลนคร มักอยู่ใกล้เทือกภูเทือกนี้ เช่น วัดคอยธรรมเจดีย์ ของพระอาจารย์แบน ธนากโร สกลนคร วัดภูจ้อก้อ หลวงปู่หล้า เขมปัตโต มุกดาหาร วัดป่าบ้านหนองผือ ท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อัน เป็นระบบภูมิปัญญาแห่งการพัฒนาตน-การทรัพยากรชีวภาพ และเป็นอารยธรรมสำคัญของ มนุษยชาติ ยุคปัจจุบัน อันเป็นข้อค้นพบของงานวิจัย ในเชิงพื้นที่ ที่สำคัญดังจะได้กล่าวต่อไป

(2) หนองหาร เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพื้นที่ชุ่ม น้ำ ที่มีขนาดใหญ่ บริเวณที่ตั้งของหนองหารเป็นจุดต่ำที่สุดของภูมิภาคในแอ่งสกลนคร มีพื้นที่ ผิวน้ำประมาณ 150 ตารางเมตร ที่ระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 157.50 เมตร มีความ ลึกเฉลี่ยประมาณ 2.50 เมตร

หนองหาร ถือว่า เป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของผู้คน แอ่งสกลนคร ในตำนานวรรณกรรมอันคลาสสิก เรื่องผาแดงนางไอ่ ที่ยังสืบทอดตำนานดังกล่าวทั่ว ภาคอีสาน แต่หนองหารในดินแดนอีสานตอนบน มี 2 แห่ง คือ หนองหารสกลนคร “หนองหาร หลวง” และ “หนองหารน้อย” กุมภวาปี ในเขตจังหวัดอุดรธานี ทั้งสองแห่งเป็นดินแดนที่เชื่อว่า “ผาแดงนางไอ่” เกิดที่นั่น นอกจากนี้หนองหารยังเกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคนิทาน หรือตำนานบ้าน เมืองและนิเวศวิทยาการตั้งถิ่นฐานของผู้คน 2 ฝั่งโขง

หนองหารสกนศร กว้างใหญ่ ครอบคลุมหลายอำเภอในจังหวัดสกนศร เช่น อ.เมือง ที่อยู่ริมฝั่งหนองหารตะวันตก มีโบราณสถานที่สำคัญ คือ องค์พระธาตุเชิงชุม อันเป็นที่เคารพสักการะของผู้คนลุ่มหนองหาร ในเขตหนองหารตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่ อ.โพนนาแก้ว อันเป็นแหล่งรวมความหลากหลายของผู้คน ที่มีทั้งญ้อ (ลาวผสม-ญ้อ) กะเลิง และผู้ไท เป็นต้น

(3) **ลำน้ำสงคราม** เป็นสายลำน้ำที่มีขนาดใหญ่ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในอีสานตอนบนหรือแอ่งสกนศร มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นจากหลักฐานการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีรอบที่ราบลุ่มลำน้ำสงคราม แม่น้ำสงครามเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ถือว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ปลาน้ำจืด และความหลากหลายทางชีวภาพ ในป่าตามริมลำน้ำ

แม่น้ำสงคราม ถือว่าเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพานในเขตอำเภอส่องดาว ไหลผ่านหลายจังหวัด ในอีสานตอนบน คือ อุดรธานี สกนศร นครพนม ไหลออกสู่มแม่น้ำโขง ที่ ต.ไชยบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ที่ขนานข้างด้วยบ้านเรือนสองฝั่งน้ำ แต่ 2 ชนเผ่า “ลาว” บ้านไชยบุรีที่อยู่ฝั่งเหนือ และ “ญ้อ” บ้านตาลปากน้ำที่อยู่ฝั่งใต้ พูดคำว่าไปไหน ด้วยสำเนียงและถ้อยคำที่เพี้ยนกันไปว่า “ไปใส” กับ “ไปกะเหลอ”

(4) **ลำน้ำพุง** เป็นสายน้ำที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพานเช่นกัน ในเขตอำเภอกุดบาก ลำน้ำพุง ไหลผ่านพื้นที่อำเภอกุดบาก อำเภอภูพาน อำเภอเต่างอย อำเภอโคกศรีสุพรรณ และไหลลงสู่หนองหานที่บ้านคอนยาง อำเภอเมืองสกนศร หล่อเลี้ยงชนเผ่ากะเลิง ลาวญ้อและผู้ไท

(5) **ลำน้ำก่ำ** เป็นลำน้ำขนาดเล็กที่มีต้นกำเนิดจากหนองหาน และมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องตำนานอุรังคนิทาน ลำน้ำก่ำไหลออกไปทางทิศตะวันออกของสกนศร ผ่านอำเภอโพนนาแก้ว อำเภอเมืองสกนศร อำเภอโคกศรีสุพรรณ เข้าสู่พื้นที่ของจังหวัดนครพนม ที่อำเภอนาแก และไหลลงสู่มแม่น้ำโขงที่อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม บริเวณใกล้กับที่ประดิษฐานพระธาตุห้วยองค์ของพระพุทธเจ้า

(6) **ลำน้ำอูน** มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพานในเขตอำเภอกุดบากและอำเภอนิคมน้ำอูน ไหลลงสู่เขื่อนน้ำอูน ซึ่งเป็นเขื่อนขนาดใหญ่ ของสกนศร แต่มีลำน้ำสายเดิมที่ยังไหลลัดหลีกสู่ม ผ่านอำเภวาริชภูมิ อำเภอพังโคน อำเภอพรรณานิคม อำเภอเมืองสกนศร ก่อนที่จะไหลรวมลงสู่มแม่น้ำโขง ที่แม่น้ำสงคราม ณ เขตพื้นที่อำเภอกุสุมาลย์

จากการเดินทางสำรวจในเขตนิเวศธรรมชาติในแอ่งสกนศรดังกล่าว ข้าพเจ้าพบว่า เป็นแหล่งที่ตั้งของหมู่บ้านชาวานจำนวนมาก ที่อาศัยอยู่ริมน้ำ ลุ่มภู และเป็นหมู่บ้านที่มีกลุ่มชนหลากหลาย ทั้ง ญ้อ ผู้ไท กะเลิง ข่า แต่อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

3.3 ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง:นิเวศวิทยาเขตร้อนในไบโอสเฟียร์

คำว่าไบโอสเฟียร์ (biosphere) เป็นคำที่ใช้กันในวงวิชาการนิเวศวิทยาหรือที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental science) ซึ่งข้าพเจ้าอดมิได้ที่จะขอกล่าวถึง ในคำไทยเราอาจใช้ว่าชีวลัย หรือโลกแห่งอินทรีย์วัตถุ (organism world) หมายถึงส่วนของโลกที่มีสิ่งมีชีวิต ยึดครองและทำกิจกรรมต่างๆ ครอบคลุมพื้นที่ที่เป็นน้ำ (hydrosphere) อากาศ (atmosphere) และพื้นดิน (lithosphere) โดยที่สิ่งมีชีวิตปกคลุมโลกอยู่อย่างหนาแน่น คือเฉพาะส่วนที่เชื่อมต่อระหว่างแผ่นดิน ผืนน้ำ และอากาศ ปริมาณสิ่งมีชีวิตค่อยๆลดลงเมื่อสูงขึ้นไป ในอากาศหรือลึกลงไปในน้ำไม่กี่ร้อยเมตร จะมีสิ่งมีชีวิตอยู่น้อย และในพื้นดิน ไม่กี่เมตร ก็อาจไม่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ การกระจายของสิ่งที่มีชีวิตในแต่ละพื้นที่อาจไม่เท่ากันขึ้นกับการแปรผันของสิ่งแวดล้อม

สิ่งที่มีชีวิตบนพื้นผิวชีวลัยแห่งโลกถือว่ามีจำนวนมาก แต่เท่าที่มีการศึกษาสิ่งมีชีวิตบนโลกนี้ จะมีกลุ่มพืชประมาณ 500,000 ชนิด กลุ่มสัตว์ประมาณ 1,000,000 ชนิด (ภาควิชาชีววิทยาป่าไม้, 2540:317) โดยที่ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตส่วนใหญ่จะพบมากที่บริเวณป่าเขตร้อน

ลุ่มแม่น้ำโขงไทย-ลาว “ศรีโคตบูร” อยู่ในเขตของป่าเขตร้อน หรือป่าฝนเมืองร้อน (tropical forest) ที่บางครั้งป่าเขตร้อนอาจใช้คำอื่นๆ เรียกป่าฝนเมืองร้อน (tropical rain forest) หรือป่าชื้นเขตร้อน (tropical moist forest) นักวิชาการทางนิเวศวิทยาป่าไม้ ให้ความหมายป่าเขตร้อนว่า หมายถึงป่าทุกรูปสังคม ไม่ว่าจะเป็นป่าดิบชื้น ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง ป่าเต็งรัง ป่าโกงกาง เป็นต้น ที่ขึ้นปกคลุมระหว่างเส้นรุ้งที่ $23\frac{1}{2}^{\circ}$ ใต้ ถึง $23\frac{1}{2}^{\circ}$ องศาเหนือ จากการศึกษาพบว่าร้อยละ 53 ของพืชพันธุ์ในโลกทั้งหมด จะพบที่บริเวณป่าเขตร้อน โดยแยกอยู่ในเขตอเมริกากลาง แอฟริกา แปซิฟิกและเอเชีย

ในป่าเขตร้อน นักพฤกษศาสตร์และนักชีววิทยา แบ่งป่าดังกล่าวออกเป็น 3 เขต คือ ป่าเขตร้อนทวีปแอฟริกา ป่าเขตร้อนอเมริกา และอินโด-มลายัน (อรวรรณ คูหเจริญ นาวายุทธ, 2545:5) ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ที่ครอบคลุมลุ่มน้ำโขงนครพนม นอกเหนือจะอยู่ในเขตอินโด-มลายัน แล้ว ยังถือว่าเป็นป่าเขตร้อนแถบที่เรียกว่า “โลกเก่า” (The Old World) ซึ่งมักมีสิ่งมีชีวิตพวกสัตว์บกขนาดใหญ่อาศัยอยู่บนดิน (terrestrial animals) โดยที่เขตป่าเขตร้อนถือว่าเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เพราะแม้พื้นที่ของป่าเขตร้อนทั้ง 3 กินอาณาบริเวณเพียงร้อยละ 2 พื้นที่โลก หรือ ร้อยละ 7 ของพื้นที่ส่วนที่เป็นดิน แต่เป็นบริเวณที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ 5 ล้านชนิด (species) คิดเป็นร้อยละ 40-50 ของบรรดาสสิ่งมีชีวิตในโลกทั้งหมด จึงถือว่าในป่าเขตร้อนมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก สิ่งนี้จึงรองรับเหตุผลว่าทำไมจึงกล่าวว่าดินแดนลุ่มน้ำโขงมีความสำคัญในแง่ของความหลากหลายทางชีวภาพ

จากการที่มีการค้นพบฟอสซิลและร่องรอยของสิ่งมีชีวิต อย่างไดโนเสาร์ ในเขตกาฬสินธุ์ ขอนแก่น เลย นครพนม สกลนคร เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าป่าฝนเขตร้อนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีอายุยาวนานราว 70 –100 ล้านปี ป่าเขตร้อนจึงเป็นระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตที่เก่าแก่ที่สุดในโลก และถือว่าเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติอย่างมหาศาล (อรรถธรรม คูหะเจริญ นาวา ยุทธ, 2545:5) ในพื้นที่ของป่าเขตร้อนได้เปรียบในด้านการรับพลังงานจากดวงอาทิตย์ และมีอุณหภูมิอยู่ในช่วงที่พืชเจริญเติบโตได้ตลอดทั้งปี มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่อปีค่อนข้างสูง นอกเหนือจากจะทำให้เกิดขบวนการผลิตมวลชีวภาพสูงแล้ว ดินแดนแห่งนี้ถือว่าเป็นแหล่งของสิ่งมีชีวิตมากมาย หรือความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก

จากการประเมินจำนวนชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตในป่าเขตร้อนคาดว่าในลาตินอเมริกา มีอยู่ประมาณ 300,000-1,000,000 ชนิดในแอฟริกา มีอยู่ประมาณ 150,000 –500,000 ชนิดพันธุ์ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียเขตร้อนมี ประมาณ 1,000,000 ชนิดพันธุ์ รวมสิ่งมีชีวิตทั้งสิ้น 750,000-2,500,000 ชนิดพันธุ์ อย่างไรก็ตาม จากการวิจารณ์ของนักวิชาการอย่าง Myers (1979) คาดว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มีอยู่ประมาณ 3-10 ล้านชนิด อย่างน้อยร้อยละ 70 ปรากฏอยู่ในเขตร้อน

ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงถือว่าเป็นดินแดนที่อาจยังมิได้มีการศึกษาและสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพอย่างครบถ้วนสมบูรณ์มากนัก ว่าทั้งหมดของสิ่งมีชีวิต ทั้งพืชและสัตว์มีกี่ชนิด และกี่สายพันธุ์ รวมไปถึงเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่มีอยู่ในดินแดนแถบนี้

3.4 ลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร กับความเป็นดินแดนเก่าแก่ของชาวนา

ในพื้นที่พิภพหรือผืนแผ่นดินที่เรียกกันว่าชีวลัย (biosphere) หรืออาณาเขตที่มีสิ่งมีชีวิตดำรงอยู่ในหลายๆพื้นที่ทั่วโลกล้วนมีความเป็นมาหรือประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน ไม่น่าจะแปลกเพียงแต่ว่าจะมีการบันทึกไว้หรือไม่ หรือจะมีหลักฐานปรากฏหรือป่าว เพราะถึงแม้จะอิงไคการนับระยะเวลาความยาวนานของผืนแผ่นดินแห่งโลก ก็น่าจะมีคามยาวนานเหมือนกันเพราะเป็นโลกใบเดียวกัน

ชาวนาผู้เอาหลังสู้ฟ้า เอาหน้าสู้แดด ซึ่งในปัจจุบันถือว่าเป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมากที่สุดในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ในอดีตก็ถือว่าเป็นมากที่สุด เป็นผู้ลากทางเส้นทางแห่งประเทศไทย ผู้สร้างและก่อสังคมนวัตกรรม มาอย่างช้านาน ให้ชาติไทยได้ภูมิใจภูมิใจว่าตนเองมีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง แต่ในขณะเดียวกันทุกวันนี้ชีวิตแห่งชาวนากลับถูกทำให้เป็นเรื่องที่น่ารังเกียจ บนพื้นฐานคติแห่งความเจริญ ที่อาจารย์อรรถศรี งามวิทย์พงศ์ มหาวิทยาลัษธรรมศาสตร์ (2545) กล่าวว่า วากรรมและแบบแผนการพัฒนาสมัยใหม่ “ความเจริญ” อยู่ที่มีการมีเงิน มีความรู้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี –วิทยาการสมัยใหม่ รวมไปถึงการมีค่านิยมทันสมัย ไม่ล้าหลังแบบยึดพื้นบ้าน เพราะฉะนั้นการที่รายได้ของชาวนามันน้อยนิดเหลือเกิน และยากลำบากด้วยเอาตัวอาบแดดและอาบฝน มีฐานความคิด-ค่านิยมใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติ อันถูกมองว่าล้าหลัง จึงมีพักที่จะกลายเป็นเพียงส่วนเกินของโลกสมัยใหม่แห่งวิทยาศาสตร์-การค้า (ที่อาจถูกกำจัดในเร็ววัน) แม้จะมีการเรียกร้อง

การเขียนถึงเรื่องราวแห่งการที่ชาวนาถูกเอาเปรียบ ชูครีต และมองข้าม ทั้งเป็นงานเขียน วิจัย และ บทกวีเช่น “เปิบข้าวทุกคราวคำจงสู่อำเป็นอาจิม เหนือภูที่สุกนิจงก่อเกิดมาเป็นคน ข้าวนี้จะมีรสให้ ชนชิมทุกชั้นชน เบื้องหลังลิทุกข์ทนและข่มขืนจนเจียวขาว” (บทกวีเพลงเปิบข้าว จิตร ภูมิศักดิ์) และมักเป็นบทกวีที่ใช้ในการปลุกกระดมและเรียกร้องความเป็นธรรมในยุคแห่งการกดขี่ชูครีต ชาวนา ชาวไร่ ความไม่เป็นธรรมของบ้านเมือง ก็อาจเป็นเพียงตำนาน ถูกมองผ่านไป และลืมลง ในที่สุด

แต่หากมาพิจารณาหลักฐานทางโบราณคดีแถบลุ่มแม่น้ำโขง และพบว่าแท้จริงผู้บุกเบิก อารยธรรมแห่งโลก คือชาวนา เราอาจจะรู้สึกถึงความหมายและความสำคัญของชาวนา-ชนพื้นเมือง และภูมิปัญญาของพวกเขา มิได้ล้าหลัง หรือไร้ซึ่งคุณค่าและความดีงามแต่อย่างใด จากการศึกษา ของนักวิชาการทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่า ในลุ่มน้ำโขง เขตแอ่งสกลนคร คือ บริเวณ อุดรธานี สกลนคร นครพนม มีการตั้งถิ่นฐานของมนุษยชาติ มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ มีบ้าน เชียงเป็นศูนย์กลางที่สำคัญ จากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่าในแถบแอ่งสกลนคร มีการอยู่ร่วมกัน เป็นชุมชน รู้จักการทำเครื่องปั้นดินเผา ที่สำคัญพบว่าในเขตอีสานเหนือของไทย มีหลักฐานของ ความเป็น “ชุมชนชาวนา” (peasant community) กล่าวคือ ในงานชิ้นนี้พยายามเสนอว่าในแอ่ง สกลนคร เป็นแหล่งการตั้งหลักแหล่งของชุมชนที่ทำการเพาะปลูกข้าว มาช้านาน แม้ขณะนี้อาจมิ ได้ข้อสรุปว่า การปลูกข้าว จะเป็นแบบฟลัดไรซ์ (flooded rice) ที่เป็นการปลูกโดยหว่านลงไปในที่ ลุ่มน้ำท่วมถึง ปล่อยให้เติบโตเองจนถึงเวลาเก็บเกี่ยว ดังที่อาจารย์ศรีศักร มีความเห็น หรือแบบ ทรายไรซ์ (dry rice) ที่เป็นการเพาะปลูกแบบเลื่อนลอย แบบนักวิชาการอเมริกันเสนอ (ศรีศักร วัลลิ โภคณ, 2547:104-109) แต่อย่างน้อย ดินแดนแห่งลุ่มน้ำโขง ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นที่อยู่ของชาวนา และ คือ ผู้ถากถางเส้นทางแห่งความเป็นชุมชน ความเป็นรัฐ วางรากฐานแห่งอารยธรรมและภูมิปัญญา ในผืนแผ่นดินแห่งนี้ไม่น้อยกว่า 3,000 ปี ดังที่บรรดานักทฤษฎีทางสังคมตะวันตกมักจะกล่าวเสมอ ว่า สังคมชาวนา คือ สังคมบรรพกาล

ศรีศักร วัลลิโภคม (2546:5) กล่าวถึงอารยธรรมในเขตแอ่งสกลนครหรือลุ่มแม่น้ำโขง ว่ามี ชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์และยุคต้นประวัติศาสตร์ มีการกระจายอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งมีพื้นฐานของชุมชน คือ การเพาะปลูกข้าว อันเป็นลักษณะการปลูกข้าวที่รอเวลาน้ำท่วมที่นา แล้วค่อยปลูก โดยเฉพาะดินแดนลุ่มแม่น้ำสงคราม ซึ่งถือเป็นแม่น้ำสาขาย่อยของแม่น้ำโขง ที่ราบ ลุ่มน้ำสงคราม ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม จากหลักฐานที่พบ จะมี การกระจายตัวหรือตั้งชุมชนโบราณที่เรียกว่า “อารยธรรมบ้านเชียง” อยู่ในดินแดนอีสานตอนบน ในเขต อุดรธานี สกลนคร และนครพนม มีเพียงเขตอุดรธานีเท่านั้น และบริเวณดังกล่าว ถูกเรียกว่า เป็นชุมชนโคตบุรโบราณ ในระยะต่อมา

สิ่งนี้มิได้มีนัยยะเฉพาะเพียงแสดงให้เห็นว่า ชาวนาโบราณเคยดำรงอยู่บนผืนแผ่นดินเท่านั้น ทั้งที่ความจริงความเก่าแก่ทางอารยธรรมที่มีการพัฒนาสังคมของชาวนา ข้าพเจ้าคิดว่ามิได้อายุน้อย หรือสำคัญน้อยไปกว่าอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ที่เกิดอยู่ลุ่มน้ำไทกริสยูเฟรติสของอิรัก อันเป็นรากเหง้าดั้งเดิมของอารยธรรมตะวันตก หากเราจะบอกว่าอารยธรรมบ้านเชียง นั้นแหละคือส่วนสำคัญ พื้นฐานส่วนหนึ่งของอารยธรรมชาวนาตะวันออก เพราะเมืองไทยทำนามากที่สุดและมีวัฒนธรรม ชาวนาแข็งแกร่ง จะเป็นความผิดประการใด ? และหลักฐานเช่นนี้แหละที่ข้าพเจ้าคิดว่า แท้จริงในแต่ละเขตนิเวศ หรือแต่ละซีกโลก ที่มีมนุษยชาติตั้งถิ่นฐานอยู่ มีว่าจะผิขาว ผิเหลือง หรือผิวดำก็ล้วน มีอารยธรรมเช่นกัน เพียงจะเหมือนหรือต่างกันเท่านั้น การที่ในยุคหนึ่งสมัยหนึ่งที่ตะวันตกเข้ามา รุกรานชาวนาเอเชียโดยอ้างว่า คนพื้นเมือง ไร้อารยธรรม ป่าเถื่อน เป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องนัก หากกล่าวว่าเป็นการโค่นหลอก ก็อาจโค่นหลอกมาถึงปัจจุบัน และเราก็ยอมจนกระทั่งไม่มีศักดิ์ศรีใดๆ สิ่งใดๆที่เป็นความดีงามของชาวนา มีว่าจะเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านจากทุนความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การรักษาคนไข้ ที่สั่งสมกันมากกว่าพันปี เราเองก็ทำลาย อ้างว่าผิดกฎหมาย เป็นต้น กว่าจะรู้ตัวก็สาย ประเทศเมืองขึ้นทั้งหลายในโลก ทั้งในเอเชียเอง หรืออเมริกาใต้ แท้จริงมิได้ไร้ซึ่งอารยธรรมแต่อย่างใด มองดูเอเชียความยิ่งใหญ่แห่งอารยธรรมมนุษย์ ทั้งภาษาและวัฒนธรรม ในแต่ละเขตนิเวศค่อยๆเลือนหายและล่มสลายไป จากลัทธินักล่าอาณานิคมสมัยเก่า ที่ยึดกันด้วยกำลัง-อาวุธ หรือยุคล่าอาณานิคมสมัยใหม่ “โลกาภิวัตน์” ที่ทำลายด้วยการมอมเมาจิตวิญญาณ บนฐานแห่งผลประโยชน์ทางการค้าและการสื่อสาร อันเป็นยุคแห่งการต่อสู้ที่แหลมคมและลึกลงไปอีก

3.5 นิเวศวิทยาโบราณคดีแอ่งสกลนคร

แม้หลักฐานทางโบราณคดีจะมีอาจถือว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิตเสียแล้วในปัจจุบัน และอาจมีข้อสงสัยไปว่าเมื่อศาสตร์ทางนิเวศวิทยา เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ไฉนเลยจึงนำคำว่านิเวศวิทยามารวมกับคำว่าโบราณคดีได้ ใช้อยู่แม้ว่าโบราณคดี อาจเป็นสิ่งที่ไร้ชีวิตในปัจจุบัน แต่หลักฐานทางโบราณคดี สามารถบอกหรืออธิบายเรื่องราวของสิ่งแวดล้อมในอดีตได้ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต เช่น ผู้คนชาวลุ่มน้ำโขงกับสิ่งแวดล้อมได้ ซึ่ง คือ นิเวศวิทยาก่อนประวัติศาสตร์

ในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม หรือลุ่มน้ำโขงฝั่งอีสานตอนเหนือ ถือว่าเป็นเขตแดนที่มีเรื่องราวความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มาก่อนประวัติศาสตร์และเป็นบรรพชนแห่งชาวลุ่มน้ำโขงด้วย แม้ความจริงสิ่งมีชีวิตในเขตดินแดนดังกล่าวอาจมีมากกว่า หลายล้านปี ดังจะพบซากกระดูกไดโนเสาร์ และรอยเท้าไดโนเสาร์ กระจายกราดเกลื่อน ในแถบนครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ แต่นั่นก็สูญหายไป และมีอาจสืบสานให้ลูกหลานทางสายพันธุ์และสายวัฒนธรรมจนถึงปัจจุบัน แต่หลักฐานการตั้งถิ่นฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ ยุคไม่กี่พันปี น่าจะถือว่าสามารถสืบสานสู่ชาวนายุคปัจจุบันแห่งลุ่มน้ำโขงได้

หลักฐานโบราณคดีที่ระบุว่าดินแดนแถบนี้มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาก่อนประวัติศาสตร์ นอกเหนือจากจะพบว่าเป็นถิ่นฐานที่มีการปลูกข้าวของชาวนา ได้แก่

(1) ภาพฝาผนังถ้ำบนเทือกเขาภูพาน คือ บริเวณถ้ำผาหลวย ภูผายนต์ บ้านนาผาง ต.กกปลาชีว อ.เมือง จ.สกลนคร ถ้ำพระด่านแร่ บ้านห้วยหวด ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย จ.สกลนคร ถ้ำภูผักหวาน บ้านภูตะคาม ต.ท่าศิลา อ.ส่องดาว จ.สกลนคร (คณะกรรมการโครงการจัดทำหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สกลนคร,2543 :24)

ในเขตริมฝั่งโขงอย่างจังหวัดมุกดาหาร พบที่ถ้ำฝ่ามือแดง ภูอ่างบก บ้านส้มป่อย ต.นาสีนวล อ.เมือง จ.มุกดาหาร เป็นภาพเขียนด้วยสีแดงคล้ายน้ำหมาก มีภาพคน 23 คน ภาพมือ 9 ภาพ นอกนั้นเป็นภาพอาวุธ เป็นหัวลูกศร ภาพคนบางภาพเป็นแบบเงาทึบ หัวโต เหมือนคนโทกผ้าสวมหน้ากาก คล้ายกับที่พบ บริเวณผาแต้ม อุบลราชธานี นอกจากนี้ในเขตมุกดาหารยังพบ ที่ถ้ำดินแดง บริเวณภูอ่างบก เช่นเดียวกัน แต่เป็นภาพคน 18 คน ภาพสัตว์คล้ายสุนัข 4 ภาพ ภาพ ดินแดง 4 ภาพ (คณะกรรมการโครงการจัดทำหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์มุกดาหาร,2543 :64)

ซึ่งในทัศนของผู้เขียน ดินแดนแถบนี้เคยเป็นเขตของชุมชนบรรพกาล แบบเกษตรกรรม ที่มีอายุราว 3000-2000 ปี มาแล้ว

(2) แหล่งอารยธรรมโบราณคดีแบบบ้านเชียง พบในเขตสกลนคร โดยเฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำสงคราม แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงมักกระจายตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่เป็นสาขาของแม่น้ำโขง คือ ที่ราบลุ่มลำน้ำสงคราม ลำน้ำห้วยหลวง ลำน้ำปลาหาง และลำน้ำอูน ทั้งยังมีแหล่งสัมพันธกับวัฒนธรรมบ้านเชียง 2 บริเวณ คือ ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ของหนองหาน กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ต่อกับเขตอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร และบริเวณลำน้ำปลาหางกับลำน้ำยาม เขตต่อระหว่างอำเภอฟังโคน กับอำเภอสว่างแดนดิน (คณะกรรมการโครงการจัดทำหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ฯ สกลนคร,2543 :21)

แหล่งโบราณคดีที่พบ เช่น ที่บ้านเชียง อ.บ้านเชียง จ.อุดรธานี บ้านดอนธงชัย อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร บ้านเตาไห ต.ทรายมูล อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร บ้านม้า ต.พันนา อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร บ้านยาวใหญ่ ต.หนองลาด อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร บ้าน ดงแสนตอ ต.วัฒนา อ.ส่องดาว จ.สกลนคร บ้านไร่ญาติ ต.นาหัวบ่อ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เป็นต้น มักพบภาชนะปั้นดินเผา บางแห่งพบเครื่องประดับสำริด ลูกปัดต่างๆ โครงกระดูก มนุษย์ เป็นต้น

ส่วนในเขตนครพนม พบที่บ้านท่าเรือ ต.ท่าเรือ อ.นาหว้า จ.นครพนม ซึ่งเป็นแหล่งที่มีการทำเกลือสินเธาว์ มาก่อน มีลักษณะพบภาชนะเนื้อหยาบ เผาด้วยอุณหภูมิต่ำ ตกแต่งลายเชือกทาบ กดทับ

ในเขตลุ่มน้ำโขง แอ่งสกลนคร-นครพนม (ลุ่มน้ำสงคราม) ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ แหล่งโบราณคดีแบบบ้านเชียง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีผู้คนอยู่หลายสมัย ครอบคลุมระยะเวลาหลายพันปี (สุรพล นาถพิณรุ, 2542:28) โดยชุมชนดังกล่าว ถือว่าเป็นวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

1) สมัยต้นของบ้านเชียง มีอายุระหว่าง 4,300-3,000 ปี ในช่วงต้นชุมชนแห่งนี้ เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ชาวบ้านมีอาชีพ คือ การเพาะปลูก โดยอาศัยธรรมชาติ และทำการเลี้ยงสัตว์ และนิยมฝังศพในภาชนะดินเผา

2) สมัยกลางของบ้านเชียง มีอายุระหว่าง 3,000 –2,300 ปี ในสมัยนี้คนในชุมชนบ้านเชียง เป็นเกษตรกรที่รู้จักการใช้โลหะทำเครื่องมือใช้สอยและเครื่องประดับ

3) สมัยปลายของบ้านเชียง มีอายุระหว่าง 2,300 –1,800 ปี มาแล้ว ถือว่าเป็นสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายระยะที่มีการใช้เหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีประเพณีการฝังศพคนตายโดยวางศพนอนหงายเหยียดยาว แล้ววางภาชนะดินเผาบนศพ

หากพิจารณาการตั้งชุมชนที่แบ่งตามแบบแผนการดำรงชีวิตแล้ว ที่สามารถแบ่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 3 ระยะ คือ สมัยชุมชนล่าสัตว์-หาของป่า (ระหว่าง 500,000-4,500ปี) สมัยหมู่บ้านเกษตรกรรม และสมัยสังคมเมือง (2,500ปีมาแล้ว) ชุมชนบ้านเชียงในแถบลุ่มน้ำโขงอีสานตอนบน “อุดรธานี-สกลนคร-นครพนม” ถือว่าเป็นชุมชนในสมัยหมู่บ้านเกษตรกรรม (Agricultural Village Society Period) ที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ราว 4,500 ปีมาแล้ว และน่าจะอยู่ในสมัยสำริดหรือยุคสำริด 4,000 – 2,500 ปีมาแล้ว หากยึดหรือเอาเกณฑ์วัสดุที่มนุษย์ใช้ทำเครื่องมือใช้สอย หรืออาจก่อนหน้านี้นี้เล็กน้อยที่เป็นยุคหินใหม่ (4,000 ปีมาแล้ว) เพราะพบเครื่องมือมีคมที่ใช้ส่วนใหญ่คือขวานหินขัด (สุรพล นาถพิณรุ, 2542) หลังจากผ่านพ้นยุคบ้านเชียงแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าจะมีกลุ่มชนลาว-ไท จากทางเหนืออพยพเข้ามา ผสมกับคนถิ่นเดิม ที่อาจเป็นชนชาติลาว หรือ ข่า อันเป็นถิ่นฐานเดิม เจ้าของอารยธรรมบ้านเชียง ค่อยๆก่อ-ถักทอสร้างสมอารยธรรมใหม่ขึ้น ผสมผสานระหว่างผี –พุทธ จนกระทั่งกลายเป็นอารยธรรมศรีโคตบูร แห่งลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างตั้งแต่เวียงจันทน์-มุกดาหาร ในดินแดนอีสานตอนบน จากการศึกษาของนักโบราณคดีพบว่าดินแดนแถบนี้ ยังมีความเจริญต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น จากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถึงยุคปัจจุบันมิขาดเลือนหาย

3.6 มองดินแดนสองฝั่งโขง จากตำนานอุรังคนิทาน

เอกสารหรือเรื่องราวของดินแดนสองฝั่งโขง ถือว่าเป็นเอกสารชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่ง นอกเหนือไปจาก เรื่องทำวสุ่งหรือเจือง ที่สะท้อนถึงความหลากหลายของผู้คนในดินแดนแถบนี้แล้ว การที่จะทราบถึงลักษณะและความสัมพันธ์ของผู้คน รวมไปถึงอาณาเขตแห่งความสัมพันธ์ของผู้คนในอดีต และรากเหง้าทางวัฒนธรรมของผู้คนแถบนี้ เห็นจะมีสามารถละทิ้งตำนานหรือเอกสารที่

เรียกกันว่า ตำนานอุรังคนิทาน อันถือเป็นหนังสือที่มีมาแล้วก่อนสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.2089-2114) เป็นที่นิยมอ่านกันของหมู่คนล้านช้างในอดีตที่บันทึกเรื่องราวของเหตุการณ์บ้านเมืองและศาสนา และลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือสิ่งแวดล้อมของดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนล่าง เดิมเป็นอักษรธรรมพื้นเมืองมีอยู่ตามวัดที่สำคัญทั่วไป โดยได้กล่าวถึงและสะท้อนว่าในดินแดนแถบนี้ที่เรียกรวม คือ “ศรีโคตบูร” “ศรีโคตโม” มีชนพื้นเมืองดั้งเดิมของดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง ในยุคเดียวกับสมัยพุทธกาล หรือ 3,000 ปี ที่ผ่านมา แต่มิได้ระบุชัดเจนว่าเป็นชนชาติใด¹ แต่อยู่ในแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง คือ ในอาณาบริเวณแถบแอ่งสกลนคร ในปัจจุบัน คือ นครพนม – สกลนคร หนองคาย และคนละฟากฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่ เวียงจันทน์ ถึง คำม่วน ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและอุรังคธาตุของพระองค์ มีเมืองที่สำคัญ คือ ศรีโคตบูร ที่มีพญานันทเสน เป็นผู้ครอง อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ตรงข้ามอำเภอธาตุพนม ปัจจุบัน เมืองหนองหารหลวง สกลนคร มีพญาสุวรรณภิงคาระ ครอง เมืองหนองหานน้อย อยู่ในท้องที่เขตหนองหาร จังหวัดอุดรธานี มีพญาคำแดง ครอง เมืองอินทปัฐนคร ซึ่งเป็นเมืองโบราณบริเวณปราสาทวัดภู แขวงจำปาศักดิ์ (มานิต วัลลิโกดม, 2518) มีพระยาอินทปัฐครอง และเมือง จุฬณี ที่มีพระยาจุฬณีพรหมทัต ครอง อยู่เวียงคานามเหนือ (ที่อาจหมายถึงสิบสองจุไทย) ซึ่งในตำนานกล่าวว่าผู้คนและเจ้าเมืองเหล่านี้มีส่วนในการสร้างพระธาตุพนม ในปี พ.ศ.8 หลังจากพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานได้ 8 ปี

ความน่าสนใจที่ยึดโยงเรื่องราวของดินแดนแถบนี้ คือ เรื่องราวการเสด็จประทับเยือนดินแดน 2 ฝั่งโขง ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่นานนัก ตำนานได้พูดถึง การที่พระองค์ได้ทรงบิณฑบาต และโปรดผู้คน ในแถบลุ่มน้ำโขง แถบนี้ คือ เมืองศรีโคตบูร ที่อยู่ตรงข้ามนครพนม และเมืองหนองหานน้อยที่อยู่ในแอ่งสกลนครในปัจจุบัน รวมไปถึงการประทับรอยพระพุทธบาทไว้ริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่เรียกในปัจจุบันว่า “พระพุทธบาทเวินปลา” (ต.เวินพระบาท อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม) การเสด็จมายังแถบฝั่งเมืองหนองหาร (สกลนคร) เพื่อโปรดพญาสุวรรณภิงคาระ เป็นต้น นอกจากนี้ในตำนานแห่งชุมชนบ้านกะลิม บ้านเมืองพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี อันเป็นชุมชนลุ่มภูพานฝั่งเหนือ ที่ปัจจุบันมีรอยพระพุทธบาทอยู่บนเทือกภู “พระพุทธบาทบัวบก” ยังกล่าวถึงว่าในครั้งพุทธกาลที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ได้เสด็จมาโปรดพญานาคตนหนึ่ง “พุทโรปาปนาค” ที่บริเวณเทือกเขาภูพาน พร้อมประทับรอยพระพุทธบาท ดังนั้นหากมองจากตำนานอุรังคนิทาน จะพบว่าดินแดนลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร เป็นผืนดินที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามาช้านาน

¹ ข้าพเจ้าเคยสัมภาษณ์ เจ้าอาวาสวัดบ้านนาถ่อน ต.นาถ่อน อ.ธาตุพนม จ.นครพนม ประชาญ์ท้องถิ่น เมื่อ ปี พ.ศ.2544 เกี่ยวกับชนชาติดั้งเดิมในแถบศรีโคตบูร โบราณ ยุคสร้างธาตุพนม ท่านกล่าวว่า พุทธหรือมีคำปากตระกูล ลาวไท แต่ไม่มีหลักฐานยืนยัน

นอกจากนี้ตำนานยังกล่าวว่า ภายหลังที่พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน ผู้คนในแถบ สองฝั่งโขง ได้ร่วมกันก่อกองอิฐ ไม่ใหญ่นักกองหนึ่ง ที่คนในยุคปัจจุบันเรียกพระธาตุ “พระธาตุพนม” เพื่อบรรจุกระดูกหน้าอกพระองค์ โดยที่มิได้แบ่งกันแบ่งเขต ถึงความเป็นชนชาติ ความเป็นรัฐ แต่มาร่วมกันสร้าง ที่อาจสะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดรัฐชาติในยุคสมัยนั้นยังไม่มี หรือ วิธีการคิดแบบสาธารณนิยม เป็นแนวคิดสำคัญของคนโบราณ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ แต่รักษาร่วมกัน บูชาาร่วมกัน

อย่างไรก็ตามแม้ตำนานอุรังคนิทาน นักวิชาการบางท่านอาจเห็นว่าฟังเขียนได้มีนานนักหรือมีอายุย้อนไปถึงทวารวดี แต่อย่างไรก็ตาม ก็พบหลักฐานโบราณคดี ในแถบลุ่มน้ำโขงทั้งสองฟากฝั่ง ตั้งแต่ เวียงจันทน์ –ท่าแขก (คำม่วน) หนองคาย – นครพนม เก่ากว่าการสร้างอาณาจักรเวียงจันทน์ล้านช้าง อย่างน้อยๆตั้งแต่ยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษ ที่ 14) ขึ้นไป กระจายอยู่ทั่วไป แม้ในปัจจุบันผู้คนทั้งหลายอาจไม่เชื่อว่า มีการเผยแพร่พุทธศาสนา เข้ามายังดินแดนแถบนี้ตั้งแต่ยุคพุทธกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเรื่องที่เชื่อเชื่อกันมากที่ว่าพระพุทธเจ้า และพระอานนท์ จะเสด็จมาเยือนดินแดนแถบนี้ และประทับรอยพระบาทไว้ ที่ริมฝั่งแม่น้ำโขง แต่ในทัศนะของข้าพเจ้า ธรรมชาติของพุทธศาสนา มักจะเผยแพร่ไปยังบริเวณพื้นที่ที่มีมนุษย์ตั้งถิ่นฐาน เป็นชุมชน การที่หลักฐานทางโบราณคดี บอกแก่พวกเราว่าชุมชน แถบลุ่มน้ำโขง มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวนา ในเขตแดนที่เรียกว่าแคว้นศรีโคตบูรมา กว่า 3,000ปี แล้ว และรู้จักการทำนา การผลิตสำริด เครื่องประดับต่างๆ เป็นไปได้หรือไม่ว่าแท้จริงคนเขตบ้านเชียงและใกล้เคียงในดินแดนลุ่มแม่น้ำสงคราม อันเป็นสาขาย่อยของแม่น้ำโขง คือคนกลุ่มเดียวกันหรือไม่ก็ผสมผสานกับคน แถวริมฝั่งโขง เป็นรับคติแบบพุทธ ตั้งแต่โบราณ ผสมกับทัศนะการมองโลกแบบเก่า และเป็นผู้สร้าง พระธาตุพนม พระธาตุบัง พวน รวมไปถึงวัดวาอารามต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ? สัมผัสสืบมาจนถึงยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 14-16) และแท้ที่จริงบางสิ่งที่เราเคยเชื่อว่าศูนย์กลางพุทธศาสนาในอดีตคือ องค์พระปฐมเจดีย์ ตามการอ้างอิงของรัตนโกสินทร์ แต่จากหลักฐานทั้งโบราณคดีและตำนาน กลับพบเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและผืนดินแถบนี้ ประดิษฐานพุทธศาสนาอย่างมั่นคง สืบเนื่อง ศูนย์กลางพุทธแต่เดิมอาจอยู่ผืนดินศรีโคตบูรนี้ ก็เป็นไปได้

3.7 ดินแดนลุ่มน้ำโขงกับความเป็นศรีโคตบูร

สิ่งที่เรามิอาจลืมกล่าวถึงได้ของดินแดนลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร ตั้งแต่อุดรธานี จนจรดมุกดาหารหรืออาจคลุ่มไปถึงอุบลราชธานี และลุ่มน้ำโขงฝั่งตรงข้าม ตั้งแต่เวียงจันทน์จนถึงสหวันเขต หรือเลยไปถึงจำปาสักดี นั่นก็คือความเป็น “ศรีโคตบูร” เมื่อกล่าวถึงคำว่าศรีโคตบูร นักวิชาการไทยอาจทำที่เป็นมิทราบหรือให้ความสนใจในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย แต่ในขณะเดียวกันผู้คนในพื้นที่ไทย-ลาว ในแอ่งดังกล่าวหรือลุ่มภูพานตะวันออก กลับให้ความสำคัญกับความความเป็นศรีโคตบูร มากกว่า ทวารวดี แม้ว่าหลักฐานอันเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่ค้นพบในดินแดนดังกล่าวทางนักวิชาการ จากภาคกลางจะกล่าวว่า เป็นศิลปกรรมแบบทวารวดีก็ตาม และมักมิได้กล่าวถึงว่าเป็นศิลป

กรรมแบบศรีโคตบูร เพียงอาจกล่าวว่า “ศิลปกรรมฐานพระธาตุพนมนี้มีลักษณะเป็นแบบฉบับของตัวเองมิใช่ขอมหรือทวารวดี”

อย่างไรก็ตาม แม้นักวิชาการจากส่วนกลาง จากสถาบันมีชื่อเสียงจะสนใจความสำคัญของบ้านเมืองชายขอบ ของกรุงเทพฯหรือไม่ก็ตาม แต่นักวิชาการหรือนักพัฒนาท้องถิ่นหลายท่าน อย่าง ธาริน พันรัมย์ (เลขาธิการชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนครพนม) เชื่อว่าบริเวณแห่งนี้ คือ สายทางแห่งต้นตำรับคนไทย หรือ อีกนัยหนึ่งนั่นคือ เป็นอาณาจักรไทโบราณแห่งลุ่มน้ำโขงแห่งหนึ่ง ที่พัฒนาสั่งสมต่อเนื่องต่อกันมาจากวัฒนธรรมหรืออาณาจักรบ้านเชียง ที่มีหลักฐานการกระจายอยู่แถบแอ่งสกลนคร ตั้งแต่อุดรธานี หนองคาย สกลนคร นครพนม เป็นต้น บริเวณลุ่มน้ำสงครามอันอยู่มีไกลจากที่ตั้งพระธาตุพนม ศูนย์กลางของศรีโคตบูรไม่ โดยข้าพเจ้าเองก็สันนิษฐานว่าเป็นเช่นนั้น และสนับสนุนให้มีการตั้งทฤษฎีหรือมุมมองต่างๆ อันเป็นอิสระ แต่อยู่บนหลักวิชา ของนักวิชาการท้องถิ่น มิใช่เชื่อหรือโดนครอบงำจากนักวิชาการเมืองกรุงหรือต่างประเทศ อยู่ตลอดเวลา

ข้าพเจ้ามิได้คัดค้านทฤษฎีที่บอกว่าศูนย์กลางแห่งทวารวดี อยู่ที่นครปฐม ดินแดนภาคกลาง ใกล้เมืองหลวงของสยามประเทศ แต่ในข้อเท็จจริงหรือความเป็นจริงนั้น จู่ๆดินแดนแห่งใดหากไม่มีผู้คน ไม่มีการสั่งสมทางศิลปและภูมิปัญญา มาก่อน คือมีฐานมาก่อน พระพุทธศาสนาจะเข้าไปตั้งมั่นขึ้นได้เยี่ยงใด ในโลกวิชาการปัจจุบัน โบราณคดี ต่างยอมรับกันแล้วว่า ในดินแดนลุ่มน้ำสงคราม แม่น้ำที่สำคัญที่สุดในแอ่งสกลนคร เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์โบราณที่เป็นชาวนา มากกว่า 3,000 ปี อันทิ้งกระจายไปทั่วดินแดนแคว้นลุ่มน้ำโขง ถ้ามองคนเหล่านี้หายไปไหน หากเขามีใช้บรรพบุรุษผู้วางรากฐานเดิม ของผู้คนที่รับพระพุทธศาสนา และได้เป็นผู้ร่วมสร้างวัด สร้างวาสร้างพระธาตุ ในดินแดนสองฝั่งโขง สืบสาน เป็นตำนานบ้านเมือง ใครกันเล่าจะมาเสริมเติมแต่งทางระบบภูมิปัญญา แม้อาจได้รับอิทธิพลมาจากที่อื่นบ้างแต่อย่างน้อยผู้คนดั้งเดิมย่อมมีอยู่

อุปมาเหมือนกับว่า การพัฒนาเครื่องบินจู่ๆในระยะเริ่มต้น เราจะทำเครื่องบินไอพ่นขึ้นมาเลยมิได้ ต้องได้เต้าสั่งสมภูมิปัญญาตั้งแต่ ฟืน้องตระกูลไรท์ ที่ทดลองทำเครื่องบิน ชุมชนที่มีความเจริญมีอารยธรรม หรือภูมิปัญญาอย่างน้อยต้องมีรากเหง้ามีการสั่งสม ดินแดนลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร ย่อมเหมือนกัน ดังนั้นเราจึงพบว่าในเอกสารและตำนานอันถือว่าเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ทางนิเวศวิทยา อย่างหนึ่งจึงพบว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดผู้คนแถบนี้ และดินแดนแถบนี้ถือว่าเป็นดินแดนที่มีโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวนมาก โดยเฉพาะธาตุ เช่น พระธาตุพนม เมืองนครพนม พระธาตุเชิงชุม เมืองสกลนคร พระธาตุหลวง เมืองเวียงจันทน์ พระธาตุอิงฮัง เมืองสหวันเขต พระธาตุบังพวน เมืองหนองคาย ฯลฯ อันเป็นบริเวณดินแดนโบราณ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมกระทั่งรอยพระพุทธรูป ที่มีในตำนาน เช่น บริเวณแม่น้ำโขง อำเภอกำแพงแสน จ.นครพนม “พระบาทเวินปลา” ที่พระองค์ประทับไว้ให้กับปลาปากทองบูชา หรือ

พระพุทธบาทบัวบก ที่บริเวณเทือกภูพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี ประทับไว้ให้ กับพุทธโศปนาค
บูชา เมืองพานในอดีต

พระพุทธองค์ได้เสด็จโปรดผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ตั้งแต่ภูพาน อุดรธานี เวียงจันทน์
หนองคาย นครพนม ท่าแขก สกลนคร เป็นต้น บริเวณดินแดนแห่งนี้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า
หรือพระโคตโม จึงถูกขนานนามว่า เป็น “ดินแดนศรีโคตบูร” ก่อนการมีเวียงจันทน์-ศรีสัตนาคนหุต
ได้เกิดขึ้นมาเรื่อยๆ โดยมีได้มีร่องรอยหลักฐาน อย่างน้อยๆดินแดนแถบนี้ สืบกันมาจากรุ่นชานา
บ้านเชียง สุ่รุ่นชานาปัจจุบัน ยังสืบสานวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องอยู่ และปรากฏการณ์การบูชาพระ
ธาตุพนม หรือ การบูชาพระพุทธเจ้าของพญานาค ยังสืบมายังดินแดนแห่งนี้

บทที่ 4

ชาวนา

ประวัติศาสตร์นิเวศและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง

4.1 ชาวนาแห่งลุ่มน้ำโขง: ผู้ปลูกวัฒนธรรมและภูมิปัญญา

ในดินแดนประเทศไทยเราเองก็ทราบแล้วว่าชาวนา คือผู้ทำนาปลูกข้าว อันเป็นความหมายที่ง่าย ๆ ที่ข้าพเจ้าก็เห็นด้วยอย่างนั้น ดังที่เพลงของวงดนตรีเพื่อชีวิตที่มีชื่อเสียงของไทย อย่างคาราบาว ก็ได้ขับร้องบันทึกเทปเมื่อราวปี พ.ศ.2528 “ชาวนา คือ ผู้ทำนาปลูกข้าว เลี้ยงเรามาจนเป็นหนุ่มสาว ยันจนเราเฒ่าแก่ชรา” ความจริงงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชาวนาและอธิบายลักษณะของชาวนา มีมากมายหลากหลาย เช่น ชายานอฟ (Chayanov 1966) คอตสกี (Kautsky 1899) สก็อตต์ (Scott 1977) รอสทาว (Rostow 1960) เรดฟิลด์ (Redfield 1934) ชานิน (Shanin 1973) หรืองานของท่านอาจารย์ ยศ สันตสมบัติ (2546) ศาสตราจารย์ใหญ่แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ท่านศึกษาแนวคิดทฤษฎีชาวนาจากนักวิชาการตะวันตกท่านเหล่านี้ ที่แต่ละท่านอธิบายลักษณะสังคมชาวนามีพลวัตและยืดหยุ่นไปตามบริบทและเงื่อนไขของแต่ละสังคม ทั้งการเป็นชาวนายังชีพ ชาวนารายย่อย ชาวนารวย ชาวนาที่ยืดหยุ่น นอกจากนี้ ยังมีงานของท่านศาสตราจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ว่าด้วยเรื่องทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา (2541) อันเป็นงานเชิงทฤษฎีที่มีคุณค่ามากเล่มหนึ่งของไทย หรืองานหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน (2546) ของข้าพเจ้าเองที่บอกว่า ชาวนา เป็นชุมชนที่รักอิสระ รักความเป็นธรรมชาติ ที่พร้อมจะลุกขึ้นมาต่อสู้กับความไม่เป็นธรรม มีจิตวิญญาณแห่งอิสระชน “กบฏชาวนา”

กระนั้นก็ตามถึงแม้ว่าจะมีบรรดานักวิชาการกล่าวถึงชาวนาไว้อย่างใด แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ หลักพื้นฐานที่จะเล็งมิได้ คือ ชาวนา ต้องปลูกข้าว และมีจิตวิญญาณที่พร้อมจะอยู่ในสภาพแห่งการเป็นชาวนา – มวลชนพื้นฐานที่อยู่กับพื้นธรรมชาติ แม้บางครั้งอาจห่างออกไป และพร้อมจะกลับมาทำนา อย่างไรก็ตามในงานวิจัยชิ้นนี้ ข้าพเจ้าอยากจะอธิบายเพิ่มเติมและเน้นย้ำต่างไปจากนักวิชาการท่านอื่นเสนอผ่านๆมา อย่างน้อยๆก็เป็นเรื่องเชิงพื้นที่ และเงื่อนไขกาลเวลาและเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม จากการเดินทางศึกษาแถบลุ่มแม่น้ำโขงในระยะที่ผ่านมา ข้าพเจ้าเฝ้ามองว่าชาวนา มิได้หมายความว่า เป็นเพียงผู้คนที่ทำหน้าที่ในการปลูกข้าวเสียเท่านั้น การเดินทางพุดคุยและพบปะกับผู้คนในท้องถิ่นชนบทลุ่มน้ำโขงของไทย ตลอดระยะเวลาหลายปี ข้าพเจ้าพบว่าชาวนามีชีวิต มีจิตวิญญาณ มีความรัก มีความเอื้ออาทร ชาวนาจึงมิใช่เพียงแค่เป็นแรงงานในไร่นา เป็นเพียง

ผู้ทำการผลิตขึ้นต้น หรือเป็นทรัพยากรแห่งการผลิต เพื่อจะได้ชูครีเดอท่าในทางเศรษฐศาสตร์ เสียอย่างเดียว ในสายตาของนักวิชาการหรือนักการพัฒนาที่สวมแว่นตาแบบทุนนิยม ลอดมองผ่าน เรื่อยมาเสียเท่านั้น

ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวเกินข้อเท็จจริงทั้งเชิงประจักษ์-สังเกต ที่ข้าพเจ้าเดินทาง ผ่านพบทั้งในช่วงการทำวิจัยขึ้นนี้หรือก่อนหน้านี้ และการสัมผัส กับการเป็นลูกหลานชาวนา-และ เป็นชาวนาในบางช่วงเวลา ชาวนาพื้นถิ่นไทย เป็นคน ที่ปลูกประเทศ ปลูกวัฒนธรรม และปลูกชาติ การปลูกข้าวได้นำไปสู่ การเป็นผู้ปลูกประเทศ ให้อาหาร เลี้ยงผู้คนให้เติบโต มีกำลังที่จะสืบสร้างแปลง วางระบบรากฐานทางเศรษฐกิจพึ่งตนเอง ปลูกวัฒนธรรม เพราะในตัวของชาวนา มีความคิด มืดมิดความรู้ ที่ผ่านการเรียนรู้และสั่งสม จากรุ่นสู่รุ่น การปลูกข้าว นำไปสู่วัฒนธรรมข้าว วัฒนธรรมฮึดคง ที่ใกล้ชิดและผูกพันกับนิเวศและธรรมชาติ ชาวนามีคุณสมบัติ พิเศษมีความทน ในสิ่งที่คนอื่นทนได้ยาก เอาหลังสู้ฟ้าเอาหน้าสู้แดด ข้าพเจ้าเคยกล่าวถึงเรื่องราวของชาวนาใน หลายๆเวที ทั้งในงานวิชาการเรื่องหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติ (2546) รวมไปถึง ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ ชีวิต และความหวังของชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง (2547) แต่ที่ผ่านมาก็อาจยังมีได้มีคำที่สามารถอธิบาย ความหมายได้ครอบคลุม และกินใจพอ ชาวนา คือ มวลชนพื้นฐาน ที่มีได้หมายเพียงแค่เป็นแรงงานในระบบการผลิตเกษตรกรรม (ที่อาจรวมพืชพรรณอื่น นอกเหนือข้าว) ในมุมมองแบบวิชาทาง เศรษฐศาสตร์ (ตะวันตก) แต่ชาวนา คือ ผู้ปลูกวัฒนธรรม ปลูกความเป็นประเทศให้ผู้คนได้ดื่มด่ำ เสพสม “ชาวนาแห่งลุ่มน้ำโขง” ในทัศนะของข้าพเจ้า อาจมิใช่แรงงาน หรือกรรมาชีพใดๆในทฤษฎี การปฏิวัติสังคมบนพื้นฐานที่ให้ความสำคัญทางเศรษฐกิจ หรือวัตถุนิยมวิภาษ แบบมาร์กซิสต์ เพราะชาวนามีจิตและวิญญาณ มีพลังที่จะอยู่กับธรรมชาติ มิใช่คนใช้แรงงานตามแปลงการผลิต คุณค่าแห่งชีวิตของชาวนา ที่บุกเบิกถากถางผืนดิน ผืนป่า ผืนวัฒนธรรม “ข้าว” วัฒนธรรมในพื้นที่ โดยเฉพาะคุณค่าอันมหาศาลอย่างภูมิปัญญา ทั้งภูมิปัญญาไทย หรือภูมิปัญญาลาวที่ข้าพเจ้าเรียกรวมๆว่า “ภูมิปัญญาตะวันออก” (Oriental Wisdom) มันมีสามารถที่จะวัดเป็นตัวเงินได้อย่างสัมมูล ถามว่า ชาวนาจะเป็นเพียงผู้ใช้แรงงานในแปลงเกษตรในสายตาผู้คนตะวันตก หรือนักวิชาการ เศรษฐศาสตร์ดั้งเดิมได้อย่างไร เพราะเขามีใช้เครื่องจักร หรือแค่ฟันเพียงหนึ่ง อย่างที่ระบบวิชาการ ตามหมุดยืนวิชาการตะวันตกกล่าวกันขึ้นมา เพราะชาวนามีใช้เครื่องจักรกล-กลไก แต่ชาวนาเป็น มนุษย์ที่มีจิตวิญญาณ มีความรักและความปรารถนา โดยเฉพาะในแถบเอเชียพื้นถิ่น วัฒนธรรม ชาวนามีได้เชื่อหรือยึดมั่นในเรื่องของวัตถุ แต่สิ่งที่สำคัญอันสูงสุด คือ เรื่องบุญกุศลหรือเรื่องจิตใจ “เฮ็ดนากะได้ข้าวกิน เหลือกะเฮ็ดบุญเฮ็ดทาน” หากชาวนาไทย-ลาว เป็นเพียงแค่แรงงานชั้นล่างใน แผ่นดิน ที่เป็นเพียงพวกทำนา ใช้แรงงานและได้ผลิตผล อันเก่าๆปีแล้วปีเล่า ที่เขาขมขื่นเหยียด แล้ว วิถีแห่งบุญกุศล แห่งทาน บุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน บุญกองข้าว บุญธาตุพนม จะมีได้อย่างไร ตลอดแนวสองฝั่งแม่น้ำโขงไทย-ลาว เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2548 เดือนบุญ 15 ค่ำเดือน 11 ผู้คน ชาวนาในแถบริมฝั่งโขงนครพนม ตกเย็นต่างพากันเก็บดอกไม้ไปบูชาพระ คุณยายเบิ่ง ขัตติยะ คุณ

ยายอ่อน ต้นใหญ่ ชาวบ้านหนองจันทน์ ต.ท่าค้อ อ.เมือง จ.นครพนม² ยังคงกระทำกิจที่พ่อแม่พาดำเนินมา ทุกวันพระจะเก็บดอกไม้บูชาพระที่หัวนอน รวมไปถึงบริเวณหัวบันไดอันเป็นบริเวณที่มีพระมีเจ้า มีคุณพ่อคุณแม่ พร้อมกับกล่าวว่า “โจรขโมยขึ้นมาเอียนให้เจ้าไล่เด้อ เงินค่าขึ้นเมื่อเอียนเจ้าไล่ให้พ้นลูล่งข้างแบ่งหน่วยในเด้อ” คุณยายเบ้ง จัตติยะ อายุ 89 ปี ผู้เป็นยายแท้ๆ ของข้าพเจ้ากล่าวว่า เป็นคำโบราณ สอนสั่งของ ตาทุม ยายคุ่น ต้นใหญ่ คนลาวลุ่มน้ำโขงโบราณ ซึ่งเป็นพ่อและแม่ของยายเบ้ง บอกสอนมา ข้าพเจ้าคิดว่าคติแบบพุทธและศาสนาผีบรรพชน มีส่วนกำหนดและเป็นเป้าหมายให้ชาวนาเขตนี้เวลานี้มีความแตกต่างไปจากสังคมชาวนาตะวันตก

สิ่งที่ชาวนาผลิตขึ้น มิใช่แค่ผลิตผลจากแรงงานในผืนนาอันกว้างขวาง ที่เป็นเม็ดข้าว อันเป็นสิ่งที่หอมหวานเหลือเกินของนายทุนโรงสีที่จะเอาไปค้ากำไร เสียอย่างเดียว แต่ในวิถีแห่งชาวนา ยังมีมิติทางจิตวิญญาณ ผลิตผลทางวัฒนธรรมและ ทางภูมิปัญญา ที่มีคุณค่าประเมินเป็นตัวเงิน ตามเศรษฐศาสตร์ตะวันตกผลกำไรไม่ได้ บางทีอาจมีคุณค่ามากกว่าการขึ้นไปเยือนดวงจันทร์ ที่ทำให้ผู้คนในโลกไหลหลงโลกทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หัวใจพอง ว่าตัวเองจะสามารถขึ้นไปเยือนดวงจันทร์กับเขาได้ หัวใจพองว่าวิทยาการในการโคลนนิ่งมนุษย์จะทำให้มีอายุยืนถึงพันปี ทำให้สามารถอยู่ใช้ทรัพยากรได้เรื่อยๆ แต่นั่นเป็นความฝันอันเลื่อนลอย เป็นความพกลม ที่อาจนำไปสู่การจัดการ-ทำลายธรรมชาติ สายน้ำและผู้คน ด้วยโลกทัศน์แห่งการเอาชนะธรรมชาติ นำมาซึ่งความต้องการชนะและเอารัดเอาเปรียบ แต่เพลงธรณีกรรมแสงกลับดำรงระงมอยู่ทั่วชีวลัย (biosphere) แต่ถามว่ามีนักพัฒนาหรือนักวิชาการบนกรอบแห่งวิชาการตะวันตก ทั้งแบบทุนนิยม หรือวัตถุนิยม วิชาเห็นหรือไม่ เพราะแม้ชาวนามีได้ละความสนใจในการเปลี่ยนแปลงของโลก ตามหลักแห่งการเปลี่ยนทางวัตถุ แต่สิ่งที่แน่นอนและอยู่ในห้วงระลึกถึงทางวิถีวัฒนธรรม คือ ความตาย ที่ทุกคนจะล่วงพ้นความตายเป็นมิได้ ที่สอนกันทุกวัน ทุกเดือนที่มีการล้มตาย “กุศลาธัมมา อุกุศลาธัมม..” วิถีแห่งวัฒนธรรมของชาวนาที่ดูเหมือนเรียบง่าย จึงมีนัยยะที่สำคัญและแฝงไปด้วยการยอมรับและสนองตอบต่อกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติข้อนี้ อย่างเป็นระบบ ดังจะเห็นจากฮีด 12 คอง 14 ของชาวลุ่มน้ำโขงที่ยังเป็นสายธารหลัก ได้กำหนด ว่าทุกเดือนจะต้องมีการทำบุญ และในสังคม ชาวนายังยึดมั่น ดังจะเห็นชาวนาทำบุญข้าวสาก ข้าวประดับดิน ประทายข้าวเปลือก เป็นต้น กระจายอยู่ทั่วไป รวมไปถึงการไหว้ผีบรรพบุรุษ อันเป็นบทสอนแห่งภูมิวัฒนธรรมให้เจียมเนื้อเจียมตัวกับธรรมชาติ ว่าความพริศพรากเป็นสิ่งที่แน่นอน ความตายเป็นสิ่งที่แน่นอน และเสมอภาค (แต่เศรษฐกิจทุนนิยมไม่แน่นอนและไม่เป็นธรรม)

การดีและมีน้ำใจมากเกินไป อันเป็นผั้วผล แห่งวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นมาจากวิถีที่ใกล้ชิดและเรียนรู้กับธรรมชาติ ว่าจะต้องแบ่งปันและเกื้อกูล เพื่อรับใช้และนำไปสู่จุดหมายอันสูงสุด คือโลก

² ท่านได้เสียชีวิตแล้ว เมื่อ เดือนพฤษภาคม 2549 ที่ผ่านมามีด้วยโรคชรา

แห่งศีลธรรม “ศีลธรรมและการแบ่งปัน” เม็ดข้าวที่ชาวนาได้ปลูกขึ้น ได้จากแม่โพสพ มิควรที่จะเอามาขาย ควรที่จะเอามาแบ่งปัน ให้ทาน ชีวิตของผู้คนควรที่จะหยิ่งโยง นั้นกลับเป็นตัวทำร้ายชาวนา ไปโดยสิ้นเชิง ในโลกทุนนิยม ภาพของชาวนาอีสาน โดยเฉพาะชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงแต่เดิมเคยนำข้าวแจกข้าวทาน ให้กับกลุ่มผู้คนที่อพยพเข้ามา หลีกภัยสงครามยุคสงครามเวียดนาม เลี้ยงดูแบ่งปัน ให้ที่อยู่ที่พัก ให้ข้าวให้น้ำ มิได้หวังผลมิได้เอากำไร ให้เกียรติและนับถือเจ้านาย-ข้าราชการ แต่สิ่งที่โลกและนายทุนทำกับชาวนาในยุคปัจจุบัน กลับเป็นคนละเรื่อง จากผู้ที่มีน้ำใจมากมาย มีความร่ำรวยทั้งผืนดิน ผืนน้ำ น้ำใจและวัฒนธรรม กลับถูกหลอกลวงให้เป็นผู้มีหนี้สินท่วมตน ผ่านโครงสร้างทางสังคมอันไม่เป็นธรรม ข้าวปลาและน้ำดื่มที่เราเคยแบ่งปัน ให้ผู้คนด้วยน้ำใจ เมื่อเขาขอ เขาทุกข์ยาก แต่น้ำใจแบบนี้ชาวนามิเคยได้มา แม้แต่น้ำสักแก้วชาวนา ก็ยังต้องซื้อ หดน้ำใจแม้สักหยดมิเคยมีจากหัวใจอันเหือดแห้งของนายทุน ผู้เป็นตัวแทนและสัญลักษณ์แห่งกรอบคิดแบบทุนนิยมเชิงกำไร อันเป็นวาทกรรมหรือโลกทัศน์กระแสหลักจากหมดยุคย่นทางวิชาการจากโลกตะวันตก

การกล่าวถึงชาวนาด้วยกรอบวิชาการแบบเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ที่ชาวนาเป็นเพียงผู้ใช้แรงงาน บนพื้นที่การผลิต หน่วยการผลิตขั้นพื้นฐาน อะไรเยี่ยงนั้น มิใช่มีเพียงแต่จะทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการเข้าใจชีวิตและคุณค่าของชาวนาแล้ว องค์ความรู้ดังกล่าวยังนำไปต่อยอดว่าชาวนาก็เจ้าคนจนๆ นั่งตากแดดตากลม อยู่กลางนา และซื้อๆ ใ้ๆ เสียเท่านั้น อันมองชาวนาอย่างแยกส่วน มองเพียงแค่ปรากฏการณ์ของการปลูกข้าว แต่มิได้มองสายธารแห่งชีวิตและวัฒนธรรม “บุญทาน ฮีต 12 – คอง 14” อันเป็นระบบชีวิตแท้จริงของชาวนา ทำให้ชีวิตและความภาคภูมิใจของการเป็นชาวนา มันลดถอยลงไป ถอยลงไป ไปพร้อมๆ กับการเข้ามาของระบบนายทุน “โลกทัศน์แห่งการบูตริค-ค้ากำไร” ที่ชาวนาเป็นเพียงหมากซื้อๆ ให้เขากรอบโกย ความดีงามและคุณค่าแห่งระบบชีวิตและวัฒนธรรมชาวนา ที่ คุณลุงชาย พรหมวิชัย แห่งบ้านบ่อแกใหญ่ อ.ดัดหารพิทักษ์ จิตร ภูมิศักดิ์บอกกับข้าพเจ้า เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2548 “ชาวนามีการสั่งสมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เขามีการเรียนรู้ ตลอดมา” ถูกมองข้าม มองข้าม ดังที่คุณตาคุณ ปิลารักษ์ ชาวนาอดีตเสรีไทย แห่งบ้านง่อน อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร บอกว่า “เพราะอำนาจและความรู้” แต่เป็นความรู้ในชุดอื่น เข้ามาเบียดขับ และหยามเหยียดว่าชาวนาไร้วัฒนธรรมและภูมิปัญญา เป็นเพียงผู้ใช้แรงงาน และสุดท้ายก็มีได้มีที่ยืนบนเวทีโลกหรือเวทีใดๆ ดังที่คุณตาคุณ ปิลารักษ์ อดีตเสรีไทย พุดประชดด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ กับข้าพเจ้าที่เถียงนาริมลำห้วยบ้านง่อน อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร ในขณะฝนตกกรีนๆ เมื่อต้นเดือนกรกฎาคม 2548 ว่า “สุดท้ายชาวนากะตายที่มืซื้อๆ”

4.2 นำคำปู้กับการเกิดและความเป็นป็นของลุ่มชนชานา 2 ฝั่งโจง

ผู้คนดั่งเดิมและส่วนใหญ่ในดินแดนแถบนี้ตลอดมา คือชานา ข้าพเจ้าเห็นว่า ชานา คือผู้ผลิตในสังคม หากเปรียบเทียบว่า พืช ผู้มีคลอโรฟิลล์-สารสีเขียว คือ ผู้ผลิต (producer) ที่สามารถเปลี่ยนพลังงานแสงให้เป็นพลังงานเคมี อันเป็นต้นทางแห่งวัฏจักรชีวเคมีแห่งห่วงโซ่อาหารและการถ่ายทอดพลังงาน (energy flow and nutrient cycle) ซึ่งมีคุณค่ายิ่งในระบบนิเวศ ชานาย่อมหมายถึง ผู้ผลิตแห่งนิเวศวิทยาสังคม คุณค่าและผลผลิตอันทรงเกียรติเบื่องแรกของระบบนิเวศทางสังคม คือ ได้จากชานา-ผู้ทำการปลูกอาหารและใกล้ชิดธรรมชาติ คืออาหาร เบื่องถัดมา คือหัตถกรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ที่สำคัญชานาเป็นผู้ถากถางและถักทอเส้นทางแห่งความเป็นชุมชน (pioneer community) มีลักษณะทางสังคมเด่นอย่างหนึ่ง คือความมีน้ำใจและความเอื้ออาทร ในขณะที่ปัจจุบันนี้ทั่วโลกกำลังรบและเข่นฆ่ากันเพื่ออำนาจและเงินตรา แม้แต่ในชาติเดียวกัน แต่อย่างน้อยความพยายามในการสร้างสิ่งที่เรียกกันว่า ตำนานของการเกิดมนุษยชาติในดินแดนแห่งความหลากหลายทางชีวภาพและผู้คน ว่ามาจากที่เดียวกัน ย่อมหมายถึงทัศนะหรือมุมมองเพื่อสันติภาพ ก็พบและเกิดขึ้นในหมู่ชนชานา มาแล้ว

ดังที่เรากล่าวไปแล้วว่าดินแดนแถบนี้ตั้งอยู่บนผืนดินที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ อันเกิดจากปัจจัยแวดล้อมที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปริมาณฝน และแสงแดด เหมาะต่อการเจริญพันธุ์และการผลิตมวลชีวภาพ (biomass) ของพฤษชาติทั้งหลาย เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของสรรพสัตว์ในป่าฝนเมืองร้อน ปัจจัยเหล่านี้จะถือว่าก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นแหล่งดึงดูดให้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมนุษย์และสังคมทางวัฒนธรรม แม้การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณแห่งนี้อาจมีปัจจัยอื่นเกี่ยวข้อง แต่อย่างน้อยๆเท่าที่พบหลักฐาน ดินแดนแถบนี้มีผู้คนอยู่มานาน และน่าจะมีความหลากหลายของกลุ่มชน มาตั้งแต่อดีต

เมื่อกล่าวถึงดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งของทางไทยหรือทางลาว ต่างเป็นที่รับรู้และรับทราบของผู้คนทั่วไปว่านั่นคือ มีเพียงชนชาติและเรื่องราวเดียวเท่านั้นคือเรื่องราวของ “ลาว” แต่ความจริงในดินแดนแถบแอ่งสกลนคร หรือตรงข้าม เมื่อเราเข้าไปเยือนอาจมิได้มีลาว แต่เรา จะพบกลุ่มชนต่างๆที่มากมาย ทั้งชุมชนเป็นญ้อ ทั้งชุมชนเป็นผู้ไท ทั้งชุมชนเป็นชาวโซ่ (เข่า) ทั้งชุมชนเป็นกะเลิง โดยเฉพาะในเขตแดน สกลนคร นครพนม ที่ผู้คนในเขตชุมชน อ.พรรณานิคม อ.วาริชภูมิ ของสกลนคร อ.เรณูนคร อ.นาแก บางส่วน ของจังหวัดนครพนม อ.คำชะอี อ.ดงหลวง มุกดาหาร บางส่วน เป็นชาวผู้ไท หรือ อ.บ้านแพง อ.ท่าอุเทน อ.ศรีสงคราม อ.โพนสวรรค์ (บางส่วนเป็นโซ่) ของจังหวัดนครพนม เป็นชาวญ้อ หรือ อ.กุสุมาลย์ สกลนคร อ.ดงหลวง ของมุกดาหาร เป็นชาวโซ่ อันเป็นภาพรวมๆ ในหลายชุมชนที่ติดกัน กลับพบว่าเป็นคนละชนเผ่า เช่นบ้านหนองแคน อ.ดงหลวง กับบ้านนาหลัก อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร เป็นผู้ไทกับโซ่ หรือบ้านนาดอกไม้ อ.ท่าอุเทนกับบ้านห้วยพระ เป็นชาวญ้อกับโซ่ มีความหลากหลายมาก บางหมู่บ้านที่เป็น

เขตรอยต่อของกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างบ้านมะนาว อ.ดงหลวง มีทั้งญ้อ ผู้ไท และโซ่ อยู่ร่วมกัน ในหมู่บ้านเดียวกัน

สิ่งที่น่าสนใจ เขาอยู่ร่วมกันได้อย่างไร เพราะใช้กันคนละภาษา โดยเฉพาะกลุ่มชาวข่า/โซ่ ที่ใช้ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก เป็นคนละภาษากับพวก ผู้ไท ญ้อ ตาด ผู้ใช้ภาษาไทกะได จะไปให้ชาวโซ่ดงหลวง “เจี้ยโดยๆ” ซึ่งแปลว่ากินข้าว กับชาวญ้อ คงมิเข้าใจ ทำไมผู้คนเหล่านี้อยู่ร่วมกันได้ หรือเกิดจากการนับถือพุทธศาสนา หรือ จากคติความเชื่ออื่นๆ ? หรือผู้คนเหล่านี้ในอุษาคเนย์ คือพี่น้องกัน บนฐานแห่งตำนาน อันเป็นรากฐานแห่งความสามัคคีของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์

จากการลงพื้นที่ศึกษาตลอดระยะเวลา 2-3 ปี ข้าพเจ้าพบร่องรอยสำคัญในตำนานที่อาจเริ่มเลอะเลือนไป แต่พอมีเค้าโครงอยู่ของเกือบทุกกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาวผู้ไทบ้านหนองแคน มุกดาหาร ชาวญ้อบ้านดงเย็น จ.มุกดาหาร ชาวตาดบ้านฝาง จ.นครพนม ชาวโซ่บ้านพังแดง จ.มุกดาหาร ผู้คนแถบนั้น มีความเชื่อดั้งเดิม ของคนรุ่นเก่า คือเรื่องตำนานน้ำเต้าปุง ว่ากลุ่มชนตนเอง ออกมาจากน้ำเต้าปุง โดยมีชาวข่าหรือโซ่ เป็นคนโต เป็นอ้ายใหญ่ ในปัจจุบันในบางหมู่บ้าน โดยเฉพาะในเขตมุกดาหาร ยังใช้และนับถือกันอยู่ อย่างในบ้านดงเย็น ซึ่งเป็นชาวญ้อ จะนับถือชาวโซ่บ้านบาก ต.บ้านบาก อ.คอนสาร เป็นพี่ เป็นอ้าย เมื่อชาวโซ่บ้านบากมาเยือน จะแบ่งปัน เกี๊ยวกุ้งกัน เพื่ออยากได้อะไรน้องหาให้ แม้โซ่บ้านบากจะอายุน้อยกว่า จะต้องเรียกพี่เสมอ เช่นเดียวกับที่คนบ้านดงเย็นไปเยือนบ้านบาก เหมือนกัน ความสัมพันธ์เกี๊ยวกุ้งกัน และน้ำใจ ยังแสดงออกในยุคสงครามประชาชนที่ชาวบ้านบากบางส่วนต้องเข้าไปต่อสู้ ก็ได้น้ำใจจากชาวดงเย็น ไม่ว่าจะเป็นข้าวปลา และข้าวสาร “เวลาไทญ้อไป หาข้าวให้กิน พี่น้องญ้อมา หาข้าวมา สิเผ่าหัวหงอก ไทข่า เขากะฮ้องบักญ้อ บ่เคียด เพราะเฮาถือกัน” เพราะโดยในตำนานของชาวญ้อดงเย็น “ข่าเป็นลูกกก ญ้อเป็นลูกกลางบ่ดำปานใด ส่วนผู้ไทลูกหล่างามก่อนหมู่” “ ลักของกันบ่ได้ สาบานกันมา” (พ่อล้อม ศิควงพันธ์, สัมภาษณ์ 2548)

ในบางหมู่บ้านโดยเฉพาะชาวโซ่ กับชาวกะเลิง ถือเป็นพี่น้องร่วมสาบาน 2 หมู่บ้าน จะลักขโมยมิได้ การไปมาหาสู่เยี่ยมยามกัน แบ่งปันกัน ของกลุ่มชาติพันธุ์ ระดับระหว่างชุมชน ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง เคยปรากฏขึ้น จริง อย่างการไปมาหาสู่ของชาวกะเลิงแถบ อ.กุศบาก สกลนคร บนภูพาน กับชาวโซ่ลุ่มภูพาน ในเขต อ.นามน – สมเด็จ จ.กาฬสินธุ์ เป็นต้น

ตำนานน้ำเต้าปุงบนดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน จากการลงพื้นที่ มิได้ต่างจากแห่งอื่นหรือกลุ่มชนอื่นมากนัก อย่างพวกไทขาว ไทดำ ตำนานน้ำเต้าปุงที่ค่อนข้างชัด น่าจะเป็นตำนานน้ำเต้าปุงของกลุ่มชนชาติตาด ที่อธิบายโดยคุณตาแดง สีละ (วัย 85 ปี) ชาวบ้านฝาง อ.เมือง จ.นครพนม

“ชาวไทตาดออกมาจากหมากน้ำเต้าปุง มีน้ำเต้าปุงเป็นผู้ให้กำเนิดหรือพ่อ สิบสองชายอ้ายน้อง เป็นคนที่สามของพี่น้อง สิบสองคน พวกไล่หรือข่าเป็นอ้ายคนใหญ่หรือพี่คนโต เพราะออกมาก่อนแรก แกวหรือบักแก้ว (ญวน) เป็นน้องชายคนสุดท้อง

สิบสองชายอายุน้อยที่ออกมาจากหมากน้ำเต้า มี พวกโส่ ผู้ไท พวน กะเลิง ลาว ลื้อ ไทตาด อังกฤษ รัสเซอร์ (รัสเซีย) เยอรมัน แจ็ก (จีน) และแกว (ญวน)

เมื่อออกมาแล้วพ่อก็แบ่งเรือให้ 2 ลำ ลำละ 6 คนเป็นเรือหนึ่งและเรือคำ (ทอง) เพื่อให้สิบสองชายอายุน้อยออกไปทำมาหากิน... “

ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงการเกิดของชาวไทตาดแล้วจะพบว่ามินิทานและตำนานมิได้ต่างไปจากผู้คนในอุษาคเนย์เท่าใดนัก คือชีวนมนุษย์ชาติชนออกมาจาก “น้ำเต้าปุง” เหมือนกันหมด แต่บทบันทึกประวัติศาสตร์ชาวไทตาด กลับมีความหมายที่มิเพียงแต่ว่าชาวอุษาคเนย์เท่านั้นที่ออกมาจากน้ำเต้าปุงอันเดียวกันและเป็นพี่น้องกัน โดยมีชาวโซ่ (โส่) เป็นพี่ใหญ่

แต่กลับรวมผู้คนทั้งหมดในชีวลัย (biosphere) มาจากที่เดียวกันและเป็นพี่น้องกัน “สิบสองชายอายุน้อย มีทั้งโซ่ ผู้ไท ลาว แจ็ก แกว รัสเซอร์ เยอรมัน ” ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าตำนานไทตาดได้ถูกเขียนขึ้นมาภายหลังจากคนผิวขาวเข้ามาติดต่อกับคนแถบอุษาคเนย์แล้ว

พิเชษฐ สายพันธุ์ (2542:122) กล่าวว่าเรื่องน้ำเต้าปุง ถือว่าได้แพร่กระจายอย่างแพร่หลายในบริเวณตอนใต้ของจีน ตั้งแต่มณฑลยูนนาน กวางตุ้ง กวางโจว เรื่อยลงมาถึงตอนเหนือของเวียดนาม ลาว และบริเวณอุษาคเนย์ ซึ่งกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเขตแถบนี้ น่าจะเป็นต้นสายแห่งชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำโขงปัจจุบัน

แม้ว่าเรื่องเล่าของการกำเนิดมนุษยชาติ “น้ำเต้าปุง” ของกลุ่มชนในอุษาคเนย์จะเป็นเรื่องเล่าที่หาหลักฐานมายืนยันมิได้ว่าจะเป็นเรื่องจริงตามนั้นหรือไม่ และบางครั้งยังถูกมองเพียงแค่ว่าเป็นนิทานหลอกลูกเด็ก หรือปรัมปราคติที่เชื่อมิได้ แต่ในขณะนี้เราก็มียุคหลักฐานขึ้นได้ว่ามนุษย์ในอุษาคเนย์เกิดมาได้อย่างไร และมากันอย่างไร แม้เรื่องน้ำเต้าปุงอาจเป็นเพียงสิ่งที่เล่าสืบสานกันมาที่มิอาจพิสูจน์ว่าเป็นจริง แต่นัยของนิทานน้ำเต้าปุงของหลายๆกลุ่มชนก็ได้สะท้อนว่าในดินแดนอุษาคเนย์มีกลุ่มชนที่อยู่กันอย่างหลากหลายและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มิสามารถที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวและมีได้มีใครเป็นเจ้าของระบบนิเวศ อย่างแท้จริง

ปราณี วงษ์เทศ (2542) ได้สรุปเรื่องราวของตำนานนิทานปรัมปรา เรื่องน้ำเต้าปุงว่า ในกลุ่มนิทานเกี่ยวกับน้ำเต้าปุง ที่แพร่หลายอยู่ในเขตล้านช้าง และบริเวณลุ่มน้ำโขง สะท้อนสำนึกของความต้องการสืบเผ่าพันธุ์ที่เป็นความคิดพื้นฐานของมนุษยชาติ เช่นเดียวกับตำนานกำเนิดมนุษย์ในสังคมอื่น ขณะเดียวกันก็แสดงสังคมของชาวอุษาคเนย์ที่มีค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้มีอำนาจและสภาพแวดล้อมที่เหนือธรรมชาติ และเน้นความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ว่ามีความเป็นพี่เป็นน้องที่สืบสายมาจากบรรพบุรุษร่วมกัน และปราณี ยังระบุอีกว่า ก่อนที่กลุ่มชนต่างๆ ในอุษาคเนย์จะถูกเรียกชื่อให้เป็นกลุ่มต่างๆเช่นในปัจจุบัน ที่มักถูกกำหนดด้วย

สภาพแวดล้อมที่แตกต่างจากอดีตทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม รวมถึงสภาพภูมิศาสตร์ด้วย ผู้คนแถบนี้มีความคิดว่าตนเองและเพื่อนบ้านเป็นไครมาจากไหน และมีคำเรียกกลุ่มของตนเองและคนอื่นๆ ว่าอย่างไร สังคมเริ่มแรกที่ยังไม่มีตัวอักษรใช้ มักจะบันทึกความคิด ความเชื่อของเผ่าพันธุ์ไว้ในรูปของเรื่องเล่าหรือตำนานต่างๆ แม้จะไม่ใช่เรื่องจริง แต่เขาก็เห็นว่า น่าจะสามารถสะท้อนสำนึกทางวัฒนธรรมของชาวอุษาคเนย์ในด้านโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มชนและทางจริยธรรมได้อย่างสำคัญ

นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อของผู้คนในอุษาคเนย์ว่าจักรวาลแบ่งออกเป็นสองชั้น คือ เมืองบนหรือเมืองฟ้า เป็นที่อยู่ของแดน ผู้เป็นเทพเจ้าและเมืองลุ่มหรือโลกที่เป็นที่อยู่ของคน กับความเชื่อว่าเผ่าพันธุ์ต่างๆ ของมนุษย์ในโลกมีกำเนิดจากผลน้ำเต้าร่วมกัน รวมไปถึงสะท้อนว่าคนในแถบอุษาคเนย์ ลุ่มแม่น้ำโขงมิได้แยกตัวเองอย่างโดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อกันมีปฏิสัมพันธ์กันมาตลอดเวลา ยาวนาน ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

สิ่งที่สะท้อนอีกประการหนึ่งในตำนานการเกิดชนชาติ เรื่องน้ำเต้าปุง คือ สะท้อนให้เห็นว่าดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง ซึ่งเป็นเขตป่าฝนเมืองร้อน “โลกเก่า” มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์อันเป็นลักษณะพิเศษประการหนึ่งของป่าฝนเมืองร้อนทั่วโลก จากแถลงข่าวเรื่องป่าฝนเมืองร้อนกล่าวได้ว่ามีกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนเผ่าต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตป่าเมืองร้อนทั่วโลก กว่า 1,000 เผ่า ที่เป็นที่รับทราบ และยังไม่ทราบอีก (อรรถพร อุทธรณ์ นวายุทธ, 2545:81) และจากการศึกษาร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในป่าฝนเมืองร้อน พบว่ามีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานมากกว่า 9 พันปี ในแถบอินเดีย ส่วนในดินแดนลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร ที่ถือว่าเป็นเขตป่าฝนเมืองร้อน “โลกเก่า” ถือว่ามีการตั้งถิ่นฐานมากกว่า 5,000 ปี แล้วดังที่ได้กล่าว ในบทที่ผ่านมา

4.3 กลุ่มชนชาวนาแห่งดินแดน 2 ฝ่ายโขง “ศรีโคตบูร”

มันมีความหลากหลายและสลับซับซ้อนพอสมควรในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม จนเรามีอาจสรุปได้แท้จริงว่ากลุ่มชนดั้งเดิมแท้จริงในดินแดนแถบนี้ คือ กลุ่มไหนกันแน่ที่ทำนา ผลิตหม้อไห กระจาย แถบลุ่มน้ำสงคราม เป็นกลุ่มชนเดียวกับที่พัฒนาต่อเนื่องมาับการอบรมสั่งสอนเมื่อคราวที่พุทธองค์เสด็จเยือน “ศรีโคตบูร” (แอ่งสกลนคร-นครพนม) ในตำนานอุรังคนิทานหรือไม่ แม้จะเป็นกลุ่มชนที่มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาลแล้ว มีกลุ่มชาติพันธุ์เดียวหรือไม่ และพูดกันภาษาอะไร เราเองตอบมิได้ แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ที่สังคมชาวนาพัฒนาสู่สังคมรัฐ มีการจัดทำทะเบียนประชาชน ตอกลัญชาติ ตามวิธีการแห่งรัฐหรือรัฐวิเทศสมัยใหม่ แต่ก็หาได้มีผู้ใดทราบไปทั้งหมดหรือไม่ว่าในดินแดนศรีโคตบูรปัจจุบันนี้ มีกี่กลุ่มชนที่พัฒนาการมาจากชาติพันธุ์อันดั้งเดิมพื้นเมือง ตั้งบ้านเรือนกันแห่งใด แม้แต่ที่เรายกมา เป็นชาวไทย ชาวลาว ชาวมุกดาหาร ชาวนครพนม ชาวสกลนคร แต่เมื่อลงไปในพื้นที่แล้ว เรากลับโอ้อว มันมิใช่ไทย มิใช่ลาว บางครั้งหากเราลงไปในพื้นที่หมู่บ้านที่พูดกันคนละตระกูลภาษา อย่างพี่น้องชาวโซ่-ชาวข่า

ที่กระจายเป็นหมู่บ้าน เป็นเมือง (อ.คงหลวงและอ.กุสุมาลย์ หรือ อ.ศรีสงครามบางคุ่ม) จำนวนมากตลอดแนว 2 ฝั่งโขง เราอาจตกใจว่า นั่นเป็นคนไทย คนอีสานหรือไม่ หรือในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่เรากล่าวว่าลาว แต่หากเราเข้าไปในเขตลาวเหนือ เราอาจพบแต่คนไททั้ง ไทดำ ไทขาว ไทแดง ไทลื้อ ไทพวน หรือ ผู้ไท เป็นต้น แทบไม่มีลาว

ผู้คนและชาวนาที่นั่นจึงมีความหลากหลาย ซึ่งอาจเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งในดินแดนป่าฝนเมืองร้อน ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ นอกเหนือไปจากพืชพรรณ และสัตว์ ความหลากหลายของมนุษย์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมจึงถือว่าเป็นลักษณะหนึ่งของดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง โดยกลุ่มชนชาวนาที่อาศัยอยู่แถบนั้น มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญดังนี้

ชนชาติข่า

ชนชาติข่า ถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญที่สุดชนชาติหนึ่งในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ในตำนานแห่งลุ่มน้ำโขง เป็นชนดั้งเดิม ที่มีลักษณะผิวพรรณคล้ำ อยู่ในตระกูลมอญ-เขมร ถือว่าเป็นอายุใหญ่ ในตำนานน้ำเต้าป๋ง กล่าวว่ายออกมาจากน้ำเต้าป๋งผู้แรก มีถิ่นฐานอยู่ในแถบลุ่มน้ำโขงตอนล่าง คือ ในแถบ แขวงหัวของ พงสาลี หลวงพระบาง หัวพัน ทางลาวเหนือ แขวงสหวันเขต แขวงสาละวัน และแขวงอัตปือของลาวใต้ รวมทั้งในเขตป่าเขา ภาคกลางของเวียดนาม นอกจากนี้ยังพบเห็นอยู่ในพรมแดนระหว่างพม่ากับจีน ในชื่อที่เรียกว่า ละว้า นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า อาจเป็นกลุ่มชนที่มีสายพันคาบเกี่ยวกับขอมโบราณ ที่เคยอยู่ในอาณาจักรเจนละ ที่ต่อมาเปลี่ยนเป็นอาณาจักรขอม ก่อนที่ขอมจะเสื่อมอำนาจลง โดยภาษาชาวข่า เป็นภาษาในตระกูล ออสโตรเอเชียติก สาขา มอญ-เขมร

ชาวข่ามีอยู่หลายกลุ่ม ว่ากันว่ามีทั้งหมด ราว 27 เผ่า หรือ สาขา เช่น ข่าดง ข่าขมุ ข่ายาเหิน ข่าบริเวน ข่าสุ ข่าตะโอย ข่าสอก ข่าสปวน เป็นต้น โดยข่าขมุ ส่วนมากอยู่ในลาวเหนือ และเป็นข่าที่สาขาใหญ่ที่สุด คำว่าข่าเป็นคำที่คนกลุ่มอื่นเรียก โดยเฉพาะคนไทลาว แปลว่าข่า-ทาส เพราะแท้จริงแล้วชาวข่าเรียกตัวเองว่า “นุร” ที่หมายถึงภูเขา แต่คำว่าข่า ในที่นี้จะมาจากคำว่า “ข่า หรือ ข้อย” ที่มาจากภาษาไทลาว ที่หมายถึงข่า เพราะในสมัยก่อนชาวนุรมักถูกจับนำมาเป็นข่าทาสรับใช้ในเวียดนามเรียกชาวข่า ว่า “มอย” ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวถึงชนชาติส่วนน้อยที่อาศัยในเวียดนามระหว่างเส้นขนานที่ 11 –19 มีหลายเผ่า ทั้งตระกูลภาษามอญ-เขมร รวมข่าด้วย และพวกตระกูลชวา-มลายู ชาวเวียดนามจะเรียกชนชาติส่วนน้อยทั้งหมดนี้ว่า “หมอย” หรือ “ม้อย” ที่แปลว่า คนป่า หรือ ผีป่า เมื่อถูกเหยียดหยามเช่นนี้คนตระกูลนี้ที่เป็นเผ่าตระกูลมอญ-เขมร จึงเรียกตัวเองว่ากูย (กวย,กูย) ที่แปลว่าคน (จิตร ภูมิศักดิ์, 2540:276-278) นอกจากนี้ชาวข่า ที่อพยพมาจากลาวที่เข้ามาอยู่ในแถบลุ่มน้ำมูล ตั้งแต่ กองทัพไทยไปตีจำปาศักดิ์ปี พ.ศ.2320 –2350 คือ ชาวส่วย ในปัจจุบัน

ชาวข่า มีความสามารถและรอบรู้ในการประดิษฐ์ของใช้ ในการดำรงชีวิต เช่น การปั้นไห ข่า การหล่อโลหะ นำหินมาหล่อฟันให้เรียบ จึงเชื่อว่า ชาวข่าเคยมีศิลปวัฒนธรรมเดิมที่สูง ชาวข่า ในริมฝั่งโขงของไทย สามารถพบได้ในแถบ บ้านนาเลื้อหลาย บ้านพังคอง อ.เมือง มุกดาหาร บ้านกุดม บ้านชานแก้ว บ้านคำผักกูด อ.ดงหลวง มุกดาหาร เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่าในสายตาของชนชั้นศักดินาจะมองชนชาติแห่งพี่ชาย “ข่า” ในสายตาของความมั่งคั่งรักสงบ ยอมให้ถูกรังแก แต่ในประวัติศาสตร์การต่อสู้ของกบฏข่านาในดินแดนลุ่มน้ำโขง ก็มีคนในชนชาติพี่ชาย นี่เป็นผู้นำเสมอ โดยเฉพาะการต่อต้านและประกาศสงครามอิสรภาพกับฝรั่งเศสทางลาวได้ ชนชาติข่า คือ กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มแรกๆ ที่ออกมาต่อสู้เพื่อทำลายโซ่ตรวนแห่งพันธนาการการขูดรีดของมหาอำนาจตะวันตก ภายใต้การนำของวีรชน อย่างท่านองค์แก้ว องค์กมมะคำ และสีทน วีรชนของชนชาติลาว (ที่มีเชื้อสายข่า)

ในงานของจิตร ภูมิศักดิ์ (2540:244) “ความเป็นมาของ คำสยาม ไทย ลาวฯ” ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ในทวีปเอเชีย ที่พออาจเทียบเคียงถึงแหล่งที่มาของชนชาติข่าได้ โดยจิตรกล่าวว่า ในดินแดนของอินเดีย ก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามาตั้งถิ่นฐาน มีชนชาติที่อยู่ก่อนหน้านั้นอย่างน้อย 2 ชนชาติ คือ ชนเผ่าเนกริโต พวกคนร่างแคระจากแอฟริกา อีกพวกหนึ่งที่อพยพเข้ามายังดินแดนที่เป็นอินเดียในปัจจุบัน พวกที่ 2 คือ ชนเผ่าออสโตริก ที่มาจากเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก มีรูปร่างระดับกลาง ระดับทางสังคมยังคงเกี่ยวแสวงหาอาหารจากธรรมชาติ ต่อมาพวกนี้ได้ผสมปะปนกับพวกเนกริโต ที่เข้ามาก่อน และพัฒนาภาษาของตัวเองขึ้นเป็น 2 สาขาใหญ่ คือ ตระกูลออสโตร-เอเชียติก หรือมอญเขมร ที่ใช้กันในสังคมชาวข่า-ละว้าในปัจจุบัน และตระกูลออสโตรเนเซียน หรือ ตระกูลชาว-มลายู ต่อมากลุ่มคนเหล่านี้ ถูกขับไล่ถอยร่นจากอินเดียมาทางอินโดจีนและทะเลใต้

อย่างไรก็ตามคำว่าข่าแท้จริง มิได้หมายจำกัดเฉพาะคนตระกูลออสโตรเอเชียติก ที่ถูกเรียกว่าข่า ในปัจจุบัน แต่หมายรวมถึงชนพื้นเมืองอื่นๆ ที่เป็นผู้รับใช้ อย่างข่าในลาว มีทั้งตระกูลมอญ-เขมร ชาว-มลายู และพะม่า-ทิเบต แต่เนื่องจากคนที่ถูกไล่ล่ามาเป็นข่า (ข่า) มากที่สุด คือ พวกมอญ-เขมร เพราะฉะนั้นคำว่าข่า จึงหมายถึงกลุ่มชนพื้นถิ่นที่ใช้ภาษาตระกูลมอญ-เขมร หรือออสโตรเอเชียติก (จิตร ภูมิศักดิ์, 2540:314)

ชนชาติโซ่

ชนชาติโซ่ บางแห่งเรียกว่ากะโซ่ หรือ โส้ กะโซ่ มาจากคำว่าข่าโซ่ ถือว่าเป็นข่าพวกหนึ่งในเอกสารชั้นต้นของไทย เมื่อกล่าวถึงโซ่ จะเรียกว่า “ข่ากระโซ่” มากกว่าเรียกว่า “โซ่” (สุรัตน์วารสารัตน์, 2524:21) แม้ชาวโซ่จะถือว่าเป็นกลุ่มเดียวกันกับชาวข่า แต่ก็มีภาษาและวัฒนธรรมแตกต่างไปจากชาวข่าบ้างเล็กน้อย แต่ภาษาชาวโซ่ อยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก สาขามอญเขมรหรือ “กะตุ” (Katuic) ถิ่นฐานของชาวโซ่ แถบมุกดาหาร นครพนม มาจากเมืองมหาชัยกองแก้ว แขวงคำ

ม่วน และแขวงสวันเขตของลาว อันเป็นแหล่งรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ส่วนชาวข่าโซ้ในแถบอีสานใต้ อย่างศรีสะเกษ สุรินทร์ ที่เรารู้จักกันในนาม “ส่วย” หรือ ชาว “กูย” เป็นชาวข่าโซ้ที่อพยพมาจากแขวงอัตปือของลาว

ชาวโซ้แถบอีสานตอนบนกระจายอยู่ทั่วไป ในเขตจังหวัดหนองคาย นครพนม สกลนคร และมุกดาหาร มีทั้งกระจายไปตามหมู่บ้านขนาดเล็กในชายป่า ชายภู และอยู่ร่วมกับกลุ่มชนอื่น เช่น ผู้ไท ญ้อ หรืออยู่กันอย่างหนาแน่นจนสามารถเป็นเมือง เป็นอำเภอ เช่น อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร ชาวโซ้ แถบเทือกเขาภูพาน บางครั้งเรียกตัวเองว่า บุร มีประเพณีที่สำคัญคือ ทั้งบั้ง ด้านรูปร่างลักษณะ พันตรี อิริค โซ้เดินฟาเดิน บรรยายลักษณะรูปร่างของชาวโซ้ โดยเปรียบเทียบกับคนที่เป็นชาวตะวันตกว่า “ชาวโซ้มีรูปร่างค่อนข้าง อ้วน เตี้ย ความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 1.40 ถึง 1.60 เมตร ผู้ชายส่วนมากผมรูปใบหน้าที่ของพวกโซ้เป็นรูปไข่แบน จมูกเล็กไม่โด่ง จมูกแบน ริมฝีปากมีสีน้ำเงินเข้มและเท่ากันทั้งล่างและบน ผู้ชายบางคนปลูกหนวดที่คางแต่บางๆ ผมของชาวโซ้ยาวประมาณครึ่งนิ้วและออกสีค่อนข้างเหลือง ส่วนผมของสตรีจะเป็นลอนโดยธรรมชาติ ขนตามร่างกายสั้น นุ่มและออกสีค่อนข้างเหลือง ...ผิวของชาวโซ้ที่อยู่ในร่มเสื้อผ้ามีสีแดงเรื่อๆ แต่ส่วนที่อยู่ข้างนอกจะออกสีคล้ำ ผู้ชายนิยมสักขาลายเหนือเข่าขึ้นไปถึงขาอ่อน ผู้หญิงสักที่ท้องและเอวด้วยลวดลายแบบรวงข้าวหรือลายดอกไม้” (สุรัตน์ วรางครัตน์, 2524:21)

อย่างไรก็ตามพี่น้องชาวโซ้ที่ข้าพเจ้าเดินทางลงไปสัมภาษณ์ เช่น ที่บ้านพังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร อย่างอดีตผู้ใหญ่บ้าน ท่านบอกว่าจริงๆ แล้วแทบแยกไม่ได้ว่าอันไหน คือ ข่า อันไหนคือโซ้ เพราะแท้จริงแล้ว คือ อันเดียวกัน คือ ข่ากับโซ้อันเดียวกัน เขาบอกว่า โซ้อาจเป็นคำที่สุภาพขึ้นมาเท่านั้น แต่แท้จริง คนแถบนั้นเรียกคนชาวโซ้ ว่าพวกข่า เช่น ชาวบ้านหนองแคน ดงหลวง เรียกขานานบ้านนาหลัก บ้านพังแดง ว่าเป็น“ชาวข่า”

ในบางหมู่บ้านชาวข่าหรือชาวโซ้มีสมารถที่จะพูดภาษาดั้งเดิมของตัวเองแล้ว เช่น บ้านผักคำภู อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร พูดภาษาผู้ไท จนกระทั่งคนรุ่นหลังมีสมารถสืบสภาพเค้าโครงเดิมได้ และหลายหมู่บ้านกำลังจะเป็นอย่างนั้น เช่น บ้านคำแหว ต.ไร่ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ที่อยู่ใกล้กับชุมชนผู้ไท พรรณานิคม มีกลุ่มชาวผู้ไทเข้ามาปะปน เด็กรุ่นหลังเริ่มไม่พูดภาษาโซ้ปรากฏการณ์เช่นนี้ ที่ภาษาโซ้หายไปจากชุมชน เคยเกิดขึ้นมาแล้วในเขตเทศบาล อ.โซ้พิสัย จ.หนองคาย ที่แต่เดิม ชาวโซ้ ตั้งถิ่นฐานมาก่อน และนับถือผี ทุกปีมีเลี้ยงผีปู่ตา ต่อมาเมื่อชาวลาวจาก อ.โพธิ์ชัย จ.หนองคาย อพยพเข้ามาอยู่ด้วย เนื่องจากภาษาไทลาวสามารถสื่อสารได้ทั่ว 2 ฝ่าย สุดท้ายไม่สามารถพูดภาษาโซ้ได้ เหลือเพียงร่องรอย ของผีปู่ตาและสรรพางค์กาย เช่นเดียวกับชุมชนลุ่มภูพานดงต่งได้นั อย่างบ้านห้วยจ้ว บ้านหนองแวง บ้านค้อ อ.นาทม จ.กาฬสินธุ์ มีชาวลาวอพยพเข้ามาอยู่ ปะปน สุดท้ายภาษาโซ้ ดั้งเดิมหายไป ร่องรอยของชุมชนแห่งความเป็นชาวโซ้ กลายเป็นเพียงประวัติศาสตร์ชุมชน

ลักษณะนิสัยของชาวข่าและโซ่ ถือว่ารักสงบอยู่ตามชายป่าและใกล้ภู นิสัยเรียบง่าย ชื้อและจริงใจ พ่อทองริน วาลิจิต อายุ 73 ปี อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านคำแหว ต.ไร่ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร หมู่บ้านริมภูพาน บอกว่าชาวโซ่ไม่ชอบกฎหมาย อยู่กันอย่างแบ่งปัน มีนิสัยเที่ยงตรง

ชนชาติกะเลิง

ในเอกสาร วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ฯ ของจังหวัดมุกดาหาร (2543 : 40) ระบุว่า “กะเลิง” มาจาก คำว่า “ข่าเลิง” ซึ่งถือว่า เป็นกลุ่มชนชาวข่าอีกกลุ่มหนึ่ง หมายถึง ชาวข่า กะโซ่ (ข่าโซ่) กะเลิง (ข่าเลิง) เป็นกลุ่มหรือตระกูลเดียวกัน ที่มีภาษาพูด ตระกูลออสโตรเอเชียติก โดยมีถิ่นกำเนิด อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แถบแขวงคำม่วนและแขวงสหวันเขต ของลาว โดยอพยพเข้ามาในประเทศไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3

ชาวกะเลิง มักมีผิวกายดำ ผมหยิก เช่นเดียวกับกับ ชาวข่า และชาวโซ่ อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ มองโกลอยด์ ที่ผิวดำเช่นนี้ ในตำนานน้ำเต้าปุง ได้พูดถึงการเกิดขึ้นมาของกลุ่มชนเหล่านี้ ว่า ในเมื่อครั้งที่ 3 ผู้เป็นใหญ่ คือ ขุนเค็ก ขุนคาน และปู่ลางเซิน ร้องขอ ให้พญาเถน ให้ส่งกลุ่มชนทั้ง 3 ลงไปในโลกมนุษย์ โดยกล่าวว่า “ข้อยอยู่เมืองบนกะบะแก่น แล่นเมืองฟ้ากะบะเป็น..” ดังนั้นพญาเถน จึงส่งลงมาเกิดที่เมืองมนุษย์ ที่เมืองเถน หรือ เขียนเบียนฟู บริเวณถิ่นกำเนิดของชาวผู้ไท ในสิบสองจุไท ทางเหนือของเวียดนามปัจจุบัน พร้อมได้ส่งควายให้ลงมาเกิดในเมืองเถนด้วย เพื่อทำไร่ทำนาเลี้ยงชีพ ต่อมาควายตายลง ซากของควายเกิดเป็นน้ำเต้าปุง ต่อมาน้ำเต้าปุง ได้ให้กำเนิดมนุษย์หลายกลุ่ม หลายชนชาติ ขุนทั้ง 3 เอาเหล็กชี เจาะรูน้ำเต้าปุง เพื่อให้มนุษย์ออกมา พวกแรกที่ออกมา คือ พวกข่า กะโซ่ กะเลิง แต่เนื่องจากเหล็กชี ที่ขึ้นนั้น เผาไฟ ซึ่งเต็มไปด้วยเขม่า ทำให้พวกที่ออกมา ก่อนเพื่อน ผิวดำ เพราะมอมไปด้วย เขม่าไฟสีดำ ทำให้ลูกหลาน ของ ข่า โซ่ กะเลิง ผิวดำ ส่วนกลุ่มที่ออกมาทีหลัง คือ พวกไทยล่อ ไทยกวาง อัน เป็นบรรพชนของกลุ่มชน พวกลาว ผู้ไท ผิวจึงค่อนข้างจะมีคล้ำเหมือน พี่น้องชาวข่า –กะเลิง เนื่องจากต่อมา มีการนำเอาสีขี้เถ้ามาเจือสีให้กว้างขึ้น น้องที่ออกมาทีหลัง มิได้สัมผัสเขม่าเหล็กชี เท่าพี่ ผิวยิ่งผุดผาดกว่า

ในปัจจุบันชาวกะเลิงพบกระจายอยู่ทั่วไปในแถบที่โคก ภูพาน เทือกภู แถบสกลนคร นครพนม และรวมไปถึงที่ราบลุ่มน้ำโขง แต่ลึกเข้าไปในเนินป่า เช่น ต.คำเตย อ.เมือง นครพนม หรือที่ราบลุ่มน้ำหนองหาร เช่น อ.โพนนาแก้ว อ.เมือง จ.สกลนคร คนกลุ่มนี้ปัจจุบัน มิได้พูดภาษากลุ่มตระกูลออสโตรเอเชียติก แต่พูดเป็นคำไท ไม่ว่าจะเป็นสำเนียงลาว (อีสาน) หรือญ้อ กันหมดแล้ว แล้วแต่จะใกล้กลุ่มชนใด จนบางครั้ง เราอาจเข้าใจว่าภาษากะเลิง คือ กลุ่มภาษาตระกูลไท กะใด แต่อดีตผู้ใหญ่บ้านทองริน วาลิจิต ชาวโซ่บ้านคำแหว อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร กล่าวว่า ภาษากะเลิง แต่เดิมใช้คำที่เป็นตระกูลเดียวกับโซ่ มิใช่คำไท เช่น กินข้าว ใช้คำว่า “จะบอย” สอดคล้องกับคุณตาสุรจิตต์ จันทรสาขา ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร ที่ท่านเคยให้สัมภาษณ์ข้าพเจ้า (2548) ว่า กะเลิง คือ เป็นกลุ่มเดียวกับชาวโซ่-ข่า

สิ่งที่พอเหลือเค้าความเป็นกะเลิงน่าจะเป็นคือ วัฒนธรรม ศูนย์กลางความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ ชาวกะเลิง แห่งหนึ่งน่าจะอยู่ที่ อ.กุคบาก จ.สกลนคร ที่ถักทอความเป็นกะเลิงในเขตชุมชนหมู่บ้านของเทือกภูพานและแอ่งสกลนคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ชาวกะเลิงสามารถจัดตั้งศูนย์อินแปงขึ้นที่บ้านบัว อ.กุคบาก จ.สกลนคร ภายใต้การริเริ่มของพ่อเล็ก กุควงศ์แก้ว ทำให้กลุ่มชาวกะเลิง มีการสืบสานสายวัฒนธรรมแห่งความเป็นกะเลิง

ชนชาติผู้ไท

ชาวผู้ไท เป็นกลุ่มชนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่ง ที่มีลักษณะความโดดเด่นทางสังคมวัฒนธรรม ที่ค่อนข้างจะรักษารัสนิยมวัฒนธรรมหมู่บ้านไท ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามแถบลุ่มภู ทั้งในทางฝั่งประเทศไทย และฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในแอ่งศรีโคตบูร ของไทย พบทั้งกระจายอยู่ตามหมู่บ้านชาวนา ตามที่ราบลุ่มหุบภูพาน ลุ่มน้ำ ปะปนกับชนชาติอื่นๆ ทุกจังหวัดในแอ่งสกลนคร ตั้งแต่ อุดรธานี หนองคาย แต่จะหนาแน่นในเขต นครพนม สกลนคร และมุกดาหาร รวมไปถึงกาฬสินธุ์ สามารถตั้งเป็นชุมชนเขตเมือง เช่น อ.เรณูนคร (ศูนย์กลางผู้ไทนครพนม) จังหวัดนครพนม อ.หนองสูง จ.มุกดาหาร อ.พรรณานิคม อ.คำตากล้า อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร เป็นต้น หรือข้ามฝั่งภูพาน มี อ.เขาวง และอ.คำเพิ่ม จ.กาฬสินธุ์ แม้ในบางเขตอาจไม่สามารถตั้งได้ถึงขั้นอำเภอ แต่ ก็กระจายอยู่ทั่วไป ในระดับหมู่บ้าน ถึงตำบล ในเขตอำเภอปลาปาก อำเภอนาหว้า อำเภอธาตุพนม อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม อำเภอกำชะอี อำเภอนิคมน้ำสร้อย อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร อำเภอส่องดาว อำเภอเมือง อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

การตั้งชุมชนอยู่ใกล้เทือกภู อันเป็นทางผ่านด้านเสบียงและข่าวสาร ยุคสงครามประชาชน ทำให้พี่น้องชาวผู้ไท ในอีสาน ส่วนมากเข้าไปร่วมต่อสู้ต่อฝ่ายรัฐ และเป็นส่วนหนึ่งของตำนานเสียปืนแตก ที่นาบัว 7 สิงหาคม 2508 อันเป็นหมู่บ้านชาวผู้ไท หรือการเสียชีวิตของนักรบของชนรุ่นใหม่ที่ชายป่า บ้านหนองกุง วาริชภูมิ หมู่บ้านผู้ไท อย่างจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งพลพรรคในยุคสงครามชาวนาในอีสาน จำนวนมากเป็นชาวผู้ไท นอกจากนี้ชาวผู้ไทยังเป็นผู้สนับสนุนคำจูนพุทธศาสนาของภาคอีสาน โดยเฉพาะพระครูคงกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่จำพรรษาและปฏิบัติธรรมตามป่าหุบภู และบนเทือกภูพาน เช่น ผู้ไทบ้านหนองผือ อุปฐาก พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และพระวัดป่าบ้านหนอง ผือ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ผู้ไทบ้านหนองสูง คูแล หลวงปู่หล้า เขตปัตโต ที่วัดภูจ้อ อ.หนองสูง จ.มุกดาหาร หรือ วัดคอยธรรมเจดีย์ ที่ตั้งบนเทือกภูพาน ของพระอาจารย์กมา จิรปัญโญ ก็ได้รับการสนับสนุนจากชาวผู้ไท อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร เช่นกัน

ชนชาติผู้ไท พูดภาษาตระกูลไทกะได (Tai -Kadai) ถิ่นฐานดั้งเดิมของชนชาติผู้ไทอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย อันเป็นถิ่นฐานดั้งเดิมของชนชาติไทสาขาหนึ่ง อยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือ

ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ในปัจจุบัน และคาบเกี่ยวกับทางตะวันออกเฉียงเหนือของลาว แถบแขวงหัวพัน ในพงศาวดารเมืองไล กล่าวถึงเมืองผู้ไท ที่สำคัญ คือ เมืองแกน เมืองควาย เมืองตุง เมืองม่วย เมืองลา เมืองโมะ เมืองหวัด และเมืองซาง รวมเป็น 8 เมือง อันเป็นเมืองของผู้ไทดำ ส่วนเมือง เมืองไล เมืองเจียน เมืองนุน เมืองบาง เป็นถิ่นที่อยู่ของชาวผู้ไทขาว (พระมหาปัญญา เขม ปัญญ, 2542:73) รวมเป็น 12 เมือง อย่างไรก็ตามชนชาติผู้ไทในแถบเวียดนามและลาวเหนือ “สิบสองจุไท” อันเป็นแหล่งดั้งเดิมของชนชาติไทกลุ่มนี้ ที่อาจจัดระเบียบการปกครองใหม่ ตามสถานการณ์ของรัฐประชาชาติ มิได้มีเพียงผู้ไทดำ ผู้ไทขาว แต่มีกลุ่มคนที่เรียกว่าผู้ไทแดง หรือไทแดง ที่อาศัยเฝ้าเมืองลุ่มในแถบเมืองซำเหนือ แขวงหัวพันของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นอกจากนี้ไทดำ หรือผู้ไทดำ ยังกระจัดกระจาย อยู่ในแขวงหลวงน้ำทาของ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ข้าพเจ้าได้สัมภาษณ์น้องสาวคนหนึ่ง ที่ คุณตุ๊ก เจ็ดดวงคำมี เป็นนักศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง มหาวิทยาลัยแห่งชาติลาว ที่เป็นคนไทดำ เมืองหลวงน้ำทา ยังรักษาประเพณีดั้งเดิม ยังนับถือผี แม้แต่น้องตุ๊กเองยังนับถือผี ส่วนทางซำเหนือ น้องกอง คุณกองสี เฮืองโพไซ ชาวเมืองซำเหนือ แขวงหัวพัน เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า คนที่นั่นนอกเหนือจากจะเป็นไทดำ บางกลุ่มเป็นผู้ไทแดง เรียกตัวเองว่าเป็นไทแดง ที่ชอบแต่งกายด้วยผ้าแดง ยังนิยมทอผ้าไว้ใช้ เหลือค่อยขาย แต่แถวแขวงซำเหนือ ไซว่าจะมีแต่พวกชนชาติไท-ลาว ยังมีกลุ่มชนชาวข่า อย่างข่มอย อาศัยอยู่ปะปนกัน

คำว่า จู นักวิชาการบางท่านเห็นว่า เป็นคำภาษาเวียดนาม ที่น่าจะมาจากคำว่า “เจิว” ที่หมายถึง เขตแดน เพราะฉะนั้น จูไทจึงน่าจะหมายถึง ดินแดน อันเป็นที่อยู่ของชนเผ่าไท ชาวผู้ไทนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรี เห็นว่าชาวผู้ไท คือ พวกเดียวกันกับพวกลาวโซ่ง ในจังหวัดเพชรบุรีของไทย ดังจะเห็นได้จากบันทึกกล่าวถึงแคว้นสิบสองจุไทใน พ.ศ.2430 ของท่านตอนหนึ่ง “เมืองสิบสองจุไท นั้นเป็นเมืองของพวกผู้ไทหรือลาวโซ่ง ดังพวกลาวเมืองเพชรบุรี” เช่นเดียวกับที่ท่านอาจารย์ภททิยา ยิมเรวัต (2544 :14) ก็เห็นว่า ลาวโซ่งที่เพชรบุรี เป็นกลุ่มเดียวกันกับไทดำในลาวและไทดำในเมืองแกนหรือแกนในเวียดนาม

อย่างไรก็ตามการรับรู้ของคนหนุ่มสาวของชาวไทดำ เช่น น้องเฮือง น้องสอน น้องตึก นักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งชาติ ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งเป็นชาวไทดำ เมืองหลวงน้ำทา บอกข้าพเจ้า (วันที่ 24 มิถุนายน 2549 ที่เวียงจันทน์) ว่า ไทดำ กับผู้ไท เป็นคนละกลุ่ม น้องทั้งสามคนยังบอกว่า เขายังนับถือผีอยู่ “พ่อแม่พื้นหว่า หากเขาฮัดผิด ผีพื้นสิมาต้อง” เมื่อถึงงานเทศกาล จะพากันใส่ชุดไทดำ เก้าอี้ผม ด้วยผ้าสีดำ ที่ต่างจากไทขาวและไทแดง ที่หลวงน้ำทา ยังมีการเลี้ยงผี แต่การฟ้อนผี เครื่องดนตรี ไม่ใช่แคนเหมือนฝั่งอีสานเหนือ แต่ใช้ปี่ยาวๆ

ผู้ไทในเขตแอ่งศรีโคตบูรถือว่า เป็นผู้ไทดำ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) (อ้างใน พิณรัตน์ อัครวัฒนากุล ,2541) ได้กล่าวว่าชาวผู้ไทในภาคอีสาน แต่เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองแกน หรือแกน (เดียนเบียนฟู) ในแคว้นสิบสองจุไท สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ในปัจจุบัน ก่อนที่

อพยพย้ายเมืองมาอยู่ที่เมืองวังในอาณาเขตของเวียงจันทน์ ปัจจุบันอยู่ฝั่งตรงข้ามกับอำเภอธาตุพนม จังหวัดนคร ติดแดนเวียงคานม (พระมหาบัญชา เขมปัญโญและคณะ, 2542:97) การเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ครั้งสำคัญน่าจะเข้ามายุคหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์

ในเอกสารวิชาการของอาจารย์ภักทิยา ยิมเรวัต (2540:10-11) “ประวัติศาสตร์สิบสองจุไทย” กล่าวว่า ชนชาติไท หรือผู้ไท นี่น่าจะตั้งถิ่นฐานในเขตสิบสองจุไทย อย่างน้อยๆก็ประมาณกว่า 2,000 ปี โดยหากศึกษาหลักฐานเอกสารของคนไทในสิบสองจุไทย พอสรุปได้ว่า เดิมคนไทตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางประเทศจีนตอนใต้ ต่อมาได้อพยพย้ายถิ่นฐานมาตั้งภูมิลำเนาในดินแดนที่เรียกกันว่า สิบสองจุไทย ซึ่งอยู่ในอาณาเขตแห่งสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ปัจจุบัน อันมีลักษณะนิเวศวิทยา เป็นที่ราบลุ่มระหว่างเทือกเขา ตั้งบ้านเรือนริมน้ำ มีวิถีชีวิตที่ผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติ และเคารพธรรมชาติ “สรรพสิ่งต่างๆในโลกเกิดจากฟ้า” เป็นชาวนาดั้งเดิม “เฮ็ดนาเมืองลุ่ม” และนับถือผีบรรพชน “ข้าวอยู่นา ปาอยู่น้ำ” ก่อนที่วิถีแห่งการเฮ็ดนาเมืองลุ่มจะขยายและแพร่ เข้ามายังดินแดนของประเทศไทยแถบถิ่นอาศัยของชาวผู้ไท เขตอีสานเหนือ

ชนชาติผู้

เป็นกลุ่มชนตระกูลไท อีกกลุ่มชนหนึ่ง ที่สำคัญของผู้คนลุ่มน้ำโขง ที่อาศัยกระจายตามชุมชนสองฝั่งโขง ทั้งไทยและลาว ในแถบแขวงคำม่วน บริคันไซ ของลาว และเขตนครพนม บางส่วนของ มุกดาหาร หนองคาย กาฬสินธุ์ พุดในกลุ่มตระกูล ไท-กะได เช่นเดียวกับ ผู้ไท ลาว

แต่เดิมชนชาติผู้ก็มีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่ในแถบสิบสองปันนาหรือยูนนาน ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน ก่อนที่จะอพยพลงมาตามลุ่มน้ำโขง เพื่อหาทำเลที่ตั้งถิ่นฐานที่เห็นว่ามีอุดมสมบูรณ์ แต่เดิมมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองหงสา (แขวงไชยบุรีของลาว) ก่อนที่จะอพยพลงมาตามลุ่มน้ำโขงอีกครั้ง และตั้งชุมชนตามที่ราบลุ่มริมฝั่งลุ่มน้ำโขง ในเขตจังหวัดนครพนม ถือว่าในจังหวัดนครพนม มีชุมชนที่เป็นของชาวผู้ในระดับเมืองหรืออำเภอ มากที่สุด คือ อ.ท่าอุเทน อ.ศรีสงคราม อ.บ้านแพง อ.นาหว้า อ.โพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม นอกจากนี้ชาวผู้ กระจายไปอยู่ในบางส่วนของมุกดาหาร เช่น บ้านดงเย็น บางส่วนของสกลนคร และบางอำเภอในเขตหนองคาย กาฬสินธุ์ บางส่วนตั้งถิ่นฐานแถบริมฝั่งโขงทางฝั่งลาว โดยเฉพาะแถบเมืองหินบัวร์ แขวงคำม่วนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

การอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานของชาวผู้ ตามริมฝั่งโขงแถบนครพนม เช่น ปากน้ำไชยบุรี ในระยะแรก เกิดขึ้นก่อนสมัยสงครามเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ.2369) ภายหลังสงครามแล้ว โดยเข้ามาสวามิภักดิ์ ต่อเจ้าอนุวงศ์ แห่งเวียงจันทน์ ที่คูแล หัวเมือง 2 ฝั่งโขง ในระยะนั้น ต่อมา เกิดสงครามเจ้าอนุวงศ์ ชาวผู้ ที่เป็นส่วนหนึ่งอารักขาของเจ้าอนุวงศ์ ได้หนีข้ามฟากโขงไปอยู่แถบเมืองปึงลึง เมืองคำเกิด จนกระทั่งหลังปี 2369 มีการเกลี้ยกล่อมและกวาดต้อน ให้กลับมาตั้งถิ่นฐาน แถบแอ่ง

สกลนคร เช่น นครพนม สกลนคร รวมไปถึงกระจายไปยังฝั่งแอ่งโคราช เช่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม

“ พวกผู้นั้นสำเนียงพูดและการแต่งกายต่างจากผู้ไทยเล็กน้อยที่อพยพมาจากเมืองคำเกิดดังกล่าวมาแล้วนั้น หาได้อยู่ที่เมืองท่าขอนยางแต่เพียงแห่งเดียวไม่ ครั้นนานเข้าที่ทำมาหากินก็คับแคบ คือหาที่จะทำนาได้ยากก็ได้ตั้งหมู่บ้านที่มีแหล่งทำนาข้าวปลาอุดมสมบูรณ์หลายแห่งคือ บ้านนาขุง อำเภอกุมภวาปี บ้านกุดแดง บ้านหนองแ่ง อำเภอพรรณานิคม บ้านหนองแวง บ้านจำปา บ้านดอกลน บ้านบุ่งฟ้า บ้านนาสีนวล อำเภอมัญจาคีรี บ้านสิม บ้านลา ตำบลอีต๊อก อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านหนองไม้ตาย ตำบลโคกเครือ อำเภอสหัสขันธ์”

(เติม วิชาพยัพจนกิจ,อ้างในเฉลียว ดอนกวนเจ้า,2543:23)

โดยระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานของชาวญ้อในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างที่มาจากสิบสองปันนา น่าจะอยู่ในขอบเขตแอ่งสกลนคร โดยเฉพาะในเขตของเมืองนครพนม มากกว่าเขตอื่นๆ โดยเฉพาะในเขต อำเภอท่าอุเทน นาหว้า ศรีสงคราม รวมทั้งอำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม บ้านของข้าพเจ้า ที่กลุ่มชนกลุ่มแรกที่ตั้งบ้านแพง คือ ชาวญ้อ ที่มีต้นตระกูลคือ “ภาโสม” ก่อนที่จะมีกลุ่มชนอื่นๆอพยพเข้ามา หลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ สงครามอินโดจีน เป็นต้น โดยชาวญ้อจะมีลักษณะคำพูดคล้ายคลึงกับชาวผู้ไท ลาว ตาด แต่สำเนียงเพี้ยนไป เช่น คำภาคกลาง ถามว่าจะไปไหน ชาวผู้ไทใช้คำว่าไปสไลลือ ส่วนชาวญ้อ จะใช้คำว่า ไปกะเหลอ ส่วนไปทำอะไร ชาวญ้อจะถามว่า ไปเต้อ ข้าพเจ้ามีเพื่อนเป็นชาวญ้อจำนวนมาก แม้ส่วนตัวเอง ก็เป็นชาวญ้ออยู่ส่วนหนึ่ง

ในบางพื้นที่เช่น ที่ จังหวัดมุกดาหาร ในแถบอำเภอเมือง ที่มีกลุ่มชาวญ้ออาศัยอยู่ในแถบบ้านดงเย็น ความสัมพันธ์ชาวญ้อกับกลุ่มอื่นเช่น ชาวข่า บ้านบาก อ.ดอนตาล น่าสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติในฐานะพี่น้อง ที่ปรากฏในตำนานน้ำเต้าปุง “เฮอันเฮอ้ายก็ มาแต่พ่อแต่แม่ ถืออีหลี...ข่าเป็นอ้าย ลาวเป็นน้อง ผู้ไทน้องหล่า โบราณเว้า เวลาเข้ามาหาเฮาเว้าภาษาลาว บ่ได้เว้าภาษาข่า” (ล้อม คีตวงพันธ์,สัมภาษณ์ 2548)

อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าเอง ยังมีปิกใจและยังสงสัยอยู่เหมือนกันว่าแท้จริงคำว่าญ้อมาจาก คำว่าสิ่งใด และหมายถึงกลุ่มชนใดกันแน่ ข้าพเจ้าเห็นด้วยอย่างยิ่ง ที่กล่าวว่า ผู้คนในเขต อำเภอศรีสงคราม โพนสวรรค์ นาหว้า ท่าอุเทน และบ้านแพง ของจังหวัดนครพนม บางอำเภอของหนองคาย ดงเย็น ของมุกดาหาร รวมไปถึงชาวเมืองหินบุร ของลาว เป็นชาวญ้อ เพราะมีสำเนียงและคำเป็นเอกลักษณ์ เช่น จะไปไหน ใช้คำว่า “ไปกะเหลอ หรือ ไปเต้อ” มิได้บอกว่าไป “ไปสไล” เหมือนลาวหรือไทที่บอกว่า “ไปไหน” ครั้นจะบอกว่าผู้คนในเขตเทศบาลเมือง นครพนม และสกลนคร เป็นญ้อ ยังไม่แน่ใจและไม่เห็นด้วย เนื่องจาก มีลักษณะสำเนียงที่ต่างไป รวมไปถึงประวัติศาสตร์ ของ

นครพนมเองที่อยู่ดั้งเดิม หรือลาวเก่า ก่อนที่ พวกญ้อจะลงมา หากเมื่อคนในเขตเมืองนครพนม เป็น ลาวโบราณ สกลนคร ย่อมเป็นลาวโบราณด้วย เพราะเป็นพวกนครพนมเดิม

ชนชาติไทตาด

จากการศึกษาชุมชนไทตาด บ้านผึ้ง อ.เมือง จ.นครพนม ระหว่าง ปี พ.ศ.2545 –2546 พบว่า ชุมชนไทตาดเป็นพวกไทใหญ่ มีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่อาณาบริเวณสิบสองปันนาในแถบมณฑลยูนนาน ของจีนในปัจจุบัน

การอพยพออกจากแถบสิบสองปันนา ทางตอนใต้ของจีน ของชาวไทตาดไม่ปรากฏชัดว่า ออกมาเมื่อปี พ.ศ.ใด แต่ในประวัติศาสตร์ชุมชนไทใหญ่ในงานของ พรพิมล ตรีโชติ (2542) พบว่า นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าชาวไทใหญ่อพยพออกมาจากบริเวณตอนใต้ของประเทศจีนเมื่อประมาณ ศตวรรษที่ 7 โดยบางกลุ่มก็อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบร่วมกับชาวพม่าและชาวมอญ ในขณะที่บาง พวกแยกตัวขึ้นไปอยู่บริเวณที่ราบสูงและได้แบ่งแยกดินแดนออกเป็น 33 แคว้น

เช่นเดียวกับประวัติชุมชนไทตาด กลุ่มแกนนำชุมชนชาวตาด ก็กล่าวว่า “ได้แตกแยกหนี จากประเทศจีน หนีเข้ามาอยู่ในประเทศพม่า มาอยู่เมืองอังวะหงสาวดี เมืองพม่า พ.ศ. ไม่รู้..” ชาว ไทตาดเริ่มมีความชัดเจนของกลุ่มชนเมื่อมาอยู่พม่า และน่าจะเริ่มสร้างอัตลักษณ์ที่มีความเป็น ตัว ของตัวเองว่าเป็นพวกไท เมื่อมาสัมผัสหรืออยู่ใกล้ชิดกับคนต่างชนเผ่าอย่างพม่า

การตั้งถิ่นฐานในเขตประเทศพม่าไม่ได้มีรายละเอียดอะไรมากนัก และช่วงระยะเวลาที่ อาศัยอยู่ในแถบลุ่มน้ำสาละวิน - อิระวดี นานก็ปีไม่มีหลักฐานหรือคำบอกเล่าที่ชัดเจน จนกระทั่งเกิด ความขัดแย้งกับกลุ่มชนพม่าจึงต้องอพยพโยกย้ายออกไปตามแม่น้ำโขงจากตะวันตกมาสู่ตะวันออก เข้าสู่บริเวณเมืองหลวงพระบางของลาว โดยที่ประวัติความขัดแย้งช่วงนี้ชาวตาดได้กล่าวเอาไว้เป็น เรื่องเล่าประจำกลุ่มชนว่า

เมื่อชาวไทตาดตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองอังวะ-หงสาวดี ประเทศพม่า เป็นชนกลุ่มน้อยของเมือง นั้น โดยมีผู้นำชุมชนคือตาผ้าขาว อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้าพรหมทัต เจ้าเมืองอังวะ-หงสาจัดทำบุญที่ สงบ ไม่มีเหล้ายา แต่ขณะเดียวกันในชุมชนของกลุ่มไทตาดกลับ ทำการฉลองกินเหล้าอย่างสนุกสนาน ทำให้เหล่าข้าราชการหรือทหารของพระเจ้าอังวะ-หงสาไม่ได้ร่วมทำบุญ เพราะมัวแต่ไป สนุกสนานกลับชาวไทตาด

ฉะนั้นจึงทำให้เจ้าเมืองของชนเผ่าพม่า ที่เรื่องเล่าชาวไทตาดระบุว่าซื้อพรหมทัต ไม่พอใจ เจ้าผ้าขาวหรือพระชาวผู้นำไทตาด ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยหรือคนละกลุ่มชนกัน หลังจากนั้นจึงหา กลอุบายเพื่อที่จะให้ไทตาดออกไปจากแผ่นดินของตัวเอง

“เพิ่นจัดให้มีการสร้างบั้งไฟหมื่นบั้งไฟแสน แล้วให้ตาผ้าขาวกับ
พระเจ้าพรหมทัดแข่งกันว่าบั้งไฟสองลำที่สร้างขึ้นว่าบั้งไฟลำใดลิบ
ขึ้น เมื่อตาผ้าขาวไปเหยียบหรือจับบั้งไฟ ปรากฏว่าบั้งไฟที่ตาผ้า
ขาวผู้นาไทคาดเหยียบนั้นพอ ทั้งหมดมือบั้งไฟกะบั้งขึ้น แต่บั้งไฟที่
เจ้าพรหมทัดจับหางปรากฏว่าบั้งไฟขึ้น แสดงว่าพระเจ้าพรหมทัด
แพ้ตาผ้าขาว”

แต่อย่างไรก็ตามแม่เจ้าเมืองผู้ปกครองเมืองอังวะ-หงสาวดี ของคนพม่าส่วนใหญ่แพ้ แต่ก็
ไม่ยอมแพ้ ชาวไทคาดเชื่อว่าเจ้าอังวะ-หงสาวดี ได้ให้ชาวไทคาดออกไปจากแผ่นดินชาวพม่า ฉะนั้นชาว
ไทคาดจึงต้องอพยพเคลื่อนย้ายล่องลงไปตามแม่น้ำโขง

กลุ่มผู้นำชนเผ่าจึงได้พาเคลื่อนย้ายมาตามลำแม่น้ำโขง มาอาศัยอยู่แถวหลวงพระบาง ดิน
แดนลุ่มน้ำโขงทางฝั่งซ้าย ความจริงแล้วข้าพเจ้าเชื่อว่าเหตุผลจากการจัดงานบุญเพียงประการเดียว
มีน่านจะถึงกลับต้องขับไล่ น่าจะเรื่องเกี่ยวกับความแตกต่างทางชนชาติ

ต่อมาเมื่อเกิดสงครามขัดแย้งในหลวงพระบาง (ช่วงนี้ไม่ชัดเจนนักว่าเกิดสงครามหรือ
ความขัดแย้งในเรื่องอะไร) ผู้นำชนเผ่าจึงได้ทำบั้งไฟขึ้นเพื่อเป็นการเสี่ยงหาทิศที่จะอพยพไปอยู่
แห่งใหม่ พอจุดบั้งไฟก็ลอยขึ้นไปทางทิศใต้ จึงได้พากันอพยพย้ายจากหลวงพระบางลงมาสู่บริเวณ
เมืองท่าแขกหรือแขวงคำม่วน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตรงข้ามกับเมืองนครพนม
คนละฝั่งลำน้ำโขง มาตั้งบ้านเรือน “ไทคาด” หลังจากนั้นประมาณ 30 ปี (พ.ศ. ช่วงนี้ไม่ชัดเจน บาง
ครั้งก็ว่า ช่วง พ.ศ.2369) จึงได้พากันอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอาศัยอยู่บริเวณท่าวัดโกลาส เขตเมือง
นครพนม หลังจากนั้นจึงได้พากันโยกย้ายออกมาตั้งบ้านเรือนเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรม
ดั้งเดิมที่ชาวไทคาดยึดถือปฏิบัติมา นั่นคือ การทำนา

ชาวไทคาด พูดภาษาตระกูล-ไทกะได มีถ้อยคำคล้ายคลึงกับชนชาติในตระกูลเผ่าไทอื่นๆ
เป็นแต่เพียงว่าบางคำอาจแตกต่างและสำเนียงการพูด อาจต่างไป อาชีพของชาวไทคาด คือ
ประกอบอาชีพทำนา มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ นับถือผี
มีผีของบรรพชนชื่อ เจ้าฟ้าห่มขาว ทุกๆ 3 ปี จะมีการเลี้ยงผีเจ้าห่มขาว และเลี้ยงผีหมอ ในขณะเดียว
กันชาวไทคาดปัจจุบันได้นับถือพระพุทธศาสนา เป็นส่วนมาก

ชนชาติแสก

ชนชาติแสก เป็นกลุ่มชนหนึ่งที่มีลักษณะประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นของตนเองถึง
แม้ชนชาตินี้อาจจะมีมีมากมายนักเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชนอื่นๆที่อาศัยอยู่ในแถบแอ่งสกลนคร
เช่น โข้ กะเลิง หรือ ผู้ไท เพราะชนชาติแสก พบในบางพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดนครพนม
และ บางพื้นที่ในเขตอำเภอสรีสงคราม จังหวัดนครพนม แต่ชนชาติแสก นับว่ามีความสำคัญ

แสก เป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาตระกูลไท-กะได มีถิ่นฐานเดิมติดกับดินเวียดนาม เพราะฉะนั้นภาษาชาวแสก จึงผสมกับภาษาญวน ทำให้แตกต่างจากภาษากลุ่มชนอื่นๆ ที่พูดภาษาตระกูลนี้ บ้านเมืองเดิมของแสกอยู่ในเขตเมืองรอง ขึ้นเมืองเว้ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม แต่ชาวแสก ยังเห็นว่า ยังมีชาวแสกส่วนหนึ่งยังอยู่ สิบสองปันนา ของจีน นักวัฒนธรรมของนครพนม กล่าวกันว่าไทแสก ได้อพยพเข้ามายังดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง นครพนม ตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททอง แห่งกรุงศรีอยุธยา (อร่ามจิต ชินช่าง, 2544:109)

วิถีแห่งวัฒนธรรมชาวไทแสก ใกล้เคียงกับชนชาติอื่นในลุ่มน้ำโขง คือ ให้ความสำคัญกับบรรพชน หรือนับถือผีบรรพชน มีศาลปู่ตา ประจำชุมชน และต้องเลี้ยง ปัจจุบันมีชาวแสกอาศัยกลุ่มเล็กๆ เท่าๆกับชาวไทตาด กระจาย อยู่ใน ต.อาจสามารถ อำเภอเมืองจังหวัดนครพนม บ้านคอนสมอ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม ข้าพเจ้ามีลูกศิษย์คนหนึ่ง ชื่อวิญญู วรรณ เมื่อยังสอนอยู่โครงการจัดตั้งสถาบันราชภัฏนครพนม (พ.ศ.2543-2544) เป็นชาวแสก บ้านคอนสมอ วิญญู บอกข้าพเจ้าว่า ชาวคอนสมอ อพยพแยกมาจากบ้านอาจสามารถ โดยพ่อเผ่าแดง เพื่อออกไปหาที่ทำกินใหม่ เพราะแถบริมโขงอาจสามารถ มีที่ทำนาไม่มากนัก ชาวแสกมีภาษาเฉพาะตัว เช่น ไป/เห่นอ แปลว่า จะไป ไหน อุวาย แปลว่า ควาย , ปรายกร่อนแกรน แปลว่า ฝ้ายผูกแขน , เหม้ แปลว่า แม่ ไสร่งกว่าดิน แปลว่า กางเกงขาวขาว เป็นต้น

ไทพวน

กลุ่มชนไทพวน เป็นอีกกลุ่มหนึ่ง ที่พบในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ฝั่ง ศรีโคตบูร ถือว่าเป็นชนชาติไท สาขาหนึ่ง ที่พูดภาษาตระกูลไท มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ที่คล้ายคลึงกับกลุ่มชนชาติไทอื่นๆ ที่นับถือพุทธศาสนา และนับถือผี บุคคลที่มีเชื้อสายพวน ที่เป็นที่เคารพ อย่างมาก ในเขตนั้น คือ พระคุณเจ้าหลวงปู่เทสส์ เทสก์รังสี วัดหินหมากเป้ง เป็นพระธุดงค์กรรมฐาน สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และเป็นธรรมทายาทของพระอาจารย์มั่น

ชาวไทพวน หรือ ที่รู้จักกันในนามของคนภาคกลางของประเทศ ว่าลาวพวน แต่จริงๆเขาเรียกตัวเองว่า ไทพวน แม้ในประเทศลาวเอง ก็เรียกว่า ไทพวน ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบ จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี นอกจากนี้ยังพบกระจาย ในภาคกลางของประเทศไทยได้เงื่อนไขของสงคราม เช่น สุโขทัย พิจิตร อุดรดิตถ์ สิงห์บุรี สุพรรณบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี ราชบุรี สระบุรี และลพบุรี เป็นต้น ชาวพวนผิวขาว นอกเหนือจากชาวผู้ไท แล้ว หญิงสาวชาวพวนก็ได้ชื่อว่า เป็นสาวงามเลื่องชื่อ อย่างสาวงามบ้านหมี่ อันเป็นเขตชาวไทพวน อยู่อย่างหนาแน่น แถบบ้านกล้วย

ในดินแดนอีสานเหนือ ที่พี่น้องชนชาติพวนอยู่อาศัยหนาแน่น คือ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี อ.สังคม จ.หนองคาย อันเป็นเขตอารยธรรมพุทธธรรม “ศรีโคตบูร” โบราณ แถบเทือกเขาภูพาน ข้าพเจ้าเคยไปสัมภาษณ์ประชาชนที่นั่น แถวบ้านกาสิม อันเป็นบ้านเกิดของท่านพระราชครูโพ

เสม็ด ผู้สถาปนานครจำปาศักดิ์ เมื่อผ่านเข้าไปในเขตอำเภอบ้านผือ พบว่าเป็นชาวพวน ชาวพวนมีถิ่นฐานเดิม อยู่เมืองเชียงขวาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยตำนานเมืองพวน มีผู้ครองคือ ขุนเจ็ดเจือง ซึ่งเป็นบุตรชายคนที่เจ็ด ของขุนบรม วีรกษัตริย์ของชาวไทลาว โดยที่บุตรชายคนโต ของขุนบรม คือ ขุนลอ ผู้สถาปนาเมืองเชียงทอง หรือหลวงพระบาง อันเป็นต้นแห่งอารยธรรมล้านช้าง และขุนบรมยังมีลูกชายอีกคนหนึ่ง ที่ได้ส่งไปครองสิบสองจุไท หรือเมืองผู้ไท

ลาว

น่าจะถือเป็นทั้งกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่มีความสำคัญที่สุดในดินแดน 2 ฟังแม่น้ำโขง ไทย-ลาว ที่จะลืมหูลืมตาถึงเสียมิได้ แม้ที่ผ่านมาเวลาที่มีการพูดถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขง ผู้คนมักจะเลยชนชาตินี้ไป ลาวเป็นทั้งชนชาติและวัฒนธรรม และเป็นอันเดียวกันกับชนชาติไท เคยเรียกตัวเองว่าไท มาก่อน ก่อนที่จะยกระดับคำให้สูงกว่าไท เป็นลาว จิตร ภูมิศักดิ์ นักวิชาการปฏิวัติ อดีตอาจารย์วิทยาลัยครูหรือวิทยาลัยสร้างครูแห่งหนึ่งของประเทศไทย ท่านเขียนไว้ในเอกสารวิชาการที่มีชื่อเสียงและคลาสสิกของท่าน เรื่อง “ความเป็นมาของ คำสยาม ไทยลาวฯ” ได้เสนอ ว่า ลาวในความหมายโดยทั่วไป หมายถึง อารยชน ผู้เป็นใหญ่ หรือ ชนผู้เป็นนาย อันเป็นคำที่แสดงถึงอำนาจทางสังคม ดังจะเห็นและพิจารณาได้จากนามกษัตริย์ของอาณาจักรหรือเงินยางยุคแรกตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ.1181 เป็นต้นมา เรียกชื่อกษัตริย์ โดยมีคำว่าลาว นำหน้า ทุกพระองค์ ทั้งหมด กว่า 30 ลาว ก่อนที่จะเปลี่ยน มาใช้ขุน นำหน้ากษัตริย์ ชาวลาวเป็นชาติที่มีอารยธรรมสูงมาแต่โบราณและเป็นชาติเก่าแก่ที่สุดในโลกชาติหนึ่ง

ในตอนท้าย จิตร สรุป ว่า ลาว น่าจะหมายถึงคำว่าคน แต่หมายถึงคน ที่เจริญ อันเป็นความหมายยกย่อง แล้วต่อมาได้พัฒนาตามสภาพสังคม เมื่อชนชาตินี้เป็นผู้พิชิต (เหนือชนชาติข่า) ลาว มีความหมายว่าเป็นนาย ผู้มีอำนาจ ผู้เป็นใหญ่ และในที่สุดเป็นคำนำหน้ากษัตริย์ ก่อนที่จะเปลี่ยนมาใช้คำอื่นแทน คำนำหน้ากษัตริย์ เช่น ขุน พญา ท้าวพญา คำว่าลาวจึงค่อยๆสูญเสียความหมายอันสูงสุดและเลื่อนต่ำลงเป็นคำสรรพนาม ที่หมายถึงท่าน “ลาวมาแต่ไซ” “ลาวมาหละบ้อ”

ในปัจจุบันมีกลุ่มสังคมที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมลาว อยู่อย่างน้อย 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ล้านนา ภาคเหนือของประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ยังไม่นับรวมลาวที่กระจัดกระจายอยู่ตามภาคกลางของไทย)

สุจิตต์ วงศ์เทศ (2530) ระบุว่าถิ่นฐานของลาวดั้งเดิมส่วนหนึ่งอยู่บริเวณสองฟากฝั่งของแม่น้ำโขงของไทยและภาคเหนือของลาวในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบฟากฝั่งทางทิศตะวันตก ที่เป็นบริเวณของจังหวัดเชียงราย พะเยาและใกล้เคียงต่อเนื่องกัน ที่จิตร ภูมิศักดิ์ เรียกว่าอาณาจักรหรือเงินยาง ที่อพยพลงมาจากทางใต้ของจีน โดยจากหลักฐานทางเอกสารระบุว่า มี “ลาวกะยู” เป็นหัวหน้า ต่อมาเมื่อลาวกะยู ลี้ภัยแล้ว ได้มี “ปู่เจ้าลาวจก” (ปู่เจ้าเทียบเท่าคำว่ารัฐบุรุษ) เป็นผู้สืบทอดหัวหน้า การที่เรียกว่าลาวจก เนื่องจากสังคมขณะนั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม การผลิตต้องอาศัย

จอบหรือจก การมีจก มากกว่า 500 เล่ม ในยุคสมัยนั้นถือว่ามีความสามารถในการควบคุมปัจจัยผลิต ในยุค “เฮ็คไฮ” และกลุ่มชนที่จะมี คือ กลุ่มชนที่มีความเจริญ

ปู่เจ้าลาวจกหรือ ละว้จกราช เป็นต้นตระกูลที่มีลูกหลานสืบต่อมาอีกมากมาย ที่สำคัญในชนชั้นผู้นำ เช่น ลาวแกว ลาวเส้า ลาวตัง ลาวกลม ลาวเหลว ลาวกั๊บ ลาวกิม ลาวเคียง ลาวคิ้ว ลาวเท็ง ลาวทึง ลาวตน ลาวสม ลาวกวก ลาวจง ลาวเจิง ลาวเงินเรือง ลาวชิน ลาวมิง ลาวเมือง ลาวเมง

ลูกชายของลาวเมง คือ “มังราย” มังรายผู้นี้เป็นผู้ที่เป็นใหญ่ในแคว้นโยนกบริเวณที่ราบลุ่มของเชียงราย และเป็นผู้รวบรวมผู้คนและดินแดนในเขตลุ่มแม่น้ำปิงเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พร้อมกับสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางของแคว้นล้านนาเมื่อ ปี พ.ศ.1839 ต่อมาถูกขานานามว่า “พญามังราย” เมื่ออาณาจักรล้านนาสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ลาวแห่งลุ่มแม่น้ำกก คนไทยล้านนา หรือคนภาคเหนือของไทย จึงมักถูกทางอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ว่าลาว เช่น ลาวยวน ลาวเฉียง และลาวพุงคำ และคนไทยล้านนาเองก็เคยถือว่าตนเองเป็นลาว เช่นกัน แต่คำที่เรียกขานว่าลาวนั้น ของสยามล่านั้น มีความหมายในเชิงดูถูกเหยียดหยามทางเชื้อชาติ ในที่สุดชาวล้านนาเลยรู้สึกรังเกียจคำนี้ และปฏิเสธว่าตนมิใช่ลาว และมีคำใหม่ที่เรียกขานตัวเองว่า คนเมือง

นอกจากนี้ยังมีผู้นำสำคัญของลาวในอดีตอีกอย่างเช่น ขุนเจือง ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบุตรชายของขุนจอมธรรม ลูกชายของปู่เจ้าลาวอีกคนหนึ่ง ชื่อขุนเจืองหรือที่เชียงใหม่เรียก ลาวเจิง หรือ พญาเจืองหรือท้าวสูง ได้ครองเมืองพะเยาต่อจากขุนจอมธรรม ขุนเจืองผู้นี้ถือว่าเป็นวีรบุรุษผู้สร้างวิญญานของ “ความเป็นลาว” ขึ้นมาเพราะเป็นผู้ที่มีปรีชาความสามารถ นอกจากจะเป็นผู้ยับยั้งการรุกรานของญวนแล้ว ยังเป็นผู้รุกเข้าไปปราบญวนด้วย ดังนั้นเรามักจะได้ยินกลุ่มนักวิชาการสมัยปัจจุบัน พูดถึงขุนเจืองหรือท้าวสูง เสมอในลักษณะของความเป็นวีระบุรุษสองฝั่งโขง ที่ชนะทั้งข่าและแกว

มหาสิลา วีระวงส์ นักปราชญ์ลาว ท่านกล่าวว่าแต่เดิมชนเผ่าลาว ตั้งหลักแหล่งอยู่ในดินแดนระหว่างแม่น้ำฮวงโหกับแม่น้ำยั้งจื่อ (แยงซีเกียง) ในประเทศจีน บริเวณเมืองเฉสวณในปัจจุบัน ประมาณเกือบพันปีก่อนคริสต์ศักราช (มากกว่า 843 ปี ก่อนคริสต์ศักราช) สามารถตั้งบ้านเมืองขึ้นมาคือ เมืองลุงและเมืองปา ในสมัยนั้นชาวจีนเรียกลาวว่า พวก “มุง” ต่อมาถูกจีนรุกรานในช่วง 773 ปี ก่อนคริสต์ศักราชทำให้ต้องเคลื่อนตัวลงมาอยู่ทางกุยจิ่ว กวางตุ้ง กวางไสและยูนนานของจีนในปัจจุบัน จีนเรียกพวกลาวในระยนี้ว่าพวกไต (เพี้ยนมาเป็นไท) แต่อย่างไรก็ตามการรุกรานของจีนมิได้สิ้นสุดเท่านั้น ยังมีการรุกรานลาวอีกหลายครั้ง ทั้งในปี พ.ศ.205 (ก่อนค.ศ.338) และ พ.ศ.297 (ก่อน ค.ศ.246) เมื่อถึงปี พ.ศ.552 (ก่อน ค.ศ.9) หลังชาวลาวสร้างเมืองเพงายเป็นเมืองหลวงแล้ว ได้ประกาศอิสรภาพจากจีน และในช่วงนี้พวกลาวได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ พวกอยู่นครเพงาย เรียกตัวเองว่า อ้ายลาว ส่วนพวกอยู่ทางใต้ เรียกว่า พวกงายลาว ต่อมาเมื่อนครเพงายตกเป็นเมืองขึ้นของจีน ทำให้พวกลาวอพยพลงมาเรื่อยๆจนกระทั่งเคลื่อนมาสู่บริเวณที่เรียกกันว่า “หนองแส” และได้

สร้างเมืองใหญ่ถึง 6 เมือง คือมั่งซุ้ย เอี้ยเซ่ ล้างกง เท็งเวียง ซี่ล่าน และมั่งเสหรือเมืองหนองแส ซึ่งหนองแสนี้ นับว่าเป็นเมืองใหญ่และเป็นเมืองหลวงของประเทศในขณะนั้น นามประเทศลาว จึงเรียกว่า “อาณาจักรหนองแส” หรือ “น่านเจ้า” (เช่นเดียวกับการที่นักวิชาการบางกลุ่มของไทยที่เชื่อกันว่าอาณาจักรน่านเจ้าคืออาณาจักรดั้งเดิมของไทย)

หลังการเสวยราชย์ของราชวงศ์ลาวที่หนองแสอยู่หลายปี ขุนบรมราชริราชในฐานะเป็นกษัตริย์ผู้กล้าหาญของลาวได้พาไพร่พลมาสร้างเมืองใหม่อีกแห่งหนึ่ง ที่ทุ่งน่าน้อยอ้อยหนู ในปี พ.ศ.1277 (ค.ศ.731) แล้วเรียกเมืองใหม่ว่า “เมืองแถน” หรือกาหลง อาณาจักรหนองแสหรือน่านเจ้านี้มีราชวงศ์ลาวปกครองมาอย่างยาวนานจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.1797 (ค.ศ.1254) พวกมองโกล คือกษัตริย์จีนราชวงศ์หยวน ตีเอาเมืองจีนได้หมดแล้วจึงขยายอำนาจลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้และตีเอาราชอาณาจักรหนองแสของลาว อาณาจักรหนองแสจึงหมดอิสรภาพ ตกเป็นประเทศราชของจีนนับแต่บัดนั้น และกลุ่มคนเชื้อสายลาวส่วนใหญ่จึงได้อพยพเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิแถบลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำเจ้าพระยาครั้งใหญ่ สืบต่อกับกลุ่มที่มาตั้งบ้านเรือนก่อนหน้านั้นแล้ว ก่อนที่จะขยายตัวออกมาเป็นเมือง เชียงราย เชียงใหม่ “อาณาจักรไทยล้านนา” รวมไปถึงการรุกเข้าไปตั้งอาณาจักรล้านช้าง สถาปนาเมืองเชียงทอง ให้เป็นเมืองหลวงพระบางและเมืองจันทบุรีเป็นเมืองเวียงจันทน์ขึ้น และแผ่กระจายลงมาทั้งผู้คนชนชาติและวัฒนธรรม สู่ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย อันเป็นคนละฝั่งลำน้ำ ด้วยเงื่อนไขต่างๆ จากการเป็นกลุ่มชนที่มีการสังสมวัฒนธรรมมายาว นาน และมีผู้คนจำนวนมาก ทำให้วัฒนธรรมลาว “อีต-12” และภาษาลาว อาจถือว่าเป็นภาษาที่ใช้เป็นสากล ในดินแดน 2 ฝั่งแม่น้ำโขง โดยที่กลุ่มชนชาวลาว อาศัยอยู่ ในเกือบทุกๆจังหวัดในแถบลุ่มน้ำโขง หนาแน่นในแถบ เขตเมืองมุกดาหาร หนองคาย อุดรธานี อุบลราชธานี อำนาจเจริญ หนองบัวลำภู กาฬสินธุ์ อันถือเป็นลาวใหม่ ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานระยะหลัง (ไม่รวมพวกร้อยเอ็ด มหาสารคาม ชัยภูมิ ที่อยู่ไกลแม่น้ำโขงออกไป) ส่วนพวกชาวนครพนม เขตเมือง น่าจะเป็นพวกลาวโบราณ หากออกไปตามเขตอำเภอ หมูบ้าน จะมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น อยู่ผสม ปะปนกัน

4.4 นิเวศวิทยาการตั้งถิ่นฐานและนิเวศวัฒนธรรมของชาวนาลุ่มน้ำโขง

(1) นิเวศวิทยาการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ล้วนอยู่และให้ความสัมพันธ์กับลักษณะนิเวศ การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชน ในเขตนี้ มีทั้งความพอใจ พึงใจ ดังจะพบว่าในยุคต้นพุทธกาล จะมีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานใกล้บริเวณภูเก้าเพื่อดูแล องค์พระธาตุพนม หรืออพยพเลือกที่ตั้งทำมาหากินอันสมบูรณ์ และการเข้ามาเพราะเงื่อนไขแห่งสงคราม การกวาดต้อน แย่งชิงมวลชน ยุคต้นรัตนโกสินทร์ ราวปี พ.ศ.2370

คุณตาอินโหม สलगสิงห์ ชาวนาผู้ไท อายุ 97 ปี (ปัจจุบันปี 2548) แห่งบ้านคำบก ผู้ซึ่งมีอายุมากที่สุดที่ตำบลคำบก อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร กล่าวว่า การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนชาวผู้ไท แห่งบ้านคำบก มิได้มา ด้วยความสุขหรือความสนุก แต่เป็นการมาด้วยหนีศึกและสงคราม รอนแรม บ้านแตกสาแหรกขาด ค่อนข้างลำบาก “หนีศึกฮ่อมา มาแต่เมืองบงเมืองวัง แต่ก่อนบ้านเฮามา กัน 4 คนอายุน้อย มาตั้งบ้านเฮือนอยู่ริมห้วยลำโพง ก่อนที่สหายออกไปหลายขึ้นๆ ” และสาเหตุ แห่งการตั้งถิ่นฐานของชาวนาแห่งลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร ยุคปัจจุบัน ของกลุ่มชนชาวนาต่างๆ ใน ยุคเมื่อราว เกือบ 200 ปี หลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ.2369) ในสภาพที่บ้านเมืองยังเป็นป่า เป็นเขา การคมนาคม ตามถนนหนทางไม่มี จึงมักมีสาเหตุจากภาวะแห่งการแย่งชิงมณฑลและภาวะ สงคราม ของชนชั้นผู้นำ

เช่นเดียวกับชาวญ้อ บ้านดงเย็น ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานด้วยเงื่อนไข เดียวกันในระยะเวลาที่ ใกล้เคียงกัน โดยอพยพมาจาก “ปากของ” คือ คนละฝั่งโขง เามาปล่อยอยู่กลางดงที่ลึกและหนาว เหน็บจึงชื่อว่า “บ้านดงเย็น” ชาวข่าและชาวโซ่ แห่งจังหวัดมุกดาหาร อพยพมาจากทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ชาวผู้ไทแถบ อ.เรณูนคร จ.นครพนม อย่างบ้านโพนสาวเอ้ บ้านนาบัว ต.โคก หินแสด อ.เรณูนคร อพยพมาจากเมืองบงเมืองวัง ทางฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มา ครั้งแรก คุณตาไสว แสนมิตร อายุ 71 ปี เล่าว่า ไม่รู้จะไปอยู่ที่แห่งใด จะทำมาหากินอะไร จำเป็นมา พักพึ่งพาองค์พระธาตุพนมก่อน อาศัยข้าวจากวัดพอเลี้ยงชีพของพี่ของน้อง ที่มาด้วยความยาก ลำบาก หลังจากนั้นจึงออกไปหาทำเล ตั้งบ้านเรือนทำไร่ทำนา ที่ไหนเหมาะก็เลือกเอาที่แห่งนั้นตั้ง บ้านเรือนขยายจาก 5 ครอบครัว เป็น 10 เป็น 30 และเติบโตมาจนถึงทุกวันนี้

สภาพนิเวศในยุคนั้นบ้านเมือง เป็นป่า และรกร้าง ที่ต้องเผชิญด้วยอันตราย ไข้ป่า ทั้งที่ต้อง เดินทางด้วยความยากลำบาก เพราะเป็นความจำเป็น ความทุกข์ยาก อันเป็นผลพวงจากความขัดแย้ง การแย่งชิงกันของชนชั้นผู้นำ ผู้ชนะกวาดต้อนผู้คน โดยไม่ได้คำนึงว่าประชาชนจะทุกข์ยากอย่างไร เมื่อเข้ามาอยู่ ชีวิตต้องดำเนินไป จากป่า จากดง ก็กลายเป็นนา เป็นสวน เป็นบ้านเรือน ชุมชนขึ้น สร้างสรรค์สร้างแปงขึ้น ดังที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ว่าจากดินแดนที่รกร้างว่างเปล่าไร้ผู้คน ไร้วัฒนธรรม ไร้ข้าว กลุ่มชนชาวนา ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจึงเป็นผู้ที่ทำให้ผืนดิน เป็นประเทศ เป็นวัฒนธรรม เป็นแหล่งผลิตพันธุ์ข้าวที่มากที่สุดของประเทศ

ลักษณะชุมชนของกลุ่มชาวนาในเขตแอ่งสกลนคร มีความหลากหลาย มีสภาพไม่ได้เป็น เนื้อเนียนเดียวกัน ด้วยเงื่อนไขแห่งการกวาดต้อนผู้คนหลากหลายชนชาติมาปล่อยไว้ การตั้งบ้าน เรือน จึงปะปนกันระหว่างชนชาติ ทั้งที่อยู่ติดกัน ระหว่างหมู่บ้าน แต่ก็พบว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ 2 กลุ่ม และใช้ภาษาต่างกัน เช่น ญ้อกับโซ่ ผู้ไทกับข่า เป็นต้น โดยความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ อาจมิใช่เป็นปัจจัย หรือข้อคำนึงว่าหากอยู่กับคนกลุ่มนี้จะเป็นอันตรายหรือไม่ บางส่วนอาจเป็น เนื่องเพราะมีวัฒนธรรมความเชื่อที่คล้ายคลึงกันคือ การนับถือผีและมิติทางจิตวิญญาณ เราจึงเห็นว่า

ลักษณะชุมชนหมู่บ้านในลุ่มแม่น้ำโขงเขตแอ่งสกลนคร ตั้งแต่อุดรธานี หนองคาย สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร กลุ่มชนชาวนาจ้างมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ อาศัยปะปนกัน แต่ว่าการที่จะบอกว่าที่ตั้งบ้านเรือนติดกัน มีความหลากหลายของชนชาติ เป็นเพราะการอพยพในภาวะสงคราม อาจไม่ถูกต้องนัก เนื่องจากสภาพแบบนี้ ในทางฝั่งลาวเอง ก็พบว่าชุมชนก็มีความหลากหลายเช่นกันคนละกลุ่ม คนละภาษา ตั้งบ้านเรือนใกล้ชิดกัน และพึ่งพากัน

เมื่อเรากำลังตั้งถิ่นฐาน ชาวนาจ้างที่นั่นเล่าว่า หลังจากเดินทางมารอนแรมตามป่าเขาลำเนาไพร เลือกตั้งถิ่นฐานตามที่เหมาะสม คือเลือกลักษณะนิเวศ ที่เหมาะกับวิถีชีวิต และมีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ เช่น ชาวผู้ไทชุมชน ต.คำบก อ.คำชะอี จะเลือกเอาทำเลที่ราบลุ่มภูเขาขวาง ลุงเหล็น ปากหวาน อายุ 67 ปี ชาวผู้ไทบ้านกลาง ต.คำบก บอกว่า “ ผู้ไทเฮามักกิน แถวนี่มันอุดมสมบูรณ์ ปลาเคี้ยวหลาย จักฮูนีได้ 3-4 โต กะเลยเลือกเอา ตั้งเฮิน ” เช่นเดียวกันกับชาวนาจ้างในชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ที่ตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร ที่ปัจจัยทางนิเวศ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอันดับแรกๆ ชาวนาจ้างบอกว่า “แต่เก่า บ่มีกฎหมาย มักบ่อนใด กะหมายเอา” ในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน เมื่อการทำมาหากินเป็นสิ่งจำเป็นดังที่บอก “ทุกซบมีเสื่อผ้าใส่ผ้าเสื่อนดีพอเหลืออยู่ ทุกซบมีข้าวใส่ท้อง นอนเหลืออยู่บ่เป็น” เรื่องการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอด เป็นเรื่องที่สำคัญ แต่การที่จะหาที่พักหลักปักฐาน ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของในกลุ่มญาติพี่น้อง ตามแต่จะตกลง หากบริเวณใด เคยมีสถานที่สำคัญ เช่น วัดเก่า เมืองเก่า พระธาตุเก่า อาจเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการตัดสินใจ ชุมชนชาวนาจ้างกระจายอยู่ตามบริเวณที่มีความสมบูรณ์ของระบบนิเวศธรรมชาติ เช่น ตามพื้นที่ชุ่มน้ำต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นห้วย หนอง แม่น้ำ ที่อิงอาศัยจากน้ำที่ให้ความสมบูรณ์ของนิเวศเป็นสิ่งหล่อเลี้ยง อันเป็นที่ตั้งของกลุ่มชนชาวนาจ้างเกือบทุกกลุ่ม หรืออาศัยความอุดมสมบูรณ์จากภูเขา โดยเฉพาะจากเทือกภูพาน ที่ราบลุ่มภูเขาจึงเป็นระบบนิเวศ ที่ถูกเลือกในการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวนาจ้าง อีกแห่งหนึ่งโดยเฉพาะชาวผู้ไท รวมไปถึงกลุ่มที่นิยมอยู่ในพื้นที่ที่สงบๆ ใกล้ผู้คน อย่างพื้นที่หนองข้าวเช่า-โซ่ ก็เลือกทำเลใกล้ภูเขา ดังนั้นหากเมื่อเราเดินทางไปตามเทือกเขาภูพาน ทั้งที่ราบ หรือหุบเขา บนเทือกเขา มักจะพบกลุ่มชนชาวนาจ้างอย่างชาวผู้ไท ชาวข่า ชาวกะเลิง อาศัยและดำรงชีพ โดยการพึ่งพาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แต่จะเป็นลักษณะภูมินิเวศใดๆ ขึ้นอยู่กับวิถีคิดทางนิเวศ และลักษณะนิสัยของกลุ่มชน เช่น ชาวผู้ไท มักนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ภู ข้างพเจ้าได้สัมผัสภาพบรรยากาศชาวผู้ไทท่านหนึ่ง ที่กาฬสินธุ์ เหตุดังนี้เนื่องจาก บริเวณใกล้ภูเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ เพราะจะมีที่ราบลุ่มระหว่างภู “ฮ้อมภู” สามารถเสียดนาได้ นอกจากนี้เนื่องจากวิถีชาวผู้ไท ต้องอาศัยอาหารจากธรรมชาติอย่างสูงมาเลี้ยงชีพ ชาวผู้ไทมีความตกลึกทางความคิดว่า ภู เป็นสมบัติสาธารณะ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ แต่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งทรัพยากรอื่นๆ เช่น เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร เป็นต้น ภูจึงถือว่าเป็นเขตนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์และสำคัญยิ่งของชาวผู้ไท

อย่างไรก็ตาม หากย้อนรอยศึกษาถึงประวัติศาสตร์ชนชาติ-ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ในดินแดนสิบสองจุไทย อันเป็นแหล่งต้นกำเนิดของกลุ่มชนนี้ มีภูเขามาก บ้านเรือนและการตั้งถิ่นฐานอยู่

ที่ราบลุ่มภู หรือ ห้อมภู เป็นไปได้ว่าถึงจะมีการอพยพตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ ก็อาจยังอาศัยภูมิปัญญา และภูมิวัฒนธรรมเดิม เช่นเดียวกับชาวข่า และโซ่ ที่เมื่อเดินทางผ่านไปยังหมู่บ้านต่างๆ พบว่าคนกลุ่มนี้ นอกจากจะอยู่ใกล้ภูใกล้ป่าแล้ว ยังอยู่บริเวณที่ลึก ห่างไกล ชุมชนอื่น โดยในที่ลาว ถูกเรียกว่าเป็นลาวเทิง อยู่สูงถัดไปจากชนชาติลาวอื่นๆ เป็นไปได้ว่าอาจเห็นว่าป่าและภู มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ความรู้ในระบบการผลิตก็อาจมีส่วน เพราะกลุ่มนี้มีวิธีการผลิตหรือเทคโนโลยีที่ซ้ำกว่าพวกลาว ในขณะที่ชาวลาวมีจก ทำนาเมืองลุ่ม กลุ่มนี้ ยังเห็ดข้าวไร่ อาศัยธรรมชาติสูง นอกจากนี้ ในอดีต การที่กลุ่มชนนี้มีประวัติศาสตร์ที่ถูกรุกราน จากกลุ่มที่มีเทคโนโลยีสูงกว่า บางครั้งถูกจับมาขาย ทำให้หลบไปอยู่ในเขตนิเวศห่างออกไป เพราะฉะนั้นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ความทรงจำ นอกเหนือจากเรื่องของการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ก็มีส่วนในการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน

ในงานของธีระชัย บุญมาธรรม (อ้างในธันวา ใจเที่ยง, 2548) ที่ได้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลุ่มน้ำโขงของประเทศไทย ว่าเป็นปัจจัยสำคัญกับสภาพธรรมชาติหรือนิเวศมาก กล่าวคือ สภาพทางธรรมชาติ นับเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการเลือกตั้งถิ่นฐาน สภาพธรรมชาติหลายประการ เช่น สภาพภูมิประเทศ ได้แก่ เขียงเขา ที่ราบ ที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง หุบเขา เป็นต้น พวกวัฒนธรรม “ข่า” มักจะอาศัยอยู่ตามเขียงเขาหรือป่าดง ชาวผู้ไท มักจะอาศัยอยู่ตามที่ราบเขียงเขา ส่วนพวกวัฒนธรรม “ลาว” มักจะอยู่ตามพื้นราบ นอกจากนี้ ชื่อชุมชนก็มักสัมพันธ์กับภูมินิเวศ เช่น หากอยู่ใกล้ลำน้ำ มักจะมีคำว่าท่า เช่น ชาวผู้ไทในนครพนม ชอบตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำโขง จะมีคำว่า ท่าดอกแก้ว ท่าจำปา ท่าอุเทน หรือ หากอยู่ใกล้พื้นที่ชุ่มน้ำ จะมีคำว่ากุด หรือหนอง เช่น กุดเข้ หนองบัว เป็นต้น

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ก็เป็นปัจจัยสำคัญ เนื่องจากวิธีการผลิตดั้งเดิม ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เป็นที่ทำมาหากิน อาจตั้งอยู่ใกล้ดง ใกล้ภู เช่น ชาวผู้ไท มักอยู่ใกล้ภู หรือใกล้แหล่งเกลือ อย่างสกลนคร อุดรธานี

(2) นิเวศวัฒนธรรมแห่งการดำรงชีพ

แม้ในยุคปัจจุบันอาจมีการผลิตอาหารสำเร็จรูป ในรูปแบบต่างๆ ได้สำเร็จ รวมไปถึงอาหารชนิดแบบมิต้องกินถึงขั้นสามารถฉีดเข้าเส้น แต่อาหารจากผืนป่า ผืนนาและธรรมชาติ ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ของกลุ่มพี่น้องชาวนา พี่น้องชาวนาในแถบเทือกเขาภูพาน ยังอาศัยผลิตผลจากป่าเขตร้อนแห่งนั้น ทั้งเห็ด หน่อไม้ ผักหวาน ผักติ้ว ผักกะโดน โดยเฉพาะพี่น้องชาวโซ่บ้านพังแดง ต.พังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร ยังอาศัยผลิตผลจากผืนป่า

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในเขตนิเวศลุ่มน้ำโขงจะมีกลุ่มชนที่หลากหลาย มาตั้งถิ่นฐาน แต่ไม่ค่อยมีปัญหาการทะเลาะ ขัดแย้ง คนชนชาติต่างๆ มีพื้นฐานความเชื่อที่คล้ายและเหมือนกันคือ นับถือผีบรรพชน ให้ความสำคัญในมิติจิตวิญญาณและศีลธรรมสูง ใช้ภาษาตระกูลไทลาวเป็นภาษาสากล

ในการสื่อสารระหว่างชนเผ่า แต่ก่อนเมื่อแรกตั้งถิ่นฐานชาวนาเชื่อว่าในธรรมชาติมีผี มีเทวดารักษา ก่อนการทำมาหากิน ต้องแจ้งและบอกแก่เจ้าของถิ่นเดิม ที่ดูแลรักษาก่อนที่จะเข้าไปสับส่าว ทำมาหากิน แม้พวกเขาอาจมิสามารถเห็นได้ หรือบางท่านสามารถสื่อสาร แต่สำนักแห่งความอ่อน น้อม ให้เกียรติและเคารพ น้ำใจทั้งต่อคนในชุมชน หรือจิตวิญญาณ ก็ทำให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยอาจ มีการทำหอไผ่หอนา คือเรือนหลังเล็ก เพื่อเป็นการแสดงออกถึงการเคารพและให้เกียรติผี-เทวดา ผู้ที่ อยู่รักษาหรือประจำถิ่นของระบบนิเวศแห่งนั้นที่ที่เราจะไปสับส่าวทำมาหากิน เพื่อให้อยู่ดีมีแสง ทำ การผลิตแล้วได้ผล อย่างน้อยชาวนาสบายใจ สิ่งเหล่านี้อาจมิได้มีในแบบเรียนนิเวศวิทยาแบบตะวันตก แล้วมีการบอกกล่าว “เจ้าป่าเจ้าคง ขงเขต ให้รักษา ให้อยู่ดีมีแสง” (คุณตาแดง สีละ บ้านผึ้ง ต. บ้านผึ้ง อ.เมือง จ.นครพนม, 20 มีนาคม 2548)

การดำรงชีวิตของชาวนาในอดีต ปัจจัยทางนิเวศสำคัญที่สุดมากกว่าเครื่องมือทาง เทคโนโลยี ในยุคที่คนอยู่กับป่า ชาวนาอยู่กับแหล่งน้ำและผืนดิน การคมนาคมเหมือนถูกตัดขาด เมื่อเรามองภาพว่าผู้คนในยุคเกือบ 200 ปี ที่ไม่มีรถจักรยาน ไม่มี จักรยานยนต์ ผู้คนในชุมชนหนึ่งๆ มีราว 10 หลังคาเรือน กระจายอยู่ตามป่า ตามเขา ในยุคนั้นถือว่าธรรมชาติเป็นใหญ่และสำคัญ ชา วนาจึงพึ่งปัจจัยธรรมชาติ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติจึงมาก ทั้งธรรมชาติเชิงวัตถุ อย่าง พวกสิ่งแวดล้อมประเภทรูปธรรม (concrete environment) ทั้งที่เป็นพวกกายภาพ อย่าง ดิน น้ำ ความชื้น อุณหภูมิ แสง พวกชีวภาพ อย่าง พืช สัตว์ รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางนามธรรม (abstract environment) อย่างผี เทวดา

ชาวนาบอกว่าแต่เดิมเมื่อแรกตั้งบ้าน ทำข้าวไร่ คือ ไม่มีปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็น ไถ เป็น จอบ ไม่ว่าจะเป็นชาวผู้ไท ชาวลื้อ ชาวโซ่ จะทำนาข้าวไร่ คือ ทำตามดง เนื่องจากยุคสมัยก่อนพื้นที่ มีแต่ป่าดง หรือกลุ่มชนไหน ที่อยู่ใกล้ๆ ก็จะทำเชิงภู ถ่าง เผา แล้วหยอดข้าว รวมไปถึง พืชผักต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพริก พักทอง ก็จะหยอดไว้ตามป่าที่ถูกลางออก หากินตามป่า ตามธรรมชาติ

คุณตาล้อม คีดวงพันธ์ ชาวนาอายุ 80 ปี ชาวลื้อคงเย็น เล่าว่า ต่อมาเมื่อมีจอบเข้ามา มีการ คิดค้นไถ จึงมีการสับส่าวนา ถากถางป่า ให้เป็นนาดำ อย่างเป็นระบบจนถึงทุกวันนี้ และมีระบบการ จัดการน้ำ ทำท่อนบักน้ำ และประวัติศาสตร์นิเวศวิทยาชาวนา ในระยะแรกเริ่ม ผู้ที่อธิบายไว้ชัด เจนอีกท่านคือ ลุงชม แสนมิตร ชาวนาปฏิวัติแห่งบ้านนาบัว “ก่อนลิเป็นนา มันกะเป็นป่า แล้วกะ ไปบุกเบิกป่า ขึ้นเป็นนา แต่ก่อนๆ บ่มีจอบ บ่มีจอบ ต่อมากะมีจอบได้มาซูดให้กว้างออกไป แต่ก่อน จริงๆเฮ็ดได้แต่พอกิน”

(3) ลักษณะนิเวศวิทยาน้ำบ้านเรือนของชาวนาในอดีต

นอกเหนือจากปัจจัยทางนิเวศหรือธรรมชาติ จะมีความสำคัญต่อการทำมาหากินของชาวนา แล้ว ความเป็นอยู่อย่างบ้านเรือนชาวบ้านก็ได้อาศัยจากป่าจากธรรมชาติ มาสร้างบ้านสร้างเฮือน บ้านเรือนชาวนาอีสานในอดีตจึงมักถูกทำขึ้นจากผลผลิตจากป่า บัวจะเป็นใบ กิ่งไม้ ลุงฮู้ด ชาวนา

ลุ่มหนองหาร แห่งบ้านฮางโฮง ต.ฮางโฮง อ.เมือง จ.สกลนคร ซึ่งเป็นหมู่บ้านริมหนองหาร อันเป็นอีกบริเวณหนึ่งที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งญ้อ ผู้ไท กะเลิง ปะปนกันรอบหนองหาร เล่าถึงลักษณะบ้านเรือนในระยะ เมื่อ 40 ปีก่อนในความทรงจำว่า “เฮือนแถวบ้านเป็น บ้านกลาง มุงหญ้า แอ้มฝาแถบตอง เอาไม้เรียงลำเฮ็ดเป็นชาน ส่วน หม่องนอนกะเอาไม้ไผ่มาสับเป็นฟาก ต่อมาหลังคาเฮือนกะค่อยมุงเป็น เฮ็ดจากไม้ แต่คนบ่มีกะยังมุงหญ้าอยู่” สิ่งนี้ได้สะท้อนว่า คนในยุค ก่อน นอกจากทรัพยากรธรรมชาติจะมีความสำคัญในแง่ของอาหารแล้ว เรื่องของบ้านเรือน ที่พักอาศัย ก็ยังพึ่งพาจากธรรมชาติ

ลักษณะบ้านเรือนแบบนี้มีใช้ มีเฉพาะแถบริมฝั่งหนองหาร แถวบ้านเป็น บ้านกลาง หรือบ้านนาแก้ว อันเป็นถิ่นของชาวญ้อ ชาวกะเลิง แต่ชาวผู้ไทแถวบ้านก้านเหลือง ต.ก้านเหลือง อ.ดงหลวง ก็มีลักษณะดังกล่าว คุณยายโรย เชื้อคำจันทร์ อายุ 81 ปี (2548) บอกว่าบ้านชาวผู้ไท แต่ก่อนมุงด้วยหญ้า ส่วนฝาทำด้วยฟาก ที่ทำจากไม้ไผ่ และปูพื้นด้วยฟาก หน้าต่างและประตูทำด้วยไม้ไผ่บ้าน เป็นบ้าน 2 ชั้น ต่อมามีการเปลี่ยนจากหลังคาทำด้วยหญ้า มาทำด้วยไม้ “พอเฮ็ดนา เบ็ดเวียก เบ็ดงาน พวกกันเอาไม้แดงมาผ่า เฮ็ดเป็นมุง” แล้วส่วนบางคนอาจเอาใบตองกุง มามุง คุณยายเบ็ง จัตติยะ (ตันใหญ่) อายุ 85 ปี ชาวบ้านหนองจันทน์ อ.เมือง จ.นครพนม ซึ่งเป็นยายแท้ๆของข้าพเจ้า ก็บอกว่า “บ้านเฮาแต่พ่อแต่แม่นั้นกะมุงหญ้านะก็อ้น แอ้มไม้ไผ่ อยู่หัวเฮือนพื้นสิปลูกดอกจำปา เอาไผ่ขมบูชา ต่อมากะเปลี่ยนเป็นมุงเป็น” ชาวนาในลุ่มน้ำโขงโบราณ ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในแง่ของการนำมาใช้ในการทำบ้านเรือนจึงค่อนข้างใกล้ชิด จนกระทั่งค่อยๆเปลี่ยนมาทำด้วยไม้ทั้งหลัง จากหญ้านา มามุงด้วยไม้ แอ้มด้วยไม้เป็นต้น จนกระทั่งเป็นสังกะสี ปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงลักษณะบ้านเรือนของกลุ่มชนชาวนา ในแถบแอ่งสกลนคร นอกจากจะตั้งบ้านเรือนใกล้ชิดกัน แม้จะชอบอยู่ใกล้แหล่งน้ำอันอุดม แต่ก็นิยมตั้งอยู่ที่เนินใกล้น้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วม นอกจากการสร้างบ้านเรือนจะพึ่งพาผลิตผลจากธรรมชาติ เช่น เสา พื้น ฝา หลังคา ยิ่งสมัยก่อนอาศัยหญ้านา ใบตองกุง มามุงมาแอ้ม การพิจารณาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพสำคัญ เช่น เรื่องอุทกภัย ลม จะเห็นว่าลักษณะบ้านเรือนแม้จะมีความเป็นชนชาติอันหลากหลาย แต่บ้านเรือนส่วนมาก นิยมเป็นบ้านยกสูง 2 ชั้น มีชานรับลม มีที่วางไหน้ำดื่มเพื่อแขกไทไปมา และมีเฮือนครัวแยกออกไปต่างหาก ไม่ปลูกเรือนขวางตะวัน และมีภูมิปัญญาในการเลือกทรัพยากรชีวภาพ – ไม้ มาทำเสา เช่นเสาแสด ต้องตรง ไม่มีตา เมื่อสร้างเฮือน ขึ้นอยู่แล้ว บางกลุ่มชน เช่น ผู้ไท ลาว บ้านเรือนกับสิ่งแวดล้อมทางนามธรรม ก็แยกกันไม่ได้ พอถึงวันศีล จะนิยมเอาดอกไม้มาผูกที่หัวบันไดบ้าน เพื่อบูชาคุณพ่อคุณแม่ เทวดาผู้รักษา พร้อมกับบอกว่า “โจรขโมยขึ้นมาเฮือนให้เจ้าไล่เด้อ เงินค่าขึ้นเมื่อเฮือนเจ้าสุไล่ ให้เพิ่นลูหลังเข้างแบ่งหน่วยในเด้อ” ที่ยังมีการดำเนินสืบมาอยู่นอกจากนี้ ผู้ที่ถือผี บนเรือนยังมีฮ้านดอกไม้เอาไผ่ขมบูชาผีบรรพชนผู้ล่วงลับไปด้วย

บทที่ 5

โลกทัศน์ชาวนาลุ่มน้ำโขง

กับกระบวนทัศน์ทางนิเวศและวัฒนธรรม

5.1 โลกทัศน์แห่งระบบนิเวศ:ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชีวลัย

เมื่อเราใช้คำว่า “โลกทัศน์ทางนิเวศวิทยา” ของชาวนา อาจมีข้อสงสัยว่าชาวนา จะมีความคิดเกี่ยวกับศาสตร์ทางนี้หรือไม่ จะเกินจริงไปไหมที่จะบอกว่าชาวนาอีสานหรือชาวนาลุ่มน้ำโขง มีทัศนะทางนิเวศวิทยา อันเป็นศาสตร์หรือคำที่บรรดานักวิชาการ สายวิทยาศาสตร์กระแสหลักตะวันตกใช้กัน แต่หากเมื่อเราให้ความหมายของคำว่านิเวศวิทยา (Ecology) ตามกรอบวิชาการทางนิเวศวิทยาสมัยปัจจุบัน คือ เรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งมีชีวิตกับแหล่งที่อยู่ (habitat) เช่น ผืนดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ แผ่นฟ้า แล้ว ชาวนาในแถบลุ่มน้ำโขง เขตป่าฝนเมืองร้อน น่าจะถือว่ามี “โลกทัศน์ทางนิเวศวิทยา” อันเป็นทัศนะหรือท่าทีต่อธรรมชาติ เพราะพวกเขาอยู่กับป่าและธรรมชาติมานานตั้งแต่ชุมชนบรรพกาล และมีการสั่งสมองค์ความรู้แห่งธรรมชาติ ก่อนที่ศาสตร์ตะวันตกหรือคำนิเวศวิทยาจะเข้ามา ข้าพเจ้าเห็นว่าสิ่งที่ชาวนาคิดและกระทำเยี่ยงนั้น เป็นเรื่องของ “นิเวศวิทยา” ทั้งสิ้น เพียงแต่ว่าในสังคมชาวนาอันห่างไกล ไม่เคยมีหรือรู้จักคำว่านิเวศเท่านั้น แต่ความใกล้ชิดและสัมพันธ์กับธรรมชาติ ป่าไม้ ผืนนาซึ่งก็เป็นสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศที่ชาวนารู้จักและผูกพันมานาน นานจนกระทั่งหล่อหลอมสร้างสรรค์ จนมีภูมิปัญญาและภูมิสังคมด้านนิเวศ แม้อาจมีเสียงค้านว่า นิเวศวิทยาเป็นเรื่องของคนมีปัญญาเสียเท่านั้น ถึงจะได้สัพพสม และใช้คำว่่านักนิเวศวิทยาได้

จากหลักฐานที่พบแถบชุมชนเก่าลุ่มน้ำสงคราม อันเป็นสาขาย่อยของแม่น้ำโขงที่ไหลจากเทือกภูพาน อ.ส่องดาว จ.สกลนคร ผ่านพื้นที่ จ.อุดรธานี จ.หนองคาย วกเข้าพื้นที่ของ จ.สกลนคร อีกครั้ง แลว อ.อากาศอำนวย ก่อนจะไหลลงรวมโขง ที่บ้านไชยบุรีและบ้านตาลปากน้ำ “ปากน้ำไชยบุรี-แม่น้ำสองสี” อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม พบว่า ชาวนารู้จักเลือกทำเลที่ตั้ง ในการปักดำนา รู้จักคัดสรรพืชพรรณจากธรรมชาติ เพื่อมาเป็นข้าว กว่า 3,000 ปี นั่นก็แสดงว่าชาวนาแห่งลุ่มน้ำโขงเป็นผู้ศึกษาธรรมชาติ เรียนรู้ธรรมชาติ ฝึมองและทดลองนำเอาพืชจากป่ามาทดลองปลูก บนสภาพพื้นที่หรือนิเวศที่เหมาะสม ทั้งความชื้นและพื้นดิน นั่นแสดงว่าความเป็นนักนิเวศวิทยา ของผู้คนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม มีมานานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เพียงแต่ว่าในอดีตไม่มีคำว่านิเวศเท่านั้น นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับจิตวิญญาณ อันเป็นนิเวศวิทยาทางนามธรรม-หลังความตาย ดังที่พบหลักฐานในเขตอารยธรรมบ้านเชียง ในนิเวศวิทยาตะวันตกเอง บอกว่า พัฒนาการทางนิเวศวิทยา เป็นวิชาที่วิวัฒนาการมาจากวิชาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (natural history) จากการที่ มนุษย์เรียนรู้การดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ จนกระทั่งสามารถนำเอาสัตว์

และพืช มาเลี้ยงเป็นสัตว์เลี้ยงและปลูกเป็นพืชอาหารโดยเฉพาะ อริสโตเติล ท่านเป็นผู้บุกเบิกงานด้านนิเวศวิทยา ท่านให้ความสำคัญกับปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมมีผลต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต ในราว 400 ปี ก่อนคริสตกาล หากเราบอกว่าการรู้จักเรียนรู้ สังเกตการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ คือ จุดเริ่มต้นแห่งนิเวศวิทยา ชาวกรีกแห่งลุ่มน้ำโจนในแถบลุ่มน้ำสงครามตอนบนอย่างบ้านเชียง จ.อุดรธานี บ้านดอนธงชัย จ.สกลนคร จึงมีความเป็นนักนิเวศวิทยาเช่นเดียวกันกับ ผู้คนในดินแดนกรีกโบราณ เพียงแต่อาจจะเอนเอียงใดเท่านั้น และความเป็นนักนิเวศวิทยายังฝังผ่านวิถีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สืบมายังชาวอีสานรุ่นปัจจุบัน

จากหลักฐานวิชาการ ที่มีการศึกษาระบบความเชื่อและโลกทัศน์ดั้งเดิมของชาวอีสานที่มีต่อระบบธรรมชาติหรือระบบนิเวศ (ก่อน พ.ศ.2464 ที่มีการประกาศใช้พรบ.ประถมศึกษา) จากความเชื่อพื้นฐานของสังคมผ่านตำนาน นิทานปรัมปรา ทั้งที่มีต่อโลก และจักรวาล ทั้งในระดับธรรมชาติ (กฎของระบบนิเวศ) หรือ เนื้อธรรมชาติ ของธวัช ปุณโณทก (2528) และจากการลงพื้นที่ พบทัศนียภาพที่สำคัญ ก่อนที่จะมีการรับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ที่ทำให้ทราบร่องรอยทางความคิดที่มีต่อโลกและระบบนิเวศของชาวอีสาน ดังนี้ คือ

สิ่งต่างๆที่อยู่บนโลกทั้งพืชและสัตว์ (biological environment, biotic component of ecosystem) เกิดจากการสร้างของพระยาแถน หรือแถนฟ้าหลวง หรือแถนฟ้าชั้น ซึ่งปรากฏเป็นเอกสารลายลักษณ์อักษรในเรื่อง “ขุนบรม” หรือ “ขุนบอสม” โดยในเอกสารดังกล่าว กล่าวถึงมนุษย์โลกและสรรพสัตว์ทั้งหลายเกิดจาก “ผลน้ำเต้าปุง” ที่มีแถนเป็นคนชี้ หรือเจาะออกมา เป็นความเชื่อของผู้คนตลอดแนวสองฟากโขง รวมไปถึงผู้คนชนชาติไท ในลุ่มน้ำอื่นๆ โดยเฉพาะกลุ่มลาว ไทดำ ไทขาว หรือไทตาด ซึ่งเน้นเรื่องกำเนิดร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ (ศิริพร ณ ถลาง, 2542:103) แม้อาจมีเรื่องเล่ารายละเอียดปลีกย่อย ต่างกันบ้าง ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ทั้งหมดก็ออกมาจากหมากน้ำเต้าเดียวกันที่มาจากแถน ทัศนะเช่นนี้ยังสืบสานและพบร่องรอยจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน ว่าผู้คนในตลอดแนวสองฝั่งโขงออกมาน้ำเต้าปุง โดยมีชาวข่าเป็นพี่คนโต ออกมาก่อน หรืออีกนัยยะหนึ่งนั้นอาจเป็นไปได้ว่าตำนานนี้เขียนขึ้น โดยอาศัยข้อมูลหรือข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ดินแดนแห่งนี้ที่คนดั้งเดิมแถบนี้ คือ พวกชนชาติข่า ซึ่งเป็นผู้คนในกลุ่มมอญ-เขมร ที่ถูกเรียกจากชนชั้นปกครองในระยะหลังว่า “ข่า” อาศัยอยู่มาก่อนที่พวกกลุ่มชนไทลาว จะอพยพลงมา ดังนั้นในปรัมปราน้ำเต้าปุง คนกลุ่มนี้จึงถูกให้เกียรติเรียกว่า เจ้า คือ อ้ายกก-พี่คนโต

ทัศนะเช่นนี้ เป็นทัศนะดั้งเดิม ที่น่าจะเกิดจาก การเห็นว่า สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตทั้งปวงที่อยู่บนชีวลัยแห่งนี้ มีความสัมพันธ์-สำคัญ ต่อกันเชิงระบบเป็นองค์รวม (holistic) มนุษย์เป็นพี่น้องกัน การกล่าววามนุษย์ออกมาน้ำเต้าปุง ของปัญญาชนพื้นถิ่นโบราณ ซึ่งเป็นผลไม่ชนิดหนึ่งในธรรมชาติ ออกมาจากหลุมบุญเดียว เพื่อให้เกิดความสำนึกว่าผู้คนในระบบนิเวศแห่งนี้ คือ พี่

น้องกัน ต้องแบ่งปันและพึ่งพาอาศัยกันห้ามทำลายกัน นับว่าเป็นวิธีการคิดที่ลึกซึ้งพอสมควร อันสอดคล้องกับหลักอภิปรัชญา

อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากทัศนะดั้งเดิมดังกล่าว ยังมีความเชื่อและโลกทัศน์ของการเกิดระบบนิเวศโลก หลังรับพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในอัครัญสูตร กล่าวคือ ก่อนที่จะกำเนิดโลกมีการรวมตัวของธาตุเป็นสารละลายร้อน ครั้นเย็นลง กลายเป็นแผ่นดิน พวกเทวดาหอมกลิ่นอายดินพากันลงมากินจวนดิน จวนดินมีส่วนทำให้เทวดาหมดฤทธิ์ ไม่สามารถกลับไปสู่วิมานชั้นฟ้าได้ จึงกลายเป็นมนุษย์ และดำรงเผ่าพันธุ์สืบมา แต่เมื่อใด ที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองทางจิตวิญญาณได้แล้วมมนุษย์สามารถกลับคืนเป็นเทวดาได้อีก

นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อเรื่องมนุษย์คู่แรกที่เป็นต้นกำเนิดของเผ่าพันธุ์ ในปฐมมูล กับปฐมปันนา โดยเชื่อว่ามนุษย์คู่แรกที่เป็นต้นเผ่าพันธุ์ของชาวอีสานหรือชาวลุ่มน้ำโขง เชื่อว่า “ปู่สังกะสี ย่าสังกะสี” เป็นบรรพชนของผู้คนทั้งหลาย ความเชื่อนี้นอกเหนือจากจะพบในตำนานของชาวอีสานแล้ว ยังพบในตำนานการสร้างโลกของชาวไทยลื้อ ไทยจีน ไทยวน แดงเชียงตุง สิบสองปันนา ล้านนา (สิราพร ณ ถลาง, 2542:103)

5.2 เกิด แก่ เจ็บ และตาย : พื้นภูมิปัญญาพื้นถิ่นลุ่มน้ำโขงบนสายทางความอ่อนโยนต่อธรรมชาติ

เมื่อเราพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี ดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่อดีต ถือว่ามีความสำคัญเขตหนึ่งของภูมิภาคอินโดจีน-อุษาคเนย์ มีความเจริญรุ่งเรืองมานานมิแพ้ในเขตแห่งโลกตะวันตก มีความสามารถในการรู้จักผลิตสัมฤทธิ์ ไม่ต่ำกว่า 3,000 ปี และให้ความสำคัญสูงกับความตาย สิ่งที่เป็นร่องรอยอันสำคัญที่สะท้อนถึงทัศนะและวิถีคิด ในเรื่องของความเกิด ความตายของผู้คนชาวนาในแถบนี้ในอดีต ดังจะเห็นถึงความละเมียดละไมในการให้ความสำคัญกับศพของคนตายที่เราพบว่าบริเวณหลุมศพชาวนาที่ตายในแถบลุ่มน้ำสงคราม ในอารยธรรมชาวนาบ้านเชียง มีเครื่องปั้นดินเผา กำไล วางไว้ให้กับผู้ตาย นัยยะว่า นั่นคือ เป็นที่ระลึกให้กับผู้ตาย หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อผู้ตายสามารถนำไปใช้ในโลกว่า

ในดินแดน 2 ฝั่งโขง เราจะพบการให้ความสำคัญในคติความเชื่อในเรื่อง การเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากความเชื่อจากพุทธศาสนา หรือ ลัทธิการนับถือ ผี หรือ เกิดจากการเห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ระบบความเชื่อเหล่านี้ ถือว่าเป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อโลกทัศน์ ที่มีต่อธรรมชาติ ต่อการมองธรรมชาติ แต่ความจริงมันมิใช่ความเชื่อใดๆดอก แต่เป็นความจริงที่เขา (และเธอ) สัมผัสด้วยตนเอง เกี่ยวข้องตลอดเวลาในวิถีชีวิต ทำให้มองธรรมชาติ ด้วยมิติที่สลับซับซ้อน มากกว่าการมองธรรมชาติแล้วแต่ๆ ที่เราอาจใช้คำที่ทันสมัยหน่อย คือ มีโลกทัศน์แบบองค์รวม มิแยกโลกวัตถุหรือโลกแห่งสสาร ออกจากโลกแห่งจิตวิญญาณหรือพลังงาน

ปรากฏการณ์แห่งความจริงเรื่อง การเกิด การตาย ทำให้ผู้คนแถบนี้ เห็นว่าในโลกแห่งนี้มี ชีวิตหลังความตาย หรือ วิญญาณ ที่ยังล่องลอยอยู่ สามารถให้คุณให้โทษ ได้ มนุษย์ยอมรับและค้อม ตัว อ่อนโยนต่อธรรมชาติ ลำนี้กระบวนนี้ข้าพเจ้าคิดว่าสำคัญมาก เพราะเป็นพื้นฐานแห่งการสร้างจิต ลำนี้หรือจริยธรรมต่อมนุษย์และธรรมชาติ (environmental ethic) เนื่องจากมนุษย์เอง แ่การเจ็บ การเกิด และการตาย ยังมีสามารถหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมทั้งการมีปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่มิสามารถ อธิบายได้ ทั้งด้วยวิชาการแบบวิทยาศาสตร์เก่า ปรากฏการณ์หลายอย่างของธรรมชาติ ที่มนุษย์มิ สามารถทั้งอธิบายและเอาชนะได้ ครั้งแล้วครั้งเล่า ดังนั้นท่าทีที่ชาวนา มีต่อธรรมชาติจึงยังมีล่อง เกิน ล่องผ่าน เราจะเห็นได้ว่าในหมู่บ้านชาวนาแถบลุ่มน้ำโขง ของทุกกลุ่มชน ไม่ว่าจะเป็นชาวไท ข่า-โซ่ อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ชาวญ้อ บ้านดงเย็น จ.มุกดาหาร ชาว กะเลิง บ้านคำเตย อ.เมือง จ.นครพนม อ.กุศบาก จ.สกลนคร ชาวผู้ไท ในเขต อ.วาริชภูมิ อ.เรณูนคร จ.นครพนม ชาวแสก บ้านอาจสามารถ จ.นครพนม ชาวตาด บ้านหนองบัว บ้านฝั่ง นครพนม ชาว พวน บ้านผือ จ.อุดรธานี และลาว ต.ท่าค้อ อ.เมือง จ.นครพนม ที่ข้าพเจ้าลงไปสำรวจ-สัมภาษณ์ รวมไปถึงสังเกตวัฒนธรรม จะเชื่อถือเรื่องผี ทั้งแบบทั่วไปที่นับถือ ผีเจ้าปู่ ผู้รักษาชุมชน ดังเราจะ เห็นศาลปู่ตา ในท้ายหมู่บ้าน ที่ชาวนาที่นั่นจะต้องเลี้ยง เกือบทุกปี หรือ หากนับถือผีเข้มข้น จะมี ความเชื่อเรื่องผีประจำตัว หรือ ผีหมอเหยา รวมไปถึงผีบ้านผีเรือน เช่น ชาวโซ่บ้านดัว ต.พังแดง อ. ดงหลวง จ.มุกดาหาร บ้านคำแหว ต.ไร่ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ชาวตาด บ้านหนองบัว อ.เมือง จ.นครพนม ยังถือผีกลุ่มนี้อยู่

หากคนในเขตนี้เวศพื้นที่ ไม่เชื่อว่า มนุษย์ มีการเกิด การ ตาย ทุกคนไม่อยู่คำฟ้า ไม่สามารถ เอาชนะธรรมชาติได้ แล้วจะถือผีทำไม บางหมู่บ้าน ถือผี ที่เป็นคุณพ่อ คุณแม่ อย่างที่บ้านหนอง แคน อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร การถือผีมิได้หมายถึง การเชื่อเรื่องปีศาจ แต่หมายถึงผีที่เป็นพ่อแม่ตัว เอง เมื่อตายไปแล้ว ยังเชิญให้รักษาอยู่บ้าน รวมไปถึงผีที่รักษาตัวเองยามเจ็บป่วย และต้องเลี้ยง ตอนเดือน 3 หากพิจารณาและทำความเข้าใจให้กระจ่าง นอกจากจะมีสิ่งซึ่งมลาย ข้าพเจ้ากลับ เห็นว่าเป็นเรื่องระบบคุณค่า ด้านจริยธรรม ในการกตัญญู ต่อบรรพบิดาและมารดา

รวมไปถึงคติในทางศีลธรรมชั้นสูงอย่างพุทธศาสนา ที่พยายามเข้ามาปรับแก้ วัฏวน แห่ง การเกิด การตาย ตามกฎธรรมชาติ ของชาวนา การเชื่อถือผี กับการนับถือพุทธ ดูจะไม่ขัดกันในพื้นที่ ชุมชนในยุคสมัยหลัง เพราะทุกหมู่บ้าน มีทั้งดอนปู่ตา มเหศักดิ์ ที่รักษา หมู่บ้าน แต่ขณะเดียวกัน ในหมู่บ้าน ทุกๆชนเผ่าก็มีวัด เว้นเฉพาะบางหมู่บ้านของชาวโซ่ อย่างบ้านดัว อ.ดงหลวง เท่านั้น แต่ ขณะที่ชาวบ้านไปเลี้ยงผีตอนเช้า ก็กล่าวถวายข้าว ดังถวายสังฆทานให้พระ ขึ้นต้นด้วย นโมตัสสะ คุณยายบัวคำ วงษา อายุ 85 ปี ชาวนาไทตาด แห่งบ้านหนองบัว ผู้ที่เป็นหมอเหยา และเป็นแม่ใหญ่ ที่สุดที่มีเครือข่ายผู้คนที่มีลงเทียม และพาผู้คนถือผี ผีลงฟ่อน เดือน 3 กล่าวว่า “ เวลาอายุไปจำศีล กะเอาผีไปนำ ผีกะไปรักษาศีลคือเฮา ธรรมสูงกว่าผี” (คุณยายบัวคำ วงษา,สัมภาษณ์)

ในเอกสารวิชาการที่ดีที่สุดและมีคุณค่าเล่มหนึ่งของวงวิชาการไทยในรอบทศวรรษ (หรือมากกว่านั้น) พยายามบูรณาการเรื่องจิตวิญญาณ วิทยาศาสตร์กายภาพ ชีวภาพ และวัฒนธรรม ให้เป็นเนื้อเนียนเดียวกัน ซึ่งพยายามเชื่อมโยงศาสตร์ที่แยกย่อย มีช่องว่าง ระหว่างกันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พยายามชี้ให้เห็นช่องอันขาดเงินของวิทยาศาสตร์แบบเดิม เอกสาร “ธรรมชาติของสรรพสิ่ง” ที่มีท่านอาจารย์ นพ.ประเวศ วะสี เป็นบรรณาธิการ (2547) ได้เห็นความสำคัญในทางมิติทางจิตวิญญาณ ท่านสรุปว่า มนุษย์ประกอบด้วยกายกับจิต จิตคือส่วนรู้ รู้สึกทุกข์ ชอบไม่ชอบ จำได้หมายรู้คิด มีเจตนา และบงการให้ร่างกายทำตามความปรารถนาของจิต จิตมีอำนาจเหนือกาย กายเป็นวัตถุหรือรูป จิตไม่ใช่วัตถุเป็นนาม กายที่ไม่มีจิตก็ทำอะไรไม่ได้ จิตไม่มีกายก็อยู่ไม่ได้ แต่จิตมีอำนาจเหนือกาย จิตมีผลต่อตัวเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม แต่สิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ในรอบ 400 ปี ที่ผ่านมามีสนใจจิต เพราะจับต้องและวัดไม่ได้แม่นยำ

5.3 ผี: รากฐานแห่งการเป็นชุมชน 2 ผังโงงและภูมิปัญญาทางนิเวศ

(1) ผี-เทวดา: สัจจะที่มีเคยจิตอาจไปจากนิเวศวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง

ในปี 2005 (พ.ศ.2548) เมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปยังหมู่บ้านชานา ผังแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขตลุ่มภูพานตะวันออกเฉียงใต้ คือ แถบมุกดาหาร จนถึง ลุ่มภูพานตะวันออกเฉียงเหนือ เขตหนองคาย และอุดรธานี ข้าพเจ้าแปลกใจว่า ทำไมในสมัยนี้ แม้วิทยาการ เทคโนโลยี จะเจริญก้าวหน้าไปมากต่อมาก มนุษย์สามารถไปเยือนดวงจันทร์ได้ มนุษย์สามารถสื่อสารกันได้ทั่วโลก ดุษฎีบัณฑิต ด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มีมากมายทั่วโลก แต่ทำไมกันเล่า ในตามหมู่บ้าน ชนบท ที่ไฟฟ้าเข้าไปถึง ที่ทุกหมู่บ้านสามารถใช้โทรศัพท์มือถือ ดูทีวี ดูข่าว อ่านหนังสือพิมพ์ ที่เผยแพร่วัฒนธรรมต่างประเทศได้ แต่ทุกหมู่บ้านรายทางที่ผ่านไป ผู้คนยังมีน้อยๆอยู่กลางป่าท้ายบ้าน ชาวบ้านบอกว่า นั่นคือดอนปู่ตา ดอนผี โดยเฉพาะหมู่บ้านที่ข้าพเจ้าจำได้ดี และตื่นตาตื่นใจ คือ บริเวณบ้านกุดบาก ต.กุดบาก อ.กุดบาก จ.สกลนคร ที่มีเพียงแต่จะมีศาลปู่ตา แล้ว บริเวณป่าช้า ที่เผาคนตาย จะมีบ้านเรือนหลังเล็กๆที่ทำจากไม้จำนวนมาก มีบันไดขนาดสูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร ตัวเรือนกว้างยาวประมาณ 30 x 30 เซนติเมตร จำลองคล้ายเรือนอีสาน ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า นั่นคือที่อยู่สำหรับผู้คนหลังความตาย แม้ภาพและเรือนที่สร้างให้ชีวิตหลังความตายดังกล่าว อาจเคยพบเห็น แต่เราไม่ค่อยตีความ ตั้งข้อคำถาม ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ทำไมสิ่งเหล่านี้ไม่เคยปรากฏในสื่อและตำราวิชาการสมัยใหม่เอาเสียเลย ข้าพเจ้าเห็นว่า ความจริงแล้วสังคมในระดับพื้นถิ่นมีชุดความรู้ อีกชุดหนึ่งหล่อเลี้ยงอยู่ ท่ามกลางความเชี่ยวชาญการของวัฒนธรรมการตลาด-ทุนนิยม

แต่ก่อนข้าพเจ้าเคยหลงและเชื่อไปกับวาทกรรมวิชาการสมัยใหม่ และกล่าวหาว่าทัศนคติและวิถีของชาวบ้านดั้งเดิมเป็นเรื่องมลาย ล้าสมัย ต่อต้านความเจริญและโลกสมัยใหม่ แต่เมื่อเดินทางไปตามหมู่บ้านต่างๆ ทำให้กลับมาทบทวนใหม่ ข้าพเจ้าคิดว่า สิ่งเหล่านี้เป็นภูมิสังคม-วัฒนธรรม

ธรรม ในเขตนิเวศ หากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นความถูกต้องของโลกวัตถุและระบบการค้า ชาวบ้านเขาก็มีสิทธิที่จะคิดจะเห็นว่าวิถีวัฒนธรรมของเขา เป็นภูมิสังคมและวัฒนธรรมอันดีงามของตนเช่นกัน เพราะฉะนั้น มิแปลกใจดอกว่าทำไม แม้นักวิทยาศาสตร์ตะวันตก จะสามารถผลิตยานอวกาศได้ ผู้ประกอบการโรงงานอุตสาหกรรม ทุ่มกำลังการผลิต ทั้งวันทั้งคืน เพื่อให้ได้สินค้ามาบริการ และผู้ประกอบการ จะได้ร่ำรวย แต่ระบบความเชื่อเรื่องผี ของชาวนายังคงอยู่ และน่าจะทันสมัยอยู่เสมอ เพราะมนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ トラバドมนุษย์ในระบบนิเวศนี้ยังคงล้มหายตายไป จึงไม่มีสิ่งใดจะทันสมัย เท่ากับการให้ความสำคัญกับการเกิด การเจ็บ และตาย อันจะนำไปสู่ความอ่อนโยนต่อธรรมชาติ เป็นวิถีแห่งนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของทุกคนเผ่าชาติพันธุ์ ที่ข้าพเจ้าพบ ในเกือบทุกหมู่บ้านในแถบริมฝั่งแม่น้ำโขง

ความเชื่อในเรื่องภูติผีวิญญาณในสังคมอีสาน เป็น ทัศนคติที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเหนือกฎเกณฑ์ การหมุนเวียนและการถ่ายทอดพลังงานต่างๆในระบบนิเวศ จากการสังเคราะห์แสง (photosynthesis) กิน เป็นทอดๆ (food web) และล้มตาย เป็นวัฏจักรทางชีวเคมีธรณี (geobiochemical) การเหนือกฎเกณฑ์ อันทุกขัยาก ดังกล่าว ชาวบ้านถือว่า มีอำนาจ เหนือกว่าชาวบ้าน (แม้ในความเป็นจริงกลุ่มพลังงานทางวิญญาณเหล่านั้น อาจมิสามารถเหนือกฎเกณฑ์ธรรมชาติก็ตาม)

โดยคำว่าผีในสังคมชาวนา ที่เขานับถือ มิได้มีนัยว่าหมายถึงสิ่งที่โหดร้าย แต่หมายถึงดวงวิญญาณ ที่มิสามารถจะมองเห็นได้ ที่อาจหมายถึงเทวดา-มีคุณธรรมในทางพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่มีความสามารถในการดูแลรักษา ปกป้องให้คุณและให้โทษ เป็นทั้งดวงวิญญาณของพ่อแม่ หรือผู้นำชนเผ่า ภายหลังที่การทรุดสลายไปของสสารที่ผสมกันกลายเป็นร่างของพ่อแม่ คือนสู่ระบบธรรมนิเวศธรรมชาติ แต่ดวงจิต ดวงพลังงานยังคงอยู่ การนับถือผีของผู้คนชาวนา ในทัศนะของชาวนาเอง (มิใช่คนวงนอก-นักวิทยาศาสตร์สารนิยม) มิใช่เรื่องมกมาย และข้าพเจ้าเองเห็นด้วยอย่างนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นรูปแบบหรือวิถีที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชาวนาที่มีต่อระบบนิเวศ หรือไบโอสเฟียร์ ว่ามันมิใช่เพียงโลกแห่งสสาร ที่สัมผัสได้ แต่ในระบบนี้ยังหมายถึงโลกแห่งนามธรรมหรือพลังงานที่ซ่อนอยู่ ที่ข้าพเจ้าเรียกว่าจิตวิญญาณนิเวศ (spiritual ecology) และอาจมีความสำคัญมากกว่าด้วยซ้ำไป การเกิดแล้วตาย การมิสามารถเอาชนะความตายได้ ของมนุษย์รุ่นแล้วรุ่นเล่า เรื่องของกรรม คุณความดี โทษแห่งความชั่วที่ต่อกันมา อยู่เสมอ ทำให้ระบบความเชื่อทางนามธรรมเหล่านี้ มิได้จางหายไปจากสังคมชาวนา ซึ่งดูเหมือนจะหาย แต่แท้จริงมิเคยจางไป ดังนั้นเราจึงพบปรากฏการณ์การเลี้ยงปู่ตา อันเป็นผีหรือเทวดาประจำหมู่บ้าน ในทุกๆชุมชนตลอดแนวลุ่มน้ำโขง ทั้งลาว ผู้ไท โซ่ ญ้อ เป็นต้น เป็นระบบจริยธรรมทางนิเวศเชิงลึกที่สำคัญ

(1.1) ผีแดน หรือผีฟ้าผีแดน

เมื่อข้าพเจ้าประมวลระบบความเชื่อเรื่องผีของชาวนาและจากวิถีวัฒนธรรมชาวนาไทยทั่วไป ข้าพเจ้าเห็นว่า ผี คือ ดวงวิญญาณ ที่มีอำนาจแห่งพลังงานในระบบนิเวศ อันเกิดจากการสั่งสมของบุคคลผู้นั้นในระหว่างที่มีชีวิต ผีอาจดีหรือไม่ดี สำหรับชาวนาลุ่มน้ำโขง แดน คือผีที่ยิ่งใหญ่ มีลักษณะเป็นเทพ (คติแบบพุทธ) ซึ่งเหนือกว่าผีทั้งปวง จนอนุมานว่าเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งต่างๆบนโลก ส่งหมากน้ำเต้าปูลงมา นั้นหมายความว่า ระบบนิเวศขนาดใหญ่ หรือ เขตชีวลัย อันหมายถึงเขตแดนที่มีมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ ที่รวมทั้งสิ่งแวดล้อม ที่ไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ อากาศ ฯลฯ ที่พวกเขารับรู้ในอดีต เป็นฝีมือ จากการสร้างขึ้นของพญาแถน ดังสามารถมองความเชื่อดังกล่าว ผ่านประเพณี-พิธีกรรม คือ บุญบั้งไฟ ลำผีฟ้าผีแดน เป็นต้น

แต่ในปัจจุบันความเชื่อในเรื่องของแถน อาจลดลงไม่มั่นคงเหมือนดังเดิม เท่าใดนัก ปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องและวาทกรรมสมัยใหม่ เมื่อข้าพเจ้ายังเด็กข้าพเจ้าจำได้ว่าเกือบทุกหมู่บ้าน ทุกอำเภอ จะมีการจัดทำบั้งไฟตรงคุ้มวัดต่างๆ และจุดเป็นงานประเพณีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่า และเป็นสัญลักษณ์ก่อนการทำงาน ปัจจุบันงานดังกล่าวลดลง เหลือเพียงบางชุมชนใหญ่ๆ ที่จัดทำขึ้นบนการส่งเสริมการท่องเที่ยว มิได้เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมความเชื่อดังเดิมมากนัก

(1.2) ผีปู่ตา หรือ ผีตาปู่

ชาวนาลุ่มน้ำโขงเชื่อว่าผีปู่ตา-เทวดาผู้คุ้มครองคนในชุมชน หรือบางท้องถิ่นที่เรียกว่า ผีตาปู่ เป็นดวงวิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน ที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองชาวบ้านในชุมชนนั้นทุกคน เป็นผีที่ใกล้ชิดที่สุดกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษ เช่น ศาลเจ้าผัวขาว ในชุมชนไทตาด นครพนม ในชนบทอีสานมักจะมีศาลปู่ตา สร้างด้วยไม้ มุงหลังคา อยู่ตามท้ายหมู่บ้าน บางชุมชนเมื่อชาวจีนเข้ามาอยู่ในชุมชน และมีอิทธิพลทางการตัดสินใจ ได้เปลี่ยนรูปแบบจากศิลปกรรมพื้นบ้านอีสาน เป็นแบบศาลเจ้าของจีน เช่น ศาลเจ้าพ่อคำแดง ที่ อ.บ้านแพง จ.นครพนม เป็นต้น

ผีปู่ตาอีกนัยยะหนึ่ง คือ ผีของชนชาติ ชนเผ่า เราจะเห็นได้ว่าในชุมชนของชาวนา บางชุมชน นับถือผีตัวเดียวกัน ร่วมกัน เช่น ผีเจ้าผัวขาว ของชาวไทตาด แถบบ้านผึ่ง ที่ชาวตาตบ้านผึ่ง บ้านหนองบัว ที่แม้จะมีดอนปู่ตาอยู่ในหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง ก็ยังต้องส่งสิ่งของมาบูชาเจ้าผัวขาว ซึ่งเป็นบรรพชนของชาวตาด ผีปู่ตา คือ ผีที่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการยึดเหนี่ยวของชุมชน ทำให้ระบบชุมชนเข้มแข็ง มีรากเหง้า ที่ปัจจุบัน ยังสามารถขับเคลื่อนด้วยระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจ แม้โลกจะพัฒนาไปไกลจนถึงยุคเสรีทุนนิยม ที่มีการผูกขาดสูง แต่ระบบการค้ำยังมิสามารถทำลายระบบวัฒนธรรมผีแห่งชุมชนลงได้

คือ แม้ว่าในปัจจุบันโลกแห่งเทคโนโลยีและวัตถุจะเจริญไป สี่ต่อต่างประเทศและวัฒนธรรมตะวันตกจะเข้ามามาก แต่สิ่งที่ยังยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนได้ และเป็นพลังสุดท้ายที่อาจยึด

ชุมชนชาวนาไทยมิให้ล่มสลายได้ และแม้เรื่องความเชื่อด้านพญาแถนอาจเริ่มลดลง เนื่องจากวาทกรรมด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจากตะวันตกจะเบียดขับเข้ามา แต่ผีปู้ต่ายังเหนียวแน่นกับชุมชน เนื่องจากอยู่ใกล้ชิด ในระดับพื้นฐาน มิได้อยู่บนฟ้า ในจอคอมพิวเตอร์ ในห้องปฏิบัติการอินเทอร์เน็ต แต่อยู่ห่างแค่ท้ายหมู่บ้าน

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางผ่านหมู่บ้านชาวนาชนเผ่าต่างๆ ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล หรือ อำเภอ จะมีศาลปู้ตา ประจำเสมอ เพื่อเป็นสถานที่สถิตของวิญญาณบรรพชน ผู้มีคุณูปการแก่สังคมและชุมชน ตั้งแต่ยุคการตั้งบ้านเรือน และยังคงคุ้มครองลูกหลานอยู่ ถึงแม้ว่าระบบการเมืองการปกครองจะเปลี่ยนไป ระบบเศรษฐกิจการค้าทุนนิยม อะไรต่างๆ จะเข้ามา การปะปนของกลุ่มชนอื่นๆ เข้ามา แต่ผีปู้ต่ายังคงอยู่และยังคงเป็นผู้เดิม มิได้เปลี่ยนแปลง ยังเป็นสิ่งที่ยึดโยงสังคม และเป็นสิ่งที่บ่งบอกว่าชุมชนนั้นแท้จริงมีรากเหง้า หรือเป็นกลุ่มชนชาติใด เนื่องจากว่าในปัจจุบันระบบชุมชนมีพลวัตและมีการเปลี่ยนแปลงสูง อันเนื่องจากการพัฒนา การอพยพโยกย้ายของผู้คน ทำให้สิ่งที่บ่งบอกอัตลักษณ์แห่งชุมชนมิว่าจะเป็นภาษาและวัฒนธรรม ก็กลายลงไป แต่สิ่งที่ยังคงเดิมและใช้เป็นตัวชี้บ่งความเป็นชนเผ่าและชนชาติของกลุ่มชนนั้นดั้งเดิมคือ ผีปู้ตา เช่น อ.บ้านแพง จ.นครพนม ในปัจจุบันมีทั้ง จีน เวียดนาม ลาว และญ้อ อยู่ปะปน จนเกือบจะหาความเป็นญ้อ ไม่พบ แต่สิ่งที่ชี้ว่าชุมชนบ้านแพงเป็นชาวญ้อ คือเจ้าพ่อคำแดง เป็นขุนญ้อ ผู้สำคัญของชุมชนในอดีต หรือชุมชนไทแสก บ้านอาจสามารถ นครพนม ที่ปัจจุบันภาษาแสกอาจพูดไม่มากนัก แต่โองมู้ คือปู้ตาอันเป็นสัญลักษณ์ของชาวแสก ที่เปลี่ยนแปลงมิได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวโซ่ ที่วัฒนธรรมชาวโซ่เลือนลางไปมาก เนื่องจากการผสมของชาวลาว ที่กลืนไปเสียทุกแห่ง อ.โซ่พิสัย จ.หนองคาย เหลือเพียงตำนานชาวโซ่ แต่ปู้ตา “ผีโซ่” ยังคงเป็นหลักเสมอ และเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชนเผ่าที่สำคัญ

ปู้ตา สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดและโลกทัศน์สองระบบของชาวนา นอกจากวิถีแห่งปู้ตาจะทำให้ทราบชาวนามองโลกทางธรรมชาติ แบ่งออกเป็นโลกแห่งวัตถุและนามธรรมแล้ว ในทางบ้านเมืองเอง ปู้ต่ายังทำหน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองผู้คน เช่นเดียวกับผู้ใหญ่บ้าน ปู้ตา มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านสูง ดังจะเห็นได้ว่า ชาวโซ่ บ้านคำแหง อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร และชาวผู้ไท บ้านก้านเหลือง ต.ก้านเหลือง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร ที่อยู่ห่างไกล กันคนละทิวเขา บอกข้าพเจ้าว่าเมื่อมีคนต่างบ้านต่างเมืองมาอยู่อาศัยใหม่ในหมู่บ้านที่มีลูกโซ่หลาน จำเป็นต้องเอาเทียนไปจุด ไปถวายแก่ปู้ตา คล้ายๆกับว่าแจ้ง การมาอยู่ มาขอเป็นลูกเป็นหลาน และจะไม่ทำผิดฮึดคองชุมชนต่อไป แม้ระบบรัฐจะมีนายอำเภอ นายทะเบียน ทำประวัติ ตามระเบียบวิธีแห่งรัฐ แต่ระบบชุมชนมีระบบนามธรรมซ่อนอยู่ แม้แต่การที่ลูกหลานออกไปเรียนหนังสือ ไปทำงาน มีการแจ้งปู้ตา เพื่อท่านจะได้คุ้มครองดูแล ให้ปลอดภัย นั่นคือระบบชุมชนหมู่บ้านไทย หรือนิเวศวัฒนธรรมหมู่บ้านที่มีความอบอุ่น ปู้ตา คือ สิ่งสะท้อนวิถีคิดของระบบชุมชน

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นในหมู่บ้านของชาวนาอีสานทั้งหมดที่เป็นชนเผ่าจะนับถือ ปู่ตากันเสียหมด สำหรับบางหมู่บ้าน เช่น บ้านจันทร์เพ็ญ ต.จันทร์เพ็ญ อ.เต่างอย จ.สกลนคร ซึ่งนับถือคริสต์ศาสนา จะไม่มีคอนปู่ตา แต่จะมีโบสถ์ เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของผู้คนในหมู่บ้าน แต่ในระดับหมู่บ้าน หมู่บ้านในลักษณะเช่นนี้ ถือว่าน้อย มีเพียงไม่กี่หมู่บ้าน ในเขต จังหวัดสกลนคร แถบริมหนองหาร อาจมีไม่น่าจะถึง 10 หมู่บ้าน ในเขตแอ่งสกลนคร ทั้งหมด

(1.3) ผีแม่หลักหลักเมือง

หรือ “ผีอาฮัก” มีลักษณะเช่นเดียวกับหลักเมืองทางภาคกลาง โดยชุมชนอีสานจะมีหลักบ้าน มักอยู่ในที่เด่นชัด เช่น ทางสามแพร่งภายในหมู่บ้าน หรือ บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อว่า หมู่บ้านจะอยู่ได้ปกคิสุขนั้น เพราะผีอาฮักคุ้มครอง ให้ความเที่ยงตรง สังคมจะอยู่สงบสุข เรื่องของผีแม่หลัก เรายังพบอยู่ในชุมชนชาวนาอีสานกระจายอยู่ แม้อาจไม่พบทุกหมู่บ้าน แต่มีความสำคัญ ในทุกวันพระชาวนาจะเอาขันธห้า ดอกไม้ธูปเทียน มาบูชา และมาสวดมนต์ ข้าพเจ้าได้พูดคุยกับคุณยายเสา ในชุมชนบ้านหนองโพนสูง ต.ยอดแกง อ.สมเด็จ จ.กาฬสินธุ์ เป็นชุมชนชาวนา ห่างจากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ ที่ข้าพเจ้าทำงาน 3 กิโลเมตร ในคืนวันที่ท่านกำลังไหว้ ท่านเล่าว่าทุกวันนี้ ชาวบ้านบางส่วน จะมาไหว้ที่หลักบ้าน พร้อมกับสวดมนต์ เพื่อให้ผีผู้รักษาหลักบ้านคุ้มครอง ท่านเล่าว่าที่บริเวณดังกล่าวจะมีผี-เทวดา คุ้มครองชุมชน ที่ปรากฏอยู่หลายๆหมู่บ้าน ทางภาคอีสานของไทย

เพราะฉะนั้นในระบบของหมู่บ้าน หรือระบบนิเวศภายในหมู่บ้านของชาวนา นอกจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม ที่เห็น สัมผัสได้ ยังมีสิ่งแวดล้อมอีกแบบที่เป็นนามธรรม สัมผัสไม่ได้ ที่คอยเฝ้าดูและคุ้มครองมนุษย์ สัตว์ (สิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม-ชีวภาพ) จากการศึกษาผ่านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวนา ชาวบ้านเชื่อว่ามีมีความสำคัญ ช้อนดูแลชุมชนอยู่เบื้องหลัง เช่นเดียวกับปู่ตา หรือผีอาฮัก

(1.4) ผีตาแฮก

เป็นผีหรือเทวดา ประจำไร่นา เป็นความเชื่อที่มักเกี่ยวพัน กับความเจริญเติบโตของข้าวและพืชผล ที่ ชาวนาปลูก ฉะนั้นชาวบ้าน เมื่อถึงฤดูกาลลงนา ชาวนามักทำพิธีเลี้ยงตาแฮก หรือผีประจำผืนนา พร้อมกับปักตาแฮก ความเชื่อเรื่องของตาแฮก เป็นระบบความเชื่อ ที่สำคัญของกลุ่มชาวนา อุบลาคณย์ลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่หนองคาย ถึง มุกดาหาร 2 ฝั่งโขง ในเกือบทุกๆกลุ่มชน จะมีระบบความเชื่อดังกล่าว แม้กระทั่งในหมู่บ้านชาวนาปฏิบัติ ทั้งก่อนหน้าจะเกิดสงครามประชาชน ก่อนการเข้ามาเผยแพร่ลัทธิทางการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือหลังจากนั้น ความเชื่อดังกล่าวยังมีอยู่ แม้ว่าในปัจจุบันวิถีแห่งการเลี้ยงตาแฮก อาจไม่เข้มข้นเหมือนเดิม แต่ชาวนาก็เชื่อว่าในผืนนาแห่งนั้น มีผู้รักษา “เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข ” ชาวนาปฏิบัติในยุคสงครามประชาชนที่บ้านบ่อแก

ใหญ่ ต.ปทุมวาปี อ.ส่องดาว จ.สกลนคร ยังมั่นคงในการทำพิธีเลี้ยงตาแฮก “บ่ให้ไฟเป็นหยัง” อย่าง
ลูกชาย และภรรยา อดีตทหารพิทักษ์จิตร ภูมิศักดิ์ ให้ความสำคัญกับสิ่งดังกล่าว แม้จะผ่านการ
ศึกษาลัทธิมาร์กซ์จากป๋ามา ก็ตาม

ระบบความเชื่อที่ว่าในผืนนามีผีตาแฮก ที่ดูแลรักษาข้าวกล้า นับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและ
สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ต่อระบบนิเวศธรรมชาติอย่างหนึ่งของชาวนา ว่าในทัศนะของชาวนา
นอกเหนือจากโลกแห่งวัตถุแล้ว สิ่งที่ยึดมั่นในระบบชาวนา คือ ระบบแห่งนามธรรม เช่นเดียวกับ
คอนปู้ตา ผีอาฮักคุ้มครองคนในบ้าน สะท้อนให้เห็นความซับซ้อน ของระบบสังคมและวัฒนธรรม
ถึงแม้ว่าวิถีดังกล่าวอาจจะเลือนหายไป เพราะการเข้ามาลบล้างล้าสมัย งามาย ไม่มีความหมาย
เพราะโลกเจริญแล้ว แต่หาใช่ชาวนาจะคลายความเชื่อในสิ่งดังกล่าวไม่ เพียงแต่ดูเหมือนลึบๆ ไป
เสียเท่านั้น ในหลายพื้นที่ ก่อนที่จะลงนาต้องเลี้ยงทั้งปู้ตา และตาแฮก

สิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าระบบชุมชนชาวนา มีสองระบบซ้อนกัน คือ ระบบแห่งวัตถุและนามธรรม
คือ ความเชื่อเรื่องของตาแฮก ชาวนา ต.นาแก้ว อ.โพนนาแก้ว จ.สกลนคร ริมหนองหาร กล่าวว่า
ชาวนาเชื่อว่าในผืนนา มีตาแฮกรักษา ถึงแม้ว่าผืนนาดังกล่าวเราจะขายกรรมสิทธิ์ในทางกฎหมาย
หรือในทางโลกทางวัตถุไปแล้ว แต่ในผืนดินหรือผืนนาดังกล่าว ยังถือว่าเป็นของผี ของธรรมชาติ
เหมือนเดิม ธรรมชาตินั้น ชาวนาเชื่อว่าขายไม่ได้ เพียงแต่ว่าเปลี่ยนกันทำมาหากินเท่านั้น ยืมทำเท่า
นั้น เพราะเจ้าของ คือ ตาแฮก หรือผี-ธรรมชาติ ผืนดิน-ผืนน้ำ ยังคงเป็นสมบัติของธรรมชาติ อยู่เช่น
เดิม

ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงทัศนะและวิถีที่เราบอกว่าคนชาวนาเอเชียอุษาค
เนย์ อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ ซึ่งแท้จริงแล้วเคารพธรรมชาติ มิได้หมายถึงมิได้มีที่
มาที่ไป หรืออธิบายในทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ การศึกษาผ่านวิถีชีวิตแห่งวัฒนธรรม ของการล้มหาย
ตายไป ของร่างกายมนุษย์ เปลี่ยนสภาพของสสารและพลังงาน ให้กลายเป็นดิน เป็นลม เป็นไฟ
เป็นผืนน้ำ แต่มิได้หมายความว่า จะสูญหายไป แต่นั่น คือ บรรพชนของเขา ที่เปลี่ยนรูปไป ที่ต้อง
เกิดทุน เคารพ และจากประสบการณ์การเรียนรู้ของชาวนาที่ผ่านมา การตายที่มีอยู่ตลอด บ่มีใครที่
จะหลีกพ้นไปได้ ธรรมชาติจึงยิ่งใหญ่เสมอ การเคารพธรรมชาติจึงมิใช่เป็นไปเพื่อความงามาย แต่
เป็นไปเพื่อการรังสรรค์ระบบจริยธรรมของสังคม

ระบบความเชื่อเรื่องตาแฮกยังปรากฏร่องรอยชัดเจนอยู่ ในสังคมชาวนา สิ่งนี้น่าจะมีความ
สำคัญ เพราะในระยะเวลาที่ผ่านมา เราจะเห็นได้ว่าแม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จะเจริญก้าวหน้าไป
มาก เราเชื่อมั่นว่าสามารถหาสิ่งต่างๆ มาทดแทนธรรมชาติ จนกระทั่งมีการทำลายธรรมชาติ ลงอย่าง
มากมาย แต่สุดท้ายเมื่อเอาเข้าจริง กลับไม่สามารถชนะธรรมชาติได้จริงๆ ปรากฏการณ์สีนามิ
ปรากฏการณ์พายุที่สหรัฐอเมริกา เมืองที่ได้ชื่อว่าศิวิไลซ์ที่สุด คนล้มตายจำนวนมาก ในยุคหนึ่งสมัย
หนึ่ง สังคมโลก ได้ทำลายธรรมชาติมาก โลกทัศน์เชิงวัตถุ และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การ

มองธรรมชาติในเชิงกายภาพ ทำให้มีผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงไปมาก (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2545:25) ทำให้มีผลต่อมนุษย์ เพราะฉะนั้น การมีวิถีระบบความคิดหรือโลกทัศน์ระบบนิเวศ 2 ระบบ คือ เชิงวัตถุ และจิตวิญญาณนิเวศ (spiritual ecology) เช่น การเลี้ยงตาแฮก เชื่อว่าในพื้นที่ผืนดินมีวิญญาณหรือพลังงาน ที่เกิดจากการเสื่อมสลายเปลี่ยนรูปของร่างกายและชีวิตผู้คน ปกป้องและรักษาผืนแผ่นดินนั้นอยู่ ทำให้ชุมชนยังมีวิถีการผลิต มุ่งเน้นไปในระบบเกษตรกรรม แบบผสมผสาน หรือระบบเกษตรกรรมแบบคุณธรรม (morality agriculture)

(1.5) ผีแม่ธรณี

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของชาวนาอันเกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศและชีวิตของชาวนาว่าเคารพและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญ คือ เรื่องของแม่ธรณี ถือว่าเป็นทศนะที่สะท้อนโลกทัศน์ ที่สำคัญรูปแบบหนึ่งของชาวนา ลุ่มน้ำโขง เมื่อเราเดินทางไปตามหมู่บ้านชาวนา ทุกกลุ่มชนจะเชื่อว่าในผืนแผ่นดินนี้ มีแม่รักษา ทั้งชาวกะเลิง บ้านนาม่อง อ.กุดบาก จ.สกลนคร นับถือแม่ธรณี ว่าสามารถคุ้มครองดูแลรักษา คุณพ่อสุพร อาญาสุนย์ ชาวบ้านนาม่อง ซึ่งเป็นบิดาของ สมักร อาญาสุนย์ ลูกศิษย์ของข้าพเจ้า ท่านบอกข้าพเจ้าในวันที่ 8 มกราคม 2548 ด้วยคำกล่าวสำเนียง กะเลิง ว่า “แม่ธรณี ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ บนบานศาลกล่าว เหตุไรจะจำเป็น เพิ่นดูแลหาได้” ชาวโซ่ บ้านพังแดง ต.ก้านเหลือง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร และชาวผู้ไท บ้านก้านเหลือง ต.ก้านเหลือง อ.เมือง จ.มุกดาหาร ชาวกะเลิง ต.คำเตย อ.เมือง จ.นครพนม เห็นว่าผืนดิน คือ แม่ธรณี ในบางชุมชน เช่น ที่บ้านผึ้ง ต.บ้านผึ้ง อ.เมือง จ.นครพนม นอกจากจะมีเจ้าฟ้าขาวที่หมายถึงปู่ตาประจำบ้านแล้วยังมีแม่ธรณีที่ชาวนาที่นั่น เรียกว่า “เจ้าดิน” เป็นผู้ปกป้องรักษา

ภูมิสังคมวัฒนธรรมของชาวนา ระบุว่าแม่ธรณีมีอยู่ทั่วไปในผืนดิน การที่จะทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับ ดิน ต้องบอกกล่าวกับแม่ธรณี ทำพิธีบอก และเมื่อมีปัญหาสามารถที่จะให้แม่ธรณีคุ้มครองโดยเอาเมล็ดดินวางบนศรีษะแล้วบอกให้แม่ธรณีช่วยเหลือ เมื่อถึงโอกาสสำคัญชาวนาจะทำพาทานไปให้ท่าน 1 พา คุณตาอุ่น ใจช่วง อายุ 80 ปี บ้านชะโนด ต.ชะโนด อ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร บอกว่า เวลาที่จะมีการสร้างบ้านแต่ละครั้ง บนผืนแผ่นดิน ต้องมีการบอกแม่ธรณี ที่เรียกว่า การย้ายแม่ธรณี คุณตาบอกว่า ต้องมีขันท์ 5 ดอกไม้ขาว และพาทาน แล้วบอกกล่าวท่านว่า ลูกจะปลูกบ้านปลูกเมือง ขอให้มีความอุดมสมบูรณ์ ให้ลูกหลานอยู่ดีมีแสง ในบางชุมชน เช่น ไทตาด ต.บ้านผึ้ง จ.นครพนม จะเอาข้าวใส่น้ำอ้อยหรือน้ำตาล ไปวางให้แม่ธรณีและบอกให้ท่านดูแลรักษา ไทกะเลิง บ้านคำเตย ต.คำเตย อ.เมือง จ.นครพนม บูชาแม่ธรณีเช่นกัน ในการย้ายแม่ธรณีของชาวผู้โอด คุณตาห้อง ดิฉวงพันธ์ บ้านดงเย็น ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร มีคำกล่าวว่า “ท้าวบุญส่งเอย นางกมณีนางธรณีเอย ย้ายย้ายใช้สอยออกไป ลูกหลานเฮ็ดเฮือนเฮ็ดชาน ขอให้อยู่ดีมีแสง”

เราอาจเคยได้ยินผู้นำชนเผ่าอินเดียนแดง ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นเจ้าของผืนดินดั้งเดิม ก่อนที่ชาวฝรั่งเศสจากยุโรป จะเข้าไปทำสงครามและยึดครองพื้นที่ของชาวอินเดียนแดง โดยเฉพาะการ

ติดต่อขอซื้อที่ดินของนายทุนจากยุโรป ในยุคแรกบุกเบิกของอเมริกา แต่ผู้นำชาวอินเดียน บอกว่า ผืนดินและผืนฟ้า มิใช่สิ่งที่สามารถขายได้ เช่นเดียวกันกับระบบวิถีทางวัฒนธรรมของชาวนาแห่งเอเชีย ที่เป็นชาวผิวเหลือง เช่นกัน ทักษะต่อโลกธรรมชาติอาจมีได้ต่างกันมากนัก ความเชื่อเรื่องของแม่ธรณี ผีตาแฮก เป็นต้น ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงท่าทีต่อธรรมชาติ ของชาวนา

(2) พิธีกรรมที่สะท้อนทัศนะแห่งโลกธรรมชาติของชาวนา

ที่ผ่านมาเรากล่าวถึงโลกทัศน์ทางนิเวศธรรมชาติของชาวนาแถบลุ่มแม่น้ำโขง ที่เชื่อในเรื่องของการหมุนเวียน-ตายเกิด ระบบธรรมชาติของชาวนา มี 2 ระบบ คือ โลกแห่งวัตถุและโลกแห่งนามธรรม สามารถมองผ่านจากวิถีแห่งวัฒนธรรม ที่แม้ว่าจะมีวิถีแห่งการพัฒนาในระบบทุนนิยม และวิชาการแห่งโลกวิทยาศาสตร์แทรกเข้ามาสูง อันเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจการเมือง แต่โลกทัศน์และระบบความเชื่อดังกล่าวยังคงอยู่ และยังมีผลต่อการรังสรรค์สังคมชาวนาอยู่ เนื่องจากถูกยึดด้วยฮีต คอง “ฮีต 12 – คอง 14” หรือฮีตพุทธ ฮีตผี

(2.1) เจ้าฟ้าขาว: ผิบรรพชนและอุดมการณ์ร่วมของชาวไทตาด

ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไปแล้วว่า ไทตาด ถือว่าเป็นชนเผ่าที่ใช้ภาษาตระกูลไท-กะได กลุ่มหนึ่ง ที่อพยพลงมาตามสายลำน้ำสาละวิน เข้าสู่แม่น้ำโขงทางหลวงพระบาง และอพยพเคลื่อนลงมาสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ในจังหวัดนครพนม ห่างตัวเมืองออกไปทางทิศตะวันตก (ถนนสายนครพนม – สกลนคร) ประมาณ 20 กิโลเมตร ในชุมชนบ้านผึ้ง ที่ยังให้ความสำคัญกับการนับถือผีระดับผู้นำชุมชนและ สะท้อนภาพแห่งการนับถือผีของกลุ่มชนต่างๆในแถบลุ่มน้ำโขง ได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาพบว่าในกลุ่มชนไทตาดหรือชาติพันธุ์ไทตาด เช่น หมู่บ้านผึ้ง บ้านหนองบัว และบ้านนาคำกลาง ทั้ง 3 หมู่บ้านแม้จะแยกความเป็นชุมชนที่ดำรงอยู่ได้โดยมิพึ่งพิงหมู่บ้านอื่นในระหว่างหมู่บ้านไทตาดด้วยกัน กระนั้นทั้งสามหมู่บ้านกลับเป็นคนในชุมชนเดียวกัน คือชุมชนไทตาด โดยมีผิบรรพบุรุษ ชื่อ “ตาผ้าขาว” หรือ “เจ้าผ้าขาว” เป็นสิ่งที่ยึดโยงความเป็นคนชุมชนไทตาดเอาไว้ด้วยกัน เพราะคำว่าชุมชนมิได้หมายถึงการมี คน และบ้านเรือนมาเรียงรายกัน แล้วใช้ ต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยว ร่วมกัน นั่นคืออุดมการณ์ทางจิตวิญญาณหรือนามธรรม และพิธีกรรม เช่นเดียวกับรัฐประชาชาติไทย ที่มีการบูชาพระสยามเทวาธิราช เปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกต โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก ในการที่ยึดโยงความเป็นชาติ

ชาวตาดเชื่อว่าเจ้าฟ้าขาวผู้เป็นผิบรรพบุรุษ ที่สิงสถิตอยู่ ณ ป่า ทำยมหมู่บ้าน จะดูแล รักษา ให้ความปลอดภัยกับคนในชุมชน กับลูกหลาน ทั้งในชุมชน หรือ เดินทางไปทำงานต่างจังหวัด โดยการไปบอก ไปบน เจ้าปู่ เช่นเดียวกับหลายๆหมู่บ้าน ที่เจ้าปู่ จะดูแลรักษา ลูกหลาน และจะมีการ

เลี้ยงใหญ่ 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง โดยมีการรวบรวมปัจจัย ในแต่ละหมู่บ้านที่เป็นลูกหลานชาวคาด ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านฝั่ง ที่เป็นชุมชนชาวคาดขนาดใหญ่ หรือบ้านนาคำกลางและบ้านหนองบัว อันเป็นหมู่บ้านชาวคาด ที่ห่างออกไปประมาณ 10 กิโลเมตร ก็ต้องส่งปัจจัยส่งเสบียง เพื่อมาเลี้ยงผิบรรพชนหรือเจ้าฟ้าขาว อันเป็นผีของชนชาติ “แต่ก็พากันเก็บเงินไปเลี้ยงทุกบ้านทั้งหนองบัว นาคำกลาง เลี้ยงเจ้าฟ้าขาวบ้านฝั่งแล้วค่อยมาเลี้ยงปู่ตาบ้าน” (ยายบัวคำ วงษา,สัมภาษณ์)

ลักษณะเช่นนี้ ปรากฏอยู่ในหลายๆชุมชนของชาวนาที่ยังเคร่งครัดในแบบแผนฮีตคองของระบบชุมชนชาวนา แม้ว่าในปัจจุบันการผสมผสานทางวัฒนธรรมและการแพร่ขยายของวัฒนธรรมต่างถิ่น ทั้งจากรัฐหรือจากการสื่อสาร แต่สิ่งที่ยังยึดเหนี่ยวและเป็นเอกลักษณ์ได้ดีของระบบชุมชน คือ มิติแห่งจิตวิญญาณชุมชน คือ “ผิบรรพบุรุษ” ที่อาจเรียกเป็นเจ้าฟ้าขาว สำหรับชาวคาด บ้านฝั่ง โองมู่ ชาวแสก ต.อาจสามารถ เจ้าพ่อคำแดง ชาวญ้อ อ.บ้านแพง จ.นครพนม เป็นต้น

(2.2) แสกต้นสาก : บทสะท้อนการเลี้ยงผีที่สืบทอดมาของชาวลุ่มน้ำโขง

ชาวแสกถือว่าเป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในเขตแอ่งสกลนคร ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มชน ที่มีจำนวนไม่มากนักหากดูตามจำนวนหมู่บ้านที่พบในเขตนครพนม เช่น ที่บ้านอาจสามารถ อ.เมือง จ.นครพนม บ้านบะหว้า บ้านคอนสมอ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม เป็นต้น ถือว่ามีจำนวนหมู่บ้านไม่ต่างจากกลุ่มชน ไทคาดมากนัก น่าจะถือว่าเป็นกลุ่มชนที่น้อย เมื่อเปรียบกับชาวญ้อ ชาวผู้ไท หรือชาวโซ่ ที่มีเป็นอำเภอๆ

แต่ชาวแสก มีลักษณะเด่นที่พยายามรักษาอัตลักษณ์ของตัวเอง ทั้งภาษา เสื้อผ้าการแต่งกาย แต่ประเพณีที่ยังเหลือมาอยู่ปัจจุบัน ที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างดี คือ แสกต้นสาก ซึ่งเมื่อมองเผินๆอาจดูประหนึ่งที่เราไปดู หนุ่มสาว เดินรำ ข้ามไม้ไผ่ คล้ายคลึงกับทำรำประกอบเพลงลาวกระเทยไม้ เป็นอันสนุกสนาน แต่แท้จริงแล้วประเพณี การเดินดังกล่าว เป็นประเพณีที่ศักดิ์สิทธิ์ ในด้านจิตใจของชุมชน

ชาวแสกที่บ้านอาจสามารถ นครพนม ริมฝั่งแม่น้ำโขง มีวัฒนธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง เช่นเดียวกับกลุ่มชนชาวลุ่มน้ำโขงอื่นๆ คือนับถือผี ผิบรรพบุรุษที่ชาวแสกนับถือ “โองมู่” เช่นเดียวกับชาวคาดที่นับถือบรรพบุรุษที่เรียกว่า “เจ้าฟ้าขาว” ชาวแสกเชื่อว่าโองมู่ เป็นวิญญาณบรรพบุรุษที่คอยปกป้องคุ้มครองความสุขสงบของลูกหลานในชุมชน และโองมู่สามารถติดต่อกับมนุษย์ได้ผ่านกวนจ๋า โองมู่จะสิงสถิตอยู่ศาลเจ้าเดนหว้าโองมู่ ที่ชุมชนอาจสามารถ

การเดินสากของชาวแสกที่ยังเดินสืบมาจนถึงทุกวันนี้ เป็นไปเพื่อบวงสรวง โองมู่ ในวันที่เรียกว่าวันตรุษแสก หรือ พิธีกินเตดเคน “กินเตด” เป็นประเพณีที่เป็นการแสดงความกตัญญูตทเวทีต่อ “โองมู่” ที่ชาวไทแสกเคารพนับถือ เป็นบรรพบุรุษของชาวไทแสก และเป็นผู้มีพระคุณต่อลูกหลานๆ เช่นเดียวกับเจ้าฟ้าขาวของชาวไทคาด

(2.3) เจียะสะลา: พิธีเลี้ยงผีของชาวโซ่

ชาวโซ่ ถือว่า เป็นกลุ่มคนพวกรา เป็นพี่ใหญ่ของผู้คนในดินแดนสองฝั่งโขง อาศัยอยู่ทั้ง สองฝั่งโขง สำหรับฝั่งไทยพบตั้งแต่ เขตหนองคาย นครพนม สกลนคร และมุกดาหาร มีอำเภอคง หลวง จังหวัดมุกดาหาร และ กล่าวกันเองว่า อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร เป็นเมืองหลวง เพราะในชุมชน ของชาวโซ่มีไม่กี่ชุมชน ที่สามารถยกตัวเองเป็นเทศบาล เป็นอำเภอได้ เช่น มุกดาหาร ก็ อ.คงหลวง หนองคาย ก็ โซ่พิสัย นครพนม นั้นไม่ชัดเจน จะกล่าวว่าศรีสงคราม หรือโพนสวรรค์ ก็เป็นผู้มีส่วน มาก แต่ในระดับ ตำบล อาจมีจำนวนมาก เช่น ต.กกตูม อ.คงหลวง จ.มุกดาหาร ต.พะทาย อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม เป็นต้น แต่ที่เด่นที่สุด คือ อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร ที่มีชาวโซ่อยู่ในเขตเทศบาลมากที่สุด รวมไปถึงหมู่บ้านรอบนอกด้วย มีการจัดทำศูนย์วัฒนธรรมไทโซ่ ที่โรงเรียนมัธยมกุสุมาลย์

พี่น้องชาวโซ่ หรือชนชาติในกลุ่มมอญ-เขมร ซึ่งถือเป็นพี่ใหญ่ มีความเชื่อในเรื่องมีโลกทัศน์ต่อระบบธรรมชาติ ที่คล้ายคลึงกับพี่น้องชาติพันธุ์อื่นๆ ในลุ่มแม่น้ำโขง เช่น พวกกลุ่มชนชาติไท คือเชื่อว่าหลังความตาย หลังการสิ้นไปของร่างกาย การที่สสารในร่างกายสามารถสืบต่อทำงานร่วมกันได้ มีแต่จะแตกและแยกย้ายกันคืนสู่ผืนดิน ผืนน้ำ และอากาศ นอกจากนี้มีคติที่ซ่อนหรือสิ่งที่เหลือคือเรื่องของจิตและวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับ ชาวโซ่เชื่อเช่นเดียวกับชาวญ้อ ชาวผู้ไท คือ เชื่อผี หรือ ความเชื่อในเรื่องวิญญาณ และชาวโซ่จะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีเพื่อแสดงความกตัญญู ที่เรียกกันว่าพิธีเจียะสะลา

พิธีเจียะสะลา เป็นการทำบุญใหญ่ ในการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ โดยการนำของผู้นำเป็นลักษณะเหมือนงานบุญใหญ่ ซึ่งในพิธีดังกล่าว จะมีการเลี้ยงเหล้าไห มีการดูดเหล้า และมีการร้องรำทำเพลง ในพิธีจะมีการฆ่าหมู หรือสัตว์เลี้ยง โดยใช้เลือดสัตว์สด ๆ ใส่ภาชนะเลี้ยงผีบรรพบุรุษตามที่กำหนดไว้ การทำพิธีเริ่มจากการทรง แล้วร้องรำพร้อมกับทั้งบั้ง (กระทุ้งกระบอกไม้ไผ่)

(2.4) ฟ่อนผีหมอ : ประเพณีในคติฮีตคองผีของชาวลุ่มน้ำโขง

ความจริงหากข้าพเจ้ามิได้ลงไปศึกษา ลงไปสำรวจหมู่บ้านไทยตลอดแนวลุ่มแม่น้ำโขง ข้าพเจ้าคิดว่า สิ่งที่ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปนี้นั้น ข้าพเจ้าอาจคิดว่า คงมีอาจมีหรือสูญหายไปแล้วในสังคมปี 2005 สังคมแห่งทุนนิยม โดยเฉพาะสังคมที่เรากล่าวไปว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก้าวหน้าและเจริญแบบสุดๆ แต่เมื่อเราเดินทางลงไปยังหมู่บ้านชาวนาในหน้าเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม เราจะพบว่าแท้ที่จริงในระดับหมู่บ้าน ในระดับของชาวนา ยังมีการฟ้อน การเลี้ยงผี อยู่เกือบทั่วไป จนกระทั่งตกใจว่า เอ้าแล้วสิ่งที่เราบอกว่ายุคนี้คือยุคโลกาภิวัตน์ ยุคแห่งความศิวิไลซ์ ไม่มีวิถีวัฒนธรรมเรื่องผีเสียแล้ว แต่แท้ที่จริงความศิวิไลซ์ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ใครเป็นผู้กล่าวกัน ชาวนา หรือนักวิชาการแห่งโลกสมัยใหม่ ?

แม้ว่าขณะนี้เรากำลังกล่าวถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์หรืออาจย้อนไปถึงก่อนประวัติศาสตร์ ว่าในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง เคยมีรากเหง้าแห่งการนับถือผี และนับถือผี มาก่อน เหมือนกับว่าเรากำลังล้าเลิกถึง ภายหลังที่มีการเจริญเติบโตทางวิทยาศาสตร์และก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ไปอย่างมีหยุดยั้ง ไปถึงโลกดวงจันทร์ เหมือนกับพลังทางจิตวิญญาณ หรือมิติ ด้านจิตวิญญาณจะหายไปจากสังคมตะวันออก สังคมลุ่มแม่น้ำโขง แห่งความหลากหลายทางชีวภาพและหลากหลายทางวัฒนธรรมแห่งนี้

แต่แท้จริงแล้วประเพณีแห่งการนับถือผี ที่สะท้อนออกมาให้เห็นจากการเลี้ยงผี หรือ การฟ้อนผีหมอ กลับมีเคຍหายไ้จากสังคมแห่งนี้ และอาจมากขึ้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เคยจัดจางไปเลย ทั้งบ้านผู้ไท บ้านญ้อ บ้านชาวโซ่ ทั้งในเขตนครพนม สกลนคร หรือ มุกดาหาร เช่นที่บ้านเนินสะอาดที่อยู่ติดกับสถาบันราชภัฏนครพนม (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยนครพนม) ห่างจาก อำเภอเมืองไปไม่ถึง 10 กิโลเมตร บ้านหนองบัว อ.เมือง นครพนม บ้านนาโคก อ.เรณูนคร จ.นครพนม ห่าง อ.เรณูนครไม่ถึง 5 บ้านนาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เป็นต้น ที่ผู้เขียนเดินทางลัดเลาะไปตามเทือกภูพาน และตลอดแนวลุ่มน้ำโขง รวมไปถึงบ้านไทตาดด้วย หมู่บ้านเหล่านี้ คือ หมู่บ้านที่ข้าพเจ้าเดินทางผ่านไปเห็นจริงๆ พบประสบด้วยตนเอง และหลายๆหมู่บ้านชาวบ้านบอกว่ายังมีการเลี้ยงผีหมออยู่

ปรากฏการณ์เช่นนี้ล้วนมีนัยยะหลายๆประการว่า แม้ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์จะเจริญก้าวหน้าไปมาก จนกลายเป็นกระแสหลักในทางสังคม ประเพณีหรือความเชื่อใดๆที่ตรงข้ามหรือมีอาจพิสูจน์ได้ วิทยาศาสตร์กล่าวนั้นเป็นเรื่องของความมั่งงาย และในขณะนี้ดูเหมือนว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เรามองผ่านวัตถุจะสามารถสอดแทรกเข้าไปยังทุกชุมชน จะเอาชนะวิถีและวัฒนธรรมชุมชนได้ แต่แท้จริงแล้วสิ่งที่เป็นแก่นแกนของชุมชน ในเรื่องนามธรรมหรือเรื่องจิตวิญญาณ วิทยาศาสตร์กลับไม่สามารถให้คำตอบได้ และไม่สามารถแทรกลงถึงจิตใจชุมชน ถึงที่สุดแล้ววิทยาศาสตร์ กับหุมควิชาการแบบโลกตะวันตก ให้คำตอบมิได้ว่าแท้จริงแล้วชีวิตมนุษย์ “จิตวิญญาณมนุษย์” ต้องการสิ่งใดเป็นที่พึ่ง “ความอ่อนโยนและความดีงาม” หรือ “โลกแห่งความร่ำรวยและวัตถุ” ถามมนุษย์เองก็มีทราบว่ตนต้องการสิ่งใด? แต่จากปรากฏการณ์แห่งการเลี้ยงผี การเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณ ของชาวนาแถบลุ่มน้ำโขง น่าจะสะท้อนให้เห็นว่ารากของชุมชนชาวนา จุดมุ่งหมายอันแท้จริงของสังคมชาวนา คือ “การหวังความอ่อนโยนและความดีงาม” ที่ยังคงเหนียวแน่น และสามารถเป็นคำตอบเบื่องปลายให้กับมนุษย์ได้ ระบบการฟ้อนผีหมอ คือ สิ่งที่สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ ทัศนต่อชีวิตและโลกธรรมชาติหรือระบบนิเวศ อย่างแท้จริงของชาวนา ว่าในระบบนิเวศหรือในธรรมชาตินอกจากจะมีวัตถุวิเวศ อันหมายถึงสสาร (รวมถึงพลังงานที่เปลี่ยนรูปจากสสาร) ยังมีจิตวิญญาณนิเวศ อันเป็นเรื่องนามธรรม หรือ พลังงาน ซ่อนอยู่ และเกี่ยวโยงกันตลอดเวลา เป็นภูมิสังคมแห่งนิเวศ

ประเพณีการฟ้อนผีหมอมักจะเริ่มช่วงเดือนสาม เมื่อดอกกรังออกก็เป็นประเพณีที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวนา ที่นิยมนับถือผี งานฟ้อนผีหมอแต่เดิมเป็นประเพณีที่มีความเข้มแข็งของชาวลุ่มน้ำโขง ซึ่งจะมีการจัดผามหรือตูบ ไว้สำหรับเป็นสถานที่ในการเข้าทรง โดยก่อนถึงงานวันเลี้ยงผี ผู้นำในการเลี้ยงผีจะต้องมีการไปบอกกล่าวกับกวนจ้าวหรือจะจ้าว ประจำหมู่บ้านเสียก่อน

การบอกกวนจ้าวหมายถึงการบอกผีรักษาหมู่บ้าน หรือผีบรรพชนผู้ใหญ่ ซึ่งอาจเทียบได้กับผู้นำหมู่บ้านหรือเจ้าเมืองที่มีอำนาจในการคุ้มครองดูแล ขอบเขตอาณาบริเวณบ้านหรือชุมชน โดยการฟ้อนผีและเลี้ยงผีคุณนี้ มักเป็นผีที่มีได้มีหน้าที่ในการรักษาดูแลหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ

โดยการฟ้อนผีหมอ มักจะประกอบไปด้วย สมาชิกผู้นับถือผี เครื่องดนตรีประกอบ นั่นคือแคน กลอง อันเป็นเครื่องดนตรีเก่าแก่ดั้งเดิม ทำการฟ้อนภายในบริเวณปะรำพิธีที่เรียกกันว่าผามหรือตูบ มักมุงและล้อมด้วยหญ้าแฝก มีบริเวณที่จัดเตรียมไว้วางขัน ดอกไม้ เทียน และมีบริเวณสำหรับฟ้อน ตลอด 2 วัน

(2.5) บั้งไฟพญานาค: วิถีวัฒนธรรมและมรดกยีนทางวิชาการที่แตกต่าง

ในดินแดนลุ่มน้ำโขง นอกเหนือจากว่าระบบสังคมชาวนา จะมีโลกทัศน์ต่อธรรมชาติ ในด้านแห่งความนอบน้อม อ่อนโยนต่อธรรมชาติ ทั้งต่อ ปู่ตา ผีอาฮัก ผีตาแฮก หรือแม่ธรณี สิ่งเหล่านี้จะมีอยู่จริงหรือไม่ในทางวิทยาศาสตร์แบบเก่า (เชิงวัตถุ) แต่สิ่งเหล่านี้ก็ได้ผ่านการพิสูจน์มาอย่างยาวนานของคนในท้องถิ่น หรือวิทยาศาสตร์ชุมชน-วิทยาศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ข้าพเจ้าคิดว่าตราบดีที่ผู้คนและสรรพสัตว์ในโลกยังล้มหายตายจากไป โดยมีสามภุมมีไผ่ผู้ใดมีความมั่นคงในร่างกาย ทศนะในเรื่องที่มีต่อโลกทางนามธรรมดังกล่าวยังคงมีอยู่ นอกเหนือจากนี้แล้วผู้คนในหมู่บ้านสองฝั่งโขง โดยเฉพาะในแถบริมฝั่งแม่น้ำโขงอย่างหนองคาย-นครพนม ยังมีความเชื่อต่อสิ่งเรียกกันว่าพญานาค อันมักเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวในการเกิดบ้านเมืองและเรื่องราวในพุทธศาสนาในแถบหัวเมืองริมฝั่งโขง เช่น การเกิดเมืองเวียงจันทน์ศรีสัตนาคนานนท์ การที่พญานาคเป็นผู้รักษาทิศพระธาตุพนม เป็นต้น

สิ่งที่ตอกย้ำให้วิถีวัฒนธรรมของผู้คนเหล่านั้น สืบทอดทศนะดังกล่าวต่อมาโดยมิได้เลือนหายหรือจืดจางไปคือ การเกิดปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านเรียกว่าบั้งไฟพญานาค ที่ผู้คนตลอดแนวสองฝั่งโขง เชื่อว่าเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่สิ่งมีชีวิตพวกหนึ่งที่ชื่อพญานาค ทำขึ้นในวันออกพรรษา ขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า

ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค แม้มีอาจพิสูจน์ด้วยความเชื่อทศนะและกระบวนการวิทยาศาสตร์แบบนิวตันฟิสิกส์แบบเดิม แต่อย่างน้อยย่อมเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา คือ เกิดเฉพาะในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 วันออกพรรษา ที่สำคัญชาวนาแถบลุ่มน้ำโขงเชื่อว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าของพญานาค ซึ่งมีทราบบว่าชาวบ้านและคนทั่วไปจะเชื่อว่ามีจริงหรือไม่ แต่หากคำว่าพญานาคมิได้อยู่ใน

มโนสำนึกของคนไทยหรือวิถีวัฒนธรรมคนไทย ผู้คนทั้งสังคมคงจะมีสนใจหรือหลงใหลกันไปดู เป็นแน่แท้ หรือ ตามโบสถ์วิหารต่างๆของพระพุทธศาสนาจะมีมีร้างพลานาค มาแต่โบราณของ การสร้างชุมชนชาวนาไทย

สิ่งเหล่านี้แม้นักวิทยาศาสตร์กระแสหลักพยายามจะปฏิเสธว่ามีใช่เรื่องจริง มีใช่เรื่องที่เกี่ยวข้อง กับนาค แต่การออกมาต่อต้าน ของผู้คนชาวหนองคายต่อสถานีโทรทัศน์แห่งหนึ่งย่อมสะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าโลกปัจจุบันจะมีเหตุอื่นหรือแนวทางแห่งวัตถุนิยม จนล้มระบบคุณค่าและการเคารพ และอ่อนโยน แต่สิ่งที่เป็นสิ่งดั้งเดิมของผู้คนตลอดแนวสองฝั่งโขง กลับมีสิ่งหรือจุดเน้นที่แตกต่าง ไปกว่านั้น นั่นคือ การมีจุดหมายแห่งชีวิตเพื่อความดีงาม ความอ่อนน้อม ความอ่อนโยนต่อธรรมชาติ เหตุอื่นเหล่านี้ คือ เหตุอื่นอันเป็นจริงบนฐานของวัฒนธรรมชุมชนชาวนา ในขณะที่โลก วิทยาศาสตร์กระแสหลักพยายามจะพิชิตธรรมชาติ ความดีงามอยู่ที่เงินทองและวัตถุ แต่รากเหง้า ของวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนชาวนาแห่งลุ่มน้ำโขง คือ ความดี แต่บังเอิญว่าวิชาการในปัจจุบัน กลับ มีเหตุอื่นหรือยอมรับแต่กระแสวัฒนธรรมดังกล่าวเสียอย่างเดียว เหตุอื่นที่มีทำให้อ่อนโยนต่อธรรมชาติ ยอมรับถึงระบบคุณค่า และสิ่งอื่นใดที่สามารถพิสูจน์ด้วยตาเนื้อมิเห็น เรากลับปฏิเสธไป อย่างน่าเสียดาย

ความเชื่อเรื่องพญานาคน่าจะเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่ง ที่ระบุว่าดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำ โขงแอ่งสกลนคร-นครพนม มีความเชื่อในเรื่องของนาคหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ อันเป็นรากฐาน หรือระบบความเชื่อสำคัญประการหนึ่งของผู้คนในแถบลุ่มแม่น้ำโขง และสืบสานมาจนถึงทุกวันนี้ และมีผลอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตและระบบวัฒนธรรมของผู้คนตลอดสองฝั่งโขง และการเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์กับระบบธรรมชาติหรือระบบนิเวศ

หลักฐานที่สำคัญที่มีการกล่าวถึงพวพญานาค คือตำนานอุรังคนิทาน ที่กล่าวถึงการเกิด ของแม่น้ำสำคัญๆตามลำแม่น้ำโขงว่าเป็นพวกระทำของพวพญานาค ซึ่งแต่เดิมมีที่อยู่อาศัยใน หนองแส เขตยูนนาน ทางใต้ของประเทศจีน นาคเหล่านั้นได้เกิดทะเลาะกันจนเป็นสาเหตุให้ต้องมีการทิ้งถิ่นฐานเดิม ล่องลงมาตามลำแม่น้ำโขง ชุดควักดินทำให้เกิดแม่น้ำสายต่างๆขึ้น เช่น แม่น้ำ โขง แม่น้ำอู แม่น้ำพิง แม่น้ำจิม แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล โดยพญานาคที่ปรากฏในตำนานอุรังคนิทาน ที่อาศัยอยู่บนเทือกเขาภูพาน ที่แบ่งแยกระหว่างแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช คือ สุวรรณนาค และ พุทโธปาปนาค

นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องราวมานุษยวิทยาโบราณคดีแถบลุ่มน้ำโขง อย่างท่านอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้แปลความหมายและวิเคราะห์เรื่องของนาค จากนิยายปรัมปราคติอันเกี่ยวกับนาค ตามหลักมานุษยวิทยา ว่าหนึ่งนอกจากจะหมายถึงกลุ่มชน เรื่องของกลุ่มชนดั้งเดิมที่เคยอาศัยอยู่ใน เขตหนองแสตอนต้น ต่อมาได้มีการเคลื่อนย้ายลงมาตามแม่น้ำโขง เรื่องของนาคยังถือเป็นลัทธิ ความเชื่อหนึ่งในทางศาสนา อันเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขง

ตั้งแต่หนองแสงมา เป็นลัทธิบูชาที่เกี่ยวกับนาค (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2546: 12-13) และยังสืบทอดมาจนกระทั่งทุกวันนี้

แต่ความจริงแล้วในระบบความเชื่อปัจจุบันชาวนาแถบลุ่มแม่น้ำโขง อาจมิได้เชื่อหรือมีความเชื่อว่านาค คือ กลุ่มชนดั้งเดิมที่อพยพมาจากหนองแสง แม้ในทางวิชาการผู้คนส่วนหนึ่งจะอพยพมาจากทางเหนือหรือตอนใต้ของจีนก็จริง แต่สิ่งที่เป็นการเชื่อในพื้นที่ของคนแถบนั้น เชื่อว่าพญานาค เป็นสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง มีอิทธิฤทธิ์ และชาวบ้านแถบริมฝั่งโขงเชื่อว่าเมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 พญานาคจะปรึกษากันจะปล่อยลูกไฟ แพนดอกไม้ เพื่อบูชาพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความเชื่อของพญานาคในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง อาจมิได้เป็นความเชื่อใดๆ อย่างเดียว แต่มักที่จะเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นไปได้ว่าเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ได้ผนวกเอาความเชื่อดั้งเดิม นาคจึงเป็นผู้พิทักษ์พุทธศาสนา เช่น องค์พระธาตุพนม หรือ บริเวณเขตเมืองเก่าต่างๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น เวียงจันทน์ศรีสัตตนาค ที่พญานาคได้ช่วยสร้าง ในยุคทำบุญจันอ้วยล้วย หลังยุคที่ศรีโคตบุรมีสุนัขกลางอยู่มรุกขนคร เรื่องของพญานาค และความเชื่อต่อพญานาคมักจะวนเวียนอยู่ที่แห่งนั้นเสมอ ข้าพเจ้าคิดว่าแท้จริงการที่ชาวบ้านเชื่อและยอมรับเรื่องของนาคหรือพญานาค เพราะพญานาค มีส่วนช่วยสนับสนุนอุ้มชูพระพุทธศาสนา อันเป็นสิ่งที่ชาวนาแถบนั้นให้ความยอมรับนับถือสูงสุด กว่าสิ่งใด หากพญานาค คือ พญาใหญ่ ที่มีอิทธิฤทธิ์ เทียวสำแดงเดช มิได้สร้างความดีหรือเกี่ยวข้องกับความดี ชาวนาหรือผู้คนที่งกหันหลังเมินมอง สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าแท้จริงชาวนามิได้ศรัทธาในความมีอิทธิฤทธิ์เป็นที่สุด แต่ศรัทธาและเชื่อมั่นในความดีของพระพุทธเจ้าต่างหากเป็นที่สุด

แม้นักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยา หรือนักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ จะพยายามอ้างหรือกล่าวสมอว่านาคหรือพญานาค เป็นเพียงความเชื่อ อันลุ่มเล้งๆ บางครั้งนักวิชาการที่เคร่งครัดกฎเกณฑ์บางท่าน อาจกล่าวหาว่าชาวบ้านเลื่อนลอย ไร้สาระ งามาย เรื่องของนาค ของผีต่างๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่ไม่มีจริง เป็นเพียงนิยายหลอกล่อเด็ก เช่น ปรากฏการณ์เรื่องบั้งไฟพญานาค ก็กล่าวว่า เป็นเรื่องของการยิงปืน ของทหารลาว เป็นต้น แต่ในสำหรับนักวิชาการที่มีความเป็นกลางกล่าวว่านั่นเป็นวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนที่เราควรยอมรับ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นความดีงามของโลกเจริญ จันใด วิถีแห่งวัฒนธรรมทางจิตวิญญาณ ก็เป็นความดีงามแห่งภูมิสังคมวัฒนธรรม ของคนพื้นถิ่นฉันนั้น

ถามว่าทำไมพญานาคจึงเป็นเรื่องราวของความเชื่อ จึงเป็นเพียงความเชื่อ ทั้งๆ ที่ชาวบ้านเห็นว่า เป็นเรื่องจริง หรือเป็นเพราะเรื่องราวที่วิทยาศาสตร์กระแสเดิม แบบกลไก พิสูจน์ไม่ได้และพยายามไม่พิสูจน์ ก็เลยโยนความผิดว่าสิ่งเหล่านี้ที่มีอิทธิพลในทางจริยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขงว่าเป็นเรื่องทิ้งมายุไป ไร้สาระ ไม่หยิบขึ้นมาเป็นการสร้างสรรค์สังคมในทางดีงาม เพราะหากเรา

บอกว่านรกมี สวรรค์มี นิพพานมี สิ่งเหล่านี้จะทำให้สังคมเจริญขึ้นหรือเลวร้ายลง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นจุดยึดหลักในสังคมเรา มักจะอ้างหรือยึดกรอบวิชาการและความเชื่อจากวิชาการต่างถิ่นมากเกินไป แม้กระทั่งเรื่องที่เราดี และสั่งสมมานานกว่า

ในทัศนะของคนพื้นถิ่น โดยเฉพาะผู้คนที่คนทั่วไปในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงให้การนับถือและยอมรับ อย่างกลุ่มพระครูคงกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้ซึ่งเดินทางวนเวียน รอนแรมไปตามป่าเขา เพื่อหาสถานที่วิเวกบำเพ็ญภาวนา บุกเบิกผืนแผ่นดินลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่ในระยที่เป็นป่าเขา ก่อนการเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนดังกล่าว ของระบบความเชื่อหรือความรู้โลกสมัยใหม่แบบวิทยาศาสตร์ คนกลุ่มนี้ไม่เคยปฏิเสธเรื่องของพญานาค และสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องในยุคสมัยแห่งการเดินธุดงค์กรรมฐานในถ้ำ ป่าเขา ของพระครูองค์แห่งลุ่มน้ำโขงเหล่านี้ มักเกี่ยวข้องกับเรื่องพญานาค เสมอ โดยเฉพาะพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้นำอีสาน

“ท่าน (พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต) เล่าว่าขณะท่านกำลังแสดงธรรม อบรมพระเถรตอนกลางคืนที่หมู่บ้านสามผง (อ.ศรีสงคราม จ. นครพนม) มีพญานาคที่อยู่แถบลำแม่น้ำสงครามได้เอบมาฟังเทศน์ ท่านแทบทุกคืน เฉพาะวันพระมาทุกคืน ถ้าไม่มาตอนท่านอบรม พระเถร ก็ต้องมาตอนดึกขณะท่านภาวนา ส่วนพวกเทวดาทั้งเบื้องบนเบื้องล่างมีมาต่าง ๆ ไม่เหมือนอยู่ที่อุดรฯ หนองคาย เฉพาะวันเข้าพรรษา วันกลางพรรษา และวันปวารณาออกพรรษาแล้ว ไม่ว่าท่านจะพักจำอยู่ที่ไหน แม้แต่ในตัวเมือง ก็ยังมีพวกเทวดาทั้งเบื้องบนและเบื้องล่างขึ้นไต่ขั้นหนึ่ง...”

(พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน, 2538:87)

“แถบจังหวัดอุดร และหนองคาย ตามโน้ป่า ชายเขา และบนเขาที่
ท่านพักอยู่ท่านเล่าว่าพวกเขา ทั้งเบื้องบนเบื้องล่างมาเยี่ยมฟัง
ธรรมท่านเป็นคราวๆ ครั้งเดือนบ้าง หนึ่งเดือนบ้าง ..ท่านเคยไปพัก
บำเพ็ญเพียรอยู่ชายเขาฝั่งตะวันตกเมืองหลวงพระบาง ท่านเล่าว่าที่
ได้ชายเขาภูนั้นก็มีเมืองพญานาคตั้งอยู่ใหญ่มาก หัวหน้าพญานาค
พาบริวารมาฟังธรรมท่านเสมอ และมากันมากในบางครั้ง...ท่านพัก
อยู่ชายเขาภูนั้นพญานาคมาเยี่ยมท่านแทบทุกคืนและมีบริวารติดตาม
มาไม่มากนัก นอกจากจะพามาพิเศษ ถ้าวันไหนพญานาคจะพา

บริวารมามาก ท่านก็ทราบก่อนล่วงหน้าทุกครั้ง ท่านว่าท่านพักอยู่ที่
นั้นเป็นประโยชน์แก่พวกนาคและพวกเทวดาโดยเฉพาะ ไม่ค่อย
เกี่ยวกับประชาชนเท่าใดนัก พวกนาคมาเยี่ยมท่านไม่มาตอนดึกนัก”

(พระอาจารย์มหาวีร ญาณสัมปันโน, 2538:81)

สิ่งเหล่านี้ ไม่ควรที่จะเชื่อ แต่ก็ไม่ควรจะไม่รับฟัง เพราะเป็นวิถีแห่งวัฒนธรรมชุมชน เป็นภูมิทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น อันมรยาทที่ดีของนักวิชาการควรที่จะรับฟัง แม้จะเห็นด้วยหรือไม่ แต่มันมีวิถีคิดอย่างนั้นจริงๆ ข้าพเจ้าเดินทางไปตามชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งโขงแถบจังหวัดหนองคาย เช่น บ้านพานพร้าว อ.ศรีเชียงใหม่ คุณไกล พันโส อายุ 34 ปี นักวัฒนธรรมท้องถิ่นที่นั่น เล่าให้ข้าพเจ้าด้วยความเชื่อและจริงใจอย่างลึกซึ้งว่าพญานาคนั้นมีจริง และอธิบายว่า “เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ พญานาคปรึกษากันว่า ควรลี้ภัยบั้งไฟขึ้นมาแทนดอกไม้บูชา ...พญานาคนั้นเพิ่นสักการะรอยพระพุทธบาท ห่มองค์ที่มีรอยพระพุทธบาทลี้ภัยลี้พญานาค” ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านชาวบ้านหินโงมเหนือ อ.เมือง จ.หนองคาย บอกว่า “บั้งไฟจะขึ้นเฉพาะ 15 ค่ำเดือน 11 ขึ้นมาตั้งแต่ยังเป็นข้าว ขึ้นมาโดยไม่มีไฟเส็ด โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นวัดเก่า อย่างวัดหลวง” ชาวบ้านบอน ต.หาดคำ อ.เมือง จ.หนองคาย ที่เห็นบั้งไฟพญานาคมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ อย่างคุณตาพอน สุริยเพ็ญ อายุ 74 ปี และพ่อวันชัย แก้วเนตร อายุ 53 ปี ระบุว่า เมื่อถึงวันที่ 15 เดือน 11 จะแต่งดอกไม้ บูชาเทียน บายศรี ไป สักการะบูชา ซึ่งเป็นการอ่อนน้อมต่อพระพุทธเจ้าและพญานาค

ชุมชนใกล้เคียงที่อุบลราชธานี ที่อยู่ใกล้เคียงโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ก็เชื่อในเรื่องพญานาค โดยเฉพาะบริเวณที่มีรอยพระพุทธบาท ว่าพญานาคจะรักษารอยพระพุทธบาท เช่น ที่บ้านภูพานทอง อ.ภูพาน จ.สกลนคร ที่มีรอยพระพุทธบาท 7 รอย ชาวบ้านและพระ เห็นว่า มีพญานาครักษา มีน้ำไหลผ่านตลอดทั้งปี

แม้พญานาค อาจมีสามารถพิสูจน์จะมีหรือไม่มี ด้วยเครื่องมือวิทยาศาสตร์เชิงวัตถุ แต่หากเราคิดและเชื่อว่าความเชื่อและวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นของบรรพชน และเป็นสิ่งที่ดำรงสิ่งเหล่านี้ก็อาจจะยึดเหนี่ยวจิตใจมิให้มนุษย์ประมาทหลงลืมลบล้างวัฒนธรรมชาติ เป็นวิถีแห่งนิเวศ-ภูมิวัฒนธรรมของชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง อีกสิ่งหนึ่งที่สมควรจะมองข้ามและเลยผ่านที่จะไม่พูดถึง

5.4 พุทธธรรมลุ่มน้ำโขงกับรากฐานทางนิเวศวัฒนธรรมตะวันออก

(1) พุทธศาสนาและการนับถือผีในหมู่บ้าน 2 ฝั่งโขง

นอกเหนือจากคนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงจะให้ความสำคัญกับมิติทางจิตวิญญาณที่เรียกกันว่า “การนับถือผี” สิ่งที่สำคัญและเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมสังคมอีกสิ่งหนึ่ง คือ พุทธศาสนา อันเป็นระบบแห่งจริยธรรมที่หล่อเลี้ยงสังคม เท่าที่พบหลักฐานดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง น่าจะถือว่าเป็น

ดินแดนที่มีการนับถือพุทธศาสนา มาแต่ยุคก่อนการเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้ของล้านช้างหรือรัตนโกสินทร์ ดังที่เราจะพบหลักฐานทางโบราณคดีอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนากระจายตั้งแต่ตอนบนของแอ่งสกลนคร คือ เขตอุดรธานี หนองคาย ถึงนครพนม โดยเฉพาะเขตที่เกี่ยวข้องกับตำนานอูรังคินิทาน ย่อมแสดงให้เห็นว่าดินแดนแห่งนี้ดั้งเดิม มีการสังฆศิลปวิทยาและอารยธรรม มาพอสมควรก่อนแล้ว อย่างน้อยอารยธรรมแบบนี้ที่เราเคยกล่าวถึงมานัก เหมือนอย่างอารยธรรมแบบเมโสโปเตเมียและเชื่อมต่อมาัยอารยธรรมกรีก น่าจะเชื่อมต่อมาจากอารยธรรมบ้านเชียง คำว่าเชื่อมต่อนั้นมิได้หมายถึงพัฒนาจากอารยธรรมบ้านเชียง เพียงแต่ว่าอาจรับอิทธิพลจากที่อื่นแต่ต่อยอดขึ้นไปจากอารยธรรมบ้านเชียงที่มีคนอยู่เดิม ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนาย่อมมาเผยแพร่ในถิ่นฐานที่มีผู้คนอาศัยอยู่ เพราะวิสัยแห่งพระโพธิญาณ คือ วิสัยของการเผยแพร่ธรรมให้กับมวลมนุษยชาติ เดินทางเพื่อเผยแพร่ธรรม มิใช่วิสัยของการอพยพผู้คนให้มาตระกำลำบาก (ดังสงครามแย่งชิงมวลงน) ในขณะเดียวกันการเข้ามาของพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ หาได้ปฏิเสธหรือมิได้ให้ความสำคัญกับวิถีหรือระบบความเชื่อดั้งเดิม คือ ความเชื่อเรื่องผี เพราะผี คือ มิติทางนามธรรม อันเป็นเรื่องหลังความตาย ที่พุทธกับศาสนาผีของชาวบ้านให้ความสำคัญเหมือนกัน ทศณะดังกล่าวน่าจะเกิดขึ้นจากกฎแห่งการพลัดพรากและล้มตายของสรรพสัตว์ ในระบบนิเวศ แต่จุดเน้นต่างกัน โดยพุทธเพื่อความดีงามขั้นสูง อิสระ ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน แต่การนับถือศาสนาผี เป็นความดีงาม ที่อาจต้องพึ่งพาอาศัยคุณบารมีของบรรพชน แต่ทั้งสองไปด้วยกันและสนับสนุน โดยเฉพาะคติความเชื่อเรื่องผี นั้นเองที่สนับสนุนหรือเป็นฐานความคิด เรื่อง การเกิด การตาย ความดี ความงาม ในปัจจุบัน หลายหมู่บ้านตลอดแนว 2 ฝั่งโขง ความเชื่อในพุทธศาสนา และการถือผี ยังดำรงอยู่คู่กัน ในหมู่บ้านระดับรากหญ้า ที่ในหมู่บ้านมีทั้งทำบุญเลี้ยงพระ แต่ในขณะเดียวกันเมื่อถึงเดือน 3 ก็เลี้ยงผีบรรพชนด้วย

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนลุ่มน้ำโขง บางทีอาจเข้ามาในสมัยพุทธกาลครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่ โดยอาจส่งพระอรียสาวมาเผยแพร่ หรือที่พระพุทธองค์เสด็จมาเอง ดังตำนานต่างๆที่กล่าวถึง และหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆที่พยายามโยงให้เกี่ยวเนื่อง แต่ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้ามายัง ดอนแดนอารยธรรมบ้านเชียงดังกล่าวนี้ในสมัยครั้งพุทธกาลหรือไม่ แต่อย่างน้อยๆ พุทธศาสนาก็รุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้ก่อนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานหรือการเข้ามามีอิทธิพลของขอมและล้านช้างในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 เพราะบรรดาหลักฐานซากอิฐโบราณไม่ว่าจะอยู่แถบเมืองพานพร้าว เวียงคุก หนองจันทน์ ธาตุพนม ธาตุเชิงชุม บรรดานักวิชาการก็อ้างว่าอยู่ในสมัยทวารวดีทั้งนั้น (พุทธศตวรรษที่ 14- 16)

พุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญอันหนึ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตจิตวิญญาณของผู้คนในแถบแห่งนี้มาช้านาน (รวมไปถึงสังคมประเทศไทยเขตอื่น) โดยเฉพาะพุทธสถานที่เป็นถาวรวัตถุที่ตอกย้ำโน้มน้าว จิตใจผู้คนให้ได้ยึดเหนี่ยว หล่อเลี้ยงหัวใจและเป็นหลักยึดในทางวัฒนธรรม อย่างองค์พระธาตุพนม พระธาตุเมืองเก่า พระธาตุบังพวน พระธาตุเชิงชุม ฯลฯ เป็นต้น ที่

เรียกกันว่าเป็นหลักฐานแห่งอารยธรรมศรีโคตบูร อันเชื่อมต่อกับยุคอารยธรรมบ้านเชียง ก่อนที่อารยธรรมแบบล้านช้าง และรัตนโกสินทร์จะเข้ามาเชื่อม สิ่งเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลส่งและรับซึ่งกันและกัน เช่นแม้ระยะหลังล้านช้างจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือแผ่นดินแห่งนี้ แต่องค์พระธาตุพนมล้วนมีอิทธิพลเป็นหัวใจแห่งธรรมราชาของเจ้ามหาชีวิตแห่งล้านช้าง อย่างพระเจ้าโพธิ์ศัลลราชแห่งหลวงพระบางและพระเจ้าไชยเชษฐาแห่งเวียงจันทน์ ที่ทรงค้นค้นลงมานมัสการองค์พระธาตุพนม แม้ผู้คนในขอบเขตของพระองค์บางส่วนอาจยังนับถือผีมากก็ตาม

สิ่งนี้แม้ดูเหมือนเป็นเรื่องธรรมดา ฟันๆ เห็นกันอยู่ทั่วไป แต่แท้จริงกลับมีความสำคัญมากในการยึดโยงความเป็นชุมชน ถักทอเป็นรากฐานแห่งวิถีของภูมิปัญญาและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงหรือชาวนาแห่งตะวันออก ให้ต่างจากสังคมตะวันตก โดยที่วิถีทางวิชาการสมัยปัจจุบันมักมองข้ามไม่ค่อยให้ความสำคัญ แต่กลับให้ความสำคัญในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวัตถุและสินค้ามากเกินไป โดยอ้างคำว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

(2) พระบรมธาตุสองฝั่งโขงกับวัฒนธรรมและทัศนะทางนิเวศวิทยาชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง

ในตำนานอุรังคนิทานได้กล่าวถึงแม่น้ำโขงไว้หลายเบื้องบาททั้งโดยตรงและโดยอ้อม แม้ว่าอุรังคนิทานอาจเป็นเรื่องที่เชื่อกันว่าขีดเขียนในภายหลัง แต่ก็กล่าวถึงลักษณะของสภาพสิ่งแวดล้อมและบ้านเมืองในยุคเดียวกับสมัยพุทธกาล ที่เราเชื่อว่าสิ่งที่กล่าวไว้ในยุคพุทธกาล นั้นมีอยู่จริงในพื้นที่ประเทศอินเดีย เพราะฉะนั้นหากเราจะเชื่อว่าในยุครุ่นราวคราวเดียวกับอินเดีย กอปรกับที่ในดินแดนแถบนี้ยังพอมียุคโบราณ อยู่บ้างแม้เราจะมิเชื่อไปทั้งหมดว่า จะมีบ้านเมืองหรือผู้คนจริงดังในตำนานที่กล่าวถึง แต่ก็อย่าเพิ่งด่วนเดาและหมิ่นแคลนบรรพชนแห่งลุ่มน้ำโขงที่อุตสาหกรรมจารึกเรื่องราวประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและประวัติศาสตร์ทางศาสนาและวัฒนธรรม เอาไว้

ในตำนานอุรังคนิทานกล่าวว่า ภายหลังที่พุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่ง ได้นำมาบรรจุที่บริเวณภูเก้าพร้าว อันเป็นคอนหรือภูกลางแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นพุทธประเพณี ที่พุทธเจ้าในภัทรกัปนี้ (พระกกุสันโธ พระโกนาคมโน พระกัสสป) ได้ทรงทำผ่านมารวมทั้งพระองค์ด้วย พุทธองค์เคยได้เสด็จมาเยือนแถบดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสองฟากฝั่ง พร้อมพระอานนท์ พระองค์ได้เสด็จถึงหนองคันแทเสื่อน้ำ (เมืองเวียงจันทน์) ที่อยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง และทำนายเกี่ยวกับการเกิดของเมืองแถบนั้น หลังจากนั้นเสด็จลงมายังเมืองศรีโคตบูร ซึ่งอยู่ในบริเวณของจังหวัดนครพนม ปัจจุบัน และได้อธิษฐานร่ายพระบาทให้กับพญาปลาตัวหนึ่งบนโขดหินริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่ปัจจุบันสามารถมองเห็นรอยพระพุทธรบาทในยามหน้าแล้ง บริเวณบ้านเวินพระบาท อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ที่คนปัจจุบันเรียก “พระพุทธรบาทเวินปลา” โดยพญาปลาตัวนั้นตำนานเล่าว่า ในอดีตพญาปลาตัวนี้เคยเกิดเป็นมนุษย์และบวชเป็นพระภิกษุในศาสนาของพระ

กัสสปพุทธเจ้า ได้มาถึงแม่น้ำ ภิกษุนั้นได้เดินไปไม่กรองน้ำฉัน มิได้แสดงอาบัติ เมื่อมรณภาพกรรมดังกล่าว ทำให้เกิดเป็นปลา ในบริเวณแม่น้ำโขง

หลังจากนั้นพุทธองค์ได้เสด็จไปยังบริเวณภูคำพร้าว พักแรมที่นั่น ภูคำพร้าวหมายถึงผืนดินที่เป็นที่ดอนที่ตั้งอยู่กลางแม่น้ำ ในที่นี้คือ แม่น้ำโขง ก่อนที่ประชาชนและไพร่พลต่างๆจะมาสร้างอุโมงค์บรรจุ พระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งต่อมาคือ องค์พระธาตุพนม ก่อนที่ผืนดินจะทับถมและทับแน่นจากดินตะกอน อันเป็นการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาของธรรมชาติ ทำให้บริเวณภูคำพร้าวกลายเป็นผืนดินที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนชนชาติลาว ชาวอ.ธาตุพนมในปัจจุบัน หลังจากที่พระองค์พักแรมที่บริเวณภูคำพร้าว อันเป็นที่ประดิษฐานแห่งองค์พระธาตุพนมแล้ว พระองค์เสด็จข้ามไปบิณฑบาตที่เมืองศรีโคตบูร พักอยู่ร่วมคืนครึ่ง คืนหนึ่ง ซึ่งปัจจุบัน ชาวบ้านฝั่งลาวได้สร้างพระธาตุชื่อว่า พระธาตุอิงฮัง (อิงรัง) อยู่บริเวณบ้านโพนสิม เมืองคันทบุรี แขวงสวันเขต ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปตลอดแนวขอบเขตทางนิเวศริมฝั่งแม่น้ำโขง แอ่งสกลนคร-นครพนม ซึ่งข้าพเจ้า หมายรวมถึงฝั่งตรงข้ามอย่างสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สิ่งที่ยังเห็นเด่นชัดที่สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองหรือทัศนะของชาวนาลุ่มน้ำโขง ทั้งต่อสังคมและโลกธรรมชาติ หรือระบบนิเวศ ทั้งปวงคือ การที่มีองค์พระบรมธาตุจำนวนมากอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา มากมาย และผูกพันกับวิถีชีวิตของคนพื้นถิ่นและชุมชนนั้นๆ จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นทางฝั่งรัฐไทยและรัฐลาว ข้าพเจ้าเห็นว่า นี่คือนิสัยที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์แห่งชีวิตและสังคมของผู้คนในอุษาคเนย์ลุ่มแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นชุมชนพระธาตุบังพวน ชุมชนพระธาตุหลวง ชุมชนพระธาตุเมืองเก่า ชุมชนพระธาตุพนม ชุมชนพระธาตุเรณู ชุมชนพระธาตุอิงฮัง ชุมชนพระธาตุเชิงชุม ชุมชนพระธาตุคุด ชุมชนพระธาตุท่าอุเทน ฯลฯ เป็นต้น ทุกปีจะมีงานบุญประเพณี อันเป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์ สะท้อนสิ่งภายในของคนในชุมชน รวมไปถึงทัศนะที่มีต่อสังคมและธรรมชาติ นั้นหมายความว่า มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนิเวศและสิ่งแวดล้อมโดยไม่ต้องสงสัย

ในขณะที่ระบบการค้าหรือวิถีคิดแบบสังคมทุนนิยม อาจมองสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อย่างอิฐ หินดิน ทราบ ว่าเป็นเพียงเศษทรัพยากร ด้วยสายตาที่หยาบและความรู้สึกอันไม่เข้าใจ ดูประหนึ่งอาจไร้ค่า หรือมีค่าในมิติแห่งการนำมาใช้ทางการค้าเสียเท่านั้น แต่เมื่อเราศึกษาถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง พวกเขาเองกลับ พยายามนำเอาสิ่งเหล่านี้ มาสร้างให้มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ และสะท้อนให้เห็นถึง โลกทัศน์ของความเชื่อแห่งโลกธรรมชาติ ว่าแท้ที่จริงแล้วชีวิตมนุษย์ที่เกิดมา บนโลกนี้หาได้มีความยิ่งใหญ่ และยิ่งใหญ่ ไม่ เป็นแต่เพียง ส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติ หลังจากนั้นย่อมตายไป สิ่งที่ยั่งยืน และเป็นที่พึ่งอันแท้จริง คือ คุณความดีงาม

ในขณะที่บ้านเมืองยุคในอดีต ผู้คนหาได้มีบ้านเรือนที่สวยงาม หรือมีอำนาจในการสร้างสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โตไม่ แต่ขณะเดียวกันพวกเขากลับพยายามสร้างสิ่งที่ใหญ่โต ทางวัตถุ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ ร่วมมือร่วมใจกันสร้างและรักษาสัญลักษณ์แห่งความดีงาม ในอดีต อย่างน้อยน่าจะตั้งแต่ประมาณยุคสมัยทวารวดี เป็นต้นมา โลกทัศน์ หรือคติในด้านนิเวศวิทยาหรือสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยาทางจิตวิญญาณ ในเชิงเขตนี้ นับเป็นสิ่งที่สำคัญ วัตถุเป็นตัวสะท้อน ค่านิยม แต่ในขณะเดียวกัน วัตถุหรือสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ จะมีคุณค่าหรือไม่มีคุณค่า อยู่ที่ความเชื่อและค่านิยม ของผู้คนเอง

(3) พระธาตุพนม : ชีวิตและจิตวิญญาณของผู้คนลุ่มน้ำโขง

สิ่งที่ควรจะต้องกล่าวถึงเป็นเบื้องต้น และถือเป็นแก่นทางชีวิตและจิตวิญญาณ โดยภาพรวมของผู้คนแถบสองฟากฝั่งโขง นั่นคือ องค์พระธาตุพนม เป็นเจดีย์ที่เก่าแก่และสำคัญที่สุด ที่ตั้งอยู่บนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ถึงแม้ว่าในดินแดนแถบนี้ ผู้คนจะมีระบบความเชื่อแตกต่างหลากหลายกันไป ตามกลุ่มชาติพันธุ์ และมีองค์พระธาตุตั้งอยู่ริมฝั่งโขงมาก แต่สิ่งที่สำคัญและยึดเหนี่ยวชะโลมหัวใจจิตหัวใจของผู้คนแถบนี้คือ พระพุทธศาสนา ที่ไอน์สไตน์ กล่าวไว้ในหนังสือ Ideas & Opinions ว่าเป็นศาสนาศีลธรรม มิใช่ศาสนาที่มาจากความกลัว เพราะศาสนายุคแรกๆ พัฒนาจากความกลัว (ธนู แก้วโอกาส, 2547: 25) พุทธศาสนา จึงมิได้มีความหมายแห่งศาสนา (religion) ในทัศนะของตะวันตก สิ่งซึ่งเป็นสถานที่สำคัญ คือ องค์พระธาตุพนม และถือว่าเป็นองค์เจดีย์เก่าโบราณ ที่อย่างน้อยอยู่มาตั้งแต่ยุคทวารวดี อันถือว่าอยู่มาก่อนที่จะมีการสถาปนารัฐล้านช้างและรัฐรัตนโกสินทร์

ถึงแม้ว่าผู้คนในแถบท้องลุ่มน้ำโขงจะมีระบบความเชื่อ ผิด อันถือว่าเป็นความเชื่อเก่าดั้งเดิมของคนในแถบนี้ แต่ความเชื่อหรือการนับถือพุทธศาสนา ที่มีองค์พระธาตุพนม เป็นศูนย์รวมใจ ภายใต้การนำพาของเจ้ามหาชีวิตของชาวล้านช้าง ค่อนข้างจะมีความสำคัญและมีหลักมีเกณฑ์ของชีวิต แต่ทั้งสองระบบมิได้ขัดแย้ง แต่ชาวบ้านเองน่าจะให้ความสำคัญหรือยกระดับการนับถือพุทธศาสนาในระดับที่สูงกว่า เพราะนั่นอาจเป็นศาสนาแห่งศีลธรรม มิใช่ศาสนาแห่งความกลัว ดังที่ข้าพเจ้ากล่าวไปแล้วว่า แม้กระทั่ง ผู้ที่ทำพิธีเลี้ยงผี หรือ ทรงผีเอง เมื่อถึงเวลา จำศีลยังเดินทางไปจำศีล

แม้แต่ในวงพระพุทธรูปกรรมฐานของภาคอีสานภายใต้การนำของพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังให้ความสำคัญยิ่งกับองค์พระธาตุพนม ดังจะเห็นได้จากการออกเดินธุดงค์ในระยะแรกๆจากเมืองอุบลราชธานี ยังละแวกใกล้เคียงโขงมานมัสการพระธาตุพนม รวมไปถึงคณะลูกศิษย์ขององค์ท่านอาจารย์มั่น อย่างพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ยังได้ให้ความสำคัญกับ องค์พระธาตุพนม เวลาที่ท่านเดินทางผ่านจากสกลนคร ไปยังอุบลราชธานี ที่ต้องลงเรือแควริมโขง มักจะ

นมัสการพระธาตุพนม และยังกล่าวว่า หากผ่านมาแถวนี้ เป็นการไม่ควรนักที่จะเลยผ่านพุทธเจดีย์องค์นี้

“ ใครผู้ใดเดินผ่านมาถึงแล้วไม่เวยนนมัสการองค์พระธาตุพนม
คนๆนั้นนับว่าบาปหนักมีกรรมปกปิด จนไม่สามารถจะมองเห็นปูชนียสถานสำคัญ”

(หลวงพ่อบุช ฐานิโย (พระราชสังวรญาณ, 2543:115)

ฉะนั้นเมื่อในยุคที่มีการเดินธุดงค์ผ่านมาทางลุ่มแม่น้ำโขงทางฝั่งนครพนม จึงอาจเป็นพุทธประเพณีของพระธุดงค์กรรมฐาน สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะต้องเวยนเข้ากราบนมัสการองค์พระธาตุพนม เช่น หลวงพ่อบุช ฐานิโย วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ.2480 ยุคที่ยังไม่มีถนนหนทาง ท่านได้เดินทางรอนแรมตามป่า ค่ำไหนปักกลด นอนนั่น ท่านเล่าว่าเดินจนเท้าพองแตก เพื่อไปนมัสการพระธาตุพนม (หลวงพ่อบุช ฐานิโย, 2543:53)

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปเยือนหมู่บ้านอีสาน ตั้งแต่เขตอีสานตอนเหนืออย่างอุดรธานี ถึงอุบลราชธานี เกือบทุกหลังคาเรือนจะมีภาพองค์พระธาตุ เมื่อกล่าวถึงองค์พระธาตุพนมแล้ว ในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวนาอีสาน ต้องมีสักครั้งหนึ่งในชีวิตที่จะต้องเดินทางไปไหว้องค์พระธาตุ มิใช่เพียงแต่พระธุดงค์กรรมฐานเท่านั้นดอก (แต่ที่จริงครั้งจะกล่าวอีกพระธุดงค์ก็มาจากชาวนา) ข้าพเจ้าจำได้ว่า เมื่อราวปี พ.ศ.2541 ที่ข้าพเจ้าเดินทางรอนแรมไปอยู่ที่บ้านด้าย ต.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร ที่ผู้คนในหมู่บ้านนั้นอพยพกันมาจาก อ.โพนทอง จ.ร้อยเอ็ด ในราวปี พ.ศ.2490 พ่อใหญ่สรวง นาไชย อดีตกำนันแสนทอง ในตอนนั้นท่านอายุ ประมาณ 69 ปี ท่านบอกข้าพเจ้าว่า คนอีสานเมื่อเกิดมาแล้ว หากไม่ไปไหว้พระธาตุพนม ถือว่าเป็นผู้ไม่มีบุญ พ่อใหญ่สม สุริโย อายุ 80 ปี ชาวบ้านด้าย บอกข้าพเจ้าว่า เมื่อคราวแต่เดิมเวลาชาวร้อยเอ็ด เดินทางไปไหว้พระธาตุพนม ต้องเดินเท้าเปล่ารอนแรมจากร้อยเอ็ด บ้างก็นั่งเกวียน ค่ำไหนนอนนั่น “ค่ำไหนนอนนั่น”

“ทางโพนทราย มุกดาหารเขา กะอย่างลัดๆ ไปค้ำอยู่แถวบ้านโพนดุม อ.นาแก ไปนอนอยู่วัด ไทบ้านเขาจะเอาข้าวมาห่อกิน เพราะว่าเขาไปเอาบุญ ไปไหว้พระธาตุพนม” พี่ชายชาวนา อายุ ราว 50 ปี สามีพีสิน ลูกลุงของข้าพเจ้า ชาวบ้านนาถ่อน ต.โพนทราย อ.เมือง จ.มุกดาหาร เล่าบรรยากาศของการเดินทางไปไหว้ของคนที่อีสานในยุคก่อนว่า สำหรับชาวนาแล้วมักเดินทางลัดป่า ลัดภูมา แม้จะไกลเพียงใด ก็ไม่เหนื่อย เพราะนั่น คือ ศูนย์รวมใจของคนชาวนา แม้ผู้คนในจังหวัดกาฬสินธุ์ ในเขต ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ ในอดีต เมื่อถึงงานนมัสการองค์พระธาตุพนม จะเดินขึ้นภูลัดใส่ อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร ออกไปยังอำเภอนาแก และเข้าอำเภอรอดูพนม ไปอย่างมีความสุข ห่อข้าว ห่อสัมภาระ ไปทำกินระหว่างทาง บ้างก็ถือ บ้างก็ใส่เกวียนไปเป็นคณะๆ เป็นคุ้มบ้าน ค่ำไหนนอนนั่น แวะพักตามวัด ตามป่า แม้จะเหนื่อย จะร้อนจะหนาว แต่ไม่เคยย่อท้อ จะต้องไปตามอุดมการณ์ของชาวนา เมื่อดูปรากฏการณ์ การที่ชาวนาจำนวนมากเดินฝ่าป่าฝ่าดง โดยที่

มิได้คำตอบแทนมาแสนยาวไกล จากหมู่บ้านต่างๆ ทั่วภาคอีสาน ข้าพเจ้าคิดว่าที่ทำได้ อย่างนี้ เพราะชาวนามีอุดมการณ์ แต่อุดมการณ์ของชาวนาอีสาน อาจมิใช่การปฏิบัติ แต่หมายถึงอุดมคติ แห่งความดีงาม

พ่อของข้าพเจ้าอาจารย์อดิศักดิ์ ใจเที่ยง ปัจจุบันท่านอายุ 70 ปี ท่านเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ใน งานพระธาตุพนม จะมีผู้คนชาวนาอีสานทั่วสารทิศเดินด้วยเท้าเปล่ามานมัสการ ในยุคที่ยังมิได้มี ถนนหนทาง ชุมชนไหน คุ่มไหนที่อยู่ติดกับแม่น้ำโขง อย่าง มุกดาหาร หรืออุบลราชธานี บ้างก็นั่ง เรือ มาขึ้นฝั่งแถวอำเภอธาตุพนม ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อ 2 ปีที่แล้ว 2545 เมื่อคุณตาเพื่อน พาลูก ชาวนา บ้านพาลูกา ต.ชะโนด อ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร ยังมีชีวิตอยู่ ตอนนั้นท่านอายุประมาณ 90 ปี ท่าน เคยเป็นเพื่อนกับประธานหมู่บ้าน พุมสวรรค์ อดีตประธานประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คนบ้านพาลูกา ท่านบอกว่าเมื่อท่านเป็นเด็กท่านเคยเดินลัดป่า ลัดทุ่งไปไหว้พระธาตุพนม เช่นเดียวกัน

พระธาตุพนมเป็นเจดีย์ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากมีผู้คนเคารพสักการะ ตลอดมา ทุกยุคทุกสมัย มิขาดหาย ในการบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุแต่ละครั้ง มักเป็นเหตุการณ์ ที่สำคัญของสังคม มักจะเกี่ยวข้องตั้งแต่พระมหากษัตริย์หรือเจ้ามหาชีวิตลงมา ขุนนาง และประชาชน รวมทั้งพระสงฆ์ ทั้งใกล้และไกล ตั้งแต่ยุคโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้ามหาชีวิตแห่งล้านช้าง อย่างพระโพธิสัตว์ราช แห่งหลวงพระบาง (พ.ศ.2073-2103) พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.2103-2114) แห่งเวียงจันทน์ เป็นต้น

พระธาตุพนมจึงเป็นศูนย์รวมของจิตใจแห่งชาวพุทธ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับภูมิภาค ในสองฝั่งแม่น้ำโขง ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในทางสังคมที่ทำให้เกิดสังคมแห่งความสันติ เรื่อยมา สิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าองค์พระธาตุแห่งนี้เป็นศูนย์รวมใจของคนสองฝั่งโขง นอกจากจะพบได้จากเอกสารพระธาตุพนม ของกลุ่มนักวิชาการ อย่างท่านอาจารย์มานิต อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้บรรยายภาพการเสด็จของชาวแม่น้ำโขงต่อการลี้ภัยขององค์พระธาตุเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2518 รวมไปถึงการแสดงออกผ่านบทเพลง อันสร้าสร้อยของนักร้องลูกทุ่ง นั่นก็สะท้อนให้เห็นเช่นกัน และการเดินทางไปไหว้งานสมโภชน์องค์พระธาตุพนมในปัจจุบัน สิ่งที่สะท้อนได้คือน่าจะเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวนาในอดีต คุณตาล้อม ดิฉวงพันธ์ เล่าถึงบรรยากาศงานพระธาตุพนมครั้งอดีตว่า “แต่ก็ไปไหว้พระธาตุพนมย่างไป ย่างไปตามทางไปเจอพวกเขมรราช พวกเรื้อยเอ็ด หาบข้าวหอบน้ำไป ค่ำไส นอนนั่น พัก หุงข้าว กินอิ่มพักผ่อนแล้วกะเดินไปอีก เพื่อไปไหว้พระธาตุ..”

(4) พระธาตุพนมกับอุดมการณ์ทางนิเวศและสังคมชาวนาพุท

องค์พระธาตุพนม แม้จะประดิษฐานอยู่ในเขตแดนใดเขตแดนหนึ่ง ในสมัยปัจจุบัน แต่แท้ที่จริงแล้วองค์พระธาตุพนมแต่โบราณ ตั้งอยู่เกาะหรือภูเก้าพราในแม่น้ำโขง หากได้มีใครเป็นเจ้าของ ไม่ หากจะกล่าวตามหลักวิชาการนิยมในสมัยปัจจุบัน องค์พระธาตุพนมถือว่าเป็นทรัพยากร หรือ สิ่งแวดล้อม ทางศิลปกรรม ในขณะที่เดียวกันเป็นสิ่งแวดล้อมทางนามธรรม เพราะเป็นระบบความเชื่อ ที่เมื่อเรากล่าวถึงเรื่องดังกล่าว มักจะมีงานวิชาการ หรือ งานวิจัย ใช้คำว่าสิทธิของคนท้องถิ่น ต่อทรัพยากร สิทธิชุมชนต่อสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

แต่เรื่องราวของสิ่งแวดล้อม “พระธาตุพนม” โดยระบบคิดหรือชีวิตของผู้คนตลอดแนวสองฝั่งโขง ตั้งแต่เชียงของ ถึงอุบลราชธานี หากได้เชื่อว่าจะมีใครเป็นเจ้าของเหนือทรัพยากรส่วนนี้ ไม่ พระธาตุพนมถือเป็นส่วนรวม เป็นระบบหรือฐานคิดสำคัญยิ่งของกลุ่มน้ำโขง ที่มีได้หมายความว่า การที่จะมาดูแลหรือสักการบูชา ถวายอะไรแก่องค์พระธาตุนี้ ต้องเป็น คนแถบ มรุกขนคร หรือ ธาตุพนม เท่านั้น ตั้งแต่เวียงจันทน์ สาเกตุบุรี ทุกคนล้วนมีส่วนในการสร้าง รักษาและดูแลพระธาตุพนม ดังจะเห็นตั้งแต่การก่อสร้างพระธาตุแห่งนี้ตามตำนานอุรังคนิทาน ที่มีเจ้าเมืองและผู้คน 5 หัวเมือง มาร่วมกันสร้างสาธารณสมบัติอันนี้

หากเมื่อเราศึกษาและสัมภาษณ์ผู้คนตลอดแนวกลุ่มน้ำโขง หรือ ทัวภาคอีสาน จะทราบว่าคนอีสานโบราณและคนโบราณกลุ่มน้ำโขงทั้งฝั่งไทย ลาว รวมถึงอีสานนอกแอ่งสกลนคร จะให้ความสำคัญกับองค์พระธาตุพนม ในอดีตผู้คนแถบกลุ่มน้ำโขง ในช่วงหนึ่งชีวิต จะต้องมาไหว้พระธาตุพนม หากไม่มาไหว้ เขาเชื่อว่า เป็นคนไม่มีบุญวาสนา ต้องมาไหว้ แต่ไม่มีการกล่าวว่า ในช่วงชีวิตคนอีสาน ต้องไปไหว้พระแก้วมรกต ที่บางกอก หรือ พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมดินแดนอีสาน ผู้คนจะนั่งเกวียน รอนแรม ทางไกลจาก ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ อุดรธานี ฯ คำไหน นอนนั่น เพื่อมาไหว้พระธาตุ ฟัน้องทางฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นั่งเรือข้ามโขงมาไหว้ ในช่วงหนึ่งชีวิต การเดินทางไกลรอนแรม ที่ลำบากแสนลำบากเพียงนั้น ทุกคนเต็มใจมา เมื่อถึง ช่วง 15 คำเดือน 3 วันมาฆบูชา นั้นเป็นสัญญาณที่ผู้คนชาวกลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่อดีต จะต้องมานมัสการองค์พระธาตุพนม

แสดงว่าแม้ระบบความเชื่อของคนในแถบนี้อาจให้ความสำคัญกับเรื่องผี แต่สิ่งที่เป็นสิ่งรวมใจ แผ่นไพศาลแห่งวัฒนธรรมของการให้ การเอื้ออาทร คือ องค์พระธาตุพนม ตัวแทนของพระพุทธเจ้าและพุทธศาสนา เป็นระบบความเชื่อระดับสูงขึ้นไป ที่คอยย้ำให้เห็นว่าพระธาตุพนมและอุดมการณ์แห่งการให้ การเอื้ออาทรของคนแถบนี้ คือ ตลอดแนวสองฝั่งโขงตั้งแต่ หนองคาย ลงมา จะพบองค์พระธาตุต่างๆ ในแถบที่มีการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่างๆ ทั้ง ผู้ไท ญ้อ ลาว ในดินแดนศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมตามตำนานบ้าง หรือ สร้างขึ้นใหม่ เช่น ที่เรณูนคร หรือ ท่าอุเทน ล้วนต่างพยายามสร้างองค์พระธาตุขึ้นมา เพื่อให้ชุมชนตนเองมีองค์พระธาตุ และมีลักษณะศิลปกรรมจำลองมาจากองค์พระธาตุพนม หรือ ใกล้เคียงพระธาตุพนม มากที่สุด เช่น พระธาตุท่าอุเทน ที่ อ.ท่าอุเทน

จ.นครพนม พระธาตุประสิทธิ์ ที่ อ.นาหว้า พระธาตุเรณู อ.เรณู หรือ ตามหมู่บ้านต่างๆ ในแถบริมฝั่งโขง อย่างในเขตเทศบาลท่าอุเทน หรือในเขตของวัดหลวง อ.โพนพิสัย จ.หนองคาย แม้แต่พระพุทธบาทบัวบก ยังกระจายข้ามฝั่งมาตามหมู่บ้านชนบทใน อ.เขาวง อ.นามน จ.กาฬสินธุ์ เป็นต้น

(5) รอยพระพุทธบาทกับวิถีชาวนาลุ่มน้ำโขง

นอกเหนือจากความสำคัญขององค์พระธาตุที่ตอกย้ำโน้มน้ากแห่งความดีงามหรือสังคมอุดมคติ “Utopia Community” ของชาวนาอีสาน เช่น พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม พระธาตุอิงฮัง พระธาตุประสิทธิ์ พระธาตุบังพวน ฯลฯ พระธาตุของพระอริยเจ้าผู้คร่ำมัย เช่น พระอาจารย์มั่น พระอาจารย์เทศก์ พระอาจารย์ชอบ พระอาจารย์ขาว พระอาจารย์ชา พระอาจารย์หล้า พระอาจารย์วัน พระอาจารย์จวน ฯลฯ หรือคอนปุตตาของชาวนาแล้ว สิ่งที่จะกล่าวเสริมได้ที่ยังก่อให้เกิดหรือตอกย้ำโน้มน้ากคือ รอยพระพุทธบาท ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง อันเกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุและตำนานอุรังคนิทาน “พุทธศาสนา” สองฝั่งโขง

ข้าพเจ้าคิดว่ารอยพระพุทธบาท คือ สัญลักษณ์แห่งพระพุทธเจ้าโดยมิต้องสงสัย พระพุทธเจ้า คือ ใคร พระพุทธเจ้า คือ ประชาชนที่แม่มิได้ปฏิเสธรัฐ แต่ คือ เสรีชน ที่มีได้ต้องการอำนาจรัฐศักดิ์นา ที่จะเบียดเบียนใคร สละและทิ้งอำนาจรัฐเพื่อเป็นราษฎรธรรมดา พระองค์ คือ ตัวแทนของมนุษย์ผู้ยอมรับกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งนิเวศ ที่เกิด ตาย หมุนเวียน เปลี่ยนแปลง ข้าพเจ้าคิดว่าพระพุทธเจ้า คือ นักนิเวศวิทยาในอุดมคติ หลักคำสอนของพระองค์ ที่ข้าพเจ้ายกมาเพียงนิด ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ คือ การสอนว่าห้ามฆ่าสัตว์ เพราะสรรพสัตว์ คือ เพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย รักชีวิต เช่นเดียวกับมนุษย์ สอนให้รู้จักเมตตา กรุณา ต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ มิได้สอนให้ทำตัวใหญ่กว่าธรรมชาติ หลักคิดเช่นนี้ ท่านอาจารย์ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543) กล่าวว่า เป็น แบบ Biocentrism

รอยพระพุทธบาทที่เกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคนิทาน ที่ปรากฏในดินแดนแห่งนี้อย่างน้อย 2 รอย คือ พระพุทธบาทเวินปลา ที่พระองค์ประทานให้กับปลาปากทองในแม่น้ำโขง อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ไหว้สักการะ และบนเทือกเขาภูพาน แถบ ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี ที่ประทานให้กับพญานาคที่ชื่อพุทโธปาปนาค ที่เรียกว่าพระพุทธบาทบัวบก ต่อมามีการสร้างพระธาตุพนมจำลองไว้บนเทือกเขาภูพาน ครบรอยพระพุทธบาทนั้น และล่าสุด บริเวณบนเทือกเขาภูพาน มีรอยพระพุทธบาทที่พบอีกแห่งหนึ่งแถวอำเภอกุสุมาลย์ ที่เรียกว่ารอยพระพุทธบาทน้ำทิพย์ ที่น้ำไหลผ่านตลอดปี ซึ่งข้าพเจ้าเอง มิแน่ใจว่าเกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคนิทานหรือไม่ แต่มีความสมบูรณ์ และรอยพระพุทธบาททั้ง 3 ขณะนี้เป็นที่สักการะของประชาชนในแถบนั้น และตอกย้ำโน้มน้ากความดีงามของคนรุ่นหลังตลอดมา รวมไปถึงมนโธสานักทางนิเวศวิทยา

บทที่ 6

องค์รวมแห่งธรรมชาติ

การบริหารสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านนอก

6.1 จิตวิญญาณนิเวศ: ความคิดและภูมิปัญญาแห่งแผ่นดินทางนิเวศ

(1) ระบบวัตถุและระบบนามธรรมบนโลกแห่งชีวลัย

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นับเป็นอารยธรรมที่สำคัญและมีคุณค่าอย่างหนึ่งของมนุษยชาติ ทำให้เกิดความสะดวกสบาย ความศิวิไลซ์ แต่ในขณะเดียวกันฐานคิดแห่งวิทยาศาสตร์เก่า อันเป็นเบื้องหลังที่สนับสนุนวาทกรรมการพัฒนาบนฐานทุนนิยม กระแสหลัก พยายามมองโลกธรรมชาติ หรือชีวลัย ด้วยฐานคิดแบบสสารและวัตถุนิยม มองจักรวาลแบบเป็นส่วนๆ ดังกลไกของเครื่องจักร (mechanistic worldview) ให้ความสำคัญกับการพิสูจน์ปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 นับเป็นวิชาการที่ถูกต้องและทรงพลังมากที่สุด จนเมื่อมีฐานคิดวิชาการทั้งในรูปวิชาการสมัยปัจจุบัน หรือวิชาการที่แฝงในวิถีวัฒนธรรม ต่างไปจากวิทยาศาสตร์อย่างนั้น สิ่งนั้นดูเหมือนว่าจะมิได้เป็นที่ยอมรับ งามาย ไร้สาระ เพราะฉะนั้นการที่ชาวนาเชื่อว่าผีมีจริง เทวดามีจริง จึงถือว่าเป็นชุดความรู้ที่งามาย ดังที่แพทย์แผนปัจจุบันพยายามปฏิเสธว่า ผีทำให้คนเจ็บป่วยและตายได้ เป็นอุปาทานทั้งสิ้น การไม่ฆ่าสัตว์ การปล่อยสัตว์ให้พ้นความเป็นความตาย มิสามารถที่จะช่วยให้คนอายุยืนได้ ทั้งที่สิ่งเหล่านี้วิทยาศาสตร์แบบเก่า มิสามารถอธิบายและพิสูจน์มิได้ว่าเป็นจริงหรือไม่ ในขณะเดียวกันปราชญ์ชาวนาพื้นถิ่น ก็ยืนยันด้วยวิถีวิทยาของเขาว่าปรากฏการณ์เหล่านี้มีจริง

ข้าพเจ้าเห็นว่าการพัฒนาวิทยาศาสตร์บนฐานแห่งระบบทุนนิยม (capitalism) และบนฐานคิดแบบสสารนิยม (Newtonian Mechanic) นอกเหนือจากจะทำให้มนุษย์หลงลืมความจริงแห่งนิเวศชีวลัย การหมุนเวียน เกิด ตาย เป็นเรื่องปกติ โดยอ้างและฝากความหวังกับวิทยาการแห่งชีวภาพ (biological technology) ยังเป็นตัวส่งเสริมสนับสนุนแห่งความโลภ แย่งชิงทรัพยากรและอำนาจมิรู้จบสิ้น วิชาการและหมุดยืนทางวิชาการเช่น วิทยาศาสตร์และเศรษฐศาสตร์แนวคิดเก่า แต่ยังเป็นกระแสหลัก จึงอยู่บนฐานคิดหรือโลกทัศน์ทางวัตถุและตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัด

ความจริงแล้วเมื่อศึกษาและพิเคราะห์จากร่องรอยและสิ่งที่ยังปรากฏ จากประวัติศาสตร์วัฒนธรรม การบอกเล่า การมีส่วนร่วมในวิถีชุมชน ผ่านวิถีวัฒนธรรมชาวนานั้น พบว่าชาวนามีโลกทัศน์หรือวิธีการมองธรรมชาติหรือระบบนิเวศ อยู่ 2 ชั้น แม้จะโดยตั้งใจ ทราบไม่ทราบหรือไม่ก็ตาม ในขณะที่นิเวศวิทยาแบบตะวันตก มองความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติและการหมุนเวียนของสสารและพลังงาน เป็นเพียงมิติแห่งวัตถุ ตามวิธีการแห่งความเป็นสาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์ตะวันตก แต่ชาวนากลับเห็นว่าแม้โลกทางวัตถุจะเป็นสิ่งที่เป็จริงและมีความสำคัญ แต่

ระบบความสัมพันธ์หรือสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ล้วนมีความสัมพันธ์กับโลกแห่งนามธรรมหรือโลกแห่งจิตวิญญาณ ด้วยเช่นกัน และแม้ภายหลังจากมนุษย์หรือสัตว์จะเสียชีวิตไปแล้ว แต่มิได้หมายความว่าเขาจะสูญสลายไป ชาวนาเห็นว่า ดวงจิต ดวงวิญญาณยังอยู่ ยังอยู่เป็นผีบรรพบุรุษ เป็นผีนา ผีป่า ดูแลอยู่ สะท้อนจากงานบุญ-ประเพณีต่างๆ ที่มีขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า อบรมลึกลงไปตลอดชุมชนหมู่บ้าน 2 ผังโขง

ในยุคสมัยก่อนอาจมีวิถีความเชื่อและวัฒนธรรมเยี่ยงนี้อยู่มาก ปัจจุบันถูกแทรกด้วยระบบวิชาการแบบวิทยาศาสตร์ที่สอดเข้ามาผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทยที่นำเอาวิชาการแบบวิทยาศาสตร์ลงสู่โรงเรียนและพยายามปฏิเสธโลกทัศน์และวัฒนธรรมชุมชน ดังกล่าว ข้าพเจ้ามิได้บอกว่าวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่ไม่ดี แต่วิทยาศาสตร์ก็ไม่ควรไปบอกว่าองค์ความรู้บนฐานคิดหรือเหตุผลวิชาการแบบอื่นโดยเฉพาะบนฐานวัฒนธรรมชุมชนที่ผ่านการทดลองและใช้ในพื้นถิ่นมานานว่าไม่ดี ว่างมาย กระนั้นในปัจจุบันในชุมชนหมู่บ้านริมฝั่งโขง สิ่งเหล่านี้ก็ยังเหลืออยู่ เราจะพบว่าในเกือบทุกชุมชนหมู่บ้าน จะมีผีปู่ตาในหมู่บ้าน เป็นโลกแห่งวิญญาณที่ทำหน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองชาวบ้าน ความเชื่อสิ่งนี้มีได้มีความซับซ้อนอะไร เพียงแต่ชาวบ้านเชื่อว่า คนเราเกิดมาแล้วตาย ทำไมต้องตาย ทั้งวิถีแห่งพุทธเองก็บอก ทั้งวัฒนธรรมเดิมก็พากันเฮ็ดกันทำ ทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็แสดงและสอนให้เห็นอยู่ทุกวัน คำเช่า และในหลายชุมชน ยังยึดมั่น เช่น ชุมชนชาวกะเลิง อ.กุศบาก จ.สกลนคร ที่ยังทำบ้านหลังเล็กๆ ที่ป่าช้าให้คนตาย

ระบบความเชื่อสองสิ่งที่ซ้อนอยู่ในวิถีคิดเหล่านี้ ในลักษณะเป็นความสัมพันธ์เชิงระบบ เราสามารถเห็น ในวิถีชีวิตปัจจุบันและปรากฏในประวัติศาสตร์วัฒนธรรม นำไปสู่การบริหารและดูแลนิเวศและสิ่งแวดล้อม เช่น การทำนา แม้ชาวนาเองจะให้ความสำคัญกับเรื่องดิน เรื่องน้ำ เรื่องฝน แต่ชาวนาเห็นว่าในระบบนิเวศของท้องถิ่น นอกจากจะมีปัจจัยแวดล้อม (environmental factors) อย่างพวกดิน น้ำ ความชื้น อากาศ เหล่านี้แล้ว โลกแห่งนิเวศยังมีโลกแห่งนามธรรมหรือจิตวิญญาณด้วย (abstract environment) ดังที่กล่าวมา ในท้องถิ่นยังมีผีหรือเทวดาที่รักษาดูแลผืนนา ที่เราเรียกว่าตาแฮก ก่อนทำนาชาวนาจะปักตาแฮก จะเลี้ยงตาแฮก ซึ่งยังคงสืบกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ ในทุกชนเผ่า แม้จะไม่เข้มข้นเหมือนเดิม แต่ก็อยู่ในประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ความทรงจำอันดีของผู้อาวุโสในชุมชน ที่ควรยกระดับขึ้นมาเป็นวิชาการ “ศาสตร์และศิลป์-เทคโนโลยี” ยุคหลังตะวันตก

ลุงชาย พรหมวิชัย อดีตชาวนาปฏิวัติและภรรยา แห่งส่องดาว จ.สกลนคร ที่ท่านอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการประชาชนแห่งสยาม และข้าพเจ้า เดินทางไปสัมภาษณ์ ที่เถียงนา ท่าน แม้ท่านจะเคยคลุกคลีกับลัทธิมาร์กซ์ ผ่านการศึกษาแนวทางการปฏิวัติและวิชาการมาร์กซิสต์จากในป่า แต่เมื่อกลับออกมาจากป่ามาทำนา ท่านยังเห็นและให้ความสำคัญกับการเลี้ยงตาแฮก ยึดมั่นถือมั่นในวิถีวัฒนธรรมแบบเดิม ให้ความสำคัญสูง เพราะทำแล้วท่านเห็นว่ามีมีความสุข ข้าวได้ผลดี เวลาทำนา คนในครอบครัวที่เป็นแรงงานไม่เจ็บไม่ป่วย “เฮ็ดแล้วกะคิดนในเฮือนกะบ่เป็น

หยัง” โลกทัศน์ต่อระบบนิเวศ หรือในโลกร่างชีวภาพในชีวลัยสำหรับชาวกลุ่มน้ำโจงแล้ว มีความซับซ้อนมากไปกว่านิเวศวิทยาแบบตะวันตก อันเป็นวิทยาศาสตร์แบบฟิสิกส์นิวตัน ที่มีทัศนะแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม ที่ให้ความสำคัญกับสสารมากกว่าพลังงาน และมองธรรมชาติในเชิงกายภาพและวัตถุ บนพื้นฐานโลกทัศน์แบบจักรกล (mechanistic worldview) ที่มองจักรวาลแบบเป็นส่วนๆ ดังกลไกของเครื่องจักรกล และมองมนุษย์แยกจากธรรมชาติ

6.2 นิเวศธรรมชาติกับตำนานพื้นถิ่น

(1) น้ำเต้าปุง:ฐานคิดแห่งความสัมพันธ์และการมองโลกเชิงระบบ

แม้ในปัจจุบันในผืนแผ่นดินกลุ่มน้ำโจง อาจมิได้มีความเป็นเนื้อเดียวกันไปทั้งหมด การแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรอาจมี ตามเงื่อนไขทางภาวะเศรษฐกิจและการเมืองที่สนับสนุนวิธีการคิดในเรื่องแห่งอำนาจและเงินตรา จนกระทั่งสิ่งเหล่านี้ครอบคลุม และแทรกซึมไปทุกหย่อมหญ้า ดูประหนึ่งว่าในโลกใบนี้เต็มไปด้วยวิธีคิดและวิธีการเหล่านี้ไปทั้งหมด การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม จึงอาจอาศัยเพียงแค่ข้อกำหนดเพื่อทดแทนการแย่งชิงทรัพยากรไปเท่านั้น

นิทานเรื่องน้ำเต้าปุง ที่ฟังดูอาจเป็นเหมือนนิทาน แต่สิ่งนี้กลับมีผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนกลุ่มน้ำโจงพอสมควร ดังที่เราได้กล่าวมาแล้วว่าผู้คนในชุมชนกลุ่มน้ำโจงนั้นมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ตามธรรมดาแห่งความหลากหลายเหล่านี้หากไม่มีระบบคิดหรือวิธีการ อาจทำให้เกิดความขัดแย้งมีมีสิ้นสุด ตำนานน้ำเต้าปุงล้วนสะท้อนวิธีคิดและวิธีมองโลกของปราชญ์ชาวกลุ่มน้ำโจง และตำนานน้ำเต้าปุงล้วนมีผลต่อวิถีคิดของชาวมา ก่อนการเข้ามาอิทธิพลของรัตนโกสินทร์หรือวิถีคิดยุครัฐชาติ น้ำเต้าปุงนำเสนอให้เห็นถึงโลกทัศน์ของความเป็นหนึ่งเดียวกัน ความเป็นพี่น้องกันของผู้คน ของสรรพสิ่ง ควรที่จะอยู่ร่วมกันและแบ่งปันกัน

การกล่าวว่ากลุ่มชนชาติข่า เป็นพีคนโต-อ้ายกก ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะนิสัยและทำทีของชนชาตินี้และประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในดินแดนแถบนี้ อันเป็นการรับรู้เชิงพื้นที่ และจากเอกสาร กลุ่มชาวข่า ซึ่งเป็นชนชาติที่ใช้ภาษาตระกูลมอญ-เขมร เชื่อกันว่าเป็นมนุษย์ที่อยู่ในเขตนิเวศนี้มาก่อน ที่กลุ่มชาวไทลาว จะเคลื่อนลงมา การนับถือกันของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ระหว่างกลุ่มมอญ-เขมร เช่น ชาวโซ่ ข่า กะเลิง และกลุ่มไทลาว หรือพวกที่ใช้ภาษาตระกูลไท-กะได เช่น ผู้ไท ญ้อ นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในแถบนั้น ในพื้นที่ที่มีการศึกษา อย่างชาวญ้อ บ้านดงเย็น อ.เมือง กับข่าบ้านบาก อ.คอนตาล จ.มุกดาหาร การไปมาหาสู่กันเป็นเรื่องปกติ “พวกข่ามาหาฮ้องเขาอ้าย เขาอยากได้ฮ้างเขาอะเฮเลย บ่ฮ้างบ่หวักกัน ส่วนเวลาที่เฮไปหาเขาเฮอยากได้ฮ้างเขาอะให้เฮคือกัน เพราะหว่าเขาถือว่าเขาเป็นน้อง” (ผู้ใหญ่นบ้านดงเย็น,สัมภาษณ์ 2548) ในหมู่บ้านตลอดแนวริมฝั่งโขง มีหลากหลายชนเผ่า ไม่มีปรากฏการณ์ที่หมู่บ้านชนเผ่านี้ ยกทัพไปยึดหมู่บ้านอีกชนเผ่าหนึ่งให้เป็น เมืองขึ้นหรือบ้านขึ้น

สิ่งเหล่านี้มิได้มีเฉพาะในเขตแอ่งสกลนครเท่านั้น บนเทือกเขาภูพานกับชาวแอ่งโคราช อย่างกาฬสินธุ์ เช่น ระหว่างบ้านนาหม่อง อ.กุศบาก จ.สกลนคร อันเป็นชาวกะเลิง นับถือชาวข่า บ้านห้วยว้ อ.นามน จ.กาฬสินธุ์ “เวลาพวกกะเลิงกุศบากมาหาเขาจะมาอ้อเฮอ้ายๆ ได้สมัยแต่พ่อ แต่แม่ เขาอยากได้ยังเขาจะเอา บ้านเฮาสาบานกันมาสีทะเลาะผัดกันบ่ได้” พ่ออภิบาล กั้วมาลา ชาวห้วยว้ อ.สมเด็จ จ.กาฬสินธุ์ อธิบายเรื่องความเป็นเครือญาติทางชนชาติของคนลุ่มน้ำโขง ที่เป็นปรากฏการณ์วิถีชีวิตจริง นอกจากเอกสาร

ในขณะที่โลกปัจจุบันที่อยู่บนฐานวัฒนธรรมแห่งทุนนิยม แม้จะเป็นชนชาติและคนที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ยังแย่งชิงกันมีเลือกหน้า ด้วยวิธีการอันแยบยล เช่น การออกเงินให้กู้เพื่อหวังที่ดิน ผืนนา ป่าไม้ แต่วิถีวัฒนธรรมน้ำเต้าปุง คือ วิถีแห่งการแบ่งปัน ความเป็นพี่น้องกัน นำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของความเอื้ออาทร

โลกทัศน์จากเรื่องน้ำเต้าปุง เป็นเรื่องของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเรื่องของส่วนรวม ของความเป็นพี่น้อง ของความแบ่งปัน น้อมมาอยากได้อะไรก็ให้ พี่มาอยากได้อะไรน้องก็ให้ สิ่งนี้ คือ พื้นฐานแห่งการเอื้ออารีย์ ที่สำคัญที่สุด เราจึงไม่พบว่ามีดินแดนหมู่บ้านชาวนาที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ จึงมิได้ปรากฏว่า มีการแย่งชิงทรัพยากร พวกผืนดิน ป่าไม้ และเข่นฆ่ากัน ระหว่างชนเผ่า ในบริเวณแถบภูพาน ที่มีกลุ่มชนต่างๆ อยู่ปะปนกัน ไม่ว่าจะเป็นแกว ค.พังแดง ค.ก้านเหลือง อ.คงหลวง จ.มุกดาหาร อันเป็นแหล่งที่อยู่ของชาวผู้ไทและชาวโซ่ ไม่ปรากฏมีการเบียดเบียนและการทำร้ายกัน อยู่กันอย่างสันติ เว้นเสียแต่เมื่อแนวคิรัฐชาติ-ทุนนิยมลงแทรก

ทั้งๆ ที่เป็นคนละกลุ่มชาติพันธุ์ ข้าพเจ้าเห็นว่าร่องรอยแห่งวิถีคิด เรื่องน้ำเต้าปุงมีความสำคัญในการสะท้อนฐานคิดของปัญญาชนลุ่มแม่น้ำโขงในอดีต ยุคก่อนสถาปนารัฐชาติ ที่คงรับทราบไว้ในเขตนิเวศ 2 ฝั่งโขง เป็นแหล่งรวมความหลากหลายทางชีวภาพ รวมไปถึงความหลากหลายของผู้คน และในผืนดินและดินแดนแห่งนิเวศเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ธรรมชาติสร้างมา มนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ มิควรจะแข่งขันและแก่งแย่ง น่าจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนพื้นแผ่นดินแห่งชีวนิเวศนี้ การสร้างตำนานแห่งความเป็นพี่เป็นน้องกัน “น้ำเต้าปุง” ของคนในอุษาคเนย์ จึงเป็นสิ่งที่มีความหมายและคุณค่ามาก และควรที่จะล้าเลิกถึง เพราะปัจจุบันเราใช้แนวคิรัฐชาติ มากำหนดการอยู่ร่วมกันของคนในแผ่นดินโลก แต่กลับมีแต่การแก่งแย่งและเข่นฆ่า แม้เป็นชนชาติเดียวกัน แต่ถูกแบ่งออกเป็น 2 รัฐชาติ จากข้อตกลงของชนชั้นปกครอง เช่น ไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือบางเมืองในลาวเหนือและเวียตนามเหนือ แถบแขวงหัวพันของลาว กับจังหวัดเซินลา ของเวียตนาม อันเป็นแคว้นสิบสองจุไทเดิม ซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมของพวกไต (ผู้ไท)

(2) พญานาคกับการก่อกำเนิดสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

แม้พญานาคจะเป็นเพียงความเชื่อ ที่มีสามารถพิสูจน์ได้ว่ามีจริงหรือไม่ ทางวิทยาศาสตร์ กายภาพ ของโลกปัจจุบัน แต่ก็ไม่ควรจะหลับหูหลับตาและปฏิเสธว่าไม่มีความเชื่อและความศรัทธาในหมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำโขง หรือในเขตภาคอีสานตอนบน ซึ่งในบางแห่งบางชุมชน เป็นวิถีและความเชื่อหลักด้วยซ้ำไป ในขณะที่เดียวกันกลับเกี่ยวโยงและยึดเกาะกับระบบความเชื่อและวิถีวัฒนธรรมในชุมชน อย่างผีและพุทธอย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะการยืนยันทรงพระเกจิในสายพระพุทธรูปของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นที่ยอมรับและนับถือของประชาชน (มากกว่า นักวิชาการ-นักการเมือง) กลับยืนยันว่าพญานาคมีจริง และอาศัยอยู่ตามถ้ำ แหล่งน้ำสำคัญๆ เช่น แม่น้ำสงคราม แม่น้ำโขง ดังจะพบจากการบันทึกในชีวประวัติของท่านหลายๆเล่ม เพราะฉะนั้นหากไม่มีการพูดถึงเรื่องพญานาค ดูเหมือนว่ามีมติแห่งนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในเขตแคว้นนี้จะขาดหายไป และจะเป็นความจงใจเกินไปที่จะลืมเลือนปรากฏการณ์ความเชื่อเช่นนี้ “บั้งไฟพญานาค” ทั่วๆที่จะมีนัยยะแห่งการดูแลและจัดการนิเวศและสิ่งแวดล้อมหรือไม่ หรือบางครั้งผู้วิจัยอาจจู่โจมมองในทางลบ

ในตำนานการเกิดสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ นับเป็นสิ่งที่สำคัญในดินแดนแห่งลุ่มน้ำโขง สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติหรือที่เรามักเรียกว่าระบบนิเวศในภาษาวិชาการปัจจุบัน ตามแบบวิชาการจากทางโลกตะวันตกนั้น ในดินแดนแถบนี้อาจมิได้แยกจากไกลให้ห่างหายไปจากเรื่องราวของตำนาน – ความเชื่อพื้นถิ่นดั้งเดิม

เช่นเดียวกับในเรื่องของนาคดังที่เรากล่าวมาแล้ว สิ่งที่เป็นความเชื่อและยังฝังลึกอยู่ในระบบการจัดการทางนิเวศของผู้คนตลอดแนวลุ่มน้ำโขง คือ เรื่องความเชื่อในพญานาค ผู้คนในแถบอีสานตอนบนยังเชื่อเรื่องนาคอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในแถบริมฝั่งโขงของหนองคายที่มีปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค หรือบริเวณ อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี มีพื้นที่ชุ่มน้ำ “คำชะโนด” เป็นแหล่งที่อยู่ของพญานาค ทุกวันจะมีผู้คนหลั่งไหลไปนิเวศน้ำซับแห่งนั้น เพื่อสักการะศรีสุทโธนาคราช มิได้ขาด พญานาคยังเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่ยังอยู่ในมิตินิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อม เชิงจิตวิญญาณ ของผู้คนท้องถิ่น สถานที่สำคัญๆ ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ อย่างแม่น้ำโขง แม่น้ำสงคราม กุดขนาดใหญ่ อย่างคำชะโนด มักมีนาคอยู่

ในการเกิดสภาพธรรมชาติหรือระบบนิเวศในดินแดนลุ่มน้ำโขง ในตำนานอย่างอุรังคนิทาน พญานาคมักจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดสภาพธรรมชาตินั้นๆ พญานาคจึงมักเป็นทั้งผู้ให้กำเนิดระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ และในขณะที่เดียวกันก็ดำรงอยู่ในแหล่งธรรมชาตินั้นสืบมาอยู่จนปัจจุบัน เช่น ความเชื่อเรื่องของพญานาคในปัจจุบัน ที่ว่ามีอยู่ในแม่น้ำโขง เป็นต้น นอกจากนี้ พญานาคยังเป็นตัวทำให้เกิดพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ อย่างหนองหาร เป็นต้น ในเขตท้องทุ่งที่ราบลุ่มริมฝั่งโขงทางแอ่งสกลนคร

ในพื้นที่หรือในลักษณะของธรรมชาติในแต่ละแห่งแต่ละพื้นที่ มักมีเรื่องเล่าหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับการเกิดและการมีของระบบนิเวศและธรรมชาตินั้นๆ หมายความว่า คนพื้นถิ่น มีความเชื่อว่า ธรรมชาติหรือลักษณะทางนิเวศวิทยา มิได้เกิดขึ้นลอยๆ มิได้มีความแปบเปล่า ว่า เมื่อเป็นสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต จะมีได้มีเรื่องราว หรือ มีชีวิตชีวา หรือ คุณค่าในทางจิตวิญญาณหรือทางวัฒนธรรม บางทีหากเรามีได้จำกัดความหมายของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติว่า มีชีวิตคือหมายถึงแค่ สืบพันธุ์ เจริญเติบโต และตอบสนองต่อสิ่งเร้าได้ บางทีหากเรานิยามว่ามีชีวิต คือ มีเรื่องเล่า มีตำนาน มีคุณค่า มีการสืบเนื่อง ระบบนิเวศหรือธรรมชาติที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อย่างสายน้ำและภูเขา น่าจะมีชีวิตทางวัฒนธรรม

ในอาณาบริเวณของระบบนิเวศขนาดใหญ่มักจะมีตำนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของหนองหาร ในมิติของนักวิชาการทางนิเวศวิทยา ว่านั่นหมายถึงพื้นที่ชุ่มน้ำ(wetland) ที่มีขนาดใหญ่และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของภาคอีสาน ที่อยู่บนแอ่งสกลนคร หากมองในสายตาของวิทยาศาสตร์กระแสหลัก ที่มักละเลือนความหมายและความสำคัญในมิติทางจิตวิญญาณไป หนองหาร ก็เพียงระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มี สิ่งมีชีวิตพวกพืช น้ำ สัตว์น้ำ ที่อาจมีคุณค่าในการเป็นอาหาร แหล่งท่องเที่ยว อันสวยงาม แต่ขณะเดียวกัน ในพื้นที่หนองหารในมิติทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชาวพื้นถิ่นที่นั่น หนองหารกลับมีตำนาน มีเรื่องเล่าว่ากว่าที่จะเป็นหนองหารได้ มีการเกิดขึ้นแห่งตำนานรักอันสะเทือนใจ ระหว่างท้าวผาแดงกับนางไอลำ

ข้าพเจ้าเดินทางลงไปยังพื้นที่หนองหาร ทั้งหนองหารหลวงที่อยู่ในเขตอำเภอเมืองสกลนคร และหนองหารน้อยในเขตกุมภวาปี อุดรธานีชาวบ้านที่นั่น มีความเชื่อว่า หนองหารลุ่มเนื่องจากในอดีตคนเมืองแถบนั้นได้กินเนื้อกระฮอกค่อน หรือ กระรอกเผือก อันเป็นชิ้นเนื้อของพญาพังคินาคราช ราชโอรสของพญานาค ที่อยู่ใต้เมืองบาดาล ที่ขึ้นมาชมโสมสคราญ นางไอลำ ด้วยความรักและเสน่หา แต่ถูกคนของนางไอลำ ยิง ตาย และเอามาแล่นเนื้อ ให้คนทั้งเมืองได้กิน ก่อนตายพังคินาคราชได้อธิษฐานจิตว่า หากใครกินเนื้อตัวเองขอให้บ้านเมืองล่มจม ดังนั้น เมื่อมีการกินเนื้อกระรอก ที่เป็นการเปล่งกายของพังคินาคราช ทำให้เมืองนางไอลำ ล่มสลายลง กลายเป็นหนองหารอันเว้งว้าง นอกจากนี้ในบรรดาชื่อหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบหนองหาร หรือ บริเวณที่ยังปรากฏหลักฐานต่างๆอยู่ เช่น ดอนแม่หม้าย ที่เป็นบริเวณเกาะกลางหนอง เนื่องจากว่าแม่หม้ายไม่ได้กินเนื้อกระรอก ทำให้ไม่ล่มสลาย หรือ หนองเหวน บริเวณที่เหวนนางไอลำ ตกลง เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าคำว่าสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ที่ศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์กระแสหลักอาจมองว่าเป็นเพียงเรื่องของสสาร หรือวัตถุ ที่พัฒนามาสู่ระบบคิดที่ว่าสิ่งแวดล้อม คือ ทรัพยากรอันมีค่า ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เท่าที่เราศึกษาดู และศึกษาจากวรรณกรรมท้องถิ่น เราจะพบว่า สิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยาของชาวนาในดินแดนแห่งนี้ มิได้ว่างเปล่าหรือเป็นเพียงเรื่องของสสารและพลังงานในทางเคมี หรือแสง ที่ไร้ชีวิตชีวาเสียเท่านั้น แต่มักผสมกลมกลืนไปกับระบบคุณค่า

ทางสังคมวัฒนธรรมและความเชื่อ แหล่งน้ำ ภูเขาต้นน้ำ ล้วน มิได้มีเพียงสสาร เสียเท่านั้น มันยังมีคติแห่งจิตวิญญาณ เช่น เรื่องนาค ผี เทวดา มนุษย์ เพียงเป็นผู้มาอาศัยใช้ระยะหนึ่งเท่านั้น มิได้เป็นเจ้าของอันแท้จริง

สิ่งเหล่านี้แม้อาจเป็นเพียงวรรณกรรมหรือตำนาน ที่อาจมิใช่เรื่องจริงในทางวิชาการ ปัจจุบัน แต่คติหรือโลกทัศน์แบบนี้ ก็ฝังแน่นและมีพลังอย่างเจียวตลอดมาในชุมชนแถบลุ่มน้ำโขง และสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนทัศน์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีได้แยกส่วน หรืออาศัยข้อกฎหมาย กฎวิทยาศาสตร์ตายตัว แต่อยู่บนรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่พร้อมจะยอมและโค้งอ่อนต่อธรรมชาติ อันหมายถึง มนุษย์เองก็เพียงส่วนหนึ่งแห่งธรรมชาติ

ปรากฏการณ์เรื่องบั้งไฟพญานาคแม้ว่าสิ่งนี้จะปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่มีสามารถบอกได้ว่าเพราะเหตุเช่นใดจึงเกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ ใน บริเวณแม่น้ำโขง เมืองหนองคาย อันเป็นเขตแดนที่มีตำนานของเมืองเก่า “ศรีสัตนาคน” มีพระเจดีย์โบราณมากมาย อันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา แน่นนอนหากเราบอกว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติธรรมดา ผู้คนอาจมิเดินทางไปมากมายถึงเพียงนี้ แต่เนื่องเพราะความเชื่อในมิติลี้ลับของคนในสังคม แม้จะพิสูจน์ไม่ได้ชัดเจน แต่ผู้คนที่มิกล้าลบหลู่ธรรมชาติ เช่นเดียวกับป้าเย็น นิรภัย ขาวนาบ้านหนองจันทน์ ต.ท่าค้อ อ.เมือง จ.นครพนม บอกกับข้าพเจ้าในวันเพ็ญเดือน 11 ปี 2548 ว่า “ก่อนเฮาสีพายเฮือไปฟากของ เตรียมคำหมากคำพู ไปฮอดกลางของกับเอาให้เพิ่น บูชามบูชาปู่ตา พญานาค ให้เพิ่นรักสมรักษาบให้เพิ่นหยั่ง เพราะเพิ่นดูแลน้ำ” สิ่งนี้คือวิถีของผู้คนที่เป็รื่องรอยของวิถีวัฒนธรรมระหว่างความเชื่อเรื่องนากับธรรมชาติ

สิ่งเหล่านี้แม้จะเป็นเพียงเรื่องเล่าและตำนาน แต่เราก็มีอาจปฏิเสธว่าสิ่งแวดล้อมในทางกายภาพและทางชีวภาพอันเป็นเรื่องของวัตถุ ในพื้นที่ที่สามารถที่จะแยกออกจากมิตีสิ่งแวดล้อมทางนามธรรมได้ ถึงแม้ในบางสายตาของนักวิชาการอาจมองว่าเป็นเรื่องไร้ความหมาย แต่เราก็ไม่ควรผลักไส เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นภูมิสังคมและวัฒนธรรม แห่งนิเวศ ที่มีอยู่ในพื้นที่ เป็นภูมิวัฒนธรรมของพี่น้องชาวนา ซึ่งไม่ควรจะหยาบแคลน

6.3 นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: การดูแลสิ่งแวดล้อมผ่านวิถีวัฒนธรรม

สิ่งที่สำคัญที่สุดที่เราต้องเข้าใจ ดังที่เรากล่าวมาแล้วว่าฐานคิดและภูมิปัญญาของชาวนาที่มีต่อระบบนิเวศ หรือชีวลัยแห่งนี้ ชาวนามีความเชื่ออยู่ 2 ระบบที่ซ้อนกันอยู่ คือ เรื่องรูปธรรมและนามธรรม หรืออาจใช้คำว่าโลกแห่งวัตถุและนามธรรม (สสารและพลังงาน) ชาวนามิได้ปฏิเสธวัตถุ แต่สิ่งที่ชาวนาให้ความสำคัญ คือ เรื่องนามธรรม จิตวิญญาณและคุณความดี ดังที่เราจะเห็นเรื่องของพระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม ที่คนไปไหว้บูชา แต่แท้จริงมีมิติทางจิตวิญญาณ ที่โลกวิทยาศาสตร์ตะวันตก มักปฏิเสธและมองข้าม หรือ ระบบการนับถือผี การสร้างคอนปู่ตา ที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดและทัศนต่อโลกธรรมชาติว่า มนุษย์และจิตวิญญาณ เชื่อมโยงกันอยู่ตลอดเวลา พลังงานมิ

สามารถสร้างขึ้นหรือถูกทำลายได้ ตามกฎเทอร์โมไดนามิก (energy law) น่าจะสะท้อนให้เห็นในระบบวิวัฒนาการของชาวนาดังกล่าว ที่มนุษย์ตายไปแล้วมิได้สูญไปแต่เปลี่ยนรูปของพลังงาน ที่ซ้อนและสัมพันธ์กับระบบนิเวศรูปธรรม

สิ่งที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไปแล้ว ในบทเรื่องโลกทัศน์และมโนสำนึกของชาวนาว่า “ความเกิด-ตาย” คือพื้นฐานสำคัญยิ่งอันมีผลต่อโลกทัศน์ และเป็นรากฐานในการสร้างจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกันในระบบนิเวศ สิ่งนี้ได้สะท้อนให้พวกเราเห็นจากวิวัฒนาการและกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เช่น งานบุญต่างๆ งานเลี้ยงผี ล้วนมีความหมายทางนิเวศ หรือต่อธรรมชาติ บางทีกล่าวว่าการจัดการหรือบริหารนิเวศและสิ่งแวดล้อม อาจมิได้หมายถึงการเข้าไปจัดแจง แยกห้าม เหมือนทัศนะแบบตะวันตก แต่ทำที่หรือทัศนะและการวางตัวต่อระบบนิเวศหรือธรรมชาติ ในความหมายของข้าพเจ้านั้นคือ คำว่าบริหารและจัดการนิเวศแล้ว

(1) นิเวศธรรมชาติกับความเป็นเจ้าของชั่วคราวของมนุษย์

ในขณะที่การแย่งชิงทรัพยากรมีแนวโน้มมากขึ้น แย่งชิงเพื่อนำทรัพยากรธรรมชาติมาเลี้ยงตัวเอง และนำมาสนับสนุนระบบเงินตราและอำนาจ ตามค่านิยมของสังคม แม้ว่าผู้คนในสังคมชาวนาเองก็เห็นและคล้อยตามในระบบสังคมแบบนั้นอยู่มาก แต่สิ่งที่ซับซ้อนมากกว่านั้นบนประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม แม้วิชาการสมัยใหม่ทางกฎหมาย ระบุว่ามนุษย์เราสามารถเข้าไปเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ผืนดิน ผืนน้ำ ผืนฟ้า และผืนป่า การได้มาซึ่งสิทธิเหนือทรัพยากรต่างๆ เหล่านั้น อาจได้มาด้วยการซื้อ การขอ หรือ การได้มาด้วยอำนาจและกำลังอาวุธ

แต่รากฐานในเรื่องการมีอำนาจเหนือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชาวนาแถบแอ่งสกลนคร เช่น ไทตาด จ.นครพนม หรือ ไทญ้อ กลุ่มหนองหาร เห็นว่าใช้อยู่ที่เราเป็นเจ้าของผืนนา แต่ผืนนาก็ยังมีเจ้าของที่แท้จริง คือ ธรรมชาติ ชาวตาดเห็นว่าเรามาขอเพิ่นอยู่ “เฮามาขอเพิ่นอยู่อย่างแม่ธรณี มาขอเพิ่น เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน อย่างผีตาแฮก เฮาต้องเลี้ยงเพิ่น มนุษย์บ่แม่นเจ้าของ แต่มาขออาศัยเพิ่นชั่วคราว” คุณตาแดง สีละ กวานจำบ้านผึ่งเล่าว่าสมัยชาวตาดอพยพมาอยู่บ้านผึ่งเมื่อร้อยกว่าปี เวลาที่จะสืบสาวทำนา ต้องขอต้องแจ้งก่อน “ดิน เป็นของธรรมชาติ ของผีของป่า เป็นสมบัติของธรรมชาติ เฮ็ดแนวได้กะอ่อนนุ่มต่อผี ต่อธรรมชาติ ..ทุกบ่อนมีเจ้ามีจอมเบ็ด แต่เวลาเฮาสืบสาวเอานั่นได้ แต่ต้องบอกเพิ่น” (คุณตาแดง สีละ, 20 มีนาคม 2548) คำพูดง่ายๆนี้ เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งสะท้อนใจ สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และทัศนของชาวนาต่อธรรมชาติ ที่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นแก่นแกนอย่างหนึ่งของ “นิเวศวิทยาชาวนา” ผืนดิน ผืนน้ำ ผืนป่าเป็นของธรรมชาติ และมีได้มิไว้เพื่อให้ซื้อขายในระบบทุนนิยม ให้เป็นสิทธิของมนุษย์โดยลิมบุญคุณแห่งผืนดิน และผืนป่า

เช่นเดียวกับที่กลุ่มหนองหาร ที่บอกว่า การที่มนุษย์เป็นเจ้าของสิทธินั้น เป็นเพียงแค่สมมุติเท่านั้น “กะเฮาซื้อแค่สิทธิ เป็นเจ้าของในทางกฎหมาย กะชั่วคราว ถึงแม้เจ้าของคนทำ อาจเปลี่ยน

คนทำคนเห็ด เปลี่ยนชื่อตามนส.3 หรือโหนด แต่ว่าผีและเทวดาที่อยู่ห้วนๆ ก็ยังเป็นผู้เก่า เราต้องเลี้ยงเพิ่น เพราะเพิ่นเป็นผู้เบิ่ง”

ข้าพเจ้าเห็นว่าวิถีวัฒนธรรมและวิถีคิดเช่นนี้ มีความสำคัญมาก คล้ายๆกับเรื่องน้ำเต้าป๋ง ที่ควรจะสกัดออกมาเป็นระบบวิชาการแห่งวิถีวัฒนธรรมตะวันออก อันเป็นจุดยืนวิชาการแบบหนึ่ง ต่างหากไปจากชุดวิชาการแบบเดิม ที่มีกรับอิทธิพลจากต่างประเทศภูมิภาค การที่ไม่เพียงแต่ทักท้วงว่ามนุษย์เป็นเจ้าของธรรมชาติ เพราะมนุษย์เองก็อาศัยอยู่ชั่วคราวในระบบนิเวศ มนุษย์ยังอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ และกตัญญู ซึ่งมีเพียงแต่จะสามารถอธิบายในทางวิทยาศาสตร์ได้ แต่จะทำให้สังคมโลกมีความยั่งยืนและสันติภาพ

(2) ตอนปูตา:ระบบการจัดการทรัพยากรชีวภาพบนฐานวัฒนธรรมชุมชน

ท่ามกลางการลดลงของทรัพยากรชีวภาพ ภายหลังจากที่ประเทศไทยได้ดำเนินการพัฒนาเพื่อขยายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา ผืนป่าของประเทศไทยเหลือไม่ถึงร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งประเทศ และมีแนวโน้มที่จะมีการทำลายผืนป่ามากขึ้น เมื่อรัฐบาลส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจตัวใหม่อย่าง ยางพารา ผืนป่าที่เหลือนอกเหนือจากเขตอุทยานแห่งชาติต่างๆ บ้าง ด้วยข้อจำกัดทางกฎหมาย ล้วนถูกบุกรุกภายใต้การส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเงินตรา และมองธรรมชาติเป็นเพียงสิ่งที่สนับสนุนความรุ่มรวย มีผืนป่าที่เรียกว่าเขตวัดป่าของพระพุทธรูปธรรมฐานในเขตท้องที่ภาคอีสานตอนบน ที่พอมืออยู่

รวมไปถึงเขตแดนที่เรียกกันว่าตอนปูตาของชุมชน ในเขตตอนปูตา ปัจจุบันถือว่าเป็นเขตป่าชุมชน ที่มีความสำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นแหล่งรวมของความหลากหลายทางชีวภาพ และคำจูน ชุมชนทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม มิให้มันหลุดกระชากด้วยระบบทุนนิยมมากไปกว่านี้ เราจะเห็นตอนป่าชุมชน ในเขตริมฝั่งแม่น้ำโขงกระจายตั้งแต่เหนือจรดใต้ เกือบทุกๆชุมชน ของกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งญ้อ ผู้ไท โซ่ กะเลิง ลาว ทั้งบนภูพาน และที่ราบลุ่ม ในลุ่มน้ำโขง ที่นับถือผี เช่น ไทญ้อ บ้านนายาง อ.บ้านแพง นครพนม ไทญ้อบ้านนาดอกไม้ อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ไทลาว บ้านหนองจันทน์ อ.เมือง นครพนม ตอนปูตาชาวกะเลิง อ.กุศบาก สกลนคร ตอนปูตาชาวโซ่ อ.กุสุมาลย์ สกลนคร มุมหนึ่ง เป็นวัดบ้าน อีกมุมคือตอนปูตา อันเป็นความเชื่อทางนามธรรม 2 แบบ แต่ผสมผสาน กันได้

แม้แต่เดิมเริ่มแรก ข้าพเจ้าคิดว่าคนในชุมชนอาจมิได้คำนึงว่า จะต้องใช้ตอนปูตาเป็นที่อนุรักษ์ป่า เนื่องจากในยุคสมัยแห่งการตั้งบ้านเรือนใหม่ๆ ก่อนการสัมปทานป่า (2496) ป่าธรรมชาติมีมาก จึงมิได้มีความจำเป็นที่ต้องเข้มงวดในการรักษาป่ามาก แต่เนื่องจากภายใต้โลกทัศน์ ที่เชื่อว่าในธรรมชาติ ในผืนป่า มีเทวดา หรือ มีผี มีปูตา คุณแล สิ่งของ รวมไปถึง ป่า สัตว์ที่อยู่ในบริเวณ เป็นของปูตา ทุกคนเคารพยำเกรง ไค้ถ่อถ่อน และในขณะเดียวกัน ชาวบ้านในหลายๆเขตชุมชน ก็เชื่อว่าหากเราไปลักขโมย ของ จะมีอันเป็นไป ทำให้ผืนป่าในตอนปูตาอุดมสมบูรณ์ แม้

กระทั่งสัตว์ป่า เช่น เต่า ที่ออกมาจากคอนปู้ตา หากบังเอิญว่าขับรถไปเหยียบโดยไม่ตั้งใจ ชาวบ้าน จำต้องซื้อมาทดแทน พร้อมกล่าวขอขมา เช่น ที่ผู้ใหญ่สังข์ ก้าวพล ผู้ใหญ่บ้านห้วยจั่ว ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์ ทำล่าสุดเมื่อราวต้นปี พ.ศ.2549 ท่านบอกข้าพเจ้าว่า หลังจากท่านขับจักรยานยนต์ ผ่านคอนปู้ตา บ้านหนองน้อย แล้วเหยียบเต่า ที่ออกมาจากคอนปู้ตา ท่านได้ซื้อเต่ามาคืนปู้ตา

แท้จริงแล้วคอนปู้ตา คือสัญลักษณ์อันสำคัญยิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนหรือระบบคิดของชาวนาในการมองธรรมชาติและชีวลัย (biosphere) ว่ามี 2 ระบบ คือ ระบบแห่งรูปธรรม และระบบแห่งนามธรรม หรือระบบวัตถุและจิตวิญญาณ ซ้อนกันอยู่ โดยระบบแห่งจิตวิญญาณ ยังมิได้ตัดขาดไปจากโลกแห่งวัตถุโดยสิ้นเชิง รวมทั้งยังมีผลอย่างยิ่งต่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนมนุษย์ (human ecology)

และต่อมามีการประยุกต์ระบบการทำคอนปู้ตา นอกเหนือจากจะสืบต่อประเพณีดั้งเดิม แต่ได้เน้นในเรื่องของการอนุรักษ์ป่าโดยตรง เช่น การสร้างศาลเจ้าปู้ตงกระแสน เพื่อช่วยอนุรักษ์ป่าดงกระแสน ที่ อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม หรือ บริเวณป่ามหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ อ.นามน จ.กาฬสินธุ์ เป็นต้น

(3) เลี้ยงตาแฮก: นิเวศวิทยาจิตวิญญาณ

“เจ้าคงขงเขตประเทศดงคอนกินข้าวบ่งาย กินงายบ่เว้น กิน
แล้วบ่ลืมปู้ อยู่แล้วบ่ลืมตา กินแล้วให้รักสมรรักษาข้าวปลูก”

นั่นคือคำเลี้ยงตาแฮก ที่ยังได้ยินสดๆจากปากของกวนจ๋านบ้านผึ่ง อ.เมือง จ.นครพนม ที่เมื่อข้าพเจ้าไปเยี่ยมและพูดคุยกับท่านผู้อาวุโส เมื่อข้าพเจ้าและนักศึกษาเดินทางไปที่วัดลุ่มน้ำโจ่งฝั่งทิศตะวันตก ที่ข้าพเจ้าชอบเรียก “ลุ่มภูพานฝั่งตะวันตก” ตั้งแต่อุดรธานี ถึงมุกดาหาร และทุกกลุ่มชนชาวนา คือ ลาว ผู้ไท ญ้อ กะเลิง ไช่ ข่า ตาด พบว่าการเลี้ยงตาแฮก คือ ส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมชาวนา

คุณตาแหง ราชมา ประธานสภาวัฒนธรรม ชาวกะเลิง บ้านคำเตย อ.เมือง จ.นครพนม บอกกับข้าพเจ้าว่า นา นั้นมีขวัญนา เรียกว่าตาแฮก ตาแฮกคือผืนนา ผืนดินที่เราสืบทอดการปักข้าวขวัญนา คือตาแฮก ในบริเวณผืนนา โดยเฉพาะบริเวณตาแฮก จะมีเทวดารักษา ดูแล เป็นเจ้าของ หรือ เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศท้องถิ่น ซ่อนอยู่ ก่อนที่ชาวนาในแถบลุ่มน้ำโจ่งจะทำนา ต้องมีการเลี้ยงตาแฮก บ่หว่าจะเป็นอาหารหวาน คาว ทุกพื้นที่เคยมี และบางพื้นที่ยังดำรงอยู่ แม้แต่สหชาวนาที่ไปปฏิบัติกลับมาเกือบ 20 ปี กลับมาทำนา ยังเลี้ยงตาแฮก เช่น ลุงชาย พรหมวิชัย บ้านบ่อแกใหญ่ ต.ปทุมวาปี อ.ส่องดาว จ.สกลนคร ก็จะบูชาตาแฮกด้วยดอกไม้ 1 คู่ ยาสูบ 2 กอก คำหมาก 1 คำ พร้อมปักคันข้าว 7 ต้น แม่เคน เชื้อคำฮาด ชาวไทโซ่ บ้านพังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร บอก

เป็นภาษาลาว สำเนียงโซ่วว่า “สิงนา สิดานาต้องเลี้ยง มื้อนี้สิงดาไฮ่ดานา ให้ฮักสมฮักษาเคื่อ และก่อนจะเอาขึ้นเล้าก็ต้องบอกผีก่อน”

วิธีแบบนี้ข้าพเจ้าไม่คิดว่าเป็นเรื่องของความมั่งคั่งสาวยตาของวิชาการแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ว่าผิวว่าเทวดา จะดูแล ผีจะให้ข้าวงามได้เอียงไร ผีจะมีจริง ผีจะอยู่มาได้เอียงไร ที่พยายามมุ่งการใช้เทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิต ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยฆ่าแมลง หรือยาปราบศัตรูพืช แต่ข้าพเจ้าเองก็มีได้ปฏิเสธวิทยาศาสตร์ และชาวนาก็มีได้ปฏิเสธ

แต่วิถีวัฒนธรรมแบบที่ข้าพเจ้าเรียกว่าเป็นนิเวศวิทยาเชิงลึกหรือ “Spiritual Ecology” เป็นวิถีวัฒนธรรมแห่งวิชาการทางนิเวศวิทยาของชาวนาที่สั่งสมและผ่านการเรียนรู้ ปัญญาชนชาวนาเชื่อว่าในพื้นที่ดินในผืนนา มีความซับซ้อนของระบบนิเวศที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วว่าทั้งโลกสารและพลังงาน วัตถุและนามธรรมซ้อนกันอยู่ การเลี้ยงตาแฮกจึงสะท้อนวิธีคิดดังกล่าว ที่นำไปสู่ความอ่อนโยน อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ไม่ประมาท ที่สำคัญคือ นำไปสู่ความดีงาม แห่งจิตใจของชุมชน เพราะฉะนั้นดินแดนแห่งชาวนาและวิถีนิเวศวิทยาชาวนาดั้งเดิมจึงเป็นโลกที่เต็มไปด้วยระบบน้ำใจอันเกี่ยวเนื่องกับระบบจิตวิญญาณ

เราจะเห็นได้ว่าโลกทัศน์ทางนิเวศของชาวนา คือ โลกทัศน์แห่งความที่เห็นวาระบบนิเวศมีการหมุนการเกิดการตาย อยู่ตลอดมา การอยู่ร่วมกัน อยู่ด้วยน้ำใจ อยู่ด้วยความแบ่งปัน การทำนาของชาวนาจึงมิได้มุ่งเน้นไปเพื่อขาย ตามระบบทุนนิยม แต่ระบบโรงสี ระบบการตลาด คือ โลกแห่งวัตถุ การมองธรรมชาติ เป็นเพียงนิเวศวิทยาแบบสสารเหี่ยวแห้ง มองเชิงการค้า และสุดท้ายทำให้ระบบนิเวศกลายเป็นเพียงความแห้งเหี่ยวของผืนนาที่มีเพียงต้นพืชที่ไร้จิตวิญญาณ ที่ทุกอณูกายมีแต่ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง

การไหม้กระหน่ำใส่ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงเพื่อปราบและทำลาย แบบเกษตรพาณิชย์ จึงไม่แน่ว่าจะเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับนิเวศวัฒนธรรมเดิมหรือไม่ ที่สรรพสิ่งเคยอาศัยอยู่ร่วมกัน สุดท้ายในท้องนา เหลือเพียงต้นข้าวที่ตายซาก เสียเท่านั้น โดดเดี่ยว ขาดเพื่อนหอย กุ้ง ปูปลา และ แมงจืดจิ๋

6.4 ระบบการบริหารนิเวศธรรมชาติของชาวนา

(1) สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ

ข้าว คือ พืช ที่เป็นมากกว่าพืช เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งในชีวลัย (biosphere) มีหลากหลายสายพันธุ์ ผู้คนที่นำข้าวที่เคยอยู่ในป่าธรรมชาติ มาปลูก เราเรียกกันว่าชาวนา ชาวนาจึงผูกพันกับสิ่งมีชีวิต ชนิดนี้มาแต่บรรพกาล ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง กว่า 3,000 ปี ข้าวเป็นสิ่งมีชีวิตที่หล่อเลี้ยงผู้คน ในวิถีแห่งวัฒนธรรม ข้าวจึงมีพระคุณต่อผู้คนแถบนี้ ในเมล็ดข้าวเท่าเทียมกันการกระทำต่อข้าวสำนึกที่มีต่อข้าว เมื่อต่างวัฒนธรรม อาจมีท่าทีต่อข้าวต่างกัน เรามีเคยพบการทำขวัญข้าวในสังคมชาวนาตะวันตก ฉันท์ใด วิธีชีวิตและวัฒนธรรม ต่อธรรมชาติ ของผู้คนที่ต่างโลกทัศน์ต่างภูมิประเทศย่อมต่างกัน

ในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำโขง เชื่อว่าข้าวมีเลือดเนื้อมีจิตวิญญาณ เมื่อข้าวจ้าวเป็นเด็ก พ่อบอกว่าอย่าเหยียบเมล็ดข้าว มันจะบาป อย่าเตะต้นข้าวมันจะบาป เพราะท่านเห็นเราอยู่ในวัยคนอง ชาวนาแถบลุ่มน้ำโขง อย่างชาวกะเลิง ในหมู่บ้านชนบทอย่าง บ้านคำเตย บอกว่า ข้าวคือ “นางโพสพ นางโพสพมีคุณต่อชาวนาหลาย พระอินทร์ให้ฝนลงมาเกิด เพ็นตายเพราะตาฤาษี แล้วไปเป็นข้าว แต่ก่อนลำบากพรวัว เสากินข้าวเท่ากับกินเนื้อ กินกระดูกเพ็นซื้อขายเพ็นกะเคียด” ประชานสภาพัฒนธรรมประจำหมู่บ้านชาวกะเลิง บ้านคำเตยเล่า

ตำนานเรื่องประวัติศาสตร์ของพืชชนิดนี้ “ข้าว” แม่โพสพ จึงถือเป็นเรื่องที่กระจายอยู่ในวิถีวัฒนธรรมชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง เพราะฉะนั้นสิ่งเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าบูรพกรรมกับนามธรรมเป็นเรื่องอันเดียวกัน ระบบคุณค่าจึงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชาวนา ในทัศนะของชาวนาข้าวจึงมีคุณค่า บนฐานวัฒนธรรมชาวนานับถือคุณค่ามากกว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจ ข้าวดูอาจไม่มีมูลค่าเพราะวิถีชาวนามีได้ทำนาเพื่อขายข้าว ชาวนาเมื่อทำที่ปักปีจึงไม่เคยรวย เพราะขัดกับวิถีแห่งชีวิตและนิเวศวิทยาชาวนาไทย เพราะฉะนั้นเมื่อเราเอามาตรฐานและระบบคิดแบบทุนนิยม มาเป็นมาตรวัดด้วยสายตาของนักพัฒนานักบริหารแบบตะวันตก ชาวนาจึงอาจยากจน ด้วยวาทกรรมวิชาการแบบเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม มันผิด้ตั้งแต่ต้นที่เราจะนำเอาชุดความรู้และชุดความคิด คนละตัวมาวัดกัน

เมื่อข้าวเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นของสูง เพราะเป็นแม่โพสพ วิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวนาจึงมักไม่นิยมขายข้าว ก่อนที่จะกินข้าว ชาวนาจะต้องสรวงขวัญข้าวเสียก่อน ในพิธีไขประตูเล่าข้าวที่เรานำขึ้นภายหลังการเก็บเกี่ยว เสียก่อน เดือน 3 เดือนแม่โพสพเสียก่อน ในหลายชุมชนก็จะนำข้าวมากอง รวมกันที่วัด เราเรียกว่าประพายข้าวเปลือก นำเอาข้าวไปไว้ที่วัด เอาไปทำบุญทำทานก่อน เพื่อเป็นการอุทิศส่วนบุญให้แม่โพสพ

เมื่อมองลึกและพิจารณาถึงความเป็นนักนิเวศวิทยาของชาวนาผ่านข้าวและวิธีการผลิตข้าว จากหลักฐานที่พบแถบชุมชนเก่าลุ่มน้ำสงคราม อันเป็นสาขาย่อยของแม่น้ำโขง ที่พบว่า ชาวนารู้จักเลือกทำเลที่ตั้ง ในการปักดำนา หาเลือกคัดสรรพืชพรรณจากธรรมชาติ เพื่อมาเป็นข้าว กว่า 3,000 ปี นั่นก็แสดงว่าชาวนาแห่งลุ่มน้ำโขง เป็นผู้ศึกษาธรรมชาติ เรียนรู้ธรรมชาติ ฝึกลมและทดลองนำเอาพืชจากป่ามาทดลองปลูก บนสภาพพื้นที่หรือนิเวศที่เหมาะสม ทั้งความชื้นและพื้นดิน นั่นแสดงว่าความเป็นนักนิเวศวิทยา ของผู้คนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม มีมานานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เพียงแต่ว่าในอดีตไม่มีคำว่านิเวศเท่านั้น นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับจิตวิญญาณ อันเป็นนิเวศวิทยาทางนามธรรม-หลังความตาย หรือนิเวศวิทยาเชิงลึก (deep ecology)

ควาย

ควาย คือ สิ่งมีชีวิต คู่วิถีชาวนาไทยมานาน ในทางนิเวศวิทยา ควายถือว่าเป็นสัตว์เคี้ยวเอื้อง เป็นผู้บริโภคนในระบบนิเวศ ปัจจุบันเมื่อความเจริญความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามา ควายหลักจึงเข้ามาแทนที่ เพราะอ้างว่าควายธรรมชาติฆ่า ด้วยวิธีการทางการตลาด และสมัยใหม่ ควายจึงเป็นเพียงส่วนเกินของไร่นาไทย ด้วยระบบการตลาดอันแยบยล ใครใช้ควายไถนาคือคนล้าสมัย ควายจึงเป็นเพียงสัตว์ที่ไร้คุณค่า กลายเป็นเพียงมูลค่าในระบบการขายเนื้อไป

แต่โดยวิถีวัฒนธรรมของชาวนา เมื่อชาวนายังใช้ควายไถนาอยู่ ชาวนาจะรู้สึกซาบซึ้ง มีคำพูดของชาวนาท่านหนึ่งคือคุณตาล้อม ดิฉวงพันธ์ ที่เป็นชาวน้อย ในป่าบ้านดงเย็น บอกแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าซาบซึ้งมากกว่า “ควายลำพ่อลำแม่เฮา เพราะเอ็ดข้าวให้เฮากิน เขาบ่คาดบ่ไถ เฮาสักลิคได้” พ่อบอกข้าพเจ้าว่าควายมันรู้ภาษาคน เวลาที่เราจะขายมันไป มันจะร้องไห้ หากมันไม่มีจิตใจ ไม่มีความรู้สึก รับรู้ได้ คงไม่แสดงกริยาเช่นนั้น ข้อเท็จจริงเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นทั่วไปในสังคมชาวนาภาคอีสาน เพราะฉะนั้นปราชญ์ท้องถิ่น จึงสั่งสอน บอกข้อเท็จจริงนี้ เพราะฉะนั้น ชาวนาจึงทำพิธีที่ซาบซึ้งบุญคุณควายด้วยการทำขวัญควาย โดยการใช้ด้าย สายสิญ्ญ ผูกที่เขาคอยตัวหลัก การทำขวัญควายเคยกระจายอยู่ตามชุมชนชาวนา ทั้งน้อย โข่ กะเลิง ลาว ในปัจจุบันแม้ว่าควายอาจเลิกใช้ไถนา แต่บางครัวเรือน ยังทำขวัญควายอยู่ คุณตาพูน รูปดี อายุ 81 ปี ชาวนาบ้านชะโนด อ.ห้วยใหญ่ จ.มุกดาหาร บอกว่า “เฮาสีเอ็ดขวัญควายตอนเอ็ดนาแล้ว เอ็ดให้มันอยู่ดีมีเฮง เพราะมันเอ็ดนาให้เฮากิน และเฮากะบ่ได้ฆ่ามัน มันสิดายเอง”

สิ่งนี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมระดับสูงอย่างหนึ่งในวิถีนิเวศและวัฒนธรรมชาวนา ในการกตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการจัดการนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมเชิงสูง คือเชิงจริยธรรม เป็นระบบคุณค่าที่สำคัญยิ่งของชาวนา ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวในตอนต้นว่าแท้จริงแล้วชาวนาไทย หาใช่เพียงผู้ปลูกข้าวเท่านั้นไม่ แต่คือ ผู้ปลูกประเทศ ปลูกหรือสร้างวัฒนธรรม แต่การปลูกและสร้างวัฒนธรรม ขึ้นมาได้เป็นสิ่งเลื่อนลอยหรืออธิบายไม่ได้ในความเป็นศาสตร์ (science) นอกจากนี่วิถีดั้งเดิมของการเลี้ยงสัตว์ ยังสอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิม การผลิตยังชีพ พอเพียง ผลที่ตามมา ยังได้มูลเอาไปใส่नाข้าว พอสमान พรหมรักษ์ บ้านห้วยจ้ว ต.สงเปลือย จ.กาฬสินธุ์ บอกว่า แม้ปัจจุบันรถไถเดินตาม อาจจะดี ในความเร็ว ความรู้สึกที่ทันสมัย แต่เมื่อพิจารณา ให้ถ่วงถั่ง รอบด้าน กลับยังรู้ควายไม่ได้ อันเป็นสัตว์คู่คนไทย เพราะรถไถ เสียค่าน้ำมัน การซ่อมบำรุง ในปัจจุบัน เริ่มมีหลายครอบครัวหันกลับมาสู่ภูมิฐานชีวิตเดิม โดยการนำควายกลับมาใช้ไถนา หลังจากที่ไหลไปกับระบบการตลาดและค่านิยมที่ทันสมัย

ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ

เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวนา อาศัยและพึ่งพิงกับธรรมชาติค่อนข้างสูง ในพื้นที่ พวกเขาจึงค่อนข้างได้มีโอกาสเรียนรู้ ในคุณค่าและประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพเหล่านั้น โดยเฉพาะชาวนาในดินแดนลุ่มน้ำโขง อันเป็นเขตแดนป่าฝนเมืองร้อน ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ชุดความรู้และภูมิปัญญา ที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับทรัพยากรป่า จึงค่อนข้างลึกและกว้าง ซึ่งเกิดขึ้นเองจากท้องถิ่น เป็นภูมิสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง โดยที่มิได้ผ่านการศึกษามาก มหาวิทยาลัยสมัยใหม่แห่งใด หรือเป็นคณาณัติจากที่ใด ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจของคนไทย ที่พอจะยึดในเวทีโลกว่าเรามีเทคโนโลยี (ศาสตร์และศิลป์) เป็นของตัวเอง

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางลงหมู่บ้าน จะพบว่าทุกหมู่บ้านจะมีปราชญ์และหมอยาสมุนไพรประจำหมู่บ้าน ที่รู้สรรพคุณว่าต้นไม้ แต่ละต้น มีประโยชน์ มีสรรพคุณทางยาอย่างไร รวมไปถึงคุณค่าในทางนามธรรม ว่าไม้นชนิดใดเป็นมงคล หรือไม่ ต้นไม้นชนิดใดที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาศัยอยู่ นอกจากนี้ที่เขาจะรู้ว่าไม้นชนิดใดควรนำไปสร้างบ้าน ทำฟืน ทำยาสมุนไพร ในฐานะที่ข้าพเจ้าเองเป็นนักสิ่งแวดล้อม ข้าพเจ้าไม่คิดว่าเมื่อเปรียบเทียบความรู้และความเข้าใจองค์ความรู้ในด้านนี้ในพื้นที่ จะมีนักวิชาการท่านใด จะมีองค์ความรู้ในทรัพยากรชีวภาพเท่าปราชญ์และปราชญ์ของหมู่บ้าน โดยเฉพาะเรื่องการแยกชนิดและคุณประโยชน์ของพรรณพืช เมื่อข้าพเจ้าได้ไปสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ ของป่า ในป่าดงโต้งไต้หวัน ร่วมกับหมอยาพื้นบ้าน เช่น พ่อใหญ่บม พรมราช พ่อใหญ่สมาน พรมรักษ์ พ่อใหญ่เพิ่ม มาตย์เลี่ยม พ่อใหญ่คำมวน โคตรสุโพธิ์ และพ่อใหญ่เคน พรมราช ในเดือนตุลาคม 2548 ท่านเหล่านี้ มีความรู้เรื่องพฤกษศาสตร์ค่อนข้างสูง สามารถระบุได้ว่า ไม้พื้นถิ่น มีคุณลักษณะอย่างไร ประโยชน์ ใช้งานอะไรได้ เช่น ดีว ก็ไม่ได้มีเพียงชนิดเดียว ยังมีดีวหนาม ดีวขน ดีวขาว เป็นต้น ในขณะที่ข้าพเจ้าเองไม่ทราบ รวมไปถึงนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยด้านชีววิทยาด้วย ในเรื่องนิเวศวิทยาป่าไม้พื้นถิ่นสู่ชาวนาไม่ได้ ภูมิปัญญาเหล่านี้มีทั้งความเป็นศาสตร์และความเป็นศิลป์ (เทคโนโลยี) มีความลุ่มลึก พอสมควร ถือว่าปราชญ์และปราชญ์ชาวนา มีความเป็นนักชีว-นิเวศพื้นถิ่น ในแต่ละเขตนิเวศ นอกจากนี้ยังมีมิติทางรูปธรรมและนามธรรม มักจะเชื่อมโยงเป็นองค์รวม เสมอ อันเป็นลักษณะของภูมิสังคมวัฒนธรรมชาวนา พ่อเพิ่ม มาตย์เลี่ยม บอกกับข้าพเจ้าว่า “แม้ว่าเฮาสีฮู้หว่ายาต้นนี้ใช้รักษาหยั่ง แต่เวลาที่เฮาไปเอามาจากป่า เฮาต้องคอยบอกแม่ธรณีก่อนเพราะพื้นเป็นผืนผู้รักษา และเวลาใช้ต้องมีคำปลุก” ชาวนาอย่างพ่อใหญ่ บม พรมราช หมอยาพื้นบ้านที่คลุกคลีกับผืนป่า บอกกับข้าพเจ้าว่า ไม้ในป่าดงโต้งไต้หวัน ลุ่มภูพาน อันเป็นผืนป่าของชุมชน มีกี่ชนิด (species diversity) ต้นอะไรบ้าง มีชีพลักษ์หรือการออกดอกออกผลช่วงเวลาใด (phenology) แต่ละต้น มีสรรพคุณอย่างไร เช่น ต้นตุมกาขาว (*Strychnos nux-blanda* A.W.Hill) ตุมกาแดง (*Strychnos minor* Dennst.) สามารถแก้โรคเมรั้ง ต้นบก (*Lrvingia malayana* Oliv.ex Benn.) แก้โรคซาง ต้นมะหาด (*Artocarpus lakoocha* Roxb.) แก้โรค

พยธิ ต้นห้าสอก (*Pterospermum semisagittatum* Buch.-Ham.) แก้วปาดต้นคางสูง (*Albizia lebbekioides* Benth.) นอกจากจะแก้แผลเรื้อรังแล้ว เมื่อนำไปปลูกแล้วจะทำให้เป็นมงคล รุ่งเรือง เป็นต้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้ ค่อยๆจืดจางและเลือนหายไป ผู้คนไม่ให้ความสำคัญ เพราะคิดว่าล้าสมัย เมื่อวาทกรรมวิชาการกระแสหลัก แบบวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี “การแพทย์แผนตะวันตก” ผ่านโครงสร้างรัฐ เข้ามาเบียดขับ พร้อมๆกับการเข้ารุกพื้นที่ป่าธรรมชาติ ด้วยวาทวิทยาศาสตร์ “สัมปทานป่า” ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ถูกทำลายลง เมื่อทรัพยากรชีวภาพ ถูกแปรเป็นผลผลิตทางเศรษฐกิจ และการรุกรานของพืชเชิงเดี่ยว ที่แทรกเข้ามาผ่านอำนาจรัฐ

กระนั้นในบางพื้นที่ที่มีความพยายามที่จะต่อต้านและต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพ เหล่านี้ไว้เพื่อเป็นแหล่งอาหาร-ยาของชุมชน มิให้วิถีคิดแบบเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมที่มองป่าและความหลากหลายหลายทางชีวภาพเป็นเพียงทรัพยากรในโลกสมัยพัฒนา อย่างคุณยายสี สานาผา ชาวนาชนเผ่าญ้อ บ้านนาดอกไม้ ตำบลท่าจำปา อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม อายุ 94 ปี ผู้มอบกรรมสิทธิ์ที่ดินป่าดงกระแสนกว่า 1,000 ไร่ ให้กับทางราชการ (โดยปลัดวัฒนา นิลสาขา) บอกกับข้าพเจ้าเมื่อเดือนธันวาคม ปี 2548 ว่า ยายเกิดและเติบโตที่นาดอกไม้ “พ่อแม่เป็นไทญ้อ มาจากท่าจำปา” (บ้านเกิดของท่านศิลปินแห่งชาติ อาจารย์ประยอม ชองทอง,อดีตอาจารย์โรงเรียนปิยะมหาราชาลัย นครพนม) ยายอยู่กับป่าดงกระแสนมาตั้งแต่เกิด มีความรักต่อป่า เพราะกว่าป่าสีใหญ่ขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้ บ่ต่ำกว่า 20 ปี “ยายเลี้ยงลูกยายได้ ลูกยายใหญ่มาได้ กะย่อนเห็ด ย่อนหน่อไม้ จากดงกระแสนนี้แล้วลูกเคย แต่พ่อแม่ยาย มาจับจองตั้งแต่บ่มีเอกสารสิทธิ์ ทำมาหากินกับป่า เห็ด ข้าวไร่ ตามหว่างต้นไม้ หว่างป่า พอมีนาก็ออกมาทำนาลุ่ม ส่วนป่าดงกระแสนกะเอาไว้เก็บไม้ เก็บน้ำมันยาง หน่อข้าว หน่อไม้ เห็ด” ในทัศนะของยายสี ป่าผืนเขตร้อน “ดงกระแสน” ถือว่าเป็นแหล่งอาหาร และยารักษาโรค

เมื่อเห็นและเข้าใจว่าป่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนในชุมชน ยายสีจึงปกป้องดูแล รักษาเพื่อเอาไว้เลี้ยงลูก จนกระทั่งต่อมากระแสการพัฒนาสมัยใหม่เข้ามา มีนายทุนกับกลุ่มข้าราชการร่วมวางแผนมาซื้อเอาผืนดินป่าดงกระแสน โดยจ่ายเงินให้กับแกนนำในชุมชน โดยที่มิได้บอกยาย และอ้างว่าที่ดินดังกล่าว ยายบ่มีเอกสารสิทธิ์ เพื่อตนเองจะเข้าไปตัดป่าที่ยายสีและสามี ดูแลรักษามา เพราะมีไม้ขนาดใหญ่ ยายสีต้องไปต่อสู้เรียกร้องเอาผืนดินคืนจากนายอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และได้มอบผืนป่าดังกล่าวให้กับทางราชการ เพื่อจัดทำเป็นป่าอนุรักษ์ถวายพระราชินี และปัจจุบันผืนป่าดังกล่าว ได้นำมอลชีวภาพ ทั้งเห็ดหลากหลายชนิด หน่อไม้ ข้าว ก่อ จี๋ยาง เลี้ยงชาวบ้านในเขตตำบลท่าจำปา กว่า 4-5 หมู่บ้าน เช่น นาดอกไม้ ท่าจำปา ท่าพระ ขามเปี้ย เป็นต้น ยายบอกกับข้าพเจ้าในวันที่ 24 ธันวาคม 2548 “ยายแพงๆ (รัก) ต้นไม้ บ่อยากไห้ไฟตัด แต่ก่อนยายยังได้เดินได้ ลีอกไปขอมเบ้งไปหาเห็ด หาหน่อไม้ บ่อไห้ไฟตัดไม้ ไผมาขอผลไม้ กะไห้เขาแม่นเอา บ่ไห้ตัดต้นไม้ลง คำๆ มีดยายกะค่อยกลับออกมาจากป่า ...แต่มีสิ่งหนึ่งที่ยายอยากขอสิได้บ่ ยายขอไม้ที่ยาย

รักษากัลลาคันนังและ สือมาเฮ็ดโลง” ในท้ายที่สุดคุณยายสืบอก่า แม่ป่าที่ขายอุตสาห์รักษามา นาน ยายไม่ต้องการอะไร ขอเพียงไม้สักลำเพื่อนำมาทำโลงศพ

การต่อสู้ของหญิงชวาวาเล็กๆชาวไทญ้อ คนหนึ่ง กับกลุ่มนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อทวงคืนผืนป่าให้กับชุมชน ด้วยจิตสำนึกและความคิดที่เกิดขึ้นกับตัวเอง ในการเห็นความสำคัญของป่าของไม้ ที่เลี้ยงลูก เลี้ยงหลาน นับเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิด-อุดมการณ์อันสูงส่งของชวาวาในชนบท ที่รัฐมักจะมองข้ามและพยายามเข้ามาช่วงชิงบทบาทการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น วิธีการต่อสู้ของยายสื ถือว่าเป็นการต่อสู้กับโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม ไปพร้อมกับต่อสู้กับระบบพืชพาณิชย์ เช่นเดียวกับ คุณยาย ไฮ อุบลราชธานี ที่ต่อสู้เรื่องเงื่อนไข

นอกจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาทางนิเวศด้านความหลากหลายทางชีวภาพ จะปรากฏเห็นผ่านข้อเท็จจริง จากวิถีชีวิต ของชุมชน แล้ว ยังแสดงไว้ชัดเจน ไว้ในวรรณกรรม

“อันว่าไปหาไม้ ปลูกเฮือนครอง ว่าง่าย นั้นฤา ไม้บ่ เป็นประโยชน์แท้ พาฮ้าย เกิดโหย แท้แล้ว อันว่า คั้นเอาไม้ กลางวัดสา ฟันล่าว เอามา สร้างห้องกว้าง เฮือนข้าว ก็บีตี แท้ตาย...อันหนึ่ง ไม้แก่นหล่อน ตายฮั้น ลมท่าว ก็ดี ไฟเอามา สร้างหย่าว จิบหายเสียง สิ่งของ แท้แล้ว..”

หรือในขณะสันตะขอคำสอน กล่าวไว้ “ เขียมคั่ง จักแบ่งเฮือนสร้าง ให้เอาไม้แก่ แท้เนื้อ ไม้อ่อนมีบ่แท้ แบ่งสร้างมอดสิกิน ให้ค้อยหาเอาไม้ ลำคิมี่แก่น มาตคแต่งสร้าง โตสิได้อู่เหิง เจ้าเฮย..” สิ่งเหล่านี้เป็นความรู้-ปัญญา และมีความหมายต่อการดูแลธรรมชาติ ในการคัดกรอง การเลือกใช้ประโยชน์ให้เหมาะสม รวมไปถึงการตีความมูลค่าของทรัพยากรชีวภาพ ที่มีได้มีความหมายแก่มูลค่าในทางเศรษฐศาสตร์การทำไม้แบบตะวันตก

นอกจากนี้ในงานวิชาการของนักวิชาการที่ศึกษาโลกทัศน์และภูมิปัญญาของชาวนาอีสาน เช่น งานของท่านอาจารย์อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2535) ยังนำเสนอว่า ชาวนาอีสานยังสามารถนำเอาธรรมชาติทั้งทางชีวภาพ เช่น พรรณพืช มาใช้ในการอบรมและสั่งสอนคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันกับสังคมและธรรมชาติ ผ่านคำสอนและวรรณกรรม “เห็นว่ามีสุขสัน ผักดำนินบ่อยากเบ็ง กันได้กินต่อนซัน ปลาทั้งบ่อยากเหลียว”

(2) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

ดิน หากมองในแง่ของวิทยาศาสตร์ ดิน คือ เทหวัตถุ ที่เกิดจากวัตถุต้นกำเนิด ผสมกับซากพืชซากสัตว์ มีคุณค่ามากในแง่ของการเป็นแหล่งอาหารของพืช แม้ในวิถีวัฒนธรรมของชาวนาก็เห็นเป็นเช่นนั้น แต่อย่างที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ในระบบนิเวศบนพื้นแห้งชีวลัยของชาวนา จะมี 2 ระบบที่ซ้อนกันอยู่ คือ วัตถุและจิตวิญญาณ ระบบมูลค่าและคุณค่า ฉะนั้นชาวนาจึงมีอาจมองดินเป็นเพียงแค่เทหวัตถุ แต่ดิน คือ ปัจจัยทางนิเวศที่มีคุณค่าแก่ชาวนา แก่ผู้คน ชาวนาจึงเรียก พื้นแผ่นดิน ว่าแม่ธรณี “คำว่าแม่” มีความหมายยิ่งใหญ่สำคัญคนไทย ชาวนาแถบบ้านนาหม่อง อ.กุศบาก

จ.สกลนคร ให้ความสำคัญกับแม่ธรณีมาก ผืนดิน คือ แม่ธรณี มีแม่ธรณีรักษา จะทำการทิ้งขยะของเสียต้องระมัดระวัง

บางครั้งชาวไทตาด เรียกแม่ธรณีว่า “เจ้าดิน” เวลาที่จะไปขุดดินคอน ต้องบอกแม่ธรณี ทั้งการไปปีสสาวะ และถ่ายหนัก จะมีการบอกขอขมาแม่ธรณี “ขออนุญาตบาดคำ แม่ธรณี อีลุน คุณหนัก ลูกหลานสิด่ายหนัก อย่าให้เป็นบาปเป็นกรรม” ชาวกะเลิง บ้านคำเตย จ.นครพนม บอกว่าแม่ธรณี เป็นเทวดาองค์หนึ่งที่รักษาผืนดิน อยู่ในผืนดิน เมื่อถึงวันสำคัญสิด่ายดอกไม้น้บูชาแม่ธรณี ให้เพิ่นรักษา แม่ธรณีจะอยู่ทุกพื้นที่และสามารถช่วยเราได้ การนับถือแม่ธรณีมีอยู่ในกลุ่มชาวนาทุกกลุ่ม

คุณตาล้อม คีดวงพันธ์ อายุ 80 ปี บ้านดงเย็น จ.มุกดาหาร บอกเป็นสำเนียงยู้ว่า “แม่ธรณีอยู่บนแผ่นดิน บนแผ่นดินคือแม่ธรณีเบ็ด เวลาที่เสาสีไปเคิกไปเลื่อ เสาจะหยิบเอาจีดินใส่หัวให้เพิ่นดูแล แม่แต่ปลุกเฮือนปลุกชานจะต้องบอกต้องขอบเพิ่น” ทักษะเช่นนี้ คล้ายคลึงเดียวกับพี่น้องชาวนากลุ่มอื่น ทั้งลาว กะเลิง หรือชาวโซ่ คุณลุงชาน เชื้อคำสด และคุณลุงทา เชื้อคำสด ชาวโซ่ บ้านพังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร ก็บอกว่า การนับถือแม่ธรณี เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข

คุณยายเบ็ง ขัตติยะ ชาวนา อายุ 85 ปี ลาวโบราณลุ่มน้ำโขง บ้านหนองจันทน์ อ.เมือง จ.นครพนม บอกว่า เวลาเลี้ยงแม่ธรณี “สิด่ายข้าวใส่น้ำอ้อยน้ำตาล ไปหยาย ไปวางให้เพิ่น แม่ธรณีเฮ็ดให้อยู่ดีมีแสงบ่ให้ต้องบ่ให้ชุน ให้รักสมรักษา” ชาวผู้ไทกะโปง อย่างคุณแม่วิวรรธน์ โสมวงศ์ บ้านธาตุ ต.บ้านธาตุ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร บอกว่า “การเลี้ยงแม่ธรณี ต้องประกอบด้วย คำหมาก กอกยา เครื่องคาวหวาน และเหล้า” คุณปายง คำปิ่น บ้านหนองจันทน์ ต.ท่าก่อ อ.เมือง จ.นครพนม ซึ่งเป็นญาติข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นท่านจุดรูปเทียนบอกแม่ธรณี ในคืนของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ในวันออกพรรษา ซึ่งเป็นวันไหลเรือไฟ ที่นครพนม

นั่นเป็นดินในมิติพิเศษเชิงนามธรรม อันซ่อนซ่อนอยู่ในวิถีวัฒนธรรมของคนพื้นถิ่นลุ่มแม่น้ำโขง แต่ในวิถีชีวิตประจำวัน ดินยังเป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ในแง่ของการเป็นแหล่งแร่ธาตุอาหารและค่าจุณพืช-ข้าว ชาวนาให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ ดังจะเห็นจาก การเลือกทำเลที่ตั้งใกล้แหล่งน้ำ นอกจากจะมีนัยของการให้ความสำคัญกับเรื่องของการจัดการน้ำแล้ว อีกความหมายหนึ่งนั้นย่อมหมายถึงว่า ให้ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์ของดิน เนื่องจากที่ราบลุ่มริมแม่น้ำมิว่าจะเป็นแม่น้ำโขง น้ำสงคราม น้ำคำ น้ำอูน ย่อมมีความอุดมสมบูรณ์กว่าเขตอื่นๆ อันที่กลุ่มชนชาวญ้อ ชาวลาว ชอบตั้งถิ่นฐาน แม้ว่ากลุ่มชนชาวผู้ไท จะนิยมไปอยู่ตามเขตหุบภู แต่เขตนั่นดินก็เหมาะในการทำการเกษตร เพราะที่ราบลุ่มของเทือกภูเป็นแหล่งรองรับแร่ธาตุอันอุดมจากภู

ชาวนามีระบบการปรับปรุงดูแลผืนดิน ภายใต้วถีการผลิตยังชีพ อันเป็นวิถีดั้งเดิม ไม่ซับซ้อน ก่อนที่ระบบทุนนิยม มิเข้ามาแทรก ส่งเสริมปุ๋ยเคมี การใช้ชีวีว-ควาย เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และมีความง่ายอย่างยิ่ง การได้แมลงธรรมชาติ อย่างแมงจูดจี้ หรือด้วงจี้ควาย มาช่วยย่อยสลายสารอินทรีย์ให้มีขนาดเล็กลง ทำให้ผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์ การปลูกพืช ผสมผสาน เป็นภูมิปัญญาใน

การรักษาดินอย่างหนึ่ง เพราะนั่นเราจะเห็นว่า วิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวนา จะเลี้ยงควาย นอกจากจะใช้ไถนาแล้ว มูลของเขายังนำมาบำรุงดินด้วย มูลควายยังเป็นแหล่งอาหารให้กับพืช ผัก แมลง ยังเป็นสารอาหารให้กับผักแขนง ในท้องนา ในผืนนาสีเขียว จะเห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ผืนนา ที่มีปู ปลา กบ เขียด พืชน้ำ เป็นแหล่งอาหารให้กับชาวนา

น้ำ เป็นสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตหรือเป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นปัจจัยแวดล้อมหนึ่ง ที่สำคัญของระบบนิเวศ ทั่วไป น้ำจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในวิถีชีวิตของชาวนา เป็นธรรมชาติที่มีบุญคุณจึงให้คำว่า แม่น้ำ มีคุณค่ากว้าง สำหรับในวิถีวัฒนธรรม ในแม่น้ำชาวนาบอกว่ามีผู้รักษา คือเงือกหรือพญานาค ที่อยู่ในแม่น้ำใหญ่ๆ “เพิ่นกะเว้าคือกันหว่าหนองหารเฮามีพญานาค แต่ก่อนไทบ้านเป็นเวลาที่สีมาเมืองสกล มีแต่พายเฮือ มา ลัดข้ามหนองหารมา ก่อนที่สีลงเฮือสีไปวางดอกไม้ ขันหมากขันพลู กอกลาและกะเว้าบอกเพิ่น ก่อนที่สีลงเฮือยกมือขึ้นหัว แต่ก็มาฮอดดอนสวรรค์สีเว้าเรื่องผาแดงนางไอ่ได้สีมีลมมีฝนมาโลด” ชาวนาลุ่มหนองหาร ท่านหนึ่งเล่าถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับหนองหาร สกลนคร

เมื่อเป็นเช่นนี้ภารกิจของเสียหรือการทำให้แม่น้ำเน่าจึงทำให้ชาวนามีความระมัดระวังเพราะจะไปกระทบกับผีผู้รักษาแม่น้ำ คุณตาแดง สีละ บอกว่า “สีไปเหยี่ยวใส่น้ำจะล้า เพิ่นบอกหว่าอย่าไปเหยี่ยวใส่น้ำใสใน สีลงไปน้ำกะให้บอกให้ขอบเพิ่น หากมีคนท้วง เป็นโลด สีต้องแก้ด้วยไข่หนึ่งหน่วย” ในบางชุมชนไทญ้อ เวลาถึงงานบุญจะไปเชิญเอาผีในบริเวณที่แหล่งน้ำไม่เคยเหือดแห้งเชิญขึ้นมาเลี้ยง อาจารย์อภิชาติ สलगสิงห์ (อายุ 30ปี) อดีตอาจารย์สถาบันราชภัฏนครพนม ซึ่งเป็นชาวผู้ไทบ้านคำบก อำเภอกำชะอี จังหวัดมุกดาหาร บอกกับข้าพเจ้าว่า ตอนที่คุณพ่อดอน สलगสิงห์ ยังมีชีวิตอยู่ มักจะบอกกับลูกหลานว่า เวลาที่ไปลงน้ำ อย่าปัสสาวะใส่แม่น้ำ หากจำเป็นก็ต้องปล่อยใส่มือก่อน เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าในวิถีแห่งประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวนา ให้ความสำคัญกับการรักษามลพิษแหล่งน้ำด้วยมิติของความอ่อนโยนต่อธรรมชาติ

สิ่งที่มีความชัดเจนมากอันเป็นปรากฏการณ์ ที่ตอกย้ำระบบความเชื่อนี้คือ การเกิดบั้งไฟพญานาค ทำให้ชาวนาเชื่อว่าในธรรมชาติมีเทวดา มีสิ่งที่เร้นลับซ่อนแทรกอยู่ ดูแลรักษาอยู่ ระบบความเชื่อนี้ แม้จะพิสูจน์ด้วยมาตรวัดแบบวัตถุมิได้ แต่ก็ทำให้เกิดความเคารพ อ่อนโยนต่อธรรมชาติหรือการมีประเพณี ที่เรียกกันว่า ตีช้างน้ำนอง ในแถบริมฝั่งโขง เป็นการขอขมาแม่น้ำและพญานาค หรือผู้ดูแลรักษาแม่น้ำ ที่มีการรบกวนจากชาวนาโดยเฉพาะกิจกรรมงานแข่งเรือยาวในงานเทศกาลออกพรรษา โดยผู้คนที่เข้าร่วมการแข่งขันเรือส่วง จะร่วมกันทำพิธีกรรมขอขมาพญานาค และเจ้าผู้ดูแลรักษาแม่น้ำในช่วงบ่ายของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 โดยถือว่าเป็นการการวาระที่ท่านได้ให้ความคุ้มครองดูแลไม่พิโรธ อีกทั้งเป็นการบอกกล่าวสิ้นสุดงาน

ประเพณีนี้เคยเกิดขึ้นในแถบนครพนม มุกดาหาร โดยรูปแบบเป็นการนำเรือยาวทุกลำที่เข้าร่วมแข่งเรือผูกโยงต่อกันเป็นแถว หัวเรือและท้ายเรือแต่ละลำชิดกันตั้งขบวนขวางลำแม่น้ำ โดยให้หัวแถวอยู่ปากหนึ่ง หางแถวอยู่อีกปากหนึ่งลำน้ำ ไม่มีการพายเรือแต่ให้บรรเลงมโหรี ตีกลองรำให้ดังสนั่น ในขณะที่เดียวกันเรือยาวจะค่อยไหลไปถึงหลักชัย ทุกคนกล่าวขอขมาโฮลิตที่ได้รับกวนสายน้ำ

นอกจากนี้ คือ งานลอยเรือไฟ เพื่อเป็นการเคารพสายน้ำ และบูชาลอยพระพุทธรูปที่อุ้มริมฝั่งน้ำโขง ซึ่งประเพณีนี้มีความสำคัญยิ่ง ในการดูแลและรักษาแม่น้ำของชาวลุ่มน้ำโขง มิเพ่งงานลอยกระทงในภาคกลาง เมื่อผู้คนให้การเคารพและกตัญญูต่อแม่น้ำ ไหนเลยจะทำลายและทิ้งของเสียลงสู่ลำน้ำได้ หากเราทำให้แม่น้ำถูกมองด้วยสายตาว่าเป็นเพียงทรัพยากรเท่านั้น เสร็จไฟโบราณทำด้วยต้นกล้วยหรือไม้ไผ่ จุดด้วยขี้ได้ ภายในเรือมีข้าวต้ม ขนม ฝ้ายไหม ดอกไม้ รูปเทียน และสิ่งของต่างๆ เพื่อสักการะหรือบวงสรวงแม่น้ำ เทวดา และพระพุทธรเจ้า

ส่วนการดูแลและบริหารจัดการน้ำผ่านวิถีกฎมีปัญญาเชิงประจักษ์ นอกเหนือจากมิติแห่งความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ อันจะนำไปสู่การดูแลระบบนิเวศทางอ้อมแล้ว ชาวนาแต่ละเขตนิเวศมีองค์ความรู้ในด้านนี้ สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อแหล่งน้ำ การจัดการน้ำ คือ ตั้งแต่เบื้องแรกของการตั้งถิ่นฐาน ชาวนาในแถบลุ่มน้ำโขง เกือบทุกกลุ่มชน พยายามตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งน้ำให้มากที่สุด ไม่ตามสายใหญ่ ก็สายเล็ก เช่น แม่น้ำโขง ที่ชาวญ้อ ชอบดำรงอยู่ แม่น้ำสงคราม แม่น้ำฮ่วน แม่น้ำก่ำ บึงโขงหลง หนองหาร ตามลำห้วยต่างๆ ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดำรงอยู่ในแถบลุ่มน้ำ ทั้งผู้ไท โซ่ ตาด สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีหรือระบบการบริหารสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านเบื้องต้น เพราะฉะนั้นการที่รัฐและนักวิชาการสายเขื่อนจะกล่าวและมองว่าชาวนามีความรู้หรือมิให้ความสำคัญกับแหล่งน้ำ จึงอาจเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องนัก เป็นความพยายามที่จะสถาปนาวิชาการ แบบไม่มีส่วนร่วม และพยายามสร้างเรื่องว่าวิถีคิด-วิชาการของรัฐถูกต้องที่สุด

การตั้งบ้านเรือนนอกจากที่จะใกล้แหล่งน้ำสำหรับนำน้ำมาใช้ในการอุปโภค การหาสัตว์ การทำการเกษตรแล้ว ในชุมชนหมู่บ้านในแต่ละคุ้มบ้านจะมีน้ำบ่อ เพื่อใช้ร่วมกัน ทั้งบ่อที่เป็นบ่อน้ำอาบ น้ำชำระร่างกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ่อน้ำดื่ม ที่คนในชุมชนตกลงกันว่าห้ามใครก็ตามทิ้งของเสียมิว่าจะเป็นน้ำลาย ลงไป แม้แต่นำมาอาบมา ชำระ สิ่งเหล่านี้ เคยมีในสังคมชาวนา ซึ่งข้าพเจ้าเคยพบและเคยอยู่ในวิถีเช่นนั้น และสามารถมองระบบการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำของชุมชนลักษณะดังกล่าว ผ่านวรรณกรรมเรื่องธรรมดาสอนโลกว่าชุมชนให้ความสำคัญยิ่ง “สระเขาดักกินน้ำ จองหองไปขี้ได้ จักจิบหายฮ้อนใหม่ ตนเจ้าบ่ฮ้องเอื่อง ได้แล้ว”

ในบางชุมชนเช่น อยู่ในเขตภู อย่างชาวนาผู้ไท ในเขตตำบลคำบก อำเภอดงคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร ชาวบ้านจะช่วยกันต่อท่อน้ำ จากเทือกภู มาใช้ร่วมกัน โดยมีการจัดทำระบบทั้งน้ำที่ใช้อาบและน้ำที่ใช้ดื่มแยกกัน โดยในระยะแรกๆจะใช้ไม้ไผ่ต่อจากภู ปัจจุบัน (2548) เปลี่ยนเป็นท่อเหล็ก สามารถหล่อเลี้ยงผู้คน ในบ้านคำบก บ้านกลาง บ้านห้วยลำโง บ้านโนนสะอาด กว่า 1,500

ครอบครัว โดยมีได้เสียค่าบริการ อันเป็นการร่วมแรงและใจของคนในชุมชน และมีแนวโน้มข้างหน้าจะนำน้ำจากภูดงกล่าวมาใช้ในการทำการเกษตรต่อไป ข้าพเจ้าเคยพานักศึกษาศาสาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ไปศึกษาและเก็บข้อมูลการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาตะวันออก ข้าพเจ้าพบว่าที่ชุมชนผู้ไทที่นั่น มีภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ และสะท้อนว่าแท้จริงแล้ว ในแต่ละเขต แต่ละชุมชน ชาวนา มักมีองค์ความรู้ทางนิเวศ เป็นของตนเอง มีความหลากหลายของภูมิปัญญา ตามแต่ละเขตหมู่บ้าน

สิ่งที่เห็นชัดเจนอีกอย่างถึงวิถีภูมิปัญญาในการบริหารจัดการน้ำแม้ดูเหมือนจะง่าย แต่นั่นเป็นความพยายามในการพึ่งพาตนเอง คือ การทำคานา หรือคันแทนนา เพื่อเก็บกักน้ำ ไม่ให้น้ำฝนไหลหลังผ่าน และเพื่อกักน้ำให้ดินชุ่มน้ำ จะสามารถดำนาปลูกข้าวได้ นอกจากนี้ น้ำที่ขังยังจะหล่อเลี้ยงต้นข้าว ชาวนาจะทำคานา โดยขุดดินถมขึ้น คันนานอกจากจะเป็นที่กักน้ำ ในขณะเดียวกันใช้ในการระบายน้ำออกหากน้ำมาก คันนายังเป็นทางเดิน เป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ เช่น กบ เขียด ปู อันเป็นอาหารของชาวนา ซึ่งมักพบทั่วไปในหมู่บ้านชาวนาที่เฮ็ดนาลุ่ม

นอกเหนือจากการทำคานา เพื่อกักเก็บน้ำฝน เพื่อให้มีน้ำขังไว้เพื่อทำนาของชาวนาที่เฮ็ดนาเมืองลุ่มแล้ว ชาวบ้านยังพยายามร่วมมือกันในการสร้างฝาย หรือเหมืองฝาย เพื่อชะลอการสูญเสีย น้ำ และชักดึงน้ำเข้านา ระบบนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นเทคโนโลยีคล้ายเขื่อนขนาดเล็ก เป็นการบริหารจัดการน้ำเชิงชุมชน ที่คนในชุมชน ช่วยกัน ปั้นฝาย ที่ทำด้วยอุปกรณ์จากธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ คันดิน ความกว้างของฝายขึ้นอยู่กับขนาดลำน้ำ ชาวนายังมีระบบการทำคลองและท่อระบายน้ำเข้านาต่อจากฝาย ทำให้น้ำไม่ขาดน้ำ และไม่แห้งแล้ง ฝายมีทั้งฝายจากลำห้วย และฝายจากน้ำซับ มีทั้งขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ ที่นอกจากจะชักน้ำเข้านา ยังใช้ในการปลูกผัก เป็นแหล่งน้ำเพื่อทำการปศุสัตว์ จากการที่ข้าพเจ้าสัมภาษณ์ชุมชนที่มีฝาย เช่น ฝายของพ่อใหญ่ไหล และของพ่อใหญ่สังข์ กั่วพูล ชาวนาบ้านห้วยจั่ว ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์ ที่เป็นฝายน้ำซับ ท่านบอกว่าเป็นของเก่าที่สร้างมาตั้งแต่รุ่นปู่ ออกแรงช่วยกันทำ เป็นมรดกทางภูมิปัญญา

ระบบฝายเคยพบกระจายทั่วไปในกลุ่มชนเผ่าลาว ที่นิยมทำนาลุ่ม กระนั้นในกลุ่มชนชาติไท นอกประเทศ ที่สิบสองจุไท ชาวไทดำ ก็นิยมทำเหมืองฝาย เพื่อสรวน้ำเข้านา อันเป็นระบบชุมชน ในวิถีชาวนาไทย มีภูมิปัญญาการบริหารจัดการน้ำสูง

ฟ้า ในยุคที่มลพิษทางอากาศไม่เข้ามาปนเปื้อน ฟ้าคือสิ่งที่สูงของชาวนา ชาวนาเชื่อว่าบนฟ้าอันห่างไกล มีผีที่รักษา ผีดูแลแผ่นฟ้า และผีฟ้า ยังใกล้ชิดกับผู้คน สามารถติดต่อผู้คน โดยมาดูแลรักษาผู้คน ผ่านการทรง ในยามที่ชาวนาทุกข์ยากขาดแคลนฝน ชาวนาทำพิธีกรรมเพื่อให้ฟ้าฝนตกลงมา เช่น แห่นางแมว หรือทำบังไฟ

ระบบแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวนาในการจัดการทางนิเวศวิทยา จึงอยู่บนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาหรือวิถีแห่งวิชาการแบบวัฒนธรรมชาวนา การจัดการทางนิเวศวิทยาของชาวนาจึงอยู่บนพื้นฐานของกฎธรรมชาติ การเคารพอ่อนน้อมและพึ่งพาธรรมชาติ บนพื้นฐานแห่ง ดิน ป่า เขา มนุษย์ ผี เทวดา ห้าง โยง อันหนึ่งอันเดียวกัน มนุษย์ให้เกียรติผี เทวดา ผี เทวดา จะรักษาและคุ้มครองผู้มีศีลธรรม การดูแลคุ้มครอง ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ธรรมชาติกับมนุษย์ย่อมเกิดขึ้นและนำไปสู่การพัฒนาทางจริยธรรมและคุณความดีในจิตใจให้สูงขึ้น

สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นได้จากคำกล่าวของกวนจ้งธรรมดาแห่งบ้านฝิ่ง พ้อแดง สีเคะ ชาวไทไตตาด ว่า “ในพื้นที่บ้านเมืองเดิมเราบ่มีกฎหมาย เราดูแลกันด้วยกฎธรรมชาติ ผืนดินที่มากมายเราขอกจากเทวดา จากผี พี่นึ่งที่รักษา ปลูกห่อ ปลูกโอง ให้ ถึงยามเลี้ยงก็เลี้ยง ..แต่เมื่อกฎหมายไทยเข้ามาถึงชุมชน มีการวัด การแบ่งธรรมชาติ เป็นของพี่นึ่ง ของโต ซื่อขายกัน แม้แต่ดินเพียง วา เพียงงานก็ซื้อ ไม่เหมือนการใช้กฎแห่งสังคมและวัฒนธรรม หรือกฎของชาวนาเดิม” ชาวนาไทไตตาดเห็นว่าระบบกฎหมายไทย (ตะวันตก) ต่างกันกับระบบกฎหมายทางศีลธรรม กฎหมายทางศีลธรรม พื้นถิ่นให้ความสำคัญกับธรรมชาติจิตใจ มากกว่าระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล-ส่วนรัฐ

นอกจากนี้สิ่งที่สามารถสะท้อนผ่านด้านโลกทัศน์และวิถีคิดระหว่างชาวนากับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ นั่นคืองานทางวรรณกรรม ที่บันทึกความคิด บันทึกความทรงจำ บันทึกบทปัญญาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแห่งการบริหารทรัพยากรผ่านภูมิแผ่นดินของเขตนั่นๆ ข้าพเจ้าใคร่หยิบเอางานของท่านอาจารย์อภิศักดิ์ โสมอินทร์ ที่ได้วิเคราะห์ถึงโลกทัศน์ดังกล่าว ผ่านวรรณกรรมชนะสันทะยอดคำสอน

“ไผผู้ดำแม่น้ำ น้อยใหญ่คูกา ดังนั้น
ก็หากเป็นเวรหลาย อะเวจีแสนชาติ
กินแต่ไผะฮก ฮ้อนไหม้ตางน้ำช้วน นั้นแล้ว
ไผมีใจดำป้อย ดินฟ้าก็คั่งกัน นั้นแล้ว
มันจกจมในพื้นที่ โภยภัยฮ้อนเฮ้ง
เกิดจิบหายเที่ยงแท้ จนแค้นยากจน นั้นแล้ว
ไผหากยังเกียดค้อย ป้อยด้ายลุม ดังนั้น
จักได้ทั้งคำทุกข์ อยู่เนาในหม้อ
หลายปีล้ำ แสนปีจมจุ่ม..

6.5 พุทธธรรมชานากับการบริหารสิ่งแวดล้อม

(1) มองวิถีแห่งพระบรมธาตุกับการจัดการสิ่งแวดล้อมทางจิตวิญญาณ

(1.1) พระธาตุพนมกับวิถีการจัดการทรัพยากรส่วนรวม

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งศรีโคตบูร มีพระบรมธาตุที่สำคัญนอกเหนือจากพระธาตุพนมหลายองค์ เช่น พระธาตุเชิงชุม พระธาตุบังพวน พระธาตุอิงฮัง พระธาตุเรณู พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุหลวง ฯลฯ แต่ที่สำคัญและมีความเป็นมาช้านาน เป็นศูนย์รวมใจของชาวลุ่มน้ำโขงมากที่สุดคือ องค์พระธาตุพนม สมบัติชิ้นนี้มีได้หมายถึงสมบัติของใครผู้ใดผู้หนึ่งหรือรัฐใดรัฐหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่เป็นเอกสารเชิงตำนาน หรือแม้กระทั่งภูมิศาสตร์ อันเป็นที่ตั้งแห่งองค์พระธาตุ การจารึกว่าผู้คนที่มาร่วมกันสร้างพระธาตุพนมนั้น พุทธสถานที่สำคัญที่สุดในลุ่มแม่น้ำโขงล้วนมาจากทุกภาคส่วนของผู้คนในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง เช่น หนองหารหลวง หนองหารน้อย ศรีโคตบูร จุลณี อินทปิตย์ มิใช่เป็นเรื่องของใครคนใดคนหนึ่งรัฐใดรัฐหนึ่ง สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงความหมายแห่งการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร อันเป็นระบบชุมชน มากกว่ากรรมสิทธิ์ส่วนตัว

คนโบราณแห่งลุ่มน้ำโขงให้ความสำคัญกับระบบส่วนรวม ตำนานน้ำเต้าปungหนึ่ง ก็สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของผู้คนในดินแดนแห่งนี้ เป็นพี่น้องกัน เป็นระบบส่วนรวมในนิเวศ ตำนานอูรังคินทานสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของผู้คนในแคว้นแคว้นอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง แม้เราอาจจะบุได้ว่าในยุคสมัยนั้น มีถิ่นชาติพูดภาษาสิ่งใด ร่องรอยแห่งการเดินทางของผู้คนตลอดแนวสองฝั่งโขง แต่โบราณตั้งแต่เจ้ามหาชีวิตล้านช้าง ตั้งแต่พระเจ้าโพธิ์สาลราช ผู้คนทั้งชาวไร่ชาวนา มาร่วมกันสร้างมาร่วมกันบูชา จนกระทั่งถึงรัชสมัยของเจ้ามหาชีวิตแห่งสยาม มาร่วมกันรู้สึกเป็นเจ้าของ การล้อมของพระธาตุพนม เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2518 ผู้คนสองฝั่งโขงต่างร้องไห้ ปลั่งจิต และปลั่งอธิษฐานของผู้คนต่อหน้าองค์พระธาตุพนม ล้วนมีพลังส่งผลให้บุคคลที่เข้ามาขโมย สมบัติองค์พระธาตุมีอันเป็นไป

ความมิได้ว่าใครเป็นเจ้าของโดยเด็ดขาด ความที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้าไปมีส่วนร่วม กับองค์พระธาตุ นั้นย่อมสะท้อนให้เห็นถึงระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม บนฐานคิด แบบรวมหมู่ แบบชุมชน ตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงปัจจุบัน มิได้ปรากฏว่าใครจะแสดงตัวว่าเป็นเจ้าขององค์พระธาตุเหล่านี้ ตั้งแต่แม้วันแรกเริ่มล้วนแสดงนัยยะแห่งการมีส่วนร่วม การก่อสร้างอุโมงค์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อย่างน้อยมีผู้คนอยู่ 5 หัวเมือง และตั้งอยู่ในบริเวณที่รัฐใดมิได้อำนาจเหนือดินแดน ระบบการจัดการแบบนี้ย่อมมีกระจายไปอยู่ตามที่ต่างๆของคนในแถบชานา ทั้งระบบการจัดการทรัพยากรที่เป็นของสงฆ์ ป่าชุมชน คอนปู้ตาของชุมชน เป็นต้น ล้วนเป็นระบบแห่งชุมชน สิ่งเหล่านี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปในวิถีของชุมชนหมู่บ้านชานา

(1.2) เศษดินปนุ:บทสะท้อนวิถีแห่งการดูแลสิ่งแวดล้อมด้วยจิตวิญญาณ

แม้โดยพื้นฐานทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงเรื่องการศึกษาผู้คนในแถบสองฝั่งโขงอาจไม่รู้จักร่ำว่าสิ่งแวดล้อม คำว่านิเวศวิทยา คำว่าสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ อะไรต่างๆเหล่านี้ มาก่อน และมีต้องไปกล่าวถึงเลยว่าพวกเขาจะรู้เรื่องของเทคนิคการบำบัดน้ำเสีย (wastewater treatment) ด้วยวิธีทางกายภาพ (physical treatment) ชีวภาพ (biological treatment) หรือการกำจัดขยะ (solid waste disposal) ด้วยวิธีการต่างๆ ดังประหนึ่งว่าสิ่งแวดล้อมและนิเวศเป็นเรื่องที่ชาวบ้านไม่รู้จักรู้ ไม่ทราบ

มีหลายกรณีที่กระแสการพัฒนาที่อยู่บนฐานวิชาการเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม และวิทยาศาสตร์แบบกลไก แยกส่วน ที่พยายามศึกษาทางนิเวศ หรือ ธรรมชาติ บางครั้งอาจนำธรรมชาติไปตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ บนแนวคิดมนุษย์นิยมหรือการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) นำธรรมชาติ เช่น หิน ดิน แร่ธาตุ มาใช้ไปเพื่อการขาย ทำลาย แข่งขัน โดยไร้มิติทางศีลธรรม (หรือความพอ) เป็นตัวกำกับ มองธรรมชาติเป็นเพียงวัตถุและแยกส่วนขาดความเชื่อมโยงแบบเท่าเทียมจากมนุษย์ นำไปสู่การเข่นฆ่า ล่าอาณานิคม เพื่อแสวงหาอำนาจและเงินตรา เมื่อเกิดปัญหาขึ้นมา พยายามจำกัดการใช้ และหาเทคนิคต่างๆในการดูแล เพราะเชื่อว่าเทคนิคทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะสามารถทดแทนและนำมาสู่คุณภาพทางนิเวศ แต่ขณะเดียวกันพื้นฐานหรือโลกทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติต่อสิ่งแวดล้อม กลับมิได้เปลี่ยนไป มิได้เป็นไปเพื่อไปสู่การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เคารพ บนพื้นฐานวิถีคิดที่เป็นสายใยโครงข่าย สิ่งแวดล้อมคือชีวิต ชีวิตคือสิ่งแวดล้อมแบบโลกทัศน์องค์รวม หรือ โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ใหม่

เมื่อเรามองวิถีคิดของผู้คนในสองฝั่งโขง ผ่านวิถีวัฒนธรรม ข้าพเจ้าคิดว่า ผู้คนที่ท้องถิ่นเรามีความซับซ้อนทางความคิด ในขณะที่นักวิชาการสมัยใหม่จากโลกพัฒนา มองว่าดิน หิน ปูน เป็นวัตถุ เป็นเพียงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (physical environment) ที่สามารถนำมาจัดการ ปลูกสร้างต่างๆได้ หรืออาจนำไปขาย ในขณะเดียวกันบนฐานแห่งสังคมวัฒนธรรม ของพวกคนพื้นถิ่นลุ่มน้ำโขง ทรัพยากรในทางเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม เช่นนี้ กลับสามารถเป็นทรัพยากรทางคุณธรรม-ศีลธรรม อันนี้ เป็นความแตกต่างชัดเจน ระหว่างวิถีคิดของคนในกระแสวิชาการและวัฒนธรรมทุนนิยม กับวิชาการแบบศีลธรรมพื้นถิ่น เพราะเขานำสิ่งเหล่านี้ไปสร้างเป็นศูนย์รวมใจหรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ “สิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรม-วัฒนธรรม” จากเศษ อิฐ ดิน ปูน กลายเป็นพระบรมธาตุสองฝั่งโขง เป็นสัญลักษณ์แห่งศีลธรรม หรือความดีงาม ตั้งแต่ พระธาตุบังพวน พระธาตุบัวบาน พระธาตุหลวง พระธาตุประสิทธิ์ พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุพนม พระธาตุเรณู พระธาตุนคร พระธาตุเมืองเก่า พระธาตุอิงฮัง เป็นต้น

รวมไปถึงหินตามธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น พุทธบาทเวินปลา ที่ริมฝั่งโขง นครพนม รอยพระพุทธรูปบนเทือกเขาภูพาน ทั้งที่ อุดรธานี และสกลนคร แล้วเศษอิฐ หิน เหล่านี้ ถูกดูแล และจัดการรักษาอย่างดี ในทุกปี จะมีงานประเพณี ที่สมโภชน์ สัญลักษณ์แห่งความดีงาม

เหล่านี้ และสืบสานกันเป็นสายธารแห่งชีวิต กว่าพันปี และเศษ อิฐ หิน เหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของพระบรมธาตุ กลายเป็นสิ่งหวงแหน ความศักดิ์สิทธิ์ ที่ล่วงเกินมิได้ เพราะฉะนั้นระบบคุณค่าพร้อมระบบชุมชน จึงมีความสำคัญสูงยิ่งมากกว่าระบบมูลค่า ในชุมชนท้องถิ่นชาวนา มิเพียงแต่เรื่องของพระธาตุ แม้แต่บ้านไม้เก่าๆในคอนปู้ตา นั้นย่อมเป็นที่หวงแหน และมีมิใครกล้าเข้าไปทำลาย ผู้คนเคารพยำเกรง เพราะนอกจากจะเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นสมบัติของส่วนรวม แต่สมบัติของส่วนรวมใดๆก็ตาม หากมิได้มีมติทางจิตวิญญาณแล้วไซ้หาได้รักษาไว้ยั่งยืนไม่

สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมในมิติทางจิตวิญญาณ ที่ฝังแน่นและพอบอวลไปทั่วแดนลุ่มน้ำโขง อย่างมิต้องสงสัย และถือว่าเป็นสิ่งที่ต่อยอดมโนสำนึกแห่งระบบส่วนรวม ระบบความดีงามในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะรอยพระพุทธรูป ที่เป็นหิน เป็นทราย คือสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า สัญลักษณ์แห่งคุณความดี ความมีเมตตาเป็นน มนุษย์กับธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน จึงนับว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งต่อสังคม และระบบธรรมชาติ เนื่องจากคำสอนของพุทธองค์ บทคำแรกที่สำคัญยิ่งคือ การไม่เบียดเบียน มิฆ่าสัตว์ ให้เมตตากรุณา สรรพชีวิตในระบบนิเวศ เป็นสิ่งที่สำคัญมาก ของการวางรากฐานแห่งการจัดการนิเวศทั้งระบบพื้นฐานและเชิงลึก ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ายังมีได้มีทฤษฎีหรือสำนักคิดทางสิ่งแวดล้อมและนิเวศใด กล่าวถึงเรื่องนี้อย่างลึกซึ้งและเป็นระบบเท่าพุทธศาสนา

พุทธศาสนา อันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของชาวนาแถบลุ่มน้ำโขงอันเก่าแก่ ข้าพเจ้าคิดว่า เป็นศาสนาที่กล่าวถึงเรื่องของระบบนิเวศ ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย การแนะนำ วางพื้นฐานในการอยู่ร่วมกับระบบนิเวศอย่างมิได้เบียดเบียน ด้วยศีล ด้วยมรรค 8 เพราะฉะนั้นการที่พุทธศาสนา คือ สิ่งที่ยึดเหนี่ยวทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คน ข้าพเจ้าเห็นว่าในชุมชนชาวนามีทุนทางสังคมในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมในเชิงสร้างสรรค์ สูงยิ่ง

นอกจากนี้ที่เราได้พูดถึงทัศนะและระบบการดูแลสิ่งแวดล้อมด้วยวิถีวัฒนธรรม อย่างน้อยระบบภูมิปัญญา ในเรื่องของผี ทัศนะในเรื่องของการหมุนเวียน การเกิด การตาย เมื่อมองผ่านพิธีกรรม วิถีดังกล่าวจึงมักอยู่บนบทเรียน ภูมิปัญญาอันเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ

(1.3) งานบุญของชาวนา: บทสะท้อนระบบความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ความจริงเมื่อกล่าวถึงงานบุญในหมู่บ้านชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง ข้าพเจ้ามีอาจกล่าวได้อย่างชัดเจนว่านั่นเป็นเรื่องของชาวพุทธเสียเท่านั้น เพราะทั้งโดยวิถีชีวิต-วัฒนธรรมของชาวนา ที่มีสามารถแยกกันอย่างเด็ดขาดระหว่างผีและพุทธ ที่เป็นมิติทางจิตวิญญาณ ต่อนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมที่มองมิเห็นเช่นเดียวกัน หรือการบูรณาการระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อของพุทธได้อย่างลงตัว ที่ในหลายหมู่บ้าน มีทั้งวัดและคอนปู้ตา ชาวนาทั้งดักบาตรและเลี้ยงผี แม้แต่ในหมู่บ้านที่นับถือผี

เช่น บ้านชาวโซ่ แถบอำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร การนำอาหารไปถวายให้กับบรรพชนทุกเช้าของคนเฒ่าคนแก่ ก็เพื่อความสบายใจ เพื่อความสุขกายสุขใจของตนเองและชุมชน

ข้าพเจ้าเห็นว่างานบุญ คือ เอกลักษณะ และเป็นบทสะท้อนถึงโลกทัศน์ วิธีคิด หรืออุดมการณ์ของสังคมชาวนา อย่างเป็นธรรมชาติ ที่มีได้เสแสร้ง ทำกันเอง จัดกันเอง จะมีรัฐ จะมีอะไรหรือไม่ ชาวนาทำกันเอง คุณไม่มาเกี่ยวคุณไม่มายุ่งชาวนาก็ทำได้ และทุกคนไม่เคยเรียกร้องจากกิจกรรมดังกล่าว งานบุญนี้มีความสำคัญมาก ถือว่าเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวสังคมวัฒนธรรมชาวนาอีสานที่สำคัญ และในขณะเดียวกันยังสะท้อนวิธีคิดของชาวนา ทั้งยังเป็นสิ่งที่สนองตอบต่ออุดมการณ์ของชาวนาด้วย มีชาวนาท่านหนึ่ง คือ คุณลุงอู๊ด บ้านฮางโฮง ที่ข้าพเจ้าสนิทสนมกับท่าน ข้าพเจ้าเคยสัมภาษณ์ท่านหลายครั้งท่านบอกว่า ความสุขของชาวนา คือ มีข้าวเต็มเล้า ได้เฮ็ดบุญ นั่นคือ ความสุข งานบุญน่าจะเป็นที่สำคัญในการรองรับจิตใจ ของชาวนา และที่สำคัญที่ข้าพเจ้าอยากเน้นก่อนในที่นี้คือว่า เป็นระบบการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนิเวศ นิเวศที่มีการเกิดการตาย การทำบุญทำทาน จึงเสมือนเป็นสิ่งรองรับ ผ่อนคลายความเศร้าโศกทางจิตใจ และเตือนให้อยู่กับธรรมชาติอย่างอ่อนน้อม และที่สำคัญ เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวหัวใจ ให้หัวใจมีหลักยึด มีที่พึ่ง ยังเป็นฐานรองรับสังคมแห่งความพอเพียง ไม่โลภ นำไปสู่การเบียดเบียนธรรมชาติให้น้อยลง

ในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวนา วิถีแห่งการทำบุญหรือการมีงานบุญ สำคัญมาก ข้าพเจ้าคิดว่าอาจเป็นขั้นการพัฒนาแห่งความเป็นชุมชนพื้นถิ่นขั้นสูงสุด เพราะเป็นเรื่องของความสุข ถือว่าเป็นวิถีแห่งภูมิวัฒนธรรมที่มีการสั่งสม ทางวิธีคิดและวัฒนธรรม มาอย่างยาวนาน เขตหนึ่งของโลก ไม่ค่อยพบได้ที่ใดบ่อยนัก ข้าพเจ้ามองว่าเป็นความลงตัวของความคิดและวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษยชาติอย่างหนึ่งกับธรรมชาติ เราจะสังเกตเห็นว่า เมื่อเราเข้าไปในหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านที่นับถือพุทธศาสนา นับถือผี จะมีงานบุญ งานทาน งานน้ำใจ มีทั้งบุญคุณสถาน บุญข้าวประดับดิน บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา ไหลเรือไฟ บุญบั้งไฟ เมื่อถึงเดือน 3 ออกใหม่ 3 ค่ำ ชาวนาจะเลี้ยงผีเดือน 6 เลี้ยงตาแฮก สำคัญจริงๆ แต่สังคมตะวันตก สังคมทุนนิยม อาจหาดูได้น้อย เพราะวัฒนธรรมแบบทุนนิยมนำทุกคนเร่งแต่จะกอบโกยทรัพยากร ไม่มีญาติ -ชุมชน ไม่มีธรรมชาติและสรรพสิ่ง

น่าจะเป็นกิจกรรมเดียวที่ไม่มีเจ้านาย ไม่มีไพร่ ทุกคนเท่าเทียมกัน ใครทำคนนั้นได้ ได้ที่ใดคือได้ที่ใจ น่าจะเป็นสิ่งเดียวที่เจ้าหน้าที่รัฐ ต้องทำตามชาวบ้าน เชื่อฟังชาวบ้าน คนเฒ่าคนแก่ เพราะวิถีวัฒนธรรมแห่งการทำบุญ มีค่อยมีการเขียน เป็นตำราวิชาการทำบุญ ให้รัฐ นักวิชาการสายอื่นเอามาชี้แนะชาวบ้าน เหมือนชี้นำไปในทุกๆ เรื่องที่ผ่านมา งานบุญคืองานที่ไม่มีรัฐ ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ต่อธรรมชาติของชาวนาสองฝั่งโขงอย่างดี อย่างต่อเนื่องไม่เคยจืดจาง และข้าพเจ้ามีคิดว่าในทฤษฎีวิชาการจากโลกตะวันตก อันเป็นทฤษฎีที่ชี้นำสังคมโลกอยู่ทุกวันนี้ ไม่มีการกล่าวถึงและให้ความสำคัญ เพราะต้องยอมรับว่าการเขียนทฤษฎีหรือวิชาการใดๆ บริบททางสังคมล้วนมีอิทธิพลหรือมีส่วนในการสร้างสรรค์วิชาการนั้นๆ นี่คือ วิถีชาวนาตะวันออก

ที่มีปรากฏในทางทฤษฎีใดๆของตะวันตก แต่บุญ เป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงจิตใจและจิตวิญญาณของผู้คน เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดคุณภาพและคุณธรรมในสังคม

งานบุญใหญ่ในระดับสองฝั่งโขง น่าจะหมายถึงงานนมัสการองค์พระธาตุพนม ระดับรอง คือ งานพระธาตุตามเขตพื้นที่ต่างๆ เช่น บึงพวน เข็ญม อิงฮัง เรณู เป็นต้น แต่งานบุญที่ปรากฏอยู่ตามจารีตทั่วไปของชาวนา คืองานบุญอันเกี่ยวเนื่องกับฮีต 12 คอง 14 ที่ยังยึดอยู่เสมอ โดยเฉพาะเกี่ยวกับข้าว เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญกองข้าว บุญสงกรานต์ บุญกฐิน บุญเข้ากรรม บุญเลี้ยงปู่ตา เป็นต้น ข้าพเจ้าคิดว่างานบุญ คือ พัฒนาการอันสูงในทางวิชาการแบบวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรืออารยธรรมอันสูงส่งของมนุษยชาติ ที่ก้าวมาจากสังคมบุพกาล เป็นความลงตัวในทางนิเวศและสังคม และอาจถือเป็นดัชนีแห่งความสุข ที่ควรนำมาใช้ในสังคมใหม่

(2) นิเวศวิทยาพระป่า : การบริหารนิเวศสิ่งแวดล้อมด้วยพุทธธรรมชาวนา

บนดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร – นครพนม ดังที่เราถกเถียงกันมานั้น เป็นดินแดนที่มีสิ่งยึดเหนี่ยว และเป็นรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมคือ พุทธศาสนาและผี โดยระบบทั้ง 2 สามารถอยู่ร่วมและประสานกันได้ เพราะอยู่บนแนวคิดที่คล้ายคลึงกันในด้านทัศนคติที่มีต่อโลก ธรรมชาติคล้ายคลึงกัน อย่างน้อยนั่นคือเรื่องของโลกธรรมชาติ หรือระบบนิเวศในชีวลัยแห่งนี้ มิได้หมายความว่า เป็นเพียงโลกแห่งวัตถุเสียเท่านั้น แต่เป็นโลกแห่งจิตวิญญาณและนามธรรม อันเป็นระบบคุณค่า ที่ยังเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของวัฒนธรรมชาวนามาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นจากในหมู่บ้านชาวนา มีทั้งวัดและปู่ตา มีทั้งทำบุญตักบาตรและเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ซึ่งหมายถึงความดีงามทางจิตใจ ชาวนาลุ่มน้ำโขงหลายหมู่บ้านบอกว่า ผีบรรพบุรุษ คือ คุณพ่อคุณแม่ ที่ต้องบูชา บางชุมชนที่มีแต่วัดมิได้มีพระ การนำเอาของเอาข้าวไปให้ดวงวิญญาณของบรรพชน คือ การให้ การทาน เพื่อการอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชนทั้งโลกนี้และโลกหน้า ซึ่งระบบวิถีเช่นนี้ คือ ระบบการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศเชิงลึก

สัญลักษณ์อันสะท้อนให้เห็นถึงฐานคิดดังกล่าวที่อาจค่อนข้างต่างไปจากโลกชาวนาตะวันตก คือ ดินแดนแถบนี้มีสัญลักษณ์ คุณค่าทางพุทธศาสนาจำนวนมาก เช่น พระธาตุพนม พระธาตุเข็ญม พระธาตุหลวง พระธาตุอิงฮัง พระธาตุบึงพวน เป็นต้น อันเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามสูงสุดทางโลกจิตวิญญาณของชาวนาลุ่มน้ำโขง และมีดอนปู่ตา คือสัญลักษณ์แห่งระบบชุมชน เครือญาติ ที่เชื่อมร้อยจากโลกแห่งวิญญาณสู่โลกวัตถุและรูปธรรม

ในประวัติศาสตร์ อันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ดินแดนแห่งนี้เป็นดินแดนที่มีเคยว่างเว้นไปจากสิ่งยึดเหนี่ยวเหล่านี้ จิตใจเป็นฐานอันสำคัญยิ่งของผู้คนชาวนา สามารถที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์สิ่งใดๆก็ได้ การนับถือความดีงามแห่งพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานความคิดที่สำคัญของ

ชาวนา การสะสมและเพาะบ่มทางภูมิปัญญา จากรุ่นสู่รุ่นทำให้รากฐานทางความคิดมีความมั่นคง และมีรากเหง้า การที่ดินแดนแห่งนี้มีรากฐานแห่งพุทธศาสนามาตั้งแต่ยุคศรีโคตบูรหรือยุคที่สมมติว่าเรียกทวารวดี สืบมาถึงล้านช้าง และรัตนโกสินทร์มีเคหะชาดหาย สิ่งนี้คือรากฐานทางภูมิปัญญา และวิถีคิด การมองโลกที่สำคัญและมีคุณค่า

พระพุทธรูปธรรมฐานคือการเชื่อมต่อและพัฒนาบนพื้นฐานคติความเชื่อของพุทธศาสนาและการนับถือผี (โลกจิตวิญญาณ) ข้าพเจ้ามองว่า มิใช่จะเกิดขึ้นลอยๆโดยที่มิได้มีรากฐานของวัฒนธรรมพื้นถิ่นมาก่อน แต่น่าจะเชื่อมต่อจากเรื่องราวจากภาพและความรู้สึกในตำนานอุรังคนิทาน ที่กล่าวถึงการเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า การสร้างองค์พระธาตุพนมของชาวลุ่มน้ำโขงโบราณ ความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในยุคศรีโคตบูร (ทวารวดี) เชื่อมต่อ ยุคการปกครองและคุ้มครองพุทธศาสนาของเจ้ามหาชีวิตแห่งล้านช้าง จนถึงยุคการเข้ามาดูแลพุทธศาสนาของรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายลัทธิธรรมยุติ และถูกพัฒนาต่อไปอีกขั้นหนึ่งของพระชาวนาอีสาน ที่เรียกกันว่าพระพุทธรูปธรรมฐาน โดยมีกลุ่มผู้นำชาวนา อย่างพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต : ผู้นำทางจิตวิญญาณนิเวศของชาวลุ่มน้ำโขง

ในเบื้องต้นได้กล่าวไปแล้วว่าในเขตนิเวศภูพาน มีข้อค้นพบสำคัญอันหนึ่งในลุ่มแม่น้ำโขง แอ่งสกลนคร เขตแดนลุ่มภูพาน เป็นแหล่งแห่งการสร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติยุคปัจจุบันที่จะนำไปสู่สันติภาพ และสังคมอุดมธรรม ที่หมายรวมถึงสังคมอุดมนิเวศ อันเกี่ยวข้องกับการดูแลนิเวศและสิ่งแวดล้อม ให้สมดุล

ในหลายๆพื้นที่หรือหลายๆเวที เรามักจะกล่าวถึงบทบาทการเป็นผู้นำทางสังคมของชาวนา โดยเฉพาะชาวนาในแถบลุ่มน้ำโขง ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการปฏิบัติทางการเมือง และมักนึกถึงกลุ่มขบวนการชาวนาปฏิบัติ นักการเมืองท้องถิ่น ที่มีบทบาทในความพยายามสร้างสังคมที่มีคุณภาพ เช่น เตียง ศิริจันทร์ ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ถวิล อุดล จำลอง ดาวเรือง สมคิด ศรีสังคม แคล้ว นรปติ หรือกบฏผู้มีบุญ เหล่านี้ เป็นต้น ซึ่งข้าพเจ้าเองในฐานะที่เป็นคนนครพนม-อีสาน และเป็นคนไทยคนหนึ่งขอเชิดชูและคารวะ แต่บุคคลและกลุ่มคนที่ถือว่าเป็นนักปฏิบัติทางสังคมและนักปฏิบัติทางนิเวศ ที่ทำให้กระบวนการประชาชนชาวนาและกระบวนการทางนิเวศชาวนา-อีสาน ผสมผสานทั้งแบบท้องถิ่น และสากล (พุทธ) ได้ดี จนสามารถสร้างสังคมอุดมทิพย์ อุดมธรรม ที่รวมถึง สังคมอุดมนิเวศ คือ “กลุ่มวัฒนธรรมพระพุทธรูปธรรมฐาน” ที่มีได้หมายถึงว่าจะมีกำเนิดหรือค้นพบได้ทั่วไปในขอบเขตหรือประเทศอื่นๆทั่วโลก แต่จะพบมาก และหนาแน่น เป็นศูนย์กลางยุคปัจจุบัน คือ แถบลุ่มน้ำโขง แอ่งสกลนคร-นครพนม ก่อนที่จะมีการแพร่ขยายไปยังส่วนต่างๆในโลก

“พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต” ถือว่าเป็น“ผู้พลิกประวัติศาสตร์หน้าสำคัญของวงการพุทธศาสนาของดินแดนอีสาน” ให้พุทธศาสนา มีความใกล้ชิด มีความเป็นมนุษย์ ที่ชาวบ้านชาวนาสามารถเข้าถึงอุดมการณ์อันสูงสุดของพุทธได้ ให้เรียบง่ายบนพื้นฐานของหลักธรรมของพุทธและปัจจัยแวดล้อมทางนิเวศและของสังคมพื้นถิ่น พยายามที่ปลดปล่อยพิธีกรรม-ศักดิ์นาที่ซ้อนพุทธธรรมของพระพุทเจ้า จนไกลตัวชาวบ้าน ชาวบ้านไป ท่านมั่นกล่าวได้ว่าเป็นผู้พลิกประวัติศาสตร์วงการพุทธศาสนาในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง จากพื้นฐานความมั่นคงแห่งพุทธศาสนาที่ค่อนข้างแน่นในทางทฤษฎี แม้ในระยะเริ่มต้นท่านอาจจะได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาแบบรัตนโกสินทร์ ก็ตาม แต่สามารถใช้อุดมการณ์ส่วนตัว (บารมีที่สั่งสม) บวกกับอุดมการณ์พุทธศาสนา และอุดมคติแห่งการปรารถนาสังคมอุดมคติพหุวัฒนธรรมของชาวนาอีสาน “สังคมพระศรีอารีย์” ยุคก่อน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและวางรากฐานแห่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยภูมิปัญญาแบบพุทธ

ท่านอาจารย์มั่น เป็นพระธุดงค์ชาวนา ที่มีลักษณะพิเศษที่อดทนในความอดอยากและยากลำบาก หากไม่มีอุดมการณ์แท้จริงอาจต้องท้อแท้ เพราะฉะนั้นในประวัติศาสตร์ไทยจึงหาได้น้อยมาก ที่พระธุดงค์ผู้เป็นครูบาอาจารย์ใหญ่ๆจะมาจากบุคคลในตระกูลชนชั้นปกครอง พระอาจารย์มั่น เกิดและเติบโตในตระกูลชาวนา อุบลราชธานี ในปี พ.ศ.2413 ที่อีสานผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัตนโกสินทร์มีนานนัก มีนามเดิมว่า “นายมั่น แก่นแก้ว” ท่านได้ชื่อว่าเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาที่สำคัญที่สุดในภาคอีสาน นับตั้งแต่การรับคติหรือมีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์อีสาน เป็นต้นมา ในทัศนะของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านคือ “นักปฏิวัติสังคม” ที่ผ่านมาเวลาที่เรารู้ถึงนักปฏิวัติทางสังคม ส่วนมากพวกเรา มักคิดไปถึง เหมาเจ๋อตุง เลนิน เซ กุวารา บนพื้นฐานการปฏิวัติทางสังคมด้วยอาวุธ เพื่อความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและการได้เสวยสุขทางกาย บนอิทธิพลและทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองแบบมาร์กซิสต์

พระอาจารย์มั่น คือ ตัวแทนของชาวนาท้องถิ่นไทย ท่านคือนักปฏิวัติแห่งชาวนาด้วยปัญญาเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยปัญญา และความดีงามทางจิตวิญญาณ สิ่งนี้คือสิ่งที่ข้าพเจ้ากล่าวมาโดยตลอดว่า เป้าหมายหรือโลกทัศน์แห่งการพัฒนา ระหว่างโลกทุนนิยมตะวันตก กับโลกชาวนาลุ่มน้ำโขง นั้นต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กลุ่มอารยธรรมตะวันตกที่กำลังขึ้นนำโลกอยู่ในปัจจุบัน มีเป้าหมายที่จะพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ จะได้เสพสมทรัพย์ากรมสินสุด แม้ทรัพยากรนั้นจะได้มาจากการแย่งชิงก็ตาม ความรุ่งเรืองทางวัตถุอันสูงสุดคือ การพัฒนายานอวกาศไปนอกโลก มีอายุยืนหมื่นปี แต่ในโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นชาวนา จุดมุ่งหมายอันสูงสุด คือการพัฒนาชีวิตและจิตวิญญาณให้ถึงความดีงาม สังคมจะมีความสุข คือสังคม แห่งความเอื้ออารีย์ สิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในวิถีแห่งวัฒนธรรมชาวนาในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นพุทธล้วนๆแบบพระธุดงค์ หรือพุทธธรรมพื้นบ้าน ที่ผสมกับวิถีแบบผี โดยมีตัวอย่างความสำเร็จของการมีพระบรมธาตุบรรจุอยู่

ธาตุที่ใส่ดั่งแก้ว กระจายอยู่ทั่วไปตามหมู่บ้านชนบท ในเขตภาคอีสานตอนบน เช่น ของพระอาจารย์มั่น เอง หลวงปู่ขาว หลวงปู่แหวน หลวงปู่ชอบ หลวงปู่เทสส์ หลวงปู่ตื้อ หลวงปู่คำดี หลวงปู่กงมา หลวงปู่จันทร์ หลวงปู่สิม หลวงปู่หล้า หลวงพ่อชา พระอาจารย์วัน พระอาจารย์จวน ฯลฯ หรือที่เป็นฝ่ายหญิง คือแม่ชีแก้ว ลูกศิษย์พระอาจารย์มั่น ท่านหนึ่ง ที่อยู่ลุ่มภูพาน เขตภูเขากวาง ทางหมู่บ้านผู้ไท บ้านห้วยทราย ต.ห้วยทราย อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร ที่ข้าพเจ้าคุ้นเคย

ข้าพเจ้าสัมภาษณ์ชาวบ้านหนองผือ ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร บริเวณที่พระอาจารย์มั่น และคณะศิษยานุศิษย์ เคยใช้ชีวิตอยู่ ระหว่างปี พ.ศ.2487 –2492 บอกว่า ท่านอาจารย์มั่นจะสอนให้คนในชุมชนให้รักาศิล 5 อันเหมาะสมกับการครองเรือนของฆราวาส และให้รู้จักให้ทาน “ตอนเพิ่นมาอยู่ เพิ่นให้รักาศิล 5 บ่มีการลักเลี่ยมของในหมู่บ้าน ในทุกวันพระ ทุกหลังคาเรือนสืให้หัวพระสวดมนต์ และวันพระสืบ่มีการไปหากิน ประเทฆ่าสัตว์ และตอนเข้าบ้านเฮาสืพากันใส่บาตรทุกหลังคาเรือน ซึ่งการทำบุญทำทานโดยเฉพาะการใส่บาตรยังใส่ทุกหลังคาเรือนจนถึงทุกมื่อนี้” (ผู้ใหญ่ สนิท เทพิน,สัมภาษณ์ 11พฤศจิกายน 2548) มิได้เปลี่ยนโลกทางวัตถุ ท่านกล่าวเนื่องจากวัตถุเองมิสามารถควบคุมได้ (ไม่เที่ยง) คุณค่าอยู่ที่การให้ค่าของมนุษย์ แต่ท่านจะเปลี่ยนโลกทางนามธรรม พระชาวนาที่มิได้ปรารถนายศศักดิ์อย่างหลวงปู่มั่น หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่ขาว หลวงปู่เทสส์ แท้จริงแล้วท่านคือชาวนา การปฏิบัติหรือวิถีแห่งการปฏิบัติจึงอยู่บนรากฐานของการทนต่อสภาพความอดอยากแร้นแค้น ที่คนในชนชั้นอื่นทนได้ยาก “เอาหลังสู้ฟ้าเอาหน้าสู้ดิน” เพราะการบำเพ็ญสหายทางการปฏิบัติต้องอดทน อย่างที่พระพุทธเจ้า “บำเพ็ญทุกขกิริยา” หากมิมีบารมีมากพอแล้ว คนในชนชั้นไหนเลยจะทนกับการฝึกได้ เพราะฉะนั้นพระสุปฏิปันโน ในเมืองไทย จึงมักมาจากชนชั้นล่างของสังคม ผู้แสวงหาสังคมอันอุดมธรรม

มีนักวิชาการบางท่าน หว่านแวนทางการปฏิบัติแบบนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัวหาได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไม่ แต่ในทัศนะข้าพเจ้าหากสังคมไม่มีความสุขอมทางศีลธรรม ไม่มีพื้นฐานแห่งศีลธรรมเพียงพอแม้เราจะปฏิบัติและได้มาซึ่งอำนาจรัฐ แท้จริงก็เป็นเรื่องส่วนตัวส่วน ตัว ดังเช่นปัจจุบัน หากประชาชนไม่พร้อมถึงจะเป็นประชาธิปไตยหรือสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทุกอย่างก็เป็นเรื่องส่วนรัฐและส่วนพรรค ดังพญาอีสานบอกว่า “ไม้ลำเดียวฮ่อมฮั่วบ่ไหว ไพร่บ่พร้อมครองบ้านบ่เฮือง” เพราะนอกจากตัวท่านแล้ว การเผยแพร่ไปยังลูกศิษย์ที่กระจายไปตามชุมชนหมู่บ้านต่างๆในภาคอีสาน ล้วนนำไปสู่การสร้างธรรมิกสังคม ไปเป็นวงกว้างในหลายพื้นที่ เช่น หลวงปู่สิงห์ ขันตยาคโม หลวงปู่ตื้อ อจลธัมโม หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงปู่ดูล์ อตุโล หลวงปู่เทสส์ เทสก์รังสี หลวงปู่กงมา จิรปุญฺโญ หลวงปู่ลี ธมฺมธโร หลวงปู่ฝั้น อาจาโร หลวงปู่สาม อภิจโน หลวงปู่พรหม จิรปุญฺโญ หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงพ่อชา สุภทฺโท หลวงปู่มหาบัว ญาณสัมปันโน หลวงปู่หล้า เขมปัตโต หลวงพ่อสมชาย ฐิตวิริโย หลวงปู่ศรี มหาวิโร ฯลฯ และในทุกวันสืวันพระที่มีการจำศีล ไปฟังธรรมของชาวบ้าน จะมีการอบรมในด้านศีลธรรม มิให้ฆาตั่ว มิให้ลักขโมย อันเป็นการปลูกฝังมโนสำนึกพื้นฐานการดู

แต่สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศเบื้องต้น และการอยู่ร่วมกันในชุมชนให้สงบสุข ผู้ใหญ่บ้านในชุมชนที่มีการตั้งวัดป่าที่มีพระครูคงอยู่จะปกครอง ดูแลง่าย เช่น ที่หนองผือ บางครั้ง ชาวบ้านอาจไม่เชื่อผู้ใหญ่บ้าน แต่หากพระผู้ใหญ่พูดชาวบ้านจะเชื่อฟัง ทั้งยังมีการอบรมการพัฒนาตนเบื้องต้นในด้านจิตใจ คือ อบรมภาวนา

(1) พระครูคงกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นกับหลักทางใจของชาวนาลุ่ม

น้ำโขง

ในดินแดนลุ่มน้ำโขงในระยะเมื่อราว 100 ปีที่ผ่านมา เต็มไปด้วยป่าเขา สิ่งสารพัดมากมาย อันเป็นธรรมชาติของป่าเขตร้อนที่ยังมีการสัมปทานป่า การตั้งถิ่นฐานของผู้คนชาวนาในระยะนั้น ยังมีลักษณะมิถารมากนัก ชาวนาอาวสุ แลบนครพนม มุกดาหาร สกลนคร เล่าว่า บ้านเรือนอีสานยุคแรกมักมุงด้วยหญ้า ฝาแถมด้วยใบตองกุง หรือไม้ก็ฟากไม้ไผ่ ก่อนที่จะพัฒนามาทำบ้านที่มุงด้วยไม้จิก และเปลี่ยนมาเป็นสังกะสี คุณยายเบ็ง ขัดติยะ อายุ 85 ปี ชาวหนองจันทน์ อ.เมือง จ.นครพนม “เฮือนฮ้อยแต่ก็สมัยอีพ่ออีแม่ ตอนฮ้อยยังน้อยกะมุงหญ้า ก่อนที่สีเปลี่ยนเป็นแป้นประมาณ 50 ปี ก่อน” ดินแดนอีสานนอกจากผู้คนอาจยังมีมาก การคมนาคมก่อนยุคพัฒนาจึงค่อนข้างยากลำบาก ต้องเดินด้วยเท้า ฝาดงป่า อันตรายย่อมมาก แต่สิ่งนี้อาจมิได้เป็นอุปสรรคใดๆต่อการออกเดินธุดงค์ของพระครูคงกรรมฐาน และอาจเป็นนิเวศที่มีความเหมาะสมต่อการพัฒนาตนเพื่อการเป็นเสรีชน หรือ ที่ภาษาทางทหารประชาชนยุคปฏิวัติ เช่น คุณลุงชม แสนมิตร ชายวัย 77 แห่งบ้านนาบัว บอกอย่างลึกซึ้งว่า “หากเราสามารถกำจัดชนชั้นในจิตใจ นั้นมิใช่การปฏิวัติที่แท้จริง” แม้น ในยุค ปี พ.ศ. 2434 นั้น วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สายธรรมยุติที่เริ่มเผยแพร่จากวัดในบางกอก ไปยังอุบลราชธานี อันมีวัดสุปฏิญาราม เป็น วัดธรรมยุติแห่งแรกของภาคอีสาน มักเน้นไปในการศึกษาปริยัติธรรม มากกว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แม้ว่าโดยพื้นฐานของธรรมยุติไม่ได้ปฏิเสธการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เช่น พระวชิรญาณ ก็เคยเสด็จออกธุดงค์ไปตามหัวเมืองต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2373-2376 แต่ก็มิน่าจะทรงเคร่งครัดหรือเน้นหนักมากนัก และธรรมยุติกนิกายที่เผยแพร่ไปในภาคอีสานก็มักจะอยู่ตามวัดใหญ่ๆ ในหัวเมืองสำคัญในภาคอีสาน ที่มีเจ้านายจากส่วนกลางดำรงอยู่

อุดมคติของพระชาวนา อย่างคณะพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล ผู้เป็นอาจารย์ของท่านพระอาจารย์มั่น มิได้อยู่ที่ยศบันดาศักดิ์ แต่อยู่ที่การพัฒนาจิตใจให้ปลอดโปร่ง พ้นไปจากความทุกข์เจ็ญ จุดยืนหรือหมุดยืนของพระชาวนากับพระศักดิ์นาจึงต่างกัน เช่นเดียวกับหมุดยืนวิชาการที่เราพูดถึงว่าจะเลือกเดินรับใช้วัดนิยม หรือประชาชนและธรรมชาติ ดังจะเห็นความพยายามของกลุ่มท่านมั่น พยายามหานิเวศ หรือสภาพทางธรรมชาติ เช่นป่าเขา เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณตัวเองให้ลดความโลภ ความเห็นแก่ประโยชน์ตน ที่ภาษาทางเศรษฐศาสตร์คลาสสิกของ อัดัม สมิท “มือที่

มองไม่เห็น” ที่นำไปสู่การแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อตอบสนองมือที่มองไม่เห็น ตอบสนองทุนนิยมเสรี ซึ่งต่างกัน ในขณะที่หมุดยื่นของชนชั้นนำทางตะวันตกแสวงหาธรรมชาติเพื่อเพิ่มและขยายความต้องการอันไม่สิ้นสุด ที่หมายถึงหากตอบสนองได้เท่าไร ก็พัฒนาและเจริญ แต่ในความเป็นอารยธรรมชาวนาดังกล่าว การลดความเห็นแก่ได้ ที่บางครั้งต้องเบียดเบียนทั้งสรรพชีวิต-ธรรมชาติและตนเอง คือ สิ่งที่สำคัญมากกว่า เป็นเรื่องที่สวนทาง การขยายอำนาจแห่งการตอบสนองมือที่มองไม่เห็น ที่ผ่านมาชัดเจน คือ การล่าขยายการครองที่ดินนั้นหมายถึงทรัพยากรป่า แร่ธาตุ พลังงาน ัญญูมณี ฯลฯ เช่น การล่าเมืองขึ้น แต่ การลดความเห็นแก่ตน ตัวตน เพื่อการอยู่ร่วมกับสรรพชีวิตและธรรมชาติ อย่างเอื้ออารีย์ อันหนึ่งอันเดียวกัน (ecocentric) ของกลุ่มพระชาวนา คือการออกธุดงค์

การออกธุดงค์ครั้งแรก เกิดขึ้นเมื่อปี 2445 เมื่อ ราว 100 ปีที่ผ่านมา คณะธุดงค์ประกอบด้วย พระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล พระหนู (ปัญญาพิศาลเถรฐิตปัญโญ หนู) และพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จากเมืองอุบลราชธานี มุ่งขึ้นเหนือเลาะเลียบริมฝั่งโขง โดยมีจุดปฐมชัยสำคัญยิ่ง คือ องค์พระธาตุพนม (ตอนนั้นยังเป็นองค์เดิม) ซึ่งคือหลักทางใจของกลุ่มชาวนาลุ่มน้ำโขง คณะพระธุดงค์กรรมฐาน ได้ร่อนแรมธุดงค์มาตามลำน้ำโขง ในระยะแรกเพื่อฝึกวิปัสณากรรมฐาน โดยยึดเอาองค์พระธาตุพนมเป็นหลักชัย ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า คือสัญลักษณ์แห่งความดีงาม และความจริงอันสูงสุด “สัจธรรม” เพราะเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ปุณฺณผู้สามารถพัฒนาและฝึกฝนตนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

การเกิดขึ้นของพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกจากจะได้สร้างความมั่นคงทางศาสนธรรมในดินแดนอีสาน เนื่องจากคณะศิษย์ส่วนใหญ่ของพระอาจารย์มั่น เกร่งครัดในการปฏิบัติธรรมและได้ทำให้คนอีสานศรัทธาและเข้าใจในหลักธรรมของพุทธศาสนา มากขึ้นแล้ว สิ่งก็ตามมาอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ ก็คือการได้มีพื้นที่อนุรักษทรัพยากรธรรมชาติทั่วไป ในประเทศโดยเฉพาะในภาคอีสาน ดังจะเห็นได้จากวัดในภาคอีสานที่เป็นพระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะให้ความสำคัญกับป่าไม้และสัตว์ป่า ตั้งแต่เขตแดนจังหวัดเลย เรื่อยลงมาจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี เช่น วัดป่าโคกมน จังหวัดเลย วัดถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย วัดถ้ำผาบิ้ง จังหวัดเลย วัดป่านา คำน้อย อุดรธานี วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี วัดหินหมากเป้ง หนองคาย วัดถ้ำภูว หนองคาย วัดป่า บ้านด้าย สกลนคร วัดป่ากลางโนนภู สกลนคร วัดป่าบ้านหนองผือ สกลนคร วัดป่าบ้านนามน สกลนคร วัดคดอยธรรมเจดีย์ สกลนคร วัดป่าภูธรพิทักษ์ สกลนคร วัดป่าอุดมสมพร สกลนคร วัดถ้ำ ขาม สกลนคร วัดภูจ้อก้อ มุกดาหาร วัดป่าบ้านห้วยทราย มุกดาหาร วัดป่าบ้านสามผง นครพนม วัด อรัญญวิเวก นครพนม วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี วัดป่าบึงเขาลวง อุบลราชธานี วัดป่านา นาคี อุบลราชธานี ฯลฯ

เพราะนอกจากคณะพระครูดงกรรมฐาน จะหมายถึงผู้นำแห่งการปฏิบัติทางสังคมเชิงลึกแล้ว ในทัศนะของข้าพเจ้าเอง ยังหมายถึง ผู้นำทางความคิด ปฏิบัติด้านการบริหารสิ่งแวดล้อม-นิเวศ ที่สนับสนุนให้เกิดสังคมอุดมธรรม และคุณภาพและคุณธรรม ต้องมีความสมดุลแห่งนิเวศและธรรมชาติด้วย

(2) วัดป่าบ้านหนองผือ:มหาวิทยาลัยแห่งการสร้างสังคมอุดมธรรม-สังคมคุณภาพทางนิเวศ

"ตอนที่อาจารย์มั่นเพิ่นมาอยู่วัดป่าบ้านหนองผือประมาณปี พ.ศ. 2487 นั้น มีพระเข้ามาจำพรรษาและมาฟังธรรมกับเพิ่น เป็น 50-60 องค์ บางทีที่ที่พักบ่พอ พระเณรเพิ่นกะปักกลดอยู่ตามป่าดั้นเขาใกล้ๆวัด ยามกลางคืนกะพากันเข้าไปฟังเทศน์กับเพิ่น อาจารย์มั่นเพิ่นเทศน์เสียงดัง เสียงเพิ่นดังลั่นท่ง (ทุ่ง) พระเณรพากันเจียบกริบฟังเพิ่นเทศน์ด้วยความเคารพ"

(พ่อใหญ่กง อัครพิน, สัมภาษณ์)

ข้าพเจ้าเคยเปรียบเทียบกับหาก เขตุน คือ ศูนย์กลางที่สำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระศาสนาธรรมของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล วัดป่าบ้านหนองผือ (วัดป่าภูกิริยัตถตติราวาส) ที่บ้านหนองผือ สกลนคร น่าจะถือเป็นวัดที่สำคัญที่สุดของคณะพระครูดงกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บ้านหนองผือ เป็นหมู่บ้านชาวไท ที่อยู่หุบเทือกภูพาน ในเขต อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่ที่ราบลุ่มเชิงเขา มีเทือกเขาภูพานล้อมรอบ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้จำพรรษาที่วัดป่าบ้านหนองผือ หลังจากกลับมาจากเชียงใหม่ จนกระทั่งถึงการมรณภาพ ระหว่างปี พ.ศ.2488-2492 จากการนิมนต์ ของพระอาจารย์หลุย จันทสาโร ศิษย์อีกผู้หนึ่งที่เคยครูดงผ่านมาทางหุบเขาภูพานบ้านหนองผือ ก่อนหน้า วัดป่าบ้านหนองผือ ขณะนั้นเป็นเพียงสำนักสงฆ์กลางป่าที่บ้านหนองผือ ในระยะเมื่อประมาณ 60 ปี ที่แล้ว การคมนาคม ไม่สะดวกนัก บ้านเรือน ชาวไทอีสาน ตั้งเรียงรายเป็นบ้านไม้โบราณอีสาน บ้านไหนที่มีฐานะมั่งคั่งด้วยไม้แผ่น ที่ยังคงหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2548) บางบ้านก็มั่งคั่งด้วยหญ้าคา ไฟฟ้าก็ยังไม่เข้า อยู่ด้วยวิถีชีวิตแบบชาวนา ตอนเช้าๆพระอาจารย์มั่น จะพาคณะสงฆ์ออกมารับบิณฑบาต ในหมู่บ้าน ที่ห่างจากวัดไม่กี่กิโลเมตร พอท่านรับบิณฑบาต จากชาวไทบ้านหนองผือแล้ว ท่านจะให้พร *คุณตากง อัครพิน* ปัจจุบันอายุ 86 ปี กล่าวว่า ชาวบ้านหนองผือทุกๆหลังคาเรือน จะออกมาใส่บาตรด้วยข้าวเหนียวร้อนๆ “*เต็มไปเปิดเวลาที่หลวงปู่มั่นเพิ่นมาบิณฑบาต*” จนกระทั่งปัจจุบัน และในวันพระที่สำคัญจะมีคณะสงฆ์จากทิศต่างๆเข้ามากราบพระอาจารย์มั่น เพื่อฟังธรรม เหมือนครั้งพุทธกาลที่ภิกษุสงฆ์ได้

ออกแสวงหาโมกขธรรมตามที่ต่างๆ ตามป่าตามเขา ในระยณั้้นวัดป่าบ้านหนองผือ ในชุมชนชาวนาบ้านหนองผือ คึกคัก พระรุดงค์ต่างเดินรุดงค์แวะเวียนมากราบท่านอาจารย์มั่นที่สำนักสงฆ์ในป่าบ้านหนองผือแห่งนี้มิได้ขาดทั้งใกล้และไกล พระคุณเจ้าหลวงตามหาบัว ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ช่วงนี้ว่า “สมัยที่ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่ พระรุดงค์ทยอยกันเข้าออกวัดหนองผือไม่ค้อยขาดแต่ละวัน ทั้งมาจากป่า ทั้งลงมาจากภูเขากที่บำเพ็ญ มาฟังการอบรม ...ทั้งมาจากอำเภอ จังหวัด และภาคต่างๆ ตลอดประชาชนจากอำเภอและจังหวัดต่างๆทั้งใกล้และไกล พวกั้้นมากราบเยี่ยมและฟังโอวาทจากท่านมิได้ขาด แต่ส่วนเดินด้วยเท้าเปล่ากันทั้งนั้น” (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ,2538 :246) เช่น พระอาจารย์ขาว อนาลโย (วัดถ้ำกลองเพล หนองบัวลำภู) ตอนนั้นพักอยู่สำนักสงฆ์บ้านโคกมะนาว ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดป่าภูธรพิทักษ์ บ้านธาตุนาเวง จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ วัดป่าโสดาผล บ้านหนองโคก อำเภอพรรณานิคม พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ วัดคดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์หลุย จันทสาโร สำนักสงฆ์บ้านห้วยบูน ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตโต วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จูม พันธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี

พระอาจารย์ลี ฐัมมชโร วัดอโศการาม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ พระอาจารย์พรหม จิรปุญโญ วัดประสิทธิธรรม อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี วัดอรุณญวาสี อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์อ่อนสา สุขกาโร วัดป่าประชามูลพัฒนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ วัดป่าเขาน้อย พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินธโร วัดธรรมมงคล พระโขนง กรุงเทพมหานคร พระอาจารย์มหาเขียน ฐิตสีโล วัดป่ารังสีปาลิวัน อำเภอกำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ พระอาจารย์แดงอ่อน กัลยาณัมโม วัดป่าโชคไพศาล อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์ศรี มหาวิโร วัดประชาคมวนาราม อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด พระอาจารย์พวง สุจินทริโย วัดศรีธรรมาราม อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร พระอาจารย์บุญมี ปรินุณโณ วัดป่าบ้านนาคุณ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์สุธัมม ฐัมมปาโล วัดเทพกัญญาราม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์สมชาย ฐิตวิริโย วัดเขาสุกิม อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น

ดังนั้นวัดนี้อาจกล่าวได้ว่าน่าจะเป็นสำคัญที่สุดของวงศ์พระพุทธานุสาสน์แห่งหนึ่ง ในแง่ของการฝึกฝนพัฒนาตน ดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาทขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และในแง่การถ่ายทอดวิธีวัฒนธรรมหรือวิถีทางแห่งการจัดการทรัพยากรชีวภาพด้วยภูมิปัญญาตะวันออก และยังถือว่าเป็นมหาวิทยาลัยของพระกรรมฐานด้วย

การที่ข้าพเจ้าหยิบยกเอาเรื่องวัดป่าบ้านหนองผือและชาวนาบ้านหนองผือมากล่าวถึง ข้าพเจ้าพยายามสะท้อนให้เห็นว่า ณ สถานที่อันห่างไกล และทุรกันดารอย่างนั้น วิถีคิด หรือสำนักคิดแบบพุทธนิเวศ ให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มิได้เบียดเบียน ซึ่งถือเป็นอารยธรรมสำคัญของมนุษยชาติปัจจุบัน ที่ครบทั้งทฤษฎีปฏิบัติ และผลแห่งการปฏิบัติสัมมูลอยู่ในตัว ได้เกิดขึ้นแล้ว บนวิถีแห่งวัฒนธรรมชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง เป็นวิถีวัตร-วัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญการดูแลและการสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาตะวันออก บนวิถีพุทธธรรม และค่อนข้างก้าวหน้าพอสมควรเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มหรือสำนักคิดทางนิเวศหรือสิ่งแวดล้อม แห่งอื่นๆทั่วโลก

(3) แก่นธรรมแห่งการบริหารนิเวศสิ่งแวดล้อมของพระอุดมกรรมฐาน

ลุ่มน้ำโขง

อุดมคติทางพุทธศาสนา ทั้งแบบเดิมหรือ แบบเข้มข้นภายใต้การนำของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรชีวภาพ ที่ข้าพเจ้าเรียกว่าเป็นการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยจริยธรรมเชิงสูง อันเป็นภาพและปรากฏการณ์ที่สำคัญของดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง ที่บริเวณที่สามารถอนุรักษ์หรือจัดการทรัพยากรชีวภาพได้ดี โดยที่ไม่ขึ้นกับรัฐ และกฎหมายหรือวิธีการจัดการผ่านองค์ความรู้ด้านนิเวศวิทยาหรือสิ่งแวดล้อมแบบตะวันตก เป็นนิมิตภาพแห่งการจัดการ คือ บริเวณวัดป่า โดยเฉพาะวัดพระอุดมกรรมฐานหรือพระวิปัสสนา สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในเขตพื้นที่จังหวัดต่างๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง หรือทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่จังหวัดเลย จนถึง อุบลราชธานี โดยมีวัดป่าบ้านหนองผือ (วัดป่าภูริทัตตถิราวาส) ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เป็นรูปแบบที่สำคัญ ที่สะท้อนถึงโลกทัศน์และวิถีแห่งการจัดการทรัพยากรหรือนิเวศวิทยาของพระชาวนา เช่น วัดถ้ำผาปู่ อ.เมือง จ.เลย วัดป่าโคกมน อ.วังสะพุง จ.เลย วัดปานาคำน้อย อ.นาูง จ.อุดรธานี วัดป่าบ้านตาด อ.เมือง จ.อุดรธานี วัดปานาคณิมิตร อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร วัดถ้ำกลองเพล อ.เมือง จ.หนองบัวลำภู วัดป่าบ้านด้าย อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร วัดป่ากลางโนนภู อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร ฯลฯ หรือ วัดป่าบ้านหนอง ผือ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร มีจำนวนน่าจะมากกว่า 1,000 วัด ทั่วดินแดนลุ่ม แม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีความสำคัญยิ่ง ต่อสังคมวัฒนธรรมของผู้คนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง เป็นแบบอย่างอันสำคัญให้กับสังคมชาวนา ให้เข้ามาร่วมอนุรักษ์ แม้กระแสนการพัฒนาแบบทุนนิยมจะไหลเชี่ยวกรากก็ตาม และน่าที่จะมีรากฐานสำคัญเบื้องต้นที่สำคัญคือ ที่วัดป่าบ้านหนองผือ คุณตาบันเลิง คัทจิต ชาวนาผู้ไท (กะปอง) วัย 77 ปี บ้านหนองไชวาน (อุนดง) ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ผู้ซึ่งได้ไปทำบุญตอนอายุประมาณ 16 ปี ไปกับน้ำ ภายหลังที่หลวงปู่่มั่นมาอยู่ที่บ้านหนองผือ ท่านรู้สึกแปลกกว่าทำไมวัด จึงมีแต่ต้นไม้ บัดด บ่อาง คือ วัดบ้าน “คิดว่าแปลก

ที่อยู่ป่า เห็นหว่านเป็นวัดป่า อาศัยป่าเพื่อความสงบ เห็นมิได้แพ้ทาง แต่ทางพื้นมันแบน โลง กุฏิ อยู่ได้ร่มไม้” ผู้ใหญ่สนิท เทพิน กล่าวในเรื่องนี้ว่า “แต่ก่อนวัดบ้านเป็นวัดแบบแบน (ถางให้โล่ง ไม่มีไม้) อย่างที่เขาหว่านป่านวด แต่วัดบ้านหนองผือได้ตัด...ที่แรกประชาชนมิเข้าใจว่าเป็น หยังเห็นมิดัดไม้ มีมาสัตว์ แต่พอต่อมาเห็นประโยชน์ของป่า เห็นความร่มรื่น เห็นเห็นเสียดละเลียดเสียด ตามหัวไร่ปลายนา” (สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2548)

จากการศึกษาวิถีแห่งการจัดการทรัพยากรชีวภาพของพระครูคงกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในการจัดการนิเวศวิทยาแห่งลุ่มน้ำโขง มีความเป็นระบบ ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย อันเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ต่อนิเวศ ต่อธรรมชาติ และอุดมการณ์ของมนุษย์ ในการที่จะเรียนรู้ อยู่กับธรรมชาติ เพื่อฝึกฝนและเข้าถึงความเป็นจริงของกฎธรรมชาติและกฎทางนิเวศ สิ่งเหล่านี้คือ ภูมิปัญญาแห่งนิเวศ หากเราจะไปถามว่า การจัดการทางนิเวศ จัดการป่า มีกฎหมาย มีการใช้อำนาจ มีบ้างไหม ในสังคมพระป่า เราอาจมีพบว่า มี แต่หากเราศึกษาถามว่า มีวิถีชีวิตอันใดที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกับป่า อยู่ร่วมกับธรรมชาติ สรรพชีวิต ศีลธรรมและคุณธรรม ถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดของชุมชนพระป่าและชาวนา ที่เกี่ยวข้อง อยู่บริเวณรอบวัดดังนี้

(3.1) วิถีชีวิต แห่ง การอนุรักษ์และดูแลทรัพยากรชีวภาพ

วิถีแห่งชีวิตของพระครูคงกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น เช่น วัดป่าบ้านหนองผือ วัดป่าบ้านตาด วัดป่าบ้านด้าย วัดภูจ้อก้อ วัดหนองป่าพง วัดป่านาคามิตร วัดป่ากลางโนนภู มักมีจุดเน้นไปในเรื่องของการฝึกฝนพัฒนาตัวเอง ให้สู่ความประเสริฐ กำจัดมือที่มองไม่เห็นหรือความโลภ-ประโยชน์ตน อันเป็นจุดมุ่งหมายแห่งวิถีชีวิตซึ่งเป็นที่ยากและสูงสุดของชาวพระครูคงชาวนาและน่าจะหมายรวมถึงเป้าหมายสูงสุดของพุทธวิธีชาวนาด้วย ที่คนเฒ่าคนแก่ เวลาไปทำบุญ มักจะบอกว่า “เวลาทำบุญกะเว้าไปเพื่อถึงนิพพาน จักถึงบึงถึงแล้วลูกเอ๊ย” และมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงเป็นระบบกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดสายทางแห่งการดำเนินชีวิต

บนฐานคิดสำคัญของพุทธหรือชาวนาลุ่มน้ำโขง ที่เห็นว่าในโลกธรรมชาติแห่งนี้ มีการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ไม่มีที่สิ้นสุด ความเกิด ความตาย เป็นสิ่งที่มนุษย์และสัตว์เลี้ยงหลอกไม่ได้ อันเป็นความทุกข์ยากจากการพลัดพราก บนผืนดินแห่งโลกชีวภาพ หรือโลกไบโอสเฟียร์ มีการเปลี่ยนแปลง ไม่คงทน และมีความไม่เป็นอะไร ว่างเปล่า เป็นรากฐานสำคัญยิ่งต่อการวางรากฐานแนวทางการดำเนินและอุดมการณ์ของพระครูคง อันเป็นตัวแทนของชาวนาที่ส่งไปเป็นหน่วยกล้าตาย ของสำนักคิด หรือวาทกรรมแห่งชีวิตและสังคมของคนชาวนาลุ่มน้ำโขง แล้วนำเอาข่าว เอาความดีมาบอก มาเพื่อแผ่แก่ผู้อยู่แนวหลัง ที่สนับสนุนปัจจัยไทยทาน (อุบาสก อุบาสิกา)

(3.1.1) รุกขมูล๑กับการอนุรักษ์ผืนป่าธรรมชาติ

หากเมื่อเราเดินทางไปยังดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยหรือไม่ก็ภาคเหนือ เขตโคชมนโคที่มีป่า มีต้นไม้เขียว บริเวณนั้นเราอาจสันนิษฐานเบื้องต้นได้เลยว่านั่นคือมิดคอนปู่ตา ก็เป็นวัดป่า แม้บางครั้งวัดป่าอาจตั้งอยู่ในเขตเมือง ที่มีอาคารโบสถ์ที่มีการก่อสร้างด้วยปูนบ้างไม้บ้าง เช่น วัดอรุณญิกาวาส อ.เมือง นครพนม วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง สกลนคร วัดป่าภูธรพิทักษ์ อ.เมือง สกลนคร แต่สิ่งที่สำคัญคือย่อมมีมวลแมกไม้ธรรมชาติแทรกซ่อนเสมอ เพราะแม้ว่าคิกรามอันใหญ่โต และเรือนไม้อันสูงสง่า จะเป็นสิ่งจำเป็น มิปฏิเสธ แต่สิ่งที่สำคัญมากของพระชวานากลุ่มนี้ น่าจะเป็นสถานที่สงบอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและป่าไม้ รวมไปถึงการมิได้อุดมคติเพื่อยศฐาบรรดาศักดิ์ ย่อมเป็นเพียงหลวงปู่ หลวงตาเก่าๆ ขอให้ได้อย่างสงบไม่มีใครเบียดเบียนและไม่เบียดเบียนใคร เหมือนดังที่ชวานานครพนมท่านหนึ่งเคยพูดว่า “ชวานาไม่เบียดเบียนใคร แต่อย่าเบียดเบียนชวานา”

“... รุกขมูลเสนาสน์ นิส สาย ปพ พช ชาติ ตถ เต ยาวชีวิ อุต สาโห กรณียโ
เมื่อเธอบรรพชาแล้วให้เธอทั้งหลายจงเสาะแสวงหาอยู่ตามรุกขมูลคือร่มไม้
ชายป่า ชายเขา ตามถ้ำจอมผา อันไม่พลุกพล่านเพื่อการสะดวกแห่งการ
ทำงานของเธอทั้งหลาย...”

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้แสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกและอุดมคติของพระรุดงค์จากลุ่มน้ำโขง ในการให้ความสำคัญกับผืนป่าธรรมชาติ การอยู่กับรุกขมูล โคนไม้ ในถ้ำ อันสงบและมีปรรณฐานอันครัดครั้นหรือศักดินา ในสมัยที่ท่านอยู่เชียงใหม่ มีการแต่งตั้งให้ท่านเป็นพระครูวินัยธร เป็นเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง ท่านได้หนีออกจากวัดในยามกลางคืนและเดินรุดงค์เข้าไปในป่าลึกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ทั้งทั้งความสะดวกสบายและอำนาจบรรดาศักดิ์ และกลับมาพำนักอยู่ในหมู่บ้านหนองผือ กลางหุบเขาภูพาน อันห่างไกล เว้นเพียงเมื่อท่านจะเสียชีวิต ที่เกรงจะเป็นอันตรายต่อสรรพชีวิต ไก่ หมู เมื่อถึงงานศพท่าน เนื่องจากจะมามาก ท่านจึงให้เคลื่อนร่างกายของท่านเข้ามาในเขตเมืองสกลนคร ก่อนที่ท่านจะมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส สิ่งนี้แม้บางครั้งอาจเป็นเรื่องหลักคำสอน ในเรื่องของการอยู่ป่าเป็นวัตร แต่ในขณะเดียวกันย่อมเกิดจากสำนึกและความพิเศษของคนจากรากหญ้า ดังนั้นเราจึงเห็นว่าบนขบวนของพระรุดงค์อีสานจากชวานามักเป็นเพียงหลวงปู่ หลวงตา ที่ดำเนินชีวิตสงบๆในหมู่บ้านอันห่างไกล เช่น ปู่ขาว ปู่แหวน ปู่ชอบ ปู่ชา ปู่บัว เป็นต้น แต่เป็นที่พึ่งทางชีวิต-วิญญาณของผู้คนในชนบทและคนเมืองที่มาจากทางไกล ความสำคัญของป่าที่ให้ความสงบ ให้ชีวิตที่ร่วมรื่น ส่งเสริมจิตใจให้เรียบง่ายพอเพียง จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งของพระที่มีปรรณายศศักดิ์ ของพระรุดงค์กลุ่มนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อเงื่อนไขของบ้านเมืองเปลี่ยนไป มี

การสัมปทานป่า การบุกรุกของนายทุน และของรัฐ ต่อผืนป่าธรรมชาติ ตั้งแต่ราวปี 2504 การหาที่ตั้ง การยึดครองพื้นที่ โดยอาศัยวัดเป็นเครื่องมือ ในการที่จะรักษาและดำเนินตามอุดมการณ์แห่งการพัฒนาตนเองและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างร่มเย็น จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ เนื่องจากพื้นที่ป่าธรรมชาติถูกทำลายลง การเดินทางเพื่อแสวงหาสถานที่สงบไม่เป็นอิสระเพราะทุนและอำนาจรัฐพร้อมวาทกรรมตะวันตกแทรกแซง การมีวัดการมีสถานที่เป็นหลักแหล่ง ข้าพเจ้าคิดว่าจึงถือเป็นการปรับตัวอย่างหนึ่ง เป็นการถอยเข้าที่ซึ่งโดยอาศัยกรอบของกฎหมายบ้านเมืองที่ยังคุ้มครองสมบัติของวัด วัดป่า คือความพยายามในการจำลองระบบนิเวศธรรมชาติ ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่ ต่อชีวิต เป็นการแสดงออกและสะท้อนวิธีคิดต่อระบบธรรมชาติ อันแตกต่างจากระบบการพัฒนาใหม่

นัยของป่าหรือธรรมชาติ ของพระชวนา มีคุณค่าในแง่ของการสร้างบรรยากาศแห่งความ پاکเพียร ในการฝึกสติปัญญาและพัฒนาตนเอง อันเป็นจุดหมายสูงสุด คือมนุษย์ต้องพัฒนาตนเองถึงจะอยู่กับระบบนิเวศอย่างไม่ทุกข์ร้อนและเบียดเบียน โดยความหมายของ คำว่า รุกขมูลฯ มิได้หมายถึงเฉพาะ ป่าไม้เท่านั้น แต่ หมายถึง สถานที่สงบ ร่มเย็น เช่น ชายป่า ชายเขา เจ็อมถ้ำ เจ็อมผา ซึ่งก็ถือว่าอยู่ในส่วนหนึ่งของผืนป่า (รุกขมูล)

ดังนั้น เมื่อป่าเป็นของคู่กับวิถีชีวิตพระพุทธรูปธรรมฐาน ทว่าอาณาบริเวณจึงให้ความสำคัญกับต้นไม้เป็นอันดับแรกจะเห็นได้จากลักษณะการก่อสร้างต่างๆที่ระมัดระวังไม่ให้เป็นการทำลายผืนป่า กฎุวิหารที่พัก มีขนาดเล็กพอเหมาะอยู่ตามป่าลึก เพื่อให้ได้อยู่ท่ามกลางแมกไม้และเส้นทางเดินจงกรม ที่เป็นสิ่งที่สำคัญอันขาดไม่ได้ สำหรับพระพุทธรูปธรรมฐานวัดป่า อยู่แนวป่า เช่นกัน คุณตาบันเลิง คัทจิต อายุ 77 ปี ชาว ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ที่เคยอยู่ร่วมสมัยกับพระอาจารย์มั่น ท่านบอกว่า เมื่อท่านไปวัดป่าบ้านหนองผือ ที่อาจารย์มั่น อยู่ ท่านแปลกใจว่าทำไมจึงเป็นวัดป่าเพราะมิเคยเห็น “ คิดว่าแปลกที่อยู่ป่า ..เห็นหว่านเป็นวัดป่า อาศัยป่าเพื่อความสงบ” (สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2548)

(3.1.2) ธรรมวินัยกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ

เป็นสิ่งที่สำคัญสูงสุดของวิถีกลุ่มชนพระพุทธรูปธรรมฐาน สิ่งนี้ น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์อันสำคัญทางนิเวศของชาวพุทธได้เป็นอย่างดี ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศ และสรรพชีวิต อย่างไร โดยเฉพาะข้อห้ามมิให้เบียดเบียนสัตว์ สิ่งนี้สำคัญมาก มีความหมายลึกซึ้งและมีนัยยะที่สำคัญของการบัญญัติ แม้จะมีได้มีการบอกว่านี้ คือแก่นแท้แห่งการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศก็ตาม แต่เนื้อที่แน่นใจ และลึกถึงจิตวิญญาณหรือมโนสำนึก เรามักจะเห็นแนวคิดหรือแนวทางการดูแลสิ่งแวดล้อมที่กล่าวถึงมิติจิตวิญญาณเหล่านี้ พร้อมกับมีข้อธรรมที่ให้เรามีความเมตตากรุณา ต่อ มนุษย์และสรรพชีวิตทั้งหลาย ด้วยหลักแห่งพรหมวิหาร 4 ด้วย การอบรมสั่งสอนสิ่งนี้มีได้หมายแก่ กลุ่มชนพระพุทธรูปชวนาท่านนั้น แม้แต่ชวนาเอง ก็ได้รับการถ่ายทอด

ทอดบอกลต่อเสมอเวลาทำบุญ และพวกเขาสามารถรักษานิเวศนี้ได้เมื่อเข้ามาปฏิบัติในวันศีล วันพระ นอกจากนี้ศีลบางข้อ ที่ทางพระรุดงค์ให้ความสำคัญ คือ การห้ามพราภของเขียว หรือพืชพรรณต่างๆ

ธรรมวินัยเป็นเครื่องมือจัดการประพฤติดที่ไม่ถูกต้องขึ้นหยาบ ไม่ให้ความเศร้าหมองเกิดขึ้นกับจิตใจเกิดการล่วงละเมิดด้วยกายและวาจาจนสร้างความเดือดร้อนแก่ตน และยังเพิ่มความละเอียดถี่ถ้วนขึ้นมีวิจารณ์ญาณที่กว้างไกล เป็นผู้รู้มารยาทและเคารพต่อผู้หลักผู้ใหญ่ปกติเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน แม้ในหมู่เพื่อนสหายธรรมิกด้วยกัน และจะเป็นผู้ยินดีในความมกน้อยสันโดษ และที่สำคัญอันเป็นสิ่งที่ทางวัดป่าให้ความสำคัญยิ่ง คือ เมื่อผู้รักษาศีลดีแล้วจิตเบาสบาย ไม่เดือดร้อนมีความเชื่อมั่นและนับถือตนเอง ทำให้การทำความพากเพียรเดินจงกลมภาวนาก้าวหน้าและราบรื่นด้วย ในขณะที่เดียวกันเกิดวิถีแห่งการดูแลทรัพยากรชีวภาพและสิ่งแวดล้อม ทั้งจากรากฐานทางจิตใจบนพื้นฐานของสรรพชีวิตที่อยู่ในระบบธรรมชาติล้วนเกิด-ตาย เหมือนกัน ควรที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อันเป็นเรื่องเชิงลึก รวมไปถึงวิถีชีวิตประจำวันที่แสดงออกมา อันเป็นแนวอย่างแก่มวลชน ซึ่งแม้จะเป็นแนวทางเจียวยาแต่มีพลังต่อระบบนิเวศของโลกอย่างสูง

(3.1.3) ชุติงควัตริ กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ

แม้ชุติงควัตริ และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเนื่องจากชุติงควัตริจะไม่ได้ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพ โดยตรง แต่นับเป็นส่วนเสริมส่วนประกอบให้มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่ามากเช่นกัน และเป็นจุดเด่นสำคัญของกลุ่มพระชุติงควัตริชานา ชุติงควัตริ 13 ถือว่าเป็นวิถีชีวิตที่ช่วยลดความขี้เกียจ ความโลภ ความมกมาก ความเห็นแก่ตัว ทิฐิมานะ อันเป็นสิ่งที่ขัดขวางการพัฒนาจิตวิญญาณระดับสูง ที่ละเอียดถี่ถ้วน ขณะเดียวกัน หากทำได้ถึง น่าจะส่งเสริมให้เกิดความอยู่อย่างง่าย หรือสันโดษพอกอยู่พอกไปกับการดำรงอยู่ของร่างกาย ตามความพอเหมาะพอควรแก่ชีวิต ไม่ให้มีมากจนเลยเถิดและทิ้งลงไปในสิ่งงานที่สำคัญของวิถีชีวิตพระชุติงควัตริ เช่น การบิณฑบาต เป็นวัตร การฉันหนเดียวที่สะท้อนและสอนให้รู้จักการใช้ทรัพยากรให้พอเพียงกับความต้องการของร่างกาย ไม่กินจนล้น ไม่ใช่ทรัพยากรจนเกินความจำเป็น ที่จะนำมาซึ่งความโลภ ความแข่งขัน การฉันหนเดียวสอนให้รู้จักพอเพียง ไม่โลภ รวมไปถึงการใช้ผ้าเพียง 3 ผืน ตามความจำเป็น เป็นกระบวนการฝึกโดยสร้างให้มีความสุขอยู่ที่จิตใจ หรือ จิตใจมีความพอ มิใช่ขึ้นกับการได้บริโภคทรัพยากรให้มาก เช่นแนวทางของระบบทุนนิยม ทุกวันนี้ รวมไปถึงการอยู่ป่าเป็นวัตร คือหมายความว่า อยู่กับธรรมชาติ เข้าใจเรียนรู้ธรรมชาติ กับความสงบ เนื่องจากว่ามนุษย์ มาจากธรรมชาติ มิสามารถหนีจากกฎของธรรมชาติได้ ทำให้จิตใจไม่ทุกข์ร้อนมาก เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง

(3.1.4) การเดินจงกลม ภาวนา กับการอนุรักษ์ผืนป่าธรรมชาติ

การเดินจงกลม ภาวนา นับเป็นงานที่สำคัญที่สุดของวิถีชีวิตพระธุดงค์กรรมฐานทั่วไปแห่งดินลุ่มแม่น้ำโขง เพราะเป็นงานแห่งการฝึกพัฒนาตน โดยเฉพาะเพื่อตอบสนองอุดมการณ์แห่งชีวิต หรือ การเข้าถึงสังคมอุดมธรรมภายใน งานเดินจงกลม-ภาวนา ถือว่าเป็นงานละเอียด เป็นเรื่องของจิตใจ ที่ผู้ดำเนินชีวิตภายใต้อุดมการณ์ของพระธุดงค์กรรมฐานแห่งลุ่มน้ำโขง จะต้องพากันประพฤติปฏิบัติ ตามอริยาสั ในกฎที่หัก หรือตามทางเดินจงกลมกลางป่าอันเป็นสถานที่ที่มีประจำ ตัวของผู้นั้น เป็นรูปๆไป ต้องคอยรักษาเส้นทางเดินจงกลมนี้ให้อยู่ในสภาพที่ดี

ระบบของการเดินจงกลม ภาวนา เป็นงานที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าตั้งแต่เบื้องต้นและเบื้องปลาย ตั้งแต่การที่เลือกอาศัยอยู่กับป่า โคนไม้ ป่าช้าที่สงบสงัดตามหลักของรุกขมูลฯ เพื่อเป็นฐานส่งผลต่อการเดินจงกลม ภาวนา ทั้งสิ้น หรือแม้กระทั่ง การถือศีล ถือธุดงค์วัตร การทำข้อวัตร ก็เพื่อเป็นไปให้ขจัดสิ่งที่ท่านเรียกว่าความไม่ดีส่วนหยาบออกก่อน อันจะง่ายต่อการทำลายสิ่งที่ทางพระป่าเรียกว่ากิเลสส่วนละเอียดหรือ มือที่มองไม่เห็น ต่อไป และข้อปฏิบัติเหล่านี้เอง ยังส่งผลต่อการอนุรักษ์ฯ ป่าและสัตว์ป่า โดยอัตโนมัติ ดังอธิบายมาแล้วเช่นกัน

เมื่อผ่านขั้นสุดท้ายของงานทางสติ – ปัญญา หรืองานศึกษาให้เข้าถึงระบบนิเวศธรรมชาติ คือ การที่จิตใจได้หลุดพ้นจากพันธนาการ ในขั้นนี้ถือว่าได้เป็นขั้นที่ถึงที่สุดของการพัฒนา ศักยภาพของมนุษย์ในทางพุทธ เป็นระดับที่พ้นไปจากการเกิด แก่ เจ็บและตาย คือสามารถยอมรับกฎธรรมชาติและนิเวศอย่างมีกังวล และเมื่อถึงขั้นนี้ความสุขที่เคยได้จากการเบียดเบียนมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม หรือการใช้ทรัพยากรมากก็เลือนหาย จิตใจแห่งความโลภ เช่นหมา เพื่อแสวงหาอำนาจก็ขาดสะบั้น เพราะผู้ที่จะมีจิตใจถึงขั้นนี้ ต้องเข้าใจกฎของธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องโยงใย (ปฏิจกสมุปบาท) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และควรที่จะมีความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลต่อสรรพชีวิตทั้งหลาย

ระบบการพัฒนาตนหรือการฝึกตนทางจริยธรรมของกลุ่มพระธุดงค์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในแถบดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีองค์พระธาตุพนม เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม ทั้งแง่สกลนคร หรือ นอกเหนือขอบเขต ขำพเจ้าถือว่าเป็นอารยธรรมทางนิเวศที่สำคัญ ชั้นหนึ่งของมนุษยชาติ ในโลก ที่เป็นระบบและชัดเจนมากที่สุด ในการบริหารและดูแลนิเวศด้วยจริยธรรมเชิงสูง

บทที่ 7

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

“ภูมิปัญญาทางนิเวศ-ภูมิสังคมวัฒนธรรมพื้นถิ่นลุ่มน้ำโขง”

7.1 บทสรุป

ชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง อันหลากหลายชนเผ่า-ชนชาติ มีฐานการมองระบบนิเวศ/สิ่งแวดล้อม 2 ระบบ คือ ทางวัตถุและจิตวิญญาณ โดยผ่านการเรียนรู้จากกฎเกณฑ์ของระบบนิเวศในพื้นที่และการปรับประยุกต์จากพุทธศาสนา มิได้มีฐานความคิด ที่ให้ความสำคัญกับโลกวัตถุ-สารนิยม มากเกินไปกว่าเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมทางสังคมและนิเวศ เรื่องนิเวศวิทยาและธรรมชาติ ชาวนาพื้นถิ่นกลุ่มชนต่างๆ มิได้หมายเพียงแค่เรื่องของวัตถุหรือเรื่องสารเสียเท่านั้น แต่หมายรวมถึงเรื่องจิตวิญญาณ – พลังงาน หรือทั้งสิ่งแวดล้อมเชิงรูปธรรม (concrete environment) และสิ่งแวดล้อมทางนามธรรม (abstract environment) ชาวนามีทักษะและความสามารถในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมหรือมีภูมิปัญญาทางนิเวศ อันหลากหลาย ซึ่งขึ้นกับสภาพนิเวศที่ตนเองดำรงอาศัยอยู่ ในขั้นที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ เอาตัวรอดได้ เช่น มีระบบการบริหารน้ำ โดยการทำเหมืองฝาย คันนา บ่อน้ำ การบริหารจัดการดิน มีชุดความรู้ที่พิเศษด้านทรัพยากรชีวภาพ ผ่านการสังสมและทดลองมานานในพื้นที่ป่าฝนเมืองร้อน อย่างภูมิปัญญาด้านพฤกษศาสตร์ เข้าใจลักษณะความหลากหลายพรรณไม้และคุณค่า ในด้านอาหาร ยารักษาโรค และความเป็นหมอยาพื้นบ้าน ภายใต้บริบทของสังคมชนบท แม้การสังสมและสร้างสรรค์อารยธรรมในพื้นที่ รกเรือ เป็นเรื่องที่ยากลำบาก แต่ชาวนา ก็สามารถเลี้ยงตนเอง และสังคมโลกได้ โดยมีระบบชุมชนเป็นแกนแกนอันหนึ่ง ในการขับเคลื่อน-ดำรงอยู่ของสังคมชาวนา และการบริหารจัดการทางนิเวศ เพียงแต่โครงสร้างสังคมรัฐชาติ และวัฒนธรรมของรัฐชาติ กระทำดั่งเหมือนกับว่าชาวนา-วัฒนธรรมชาวนา คือ ตัวถ่วงความเจริญแห่งแผ่นดิน

ภายใต้กฎของนิเวศที่มีการหมุนเวียนสารและถ่ายทอดพลังงานอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดการตาย การพลัดพราก หากลำพังชีวิตของชาวนา ไม่มีจิตใจ คงมีค่านิ่งและเศร้าหมอง การทำพิธีกรรม การทำบุญ ทำทาน เลี้ยงผี ดูเหมือนเป็นพิธีกรรมที่ดาษดื่นที่ไร้ความหมาย แต่หมายถึงการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ เป็นภูมิปัญญาแห่งนิเวศของชาวนา อย่างลงตัว ทำให้ชาวนายอมรับกฎแห่งธรรมชาติ อยู่อย่างอ่อนน้อมกับธรรมชาติ อ่อนโยนกับธรรมชาติอันเป็นวิถีที่ลึกซึ้งมาก และมีการถ่ายทอดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวผ่านวิถีวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่มักสัมพันธ์กับนิเวศ วัฒนธรรมชาวนาพื้นถิ่น แท้จริง คือ ระบบวิชาการอันลงตัว ที่ผ่านการทดลอง

พิสูจน์ สังคม โดยเฉพาะงานบุญ ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นพัฒนาการทางอารยธรรมขั้นสูงของสังคมมนุษยชาติ ในมิติของชวานาคะวันออกพื้นถิ่น ที่ความศิวิไลซ์-เจริญมิได้อยู่ที่เงินตราและวัตถุ ชวานาบางกลุ่มยังสามารถนำโลกทัศน์บนฐานทางนิเวศและวัฒนธรรมพื้นถิ่นเดิมมาพัฒนาให้สูงขึ้น ให้มีอิสรภาพอย่างแท้จริงจาก กฎนิเวศในทางจิตวิญญาณ อยู่กับธรรมชาติ-สรรพสิ่งอย่างไม่เบียดเบียน และมีความสุข ด้วยความเมตตา กรุณา เช่น กลุ่มพระป่า-พระธุดงค์กรรมฐาน และชวานาทั่วไปที่สนใจและเคร่งครัดต่อวิถีดังกล่าว ที่ยังกระจายพบได้เสมอในหมู่บ้านชนบทแถบลุ่มแม่น้ำโขง อันห่างไกล

วิถีแห่งชีวิต-วัฒนธรรมชวานา แท้จริงไม่เคยจนหรือล้าสมัย เพราะไม่เคยมีชวานาคคนใด ที่ข้าวไม่มีในยุ้งฉาง ต้องมีอยู่ตลอดเวลา สามารถแบ่งปันได้ และทราบดีที่มนุษย์มีการล้มหายตายจากไป ไม่ว่าจะรวย หรือยากจน วิถีแห่งภูมิปัญญาของชวานาย่อมไม่เคยล้าสมัย เพราะอ้างอิงกับระบบธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นวิถีวัฒนธรรมที่ผ่านงานบุญ ฮีต12 งานเลี้ยงผี ปู่ตา ตาแสด รวมไปถึงภูมิปัญญา ที่เป็นอารยธรรมของมนุษยชาติ แห่งการฝึกตนและนำมาซึ่งความอุดมทางนิเวศ อุดมธรรม แห่งฮีตพระป่า สังคมชวานาพื้นถิ่นลุ่มแม่น้ำโขง จึงพบว่าในบางเขต บางพื้นถิ่น มีวิวัฒนาการทางอารยธรรมถึงขั้นอันสูงสุด แห่งอุดมการณ์ชวานาพื้นถิ่น “*เฮ็ดบุญแล้วจะอยากให้ถึงสวรรค์นิพพาน*”

อีกข้อสรุปประการหนึ่ง จากวิถีแห่งชีวิตและภูมิปัญญา ที่ในงานชิ้นนี้เรียก “ภูมิสังคมและวัฒนธรรม” แท้จริงแล้วนิเวศธรรมชาติ มีทั้งคุณค่าและมูลค่าอยู่ในตัว มูลค่ามักเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน แห่งเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม อันเป็นผลมาจากทัศนะ วาทกรรมวิชาการแบบสสารนิยม ทำให้นำไปสู่ การนำธรรมชาติ ไปแสวงหาผลประโยชน์ในทางการค้า มากเกินไป มองผืนดิน เป็นทรัพยากรดิน มองป่าไม้ เป็นทรัพยากรป่าไม้ มองแม่น้ำ เป็นทรัพยากรแหล่งน้ำ ในขณะที่คนพื้นถิ่นแม้เขาอาจมีทัศนะในการมองธรรมชาติในเชิงกายภาพและสสาร แต่ขณะเดียวกัน ธรรมชาติย่อมมีคุณค่า ในขณะที่วาทกรรมวิชาการนิเวศและเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ มองสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เป็นทรัพยากร แต่วิถีวัฒนธรรมหรือวิชาการประเพณีพื้นถิ่น กลับมองลึกไปกว่านั้นถึงเชิงคุณค่า เช่น ว่าดินมีบุญคุณ เป็นเรื่องทางจิตใจ ถึงเรียกว่าแม่ธรณี มิใช่ทรัพยากรธรณี ทั้งนี้ทั้งนั้น มิได้เกิดขึ้นเพราะทีกักและดันเคา แต่เป็นผลมาจากข้อเท็จจริงเชิงธรรมชาติประจักษ์ ที่มนุษย์บรรพชน ล้วนพลัดพรากตายไป เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ

สิ่งนี้คือข้อค้นพบที่สำคัญ ในแง่ที่ว่านิเวศธรรมชาติ มีทั้งคุณค่าและมูลค่าหากมองด้วยสายตาแบบวิชาการและค่านิยมกระแสหลัก ก็เป็นเรื่องของมูลค่า แต่หากในสายตาของวัฒนธรรมพื้นถิ่น ชวานาลุ่มน้ำโขง มีทั้งคุณค่าและมูลค่า เป็นเรื่องวัตถุและจิตใจ ที่อาจสอดคล้องกับทฤษฎีวิทยาศาสตร์ใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับทั้งพลังงานและสสาร ที่เปลี่ยนรูปไปมาได้

ที่สำคัญ ความลงตัวในภูมิปัญญาทางนิเวศดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นว่า ในระดับชุมชนพื้นถิ่น บางชุมชน เคยพัฒนาคุณภาพสังคม ถึงขั้นสูงสุด ในทัศนะหรือมุมมองแห่งการพัฒนา ด้วย

กรอบคิด ที่ว่าความสุขมิใช่อยู่ที่วัตถุหรือเงินทอง แต่อยู่ที่ความพอ จิตใจ สมดุลนิเวศ ที่เป็นคนละ หมุ่คน และข้าวตรงข้ามกับ เศรษฐศาสตร์ทุนนิยม ดังที่เราจะคุ้นเคยกับสิ่งเรียกว่าเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นส่วนและอันเดียวกันกับของอารยธรรมพื้นบ้านไทย

7.2 ข้อเสนอแนะ

ในแต่ละเขตนิเวศ แต่ละชุมชนพื้นถิ่น มักมีชุดความรู้และภูมิปัญญา ที่หมายถึงความ พยายามปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีแห่งนิเวศธรรมชาติ สัมพันธ์กันมาจากบรรพชน จนกลายเป็นสิ่ง ที่เรียกว่าภูมิสังคมและวัฒนธรรม ในแต่ละเขตพื้นที่อาจไม่เหมือนกัน ภูมิสังคมและวัฒนธรรม เป็น ความงดงาม เป็นอารยธรรมของมนุษย์แต่ละชนชาติและหลายชนชาติ ร่วมสร้างสรรค์ขึ้นมา ภายใต้ สัมมาทิฐิเพื่อความอยู่รอดของตนและชุมชน แม้อาจไม่สมบูรณ์ ที่ต้องพัฒนาต่อไป

การนำเอาชุดความรู้และภูมิปัญญาต่างสังคม มาพยายามสร้างมูลค่าและเสนอว่า มีความทันสมัย ล้ำหน้า โดยกล่าวหา ถูกเหยียดหยาม ภูมิวัฒนธรรม-ปัญญา ของกลุ่มชนในเขตวัฒนธรรม ด้วยมิฉันทิฐิ จึงมิใช่สิ่งที่สมควร แต่ที่ร้ายไปกว่านั้น สังคมใดที่มีภูมิสังคมวัฒนธรรม มีคุณค่าในตัว ของมัน แต่ผู้นำในสังคม หลงไปตามวาทกรรม ตามค่านิยม หรืออะไรก็ตาม และถูกอุดมคติที่ บรรพชนสร้างไว้ โดยมิได้ศึกษาให้ลึกซึ้ง ถ่องแท้ ด้วยอคติวิชาการที่ตนเองร่ำเรียนมา และทำลาย มูลมรดกของบรรพชนอย่างไม่มีตั้งใจ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจที่สุด

ในปัจจุบันสังคมไทย หลายภาคส่วน เป็นอย่างนั้น รวมไปถึงสถาบันวิชาการบางแห่ง ไม่ พยายามศึกษาภูมิสังคม-วัฒนธรรม ของตนเองอย่างถ่องแท้และลึกซึ้ง และเลยเถิดไปถึงขั้นที่เหยียด หยามตนเอง หลงไปยกยอ ค่านิยม ภาษา วัฒนธรรม ที่อ้างว่าสากล ล้ำสมัย แต่แก่นแท้เนื้อในนั้น จะสามารถนำโลกและระบบนิเวศไปรอดหรือไม่ อยากให้พิจารณาให้รอบคอบ ละเอียด อย่าเอา ความหุนหัน เป็นที่ตั้ง มิฉะนั้นเราจะเป็นทาส มากกว่านี้ เพราะปัจจุบัน ยิ่งพัฒนาไปมาก ยิ่งทันสมัยมาก ยังมีสถาบันอุดมศึกษามาก แต่ฐานรากของเรากลับยิ่งอ่อนแอลง ทั้งเรื่องหนี้สิน ระบบ นิเวศ พื้นถิ่น ค่านิยมพื้นฐาน

ข้าพเจ้าเห็นว่า หมุ่คนวิชาการของโลก (Academic Standpoint) พยายามเร่งเร้า นำไปสู่ การพัฒนาและตอบสนองในทางวัตถุมากเกินไป ภายใต้อคติที่เชื่อว่าวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี สามารถปรับแต่งโลกไปได้ในทุกทาง จนบางครั้ง เลยเถิดไปว่าเมื่อวิทยาการทางเทคโนโลยีชีวภาพ ก้าวหน้า มากขึ้น มนุษย์อาจสามารถมีอายุยืน ถึงหมื่นปี ในบางครั้งนักวิทยาศาสตร์ หรือนักวิชาการ ภายใต้อคติเช่นนี้ พยายามสร้างและดูหมิ่นดูแคลน ประชาชน ชาวนาชาวไร่ ที่ยังให้ความสำคัญ กับจิตวิญญาณนิเวศ เชื่อ เรื่องผี เรื่องบุญกรรม มองว่า ล้าสมัย ขาดขวางความเจริญ ข้าพเจ้าไม่ขอ แสดงความเห็นว่าเป็นผิดหรือถูก แต่ความพยายามของเทคโนโลยี ที่จะดึงดูด คนท้องถิ่นให้เดินตาม ทักษะและความเห็นของบรรดานักพัฒนา-นักวิชาการสายทุนนิยม-เทคโนโลยีนิยม นอกจากจะไม่

สามารถผลักไปได้ทั้งหมดแล้ว ยังจะทำให้ประชาชนฐานรากอ่อนแอลง เพราะมิได้ส่งเสริม บณภูมิ สังคมและวัฒนธรรมเก่า เป็นเพียงทักษะส่วนตน ที่ได้รับการอบรม บ่มเพาะจากสถาบันวิชาการ หรือโรงเรียนเศรษฐศาสตร์-วิทยาศาสตร์หลังปฏิวัติอุตสาหกรรม

ทำไมข้าพเจ้าถึงกล้ากล่าวว่าเป็นความเชื่อ เป็นทักษะ เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของการดำรง ชีวิตของมนุษยชาติ เท่านั้นเอง ไม่ใช่สิ่งจะอันถุกต้องที่สุด เพราะชาวนา-ชาวนาพื้นถิ่นสอน ข้าพเจ้าว่า แท้จริงสุดท้ายชีวิตมนุษย์และสรรพสัตว์ ล้วนล้มหาย ข้าพเจ้าคิดว่า ถูกแล้วที่ภูมิสังคม และวัฒนธรรม พื้นถิ่นให้ความสำคัญกับงานบุญ งานคนเป็น คนตาย เพราะเขาจะได้ไม่ลืม ว่ากฎ นิเวศเป็นอย่างไร ทำให้เบียดเบียนธรรมชาติน้อยลง ไม่โลภอย่างมาก เพราะฉะนั้นเราจะต้องให้ความสำคัญกับการปรับสมดุลยนิเวศวิทยาโลกใหม่ หมุดยืนวิชาการที่ตอบสนองความพอเพียง ไม่ส่งเสริมและสนับสนุนความโลภ และแข่งขันอย่างไม่สิ้นสุด ซึ่งภูมิสังคมและวัฒนธรรมพื้นถิ่นเรา ก็ชี้ ไปในแนวทางนี้ เช่นกัน คือให้ความสำคัญกับระบบคุณค่า-จิตวิญญาณมากขึ้น หรือไม่ก็พยายาม สร้างมาตรฐาน ความสุขของผู้คนในสังคมขึ้นมาใหม่ ให้หลากหลายขึ้น เช่น มาตรฐานความสุข ของคนเมือง เป็นอย่างไร แล้วของคนชนบทเป็นอย่างไร แยกกันให้ชัด ไม่ควรเหมารวม โดยใช้ มาตรฐานเดียวกัน โลกตะวันตกอีกแบบ โลกตะวันออกอีกแบบ เพราะภูมิหลังวิถีคิดและภูมินิเวศ ต่างกัน เช่น เดียวกันกับมีบรรดานักคิดรุ่นใหม่พยายามเสนอ เศรษฐศาสตร์ความสุขใหม่ ทั้งๆที่ ความจริง ได้มีปราชญ์ชาวนาพื้นถิ่น เคยพูดไว้ “มีข้าวเต็มที่แล้ว ได้กินได้ทาน นั่นคือ ความสุข ของชาวนา”

บรรณานุกรม

กองบรรณาธิการวารสารใต้ฟ้าเดียวกัน.(2546).ชีวฟิสิกส์:ประวัติศาสตร์แห่งชีวิตแนวใหม่. ใน “วารสารใต้ฟ้าเดียวกัน” (ธนาพล อิวสกุล,กองบรรณาธิการ). ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม – มีนาคม 2546.สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.กรุงเทพฯ.

กุสุมา ชัยวินิตย์.(2531.)ศาสนชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

คำฟูย พลลือชา.(2543).ความเชื่อเรื่องนาคในกระบวนการทำนาของชาวนาลาว:กรณีศึกษาชาวนาบ้านสีฐานใต้ อ.เมือง หาดทรายฟอง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์,บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ.(2543).วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาจังหวัดมุกดาหาร.พิมพ์ครั้งที่ 1.กรมศิลปากร.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ.(2543).วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาจังหวัดสกลนคร.พิมพ์ครั้งที่ 1.กรมศิลปากร.

จิตร ภูมิศักดิ์.(2540).ความเป็นมาของคำสยามไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.พิมพ์ครั้งที่ 4.บริษัทเคสิดไทย จำกัด.กรุงเทพฯ.

จิราภรณ์ คชเสนีย์.(2540).นิเวศวิทยา.สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.กรุงเทพฯ.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา .(2541).วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย.พิมพ์ครั้งที่ 2.สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.กรุงเทพฯ.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ.(2541).ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา.พิมพ์ครั้งที่ 1.อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด.กรุงเทพฯ.

เจลิยว ดอนกวนเจ้า.(2543).การปรับเปลี่ยนพิธีเลี้ยงผีของชาวไทยอู้อ จังหวัดนครพนม.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (กลุ่มมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

คนุพล ไชยสินธุ์และคณะ.(2547).สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคอีสาน.พิมพ์ครั้งที่ 1 .สำนักพิมพ์นิติธรรม.กรุงเทพฯ..

ธันวา ใจเที่ยง.(2546).หมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน.พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.กรุงเทพฯ.

ธัญญา ใจเที่ยงและฉัตรทิพย์ นาถสุภา.(2547).ชาวนา ประวัติศาสตร์ชีวิต ความหวัง และทางออก.พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.กรุงเทพฯ.

ธัญญา ใจเที่ยงและคณะ.(2548).ความหลากหลายทางชีวภาพ:การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาและระบบการจัดการทรัพยากรชีวภาพของกลุ่มชนลุ่มภูพาน.รายงานวิจัยสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาแห่งชาติ.มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์.กาฬสินธุ์

ธัญญา ใจเที่ยง.(2542).การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าของพระสงฆ์สายอรัญญวาสีกรณีศึกษาวัดประสิทธิ์สามัคคี อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม,บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.นครปฐม.

ธนุ แก้วโอภาส.(2547).ไอน์สไตน์ในพุทธปรัชญา.พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักพิมพ์สุภาพใจ.กรุงเทพฯ.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์.(2547).ราชอาณาจักรลาว.พิมพ์ครั้งที่ 2.สำนักพิมพ์สยาม.กรุงเทพฯ.

ประเวศ วะสี .(2547).ธรรมชาติของสรรพสิ่ง ใน “ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด” (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

ประเวศ วะสี .(2547).ดาบดอกคำซ้าง “ในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด”(ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

ประเวศ วะสี .(2547).การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน.ใน “ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด” (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์.2543.นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง.พิมพ์ครั้งที่ 2.คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.กรุงเทพฯ.

ปราณี วงศ์เทศน์.(2543).สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์.พิมพ์ครั้งที่ 1.เรือนแก้วการพิมพ์. กรุงเทพฯ.

ปราณี วงศ์เทศ (2542) .สำนึกเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของชาวอุษาคเนย์.ใน“สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย”.ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.กรุงเทพฯ.

พิณรัตน์ อัครวัฒนากุล. (2541).การศึกษาเปรียบเทียบระบบวรรณยุกต์ในภาษาของคน “ลาว” คน”ญ้อ” และคน “ผู้ไท” ในอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรชัย พชรินทร์ตะนกุล.(2547). จักรวาล ใน “ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด” (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

พิเชฐ สายพันธ์.(2542).น้ำเต้าปูง:วรรณกรรมปรัมปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง. ใน “สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย”. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.กรุงเทพฯ.

พระมหาบัญชา เขมปัญญาและคณะ (บรรณาธิการ) (2544).ประวัติศาสตร์ผู้ไทยเรณูนคร. เอกสารที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่พระครูเรณูนคราภิกข์ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระรัตนวิมล”.เรณูนครการพิมพ์.นครพนม.

พละ สุขเวช.(2534).โครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขงกับยุทธศาสตร์.เอกสารวิจัยส่วนบุคคลใน ลักษณะวิชาเศรษฐกิจ,วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.กรุงเทพฯ.

บันทึกการประชุมประจำปี โครงการ BRT ครั้งที่ 4 ระหว่างวันที่ 9-12 ตุลาคม 2543. กลุ่มที่ 6 นิเวศวิทยาและภูมิปัญญาท้องถิ่น.โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย.กรุงเทพฯ.

บุญยงค์ เกศเทศ.(2537).สถาบันป่าคอนปูตาและบทบาทพฤติกรรมของเผ่าจ๋ำในชุมชนอีสาน.สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. กรุงเทพฯ

ภักทิยา ยิมเรวัต.(2544).ประวัติศาสตร์สิบสองจุไท.พิมพ์ครั้งที่ 1 สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ.

มานิต วัลลิโภดม.(2518).พระธาตุพนม.พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.กรุงเทพฯ.

มณีนัย ทองอยู่.(2546).การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชาวอีสาน.พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.กรุงเทพฯ.

ยศ สันตสมบัติ.(2542).ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.เชียงใหม่.

ยศ สันตสมบัติ.(2546).พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา:เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ การปรับกระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม.พิมพ์ครั้งที่1.ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทาง ชีวภาพและท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. บริษัทวิทอินดีไซน์.เชียงใหม่

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์.(2543). ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน.ใน “พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร สถานการณ์ในประเทศไทย” (อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ).สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

ศรีศักร วัลลิโภดม.(2545).สังคมสองฝั่งโขงกับอดีตทางวัฒนธรรมที่ต้องล้าเลิก.ใน วารสาร ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 5 มีนาคม 2545.(นิวัติ กองเพียร,บรรณาธิการ).กรุงเทพฯ.

ศรีศักร วัลลิโภดม.(2546).แอ่งอารยธรรมอีสาน.สำนักพิมพ์มติชน.กรุงเทพฯ.

ศิริพร ณ ถลาง.(2542).ตำนานสร้างโลกของชนชาติไท:ตัวอย่างการศึกษาวัฒนธรรมจากตำนาน. ใน “สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย”.ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.กรุงเทพฯ.

สุภิดา ไชยสวัสดิ์.(2542).การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทกับชาวไทยลาว. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (กลุ่มมนุษยศาสตร์),มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.มหาสารคาม.

สุมิตร ปิติพัฒน์ และ เสมอชาย พูลสุวรรณ.(2542).ลาวโซ่ง:พลวัตรของระบบวัฒนธรรมในรอบสองศตวรรษ. ใน “สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย”.ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพฯ.

สุนทร การงาน.(2540).ประเพณีกุ่มข้าวใหญ่และบุญข้าวเจ้าบ้านหนองสูง ต.เลื้อไก่อ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา(เน้นมนุษยศาสตร์),มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.มหาสารคาม.

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ .(2547). ความซับซ้อน ใน “ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด” (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

สมโภชน์ ศรีโกสามาตร.(2543).นิเวศวิทยา การจัดการทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น ใน “บทความปริทัศน์งานวิจัยด้านความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย”.โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย.มหาวิทยาลัยมหิดล.

สหทัย วิเศษ และนิคม บุญเสริม .(2547).การจัดการน้ำโดยชุมชน.โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชน.(สรส.).กรุงเทพฯ .

สำนักงาน ส.ธรรมภักดี.(มปป.).ประเพณีอีสาน.ขอนแก่น.

สุรัตน์ วรางครัน.(2524).การศึกษาเชิงเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไท-ชาวโซ่ง.คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์,วิทยาลัยครูสกลนคร.สกลนคร.

อุดร จันทวัน.(2548).นิทานอุรังคธาตุฉบับลาว.พิมพ์ครั้งที่ 2.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.ขอนแก่น.

โอภาส ปัญญา. (2546).ทำไมการจัดการสิ่งแวดล้อมของโลกสมัยใหม่ต้องใช้ภูมิปัญญาตะวันออก.บทความวิชาการนำเสนองานสัมมนาวิชาการครบรอบ 30 ปี คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ เรื่อง “ร่วมฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาตะวันออก ระหว่างวันที่ 19-20 มิถุนายน 2546 ณ ห้องประชุมสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์.กรุงเทพฯ.

อนุชาติ พวงสำลี.(2547). ระบบนิเวศ :สรรพชีวิตสัมพันธ์ ใน “ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด” (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

อัมพร ยะวรรณ.(2543).**ແສກຕົ້ນສາກ:กระบวนกรการจัดเกลาทางสังคม ศึกษาแสดกຕົ້ນສາກ**
บ้านอาจสามารถ อ.เมือง จ.นครพนม.วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (กลุ่ม
มนุษยศาสตร์),มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์.(2545).**นิเวศประวัติศาสตร์:พรมแดนความรู้.พิมพ์ครั้งที่ 1.**โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.กรุงเทพฯ.

อร่ามจิต ชินช่าง.(2544).**ของดีศรีโคตบูร.หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น, โรงเรียนปิยะมหาราชาลัย.นครพนม.**

อรวรรณ คูหเจริญ นาวายุทธ.(2545).**ป่าเขตร้อน.พิมพ์ครั้งที่ 2.**โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.กรุงเทพฯ.

เอี่ยม ทองดี.(2537).**วัฒนธรรมข้าว .พิมพ์ครั้งที่ 1** สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.นครปฐม.

เอี่ยม ทองดี (2538).**ข้าว:วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง.พิมพ์ครั้งที่ 1** สำนักพิมพ์มติชน.กรุงเทพฯ.

เอกวิทย์ ณ ถลาง.(2540).**ศกยภาพในไทวี่.พิมพ์ครั้งที่ 1.**อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544).**ภูมิปัญญาภาคกลาง.** ใน “วิถีไท ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ” .
เครือข่ายงานวิถีไท (พิทยา ว่องกุล,บรรณาธิการ) ศรีเมืองการพิมพ์.กรุงเทพฯ.

สัมภาษณ์

นายสุรจิตต์ จันทร์สาขา.ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นายโอภาส ปัญญา.คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

นายอดิศักดิ์ ใจเที่ยง อายุ 70 ปี 161 / 4 ม.3ถนนเจริญยงค์ อ.บ้านแพง จ.นครพนม.

นายก อัครพิณ อายุ 88 ปี บ้านหนองผือ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

นางสิงห์ อัครพิณ อายุ 77 ปี บ้านหนองผือ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

นางเส็น ชาวคง อายุ 70 ปี ม.6 บ้านคำผักกูด ต.กกตูม อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร

นางทุ่น เชื้อคำหาด เลขที่ 60 หมู่ 2 บ้านมะนาว ต.ฝั่งแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร

นางลุน ดีดวงพันธ์ อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 14 หมู่ 12 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นางดี ดีดวงพันธ์ อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 37 หมู่ 12 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นางเพ็ง วงศิลา อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 1 หมู่ 12 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นางบด ดีดวงพันธ์ อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 94 หมู่ 12 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นายปุ่น ดีดวงพันธ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่12 บ้านนาทอง ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นายหวาด ดีดวงพันธ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 12 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร

นายล้อม ศีตวงพันธ์ อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 79 หมู่ที่ 1 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร
นางละม้าย ศีตวงพันธ์ อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 79 หมู่ที่ 1 ต.ดงเย็น อ.เมือง จ.มุกดาหาร
นายขาน เชื้อคำสัด บ้านเลขที่ 59 หมู่ที่ 1 บ้านพังแดง ต.พังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร
นายทา เชื้อคำสัด บ้านเลขที่ 59 หมู่ที่ 1 บ้านพังแดง ต.พังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร
นายอินโถม สดาสสิงห์ อายุ 96 ปี บ้านเลขที่ 27 หมู่ 6 ต.คำบก อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร
นายเหลิน ปากหวาน อายุ 67 บ้านกลาง หมู่ 3 ต.คำบก อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร
นางโรย เชื้อคำจันทร์ อายุ 81 ปี บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 6 บ้านพัฒนา ต.หนองแคน อ.ดงหลวง

จ.มุกดาหาร

นายนวนล สุวรรณรงค์ บ้านเลขที่ 14 หมู่ที่ 1 ต.ขามเฒ่า อ.เมือง จ.นครพนม
นางเบิ่ง ขัดติยะ อายุ 85 ปี บ้านเลขที่ 98 บ้านหนองจันทร์ ต.ท่าค้อ อ.เมือง จ.นครพนม
นางอ่อน ต้นใหญ่ อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 98 บ้านหนองจันทร์ ต.ท่าค้อ อ.เมือง จ.นครพนม
นายจันทอน สีทะ (กวนจำแดง) อายุ 90 ปี บ้านฝ้าง ต.บ้านฝ้าง อ.เมือง จ.นครพนม
นายจอน สีทะ อายุ 85 บ้านฝ้าง ต.บ้านฝ้าง อ.เมือง จ.นครพนม
นางทองจันทร์ สีทะ อายุ 83 ปี บ้านฝ้าง ต.บ้านฝ้าง อ.เมือง จ.นครพนม
นางบัวคำ วงศ์สา อายุ 86 ปี บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 1 บ้านหนองบัว ต.นาราชควาย อ.เมือง จ.

นครพนม

นายแหง ราชมา บ้านเลขที่ 93 หมู่ที่ 6 บ้านคำเตย ต.คำเตย อ.เมือง จ.นครพนม
นางแจ เรือรวิรักษ์ อายุ 54 ปี บ้านโนนทัน ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นางทองกลาง คำมะเมือง อายุ 40 ปี บ้านโนนทัน ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นางอุยเลิง จิตบัวลอย อายุ 36 ปี บ้านโนนทัน ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นายลอง พรหมบุรม บ้านเลขที่ 36 หมู่ 9 บ้านโพนงามโคกใหม่ ต.บ้านแป้น อ.เมือง จ.

สกลนคร

นางหนูพอง พรหมบุรม บ้านเลขที่ 36 หมู่ 9 บ้านโพนงามโคกใหม่ ต.บ้านแป้น อ.เมือง จ.

สกลนคร

นางสมใบ สุคนธะ อายุ 58 ปี บ้านกุดบอด ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
นางคัด พลกล้า อายุ 76 ปี บ้านกุดบอด ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
นายต่วน แคล่วคล่อง อายุ 76 ปี บ้านกุดบอด ต.สงเปลือย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
นายไกล พันโส อายุ 35 ปี บ้านพานพร้าว ต.พานพร้าว อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย
นายพอน สุริยเพ็ญ อายุ 74 ปี บ้านบอน ต.หาดคำ อ.เมือง จ.หนองคาย
นายวันชัย แก้วเนตร อายุ 53 ปี บ้านบอน ต.หาดคำ อ.เมือง จ.หนองคาย
นางสมคิด แสงสุทธิ อายุ 34 บ้านหินโงม ต.หินโงม อ.เมือง จ.หนองคาย
นางทองเบ็น ชาแก้ว อายุ 34 ปี บ้านหินโงม ต.หินโงม อ.เมือง จ.หนองคาย

นางเสมียน จิตมาน อายุ 52 ปี บ้านหินโงม ต.หินโงม อ.เมือง จ.หนองคาย
นางเยาว์ ไชยราม อายุ 54 ปี บ้านหินโงม ต.หินโงม อ.เมือง จ.หนองคาย
นางพาลี ชินชาด อายุ 47 ปี บ้านหินโงม ต.หินโงม อ.เมือง จ.หนองคาย
นางอุ โคตวัน อายุ 76 ปี บ้านหินโงม ต.หินโงม อ.เมือง จ.หนองคาย
พระสมนึก จิตธัมโม วัดหลวง ต.วัดหลวง อ.เมือง จ.หนองคาย
นายลำปาง บุตรโญจันโท อายุ 70 ปี ต.วัดหลวง อ.เมือง จ.หนองคาย
อิทธิ โสมวงศ์ อายุ 75 ปี เลขที่ 79 หมู่ที่ 3 บ้านธาตุ ต.วาริชภูมิ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร
นายเพชร สัมชัยราม อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 94 หมู่ที่ 20 ต.วาริชภูมิ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร
นางวิวรรธน์ โสมวงศ์ อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 230 หมู่ที่ 20 บ้านธาตุพัฒนา ต.วาริชภูมิ อ.
วาริชภูมิ จ.สกลนคร
นายชัยรัตน์ โสมวงศ์ อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 20 บ้านธาตุพัฒนา ต.วาริชภูมิ อ.วาริช
ภูมิ จ.สกลนคร
นางจันทร์ มะละอิน อายุ 80 ปี หมู่ที่ 20 บ้านธาตุพัฒนา ต.วาริชภูมิ อ.วาริชภูมิ จ.สกลนคร
นายสนิท เทพิน อายุ 50 ปี บ้านหนองผือ บ้านเลขที่ 16 หมู่ 8 บ้านหนองผือ ต.นาใน อ.
พรรณานิคม จ.สกลนคร
นายบันเล็ง คัทจิต อายุ 77 ปี บ้านเลขที่ 43 หมู่ 10 ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นางนาง คัทจิต อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 43 หมู่ 10 ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นางระนอง พรชัย อายุ 41 ปี บ้านเลขที่ 43 หมู่ 10 ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นายสมอ โธขาริ บ้านเลขที่ 113 หมู่ 9. ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
นางปรารธนา โธขาริ บ้านเลขที่ 113 หมู่ 9. ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านตัว ต.พังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร
ผู้ใหญ่บ้าน บ้านตัว ต.พังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร
กำนันตำบลพังแดง ต.พังแดง อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร
นายอภิชาติ สलगสิงห์ บ้านคำบก ต.คำบก อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร
นายบม พรมราช อายุ 78 หมู่ 4 บ้านหัวจัว ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์
นายบุญเพิ่ม มาตย์เลี่ยม อายุ 60 ปี หมู่ 8 หนองแวง ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์
คำมวน โคตรสุโพธิ์ อายุ 59 ปี หมู่ 8 บ้านหนองแวง ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์
เคน พรมราช อายุ 66 ปี หมู่ 8 บ้านหนองแวง ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์
คำดี ราศี อายุ 74 ปี หมู่ 15 บ้านดงสว่าง ต.สงเปลือย อ.นามน จ.กาฬสินธุ์
นายชาย พรมวิชัย อายุ 67 ปี หมู่ 5 บ้านบ่อแกใหญ่ ต.ปทุมวาปี อ.ส่องดาว จ.สกลนคร
นายคาน พิลารักษ์ อายุ 80 ปี บ้านหนองพะเนา ต.บ้านดอน อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร

เจ้าอาวาสวัดกลาง บ้านไช้ ต.ไช้พิสัย อ.ไช้พิสัย จ.หนองคาย
นายชม แสนมิตร.อายุ 74 ปี หมู่ 5 บ้านนาบัว ต.โคกหินแฮ่ อ.เรณูนคร จ.นครพนม.
นายคำแดง อวนวัง.อายุ 93 ปี. หมู่ 2 บ้านจอมศรี ต.ก้านเหลือง อ.นาแก จ.นครพนม.
นางสาวเดือน พิมพ์สาล.อายุ 28 ต.บ้านฝ้อ อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี
กวนจำบ้านกาลิม ต.เมืองพาน อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี
เจ้าอาวาสวัดประจำบ้านกาลิม ต.เมืองพาน จ.อุดรธานี
ด.ช.อภิศักดิ์ เสนาเสก บ้านโพนนาดี ต.หนองฝ้อ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
ด.ช.คุณาวุฒิ พันธุ์คุ้มเก่า บ้านโพนนาดี ต.หนองฝ้อ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์

www.sac.or.th/database/ethnic/sack-html/

www.mukweb.com/mukwep.com/history/pb.html

www.onec.go.th/udom/kmor.hara.nakon/new

www.202.28.32.124/sirindhon2/th/hist.php

Output จากโครงการวิจัยที่ได้รับทุนจากสกว.

1. ผลงานตีพิมพ์ในวารสารวิชาการนานาชาติ (ยังไม่ได้ติดต่อเพื่อขอรับการตีพิมพ์)
2. การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์
 - (1) แง่มุมทางวิชาการ ในแต่ละห้วงเวลาของการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล อันเป็นความรู้ใหม่ ที่ผู้วิจัยค้นพบ และสังเคราะห์ขึ้น
 - (2) แง่มุมทางวิชาการใหม่ ทางนิเวศ พัฒนาไปสู่การเขียนบทความ ที่นำเสนอแนวคิด เรื่องนิเวศวิทยาของคร้าม หมุดย่นวิชาการโลก นิเวศวิทยาชาวนา และพรมแดนทางนิเวศกับวาทกรรมรัฐชาติ เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยไม่เคยพบ และได้แนวคิดจากที่ใดมาก่อน
 - (3) นำแง่มุมและความรู้ใหม่ อันเกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ -บทความ ไปพัฒนาการเรียนการสอน ของมหาวิทยาลัย ในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง เช่น นิเวศวิทยามนุษย์ ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
 - (4) ขบวนการวิจัยที่ได้รับจากสกว. นำไปช่วยพัฒนา สร้าง กระบวนการวิจัยของมหาวิทยาลัย ที่มีขนาดเล็ก ให้เข้มแข็งขึ้น และช่วยผลักดัน ร่วมสร้างทีมนักวิจัยรุ่นใหม่ของมหาวิทยาลัย เดิบโต
 - (5) โครงการศึกษานิเวศวิทยาชาวนา 2 ฝั่งโขง ของมหาวิทยาลัย ที่ได้รับการสนับสนุน จากสกว. ผ่านโครงการวิจัยนี้ มีความเข้มแข็งและน่าจะเป็นโครงการวิจัยที่พัฒนางานท้องถิ่นให้ก้าวต่อไป
3. แง่มุมใหม่ๆทางวิชาการ เช่น หมุดย่นวิชาการโลก นิเวศวิทยาชาวนา พัฒนาไปเป็นบทความ นำเสนอในเวทีวิชาการ 2 ฝั่งโขง และเผยแพร่ เป็นบทความวิชาการ ในสถาบันวิชาการ

ภาคผนวก

ภาคผนวก ที่ 1

ภาพบรรยากาศพื้นถิ่น บางส่วน จากการลงภาคสนามและเก็บข้อมูลในพื้นที่
ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง

พระบรมธาตุ 2 ฟังโขง กับความเป็นภูมิสังคม-วัฒนธรรมแคว้นสองฝั่งโขง

พระธาตุหลวง เมืองเวียงจันทน์ศรีสัตนาคน

พระธาตุพนม เมืองมรุกขนคร

พระธาตุบังพวน เมืองหนองคาย

พระธาตุท่าอุเทน เมืองท่าอุเทน

พระธาตุศรีคุณ เมืองวาริชภูมิ

พระธาตุเรณู เมืองเว

ภูมิสังคมวัฒนธรรมแคว้นสองฝั่งโขง

ริมฝั่งแม่น้ำโขง ตอนรุ่งสาง

วิถีชีวิต-วิถีวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง

รอยพระพุทธบาท บัวบก บนเทือกภูพาน

บูชารอยพระพุทธบาท ณ ริมฝั่งโขง

นมัสการองค์พระธาตุพนม

งานพระธาตุ 2 ฝั่งโขง

วิถีชีวิต-วิถีนิเวศวัฒนธรรมพี่น้องชาวนา

ชุมชนไทโซ่ ดงหลวง มุกดาหาร

บ้านผู้ไท เมืองวัง (คำชะอี)

พี่น้องโซ่ บนเทือกภูพาน พรรณานิคม สกลนคร

วิถีผู้ไทย บ้านดงเย็น มุกดาหาร

วิถีโซ่ ต.พังแดง อ.ดงหลวง มุกดาหาร

ชุมชน-วิถีกะเลิงบ้านกวนบูน สกลนคร

ภาคผนวกที่ 2

บทความวิชาการ ซึ่ง เป็นข้อค้นพบจากงานวิจัยแต่ละช่วงเวลา ตั้งแต่เริ่มเตรียมโครงร่างโครงการวิจัย จนถึงห้วงสุดท้าย เรียงลำดับ ดังนี้

- 1) จากประวัติศาสตร์การเมืองสู่ประวัติศาสตร์นิเวศ
- 2) จากกระบวนการทัศน์นิเวศวิทยาตะวันตกสู่นิเวศวิทยาองค์รวม
- 3) นิเวศวิทยาชาวบ้านกับמודยนิเวศวิทยาโลก
- 4) นิเวศวิทยาชาวบ้านกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง
- 5) พรหมแดนแห่งนิเวศและชาติพันธุ์กับการก้าวข้ามวาทกรรมรัฐชาติ

จากประวัติศาสตร์การเมืองสู่ประวัติศาสตร์นิเวศ บทสะท้อนจากดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง

อ.ธันวา ใจเที่ยง *

โครงการศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชน 2 ฟังโขง

ดินแดนแม่น้ำโขงตอนล่าง (The Lower Mekong Basin) ถือได้ว่าอยู่ในส่วนหนึ่งของดินแดนป่าฝนเมืองร้อน (Tropical Forest Area) เพราะอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $23 \frac{1}{2}$ องศาเหนือและ $23 \frac{1}{2}$ องศาใต้ พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) สูง ที่มีความหลากหลายของพืชพันธุ์ ความหลากหลายของสรรพสัตว์ หรือความหลากหลายของกลุ่มชนและวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาเป็นระยะเวลากว่าศตวรรษ แต่เมื่อเราหยิบยกเอาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกของกลุ่มชนในแถบเอเชีย ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง อย่างพม่า ไทย ลาว เวียดนาม เขมร มาแล้ว กลับมักจะเป็นสาเหตุที่จะนำมาซึ่งความทะเลาะเบาะแว้งกันเสมอ จนบางครั้งหากมีการพบกันของผู้คนในรัฐชาติดังกล่าว จึงพยายามเลี่ยงหลักที่จะพูดถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์ เพื่อหลบหลีกความขัดแย้ง ที่ต่างฝ่ายต่างไม่ยอม ลงรอยกัน ทั้งๆที่เรื่องราวของประวัติศาสตร์มีความสำคัญ

แต่ที่เป็นเช่นนี้หาใช่เป็นความผิดของประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวทางอดีตไม่ เพราะที่ผ่านมา เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ มักจะถูกนำไปใช้ในทางการเมือง การปกครองและการยึดแย้งอำนาจของชนชั้นปกครองเสียมาก และการขีดเขียนประวัติศาสตร์ในอดีต มักเขียนขึ้นมาเพื่อสำหรับการสร้างชาติ สร้างความยิ่งใหญ่ ภายใต้บริบทของการสร้างชาติใหม่ยุคหลังตะวันตกตกความ จนละเลยประเด็นของการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนน้อยๆต่างๆ เพื่อความสมานฉันท์ และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา มักเป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ราชวงศ์ อันเกี่ยวข้องกับทางการเมืองเสียมาก จึงมักจะเลี่ยงไม่ได้ที่จะไม่กระทบกระทั่งกับผู้คนในรัฐหรือประเทศต่างๆในแคว้นลุ่มน้ำโขง จนกระทั่งกลายเป็นสัญลักษณ์หรือความเข้าใจไปเสียแล้ว ว่าวิชาการทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของชนชั้นปกครอง ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของการฆ่าฟัน ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของการแย่งชิงสมบัติ ดินแดนของคนไม่กี่ปี่คน หรือคนเพียงไม่กี่หยิบมือ จนลืมนึกไปว่าเรื่องราวของ ประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวในอดีตของผู้คน ยังมีประเด็นหรือมีเรื่องอย่างอื่นอีกที่จะต้องมาขยาย เพิ่มเติม เช่น สิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา ที่อาจทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แต่ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมามักจะวนเวียนและอยู่ในวังวนของภาพหลอนของวิธีการการศึกษาประวัติศาสตร์แบบเก่า ที่ใครจะชอบค้นคว้าจากเอกสารการบันทึกของชนชั้นปกครอง แต่มักละเลย

- พัฒนาจากโครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับระบบการจัดการทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชนชาวลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม (นิเวศวิทยาชาวนา:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวลุ่มแม่น้ำโขง) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.จักรทิพย์ นาถสุภา ที่ปรึกษาโครงการ ฯ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- เขียนขึ้น เมื่อเริ่มโครงการวิจัยใหม่ๆ ในปี 2547 เผยแพร่ ในฐานะบทความวิชาการ ของ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน

ในการลงพื้นที่เพื่อศึกษาจากชนชั้นผู้น้อยหรือชนชั้นรากหญ้าในสังคม กระทั่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ในทัศนะผู้เขียนใกล้จะถึงทาง... เพราะแทนที่จะเอาวิชาการมาสร้างสรรค์สังคมโลก กลับนำมาแต่ความวุ่นวายไม่จบไม่สิ้น เช่น ประวัติศาสตร์ สุรนารี-เจ้าอนุวงศ์ พระเนรศวร-บุเรงนอง ฯลฯ เป็นต้น

หากยังหลงอยู่ในภาพหรือมายาวิชาทางประวัติศาสตร์เช่นนั้น ประวัติศาสตร์การเมืองหรือประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับชนชั้นปกครองและการรบรา วิชาดังกล่าวจะเป็นเพียงเรื่องที่น่ามาซึ่งความเป็นชาตินิยมและก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด และจะทำให้เห็นว่าในภูมิภาคนี้มีประเทศหรือมีภาพของชาติ ไทย ลาว เวียดนาม พม่า เขมร เป็นเสมือนม่านหมอกปกคลุมบังตา จนลบลืมไปเสียว่าในประเทศต่างๆ เหล่านี้มีผู้คนต่างมากมาย ที่อยู่กระจายไปตามลุ่มน้ำต่างๆ ทั้งน้อยใหญ่ และเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศลุ่มน้ำ เหล่านั้น เช่น โขง อีระวี สาละวิน เซบั้งไฟ สงคราม มูล ชี ฯลฯ บางครั้งกลุ่มชนชาติพันธุ์ชาวเอเชียที่อาศัยอยู่ในขอบเขตของรัฐที่เรียกสมมติสมัยปัจจุบัน เหล่านี้ก็เหมือนกัน เช่น เป็นชาวโซ่ เป็นชาวผู้ไท ไทญ้อ ไทแดง ไทตาด ไทลื้อ เหมือนกัน พี่น้องกันแต่อยู่กันคนละประเทศ คนละรัฐชาติ บางครั้งก็เรียกชื่อต่างกัน นับถือผีหรือลัทธิลัทธิทางจิตวิญญาณร่วมกัน อย่างไรก็ตาม แม้นอำนาจทางการเมืองพยายามแบ่งและป้ายสีผู้คนออกไป แต่โดยธรรมชาติของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในระดับพื้นที่ มักไม่สามารถที่จะกันแบ่งผู้คนชนชาติ ต่างๆ ให้ไปอยู่ตามประเทศที่เรียกชื่อตามทางการเมืองสมัยปัจจุบันได้ เช่น ประเทศไทย สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เส้นแบ่งทางการเมืองไม่สามารถที่จะแบ่งความผูกพัน สายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ของผู้คนในแถบอุษาคเนย์ออกไปได้ ฉะนั้นเส้นแบ่งทางการเมืองจึงเป็นเพียงแค่เส้นแบ่งของชนชั้นปกครองเพียงไม่กี่คน เพื่อขีดแบ่งแยกผู้คนออกเป็นส่วนๆ เพื่อขยายปีกแห่งอำนาจและขนาดแห่งผลประโยชน์จากทรัพยากร พร้อมทั้งสร้างจินตภาพใหม่และอุดมการณ์ของความเป็นไทย เป็นลาว เป็นพม่า เขมร และครอบไว้ด้วยประวัติศาสตร์ทางการเมือง อันนำมาซึ่งความขัดแย้ง และการทะเลาะเบาะแว้งมาจนถึงทุกวันนี้ แต่กระนั้นการสร้างจินตภาพใหม่นี้ก็ทำให้ได้ปล้างหรือทำลายรากฐานทางภาษาและวัฒนธรรมของผู้คนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำ และเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศลุ่มน้ำในอุษาคเนย์ที่เรียกว่าเป็นสายพันธุ์ทางวัฒนธรรม (Genetic Cultural) เดียวกันนั้นได้ ในขณะที่ชนชั้นปกครองเพียงไม่กี่หยิบมือขัดแย้งกันเอง ต่างพยายามขีดเขียนประวัติศาสตร์ที่ร้ายซึ่งกันและกัน เอาเปรียบกัน แต่ขณะเดียวกันผู้คนในระดับท้องถิ่นหาได้ร่ำร่ำมาพินกันไม่ เพราะในระดับหมู่บ้านหรือในระดับท้องถิ่นแม้ผู้คนจะคนละหน้าตาภาษา เช่น ผู้ไท กับ โซ่ แถบลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร ที่พูดคนละภาษา แต่พวกเขาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ คิดกันหาได้สร้างเรื่องเพื่อทะเลาะเบาะแว้งแย่งชิงทรัพยากรกันกันไม่ กลับพยายามสร้างสัมพันธ์ภาพของสายสัมพันธ์แห่งพี่น้องด้วยตำนานท้องถิ่นอย่าง “น้ำเต้าป๋ง” เพื่ออยู่กันอย่างร่มเย็นและใช้ทรัพยากร ผืนป่าและสายน้ำร่วมกัน การเมืองอาจสามารถแบ่งเส้นทางอำนาจของชนชั้นปกครองได้ แต่ก็หาได้แบ่งสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนที่อาศัยอยู่ตามสายฝั่งน้ำได้ไม่ เช่น สายพันธุ์ทางวัฒนธรรม 2 ฝั่งโขง “สองฝั่งโขงบ้านของเรา”

แต่หากเราเปลี่ยนภาพและวิธีการทางประวัติศาสตร์ แทนที่จะวนเวียนอยู่กับเรื่องชนชั้น ปกครองเพียงไม่กี่หยิบมือ หรือเป็นเรื่องเฉพาะทางการเมือง ให้ขยายและเน้นให้เป็นเรื่องของชนสามัญน้อยๆ หรือชนเผ่าเล็กๆ ที่กระจายกันอยู่ตามประเทศต่างๆ เหล่านี้ เปลี่ยนจุดเน้นหรือขยายพรมแดนของศาสตร์มาสู่ประวัติศาสตร์ทางนิเวศวิทยา (Ecological History) และประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม เราจะพบได้ว่าประเทศต่างๆ ที่เคยแยกออกเป็น 4-5 ประเทศ อาจมีเพียงประเทศเดียว เพราะชนชาติต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในอุษาคเนย์เหล่านี้ ทั้งไท-ลาว เขมร มอญ ตั้งถิ่นฐาน กระจายปะปนไปตามสายน้ำในภูมิภาคต่างๆ และเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศลุ่มน้ำ ที่ต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน ประคองสายสัมพันธ์ของกฎธรรมชาติ ที่เรียกว่า ปฏิจตุสมุปบาท

อย่างไรก็ตามแม้การพยายามคลี่คลายถึงประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มสามัญชนของชนชาติต่างๆที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาลุ่มน้ำ จะมีความสำคัญ แต่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผ่านการขึ้นของชนชั้นปกครองของรัฐต่างๆ ที่พยายามชี้นำและนำเอาแนวทางและทฤษฎีการพัฒนาจากภายนอก เช่นแนวคิดการพัฒนาจากตะวันตก ที่เชื่อในทฤษฎีทุนนิยมสุดโต่ง ลงมาครอบงำชุมชน และแย่งยึดเอาทรัพยากรไปจากชุมชน จากชนชั้นรากหญ้า-สามัญชน ก่อให้เกิดปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การสูญเสียคุณภาพทางนิเวศวิทยา ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ (pollution) ก่อให้เกิดการล่มสลายทางสังคม ปัญหานี้มีสินต่างๆ

ปัจจุบันปัญหาทางสิ่งแวดล้อมหรือปัญหาการขาดสมดุลทางนิเวศวิทยา เป็นปัญหาสำคัญมาก อันเนื่องมาจากวิถีการพัฒนาที่ผ่านมาและต่อไป ที่เร่งเร้าให้ผู้คนในทุกหย่อมหญ้าวิ่งไปตามกระแสทุนนิยม ทั้งโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม ที่ทรัพยากรถูกดูดออกไปจากชุมชน ทำให้ทุนของการดำรงชีวิตของชาวนา เช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สูญเสียไป หรือเกิดความสูญเสียของความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การหมดไปของป่าไม้ การขาดอาหารดำรงชีวิตในไร่นา เป็นต้น อันเป็นสายทางหรือวิถีการพัฒนาต่างๆ จากองค์ความรู้หรือทฤษฎีที่มาจากสังคมตะวันตก ในขณะที่มีงานวิจัยหลายชิ้นที่สะท้อนให้เห็นว่าองค์ความรู้ หรือทฤษฎีของคนตะวันออกให้ความสำคัญกับเรื่องราวทางนิเวศวิทยา (Ecology) ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจแห่งความเอื้ออาทร (Spiritual Economy) แต่ก็มีเคยได้รับความสนใจ หรือถูกหยิบยกนำมาพัฒนาเป็นทฤษฎี และถูกชูขึ้นมาให้เป็นแนวทางการพัฒนากระแสหลัก

ฉะนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ทางนิเวศวิทยาและวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวนาหรือสามัญชน-ชนรากหญ้า ในลุ่มน้ำโขง หรือลุ่มน้ำต่างๆ น่าจะมีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะคลี่คลาย ให้เห็นถึงรากเหง้า พัฒนาการก่อตัว พลวัตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวนา หรือผู้คนกลุ่มต่างๆ ทั้งที่แตกต่าง เหมือนกัน และร่วมกัน ในสองฝั่งลุ่มน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคลี่คลายประวัติศาสตร์และระบบการจัดการทางนิเวศวิทยาหรือการจัดการทางสิ่งแวดล้อมของชุมชน ที่ได้ก่อตัวขึ้นจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชนควบคู่กันที่จะทำให้เข้าใจระบบคิดหรือการสร้างภูมิปัญญาการจัดการ สิ่งแวดล้อมจากฐานวัฒนธรรมชุมชน และหยิบยกเอาแนวคิดหรือทฤษฎีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชนชาติ (ชนเผ่า) ต่างๆของชาวนาเอเชียที่อาศัยอยู่ตามระบบนิเวศลุ่มน้ำ ออกมานำเสนอให้เห็นถึงความสำคัญ ก่อนที่จะสูญสลายไป พร้อมๆไปกับการล่มสลายของระบบนิเวศ จากการรุกรานเข้ามาของการพัฒนาสมัยใหม่หรือวัฒนธรรมทุนนิยมจากโลกตะวันตก ที่ได้รุกราล้ำสู่ดินแดนลุ่มน้ำใน เอเชียอุษาคเนย์เป็นระยะเวลาพอสมควร และน่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์รัฐชาติใหม่ ที่มีได้ให้ความสำคัญเฉพาะขอบเขตทางการเมืองแบบเดิม แต่จะให้ความสำคัญทางขอบเขตและสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของผู้คนที่อาศัยตามลุ่มน้ำ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกิดความร่วมมือของนักวิชาการหรือการเชื่อมศาสตร์วิชาทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมกับวิชาการทางประวัติศาสตร์ ด้วยกระบวนการแสวงหาความจริงของธรรมชาติและชีวิตของผู้คน โดยกระบวนวิทยาแบบองค์รวม (Holistic Science) หรือสหสัมพันธ์วิทยา (Interdisciplinary) อันเป็นทฤษฎีหรือแนวทางการศึกษาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญของวงนักวิชาการ สิ่งแวดล้อมไทย ที่ดูเหมือนกำลังพุดกันมาก แต่สิ่งที่ยังกว่านั้นคือ น่าจะทำให้เข้าถึงความจริงแห่งชีวิตของผู้คน ชีวิตที่มีคุณค่า ชีวิตที่มีเกียรติและศักดิ์ศรี ของคนจนอันห่างไกล

จากกระบวนทัศน์นิเวศวิทยาตะวันตกสู่นิเวศวิทยาองค์รวม

ธันวาท ใจเที่ยง*

มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

นิเวศวิทยานบนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ตะวันตก

นิเวศวิทยาถือว่าเป็นวิชาที่ถูกบรรจุให้เป็นส่วนหนึ่งของนักศึกษาด้านชีววิทยา ในระดับอุดมศึกษา ของประเทศไทย ที่นักศึกษาต้องเรียนรู้ และอาจเป็นส่วนหนึ่งเล็กๆในวิชาชีววิทยาระดับมัธยมศึกษา ก่อนที่วิชานี้หรือศาสตร์ด้านนี้จะขยายสู่ศาสตร์อื่นๆที่เกี่ยวกับการรักษาคุณภาพทางสิ่งแวดล้อม นักวิชาการทางนิเวศวิทยาในมหาวิทยาลัยที่ทำการสอนวิชาต่างประเทศนี้ หลายคน ทั้งมีชื่อเสียงและไม่เป็นที่รู้จักเลยอย่างผู้เขียน ซึ่งเป็นครูอุดมศึกษาบ้านป่าบ้านคอยแถบภูพาน โดยเฉพาะที่มีชื่ออย่างท่าน อาจารย์จิราภรณ์ คชเสนีย์ (2540) ต่างกล่าวว่า คำว่านิเวศวิทยา (Ecology) เกิดขึ้นครั้งแรกในตะวันตก ในปี พ.ศ.2401 หรือประมาณ กว่าศตวรรษ ผ่านมา จากหลักฐานที่ Henry D.Thoreau เขียนจดหมายติดต่อกับเพื่อนนักวิชาการ โดยในปี พ.ศ. 2412 Ernst Haeckel เป็นผู้ให้คำจำกัดความของนิเวศวิทยาเป็นคนแรก ดังที่เราได้กล่าวมา ส่วนคำว่า ระบบนิเวศ (Ecosystem) ใช้ครั้งแรกโดยนักนิเวศวิทยา ชาวอังกฤษชื่อ A.G. Tansley เป็นผู้เสนอไว้ครั้งแรก ในปี พ.ศ.2478 ประมาณ 70 ปี ที่ผ่านมา

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ศาสตร์ทางนิเวศวิทยาเป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตกภายใต้ปรัชญาและวิธีการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และเป็นสาขาหนึ่งของชีววิทยา (Biology) โดยได้รับการยอมรับว่าเป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่งใน ปี พ.ศ.2443 หรือ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา โดยในระยะเริ่มต้น นิเวศวิทยามักจะแบ่งเป็นสาขาย่อยสองสาขา เท่านั้น คือ นิเวศวิทยาพืช และนิเวศวิทยาสัตว์ อย่างไรก็ตามแม้นิเวศวิทยาจะเคยเป็นสาขาหนึ่งของชีววิทยา ต่อมาเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมในปี พ.ศ. 2503 ทำให้นิเวศวิทยากลายเป็นความสนใจรับผิดชอบของมนุษยทุกคน มีผลทำให้การศึกษาวิชาการด้านนิเวศวิทยามีการตื่นตัวขนานใหญ่ และเติบโตกลายเป็นอิสระเฉพาะตัว กระทั่งเมื่อนิเวศวิทยา เป็นศาสตร์ บนพื้นฐานที่เป็นวิทยาศาสตร์ตะวันตกสาขาหนึ่ง เพราะฉะนั้นกระบวนการศึกษาวิจัยทางนิเวศวิทยา จึงมักถือเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เครื่องมือทางคณิตศาสตร์ และคอมพิวเตอร์ รวมทั้งเคมี ฟิสิกส์ และอื่นๆเข้ามาในกระบวนการศึกษาวิจัย ดังจะเห็นจากวิธีการศึกษาทางนิเวศวิทยา กระแสหลัก (วิทยาศาสตร์ตะวันตก) แบ่งได้ดังนี้ (จิราภรณ์ คชเสนีย์,2540:9)

- 1) การศึกษาด้วยวิธีการทางคณิตศาสตร์ โดยการใช้พื้นฐานทฤษฎีและเทคนิคทางคณิตศาสตร์ต่างๆ เข้ามาใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อม สร้างและพิสูจน์ทฤษฎีทางนิเวศวิทยา
- 2) การศึกษาด้วยการทดลองในห้องปฏิบัติการ

- บทความวิชาการจากการค้นคว้า ใน โครงการวิจัยเรื่อง“ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับระบบการจัดการทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม” (นิเวศวิทยาชาวนา:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ศ.ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ปรึกษาโครงการวิจัย

- 3) การศึกษาภาคสนาม โดยการทดลองภาคสนาม ที่ดำเนินการเหมือนกับการทดลองในห้องปฏิบัติการ การศึกษาปรากฏการณ์และติดตามผลในธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง (natural trajectory experiment) รวมไปถึง การศึกษาธรรมชาติจุดใดจุดหนึ่ง

ดังนั้นจะเห็นว่าแม้เนิเวศวิทยาจะเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับ สิ่งแวดล้อม โดยที่มีได้ปฏิเษร มนุษย์ หรือ ความเป็นชุมชน ที่จะมืผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม กะนั้น วิธีการทางเนิเวศวิทยาตะวันตก ในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ สาขาหนึ่ง ก็ยึดมั่นและให้ความสำคัญ กับมาตรวัด ที่เป็นรูปธรรมแบบวิทยาศาสตร์กระแสหลัก ไม่เสื่อมคลาย

การที่เนิเวศวิทยา ถือว่าเป็นวิชาการที่อยู่บนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง ซึ่งกระแส วิทยาศาสตร์ตั้งแต่ยุคนิวตัน เป็นต้นมา โดยเฉพาะนักวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ 19 อยู่บนพื้นฐานของโลภทัศน์ แบบจักรกล (mechanistic world-view) ทำให้เกิดวิธีการในการศึกษาธรรมชาติแบบวิเคราะห์หรือจำแนกแจกแจง ซึ่งหมายถึงการแยกสิ่งที่ต้องการศึกษาออกเป็นส่วนๆเช่นเดียวกับการศึกษา เครื่องจักรกล โดยถอดมันออกเป็น ชิ้นๆ (สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ในประเวศ วะสี, บรรณาธิการ, 2547) ทำให้การมองภาพหรือมองระบบเนิเวศภาค ความซับซ้อน และขาคมคติทางจิตวิญญาณ อันเป็นภาพหรือลักษณะการมองภาพและการดำรงอยู่ของผู้คนชาวนา ในพื้นถิ่น แบบเดิม จึงมิสามารถอธิบายปรากฏการณ์บางประการในสังคมได้ มิหนำซ้ำการมองภาพและดำเนิน ตามโลภทัศน์ดังกล่าว ที่มีสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบางอย่างได้ กลับพยายามชี้ว่า การมองภาพหรือ การดำรงชีวิตของผู้คนที่ต่างไปจากนั้นผิดและล้าสมัย ยิ่งทำให้เกิดปัญหาทางเนิเวศและสิ่งแวดล้อม การแข่งขันยิ่ง รุนแรง เกิดความเหลื่อมล้ำ การล่งละเมิดทางสิทธิของมนุษย์และชุมชน

เนิเวศวิทยากระแสหลักกับสังคมไทย

ก่อนอื่นต้องออกคำว่า ถึงอย่างไรผู้เขียนเห็นว่าวิชาเนิเวศวิทยา เป็นวิชาที่สำคัญและเป็นรากฐานของวิชา ที่ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อม ก่อนที่จะมีการวิพากษ์และควรปรับ มีการวิเคราะห์กันว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับเนิเวศวิทยา ตะวันตกในประเทศไทยนั้น ได้เข้ามายังประเทศไทยเป็นระลอก ๆ ทั้งองค์ความรู้ที่เป็นส่วนประกอบย่อย และองค์ความรู้ที่ได้รับการสังเคราะห์แล้ว องค์ความรู้ย่อยแต่ละส่วนได้เข้ามาต่างกรรมต่างวาระ ก่อนที่จะทราบ ด้วยซ้ำว่านั่นคือเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ทางเนิเวศวิทยา โดยคลื่นแรกที่เข้ามาเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการ ไม้สัก ซึ่งถือเป็นความรู้เกี่ยวกับเนิเวศวิทยาแบบตะวันตกที่สอดแทรกเข้ามาในสายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีหลักการที่ซ่อนอยู่ได้กฎเกณฑ์การทำให้แบบเลือกตัด จากกลุ่มชาวต่างชาติ ประมาณ 100 ปี ที่ผ่านมา เป็นองค์ ความรู้แบบเนิเวศวิทยาในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์สูงสุดจากธรรมชาติ ต่อมาเปลี่ยนเป็นการจัดการป่าชนิดอื่นที่ ไม่ใช่ไม้สัก และพัฒนาสั่งสมขยายเป็นโรงเรียนป่าไม้แพร่ ส่วนหนึ่งของคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์

ต่อมามีการไหลเข้ามาขององค์ความรู้ทางเนิเวศวิทยาที่ได้สังเคราะห์แล้วและได้พัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของ การศึกษาชีววิทยาสสมัยใหม่ ที่ไหลเข้ามาตามสถาบันการศึกษา รวมไปถึงสถาบันราชการ เช่น กรมประมง โดยเฉพาะนักวิชาการสายชีววิทยาในสถาบันการศึกษา ทั้งในวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย แต่องค์ความรู้ที่กระทบต่อ สถาบันต่างๆ มักจะเป็นส่วนเลี้ยวสาขาวิชาชีพที่แบ่งแยกตามระบบการแบ่งงาน แม้ในแต่ส่วนที่มีการสังเคราะห์ เชิงทฤษฎี อย่างสมบูรณ์อย่างในมหาวิทยาลัย เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาชีววิทยาสสมัยใหม่ หรือมักอยู่ตาม ภาควิชาชีววิทยา หรืออาจเป็นส่วนหนึ่งที่แยกไปตามการศึกษาแมลง ป่าไม้ เกษตร ประมง วาริชศาสตร์ เป็นต้น

แต่กลับไม่สามารถพัฒนาในฐานะสาขาวิชาที่เป็นองค์รวม ที่จะสาน องค์ความรู้ที่กระจายเป็นส่วนย่อยของสาขา วิชา ออกมาเป็นองค์ความรู้แบบสังเคราะห์ ข้ามขอบเขตอยู่ในกรอบสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อม (สมโภชน์ ศรีโกสา มาตร, 2543:247-259)

จากการประชุมประจำปี โครงการ BRT ในประเด็น “นิเวศวิทยาและภูมิปัญญาท้องถิ่น” ระหว่างวันที่ 9-12 ตุลาคม 2543 อาจารย์สมศักดิ์ สุขวงศ์ กล่าวถึงวิชานิเวศวิทยาว่า นิเวศวิทยาได้เข้ามาสู่การศึกษาของ ประเทศไทยเมื่อประมาณ 30 ปี ที่ผ่านมา แต่หนังสือที่เขียนขึ้นเพื่ออ้างอิงระบบนิเวศของไถยนั้นน้อย ส่วนมากมัก เป็นหนังสือแปล ส่วนตำราทางนิเวศวิทยาที่พูดถึงนิเวศวิทยามักจะตามหนังสือที่เขียนขึ้นโดยใช้ตัวอย่างของ ประเทศตะวันตก เช่นเดียวกับลักษณะที่ผู้วิจัยได้เขียนเบื้องต้นเรื่องความเป็นมาและลักษณะศาสตร์ทางนิเวศ อาจารย์สมศักดิ์ เห็นว่า เพราะฉะนั้นนักวิชาการทางนิเวศวิทยาของไถย จึงเชื่อว่า ตำราจากต่างประเทศ เป็น บรรทัดฐานของการศึกษาทางนิเวศวิทยา นอกเหนือจากนั้นใช้ไม่ได้ อาจารย์สมศักดิ์ เห็นว่า เอกสารหรือตำราวิชา การทางนิเวศวิทยา ควรมีการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในลักษณะต่างๆ จึงเป็นเรื่องแปลก สำหรับกรณีประเทศไทย ที่แม้ว่า ทั้งปัญหาป่าไม้ ปัญหาทรัพยากร ปัญหาป่าชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับระบบ 2 ระบบ ที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างเหนียวแน่น คือ ระบบธรรมชาติ กับระบบสังคม แต่มักไม่มีใครศึกษา เอกสาร วิชาการทางนิเวศวิทยาของประเทศไทย ที่ผ่านมา จึงมักพูดถึงระบบ ในลักษณะที่ไม่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง โดย มักพูดแต่เรื่องการหมุนเวียนธาตุต่างๆ ในธรรมชาติ การส่งผ่านพลังงาน ซึ่งผู้วิจัยในฐานะที่สอนวิชาด้านนิเวศ วิทยา เห็นอย่างนั้น แต่ก็ไม่ได้คิดว่าเป็นความผิดอย่างใด เพียงแต่จะมีการพัฒนา หรือเติมช่องว่างที่ขาดหายไปของ นิเวศวิทยาตะวันตก หรือพยายามชี้ให้คนเข้าใจว่าวิถีทางนิเวศวิทยาของคนพื้นถิ่นหรือคนตะวันออก มีเช่นเดียว กัน ความสัมพันธ์และความผูกพันระหว่างมนุษย์กับนิเวศ มีหลายมิติ

อาจารย์ศ สันตสมบัติ (2543) กล่าวถึงมุมมองที่อาจารย์มีต่อนิเวศวิทยา ในเวทีวิชาการ BRT ครั้งนั้น ว่า นิเวศวิทยาที่มาจากตะวันตก หรือความคิดจากอเมริกา มีลักษณะที่เป็นเทคโนโลยีนิยม ที่เป็นแนวคิดของความเชื่อ ที่ว่าเทคโนโลยีเป็นคำตอบ โดยสามารถนำมาอธิบายอะไรต่างๆได้ สามารถที่จะนำมาใช้เยียวยาปัญหา แก้ไข ปัญหาบางอย่างให้มนุษย์ สามารถรวมเข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากยิ่งขึ้น ฉะนั้นด้วยเหตุนี้ นิเวศวิทยาที่มีลักษณะยึดเอาเทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง โดยเน้นในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ราก เเหง้าของเทคโนโลยีนิยม จึงเน้นในเรื่องการใช้ประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ อาจารย์ศ ได้ยก “วนศาสตร์” ที่เข้ามาใน เมืองไทย 100 กว่าปี โดยเข้ามามีจุดหมายเพื่อทำให้ไม้ให้มีประสิทธิภาพ ผลิตให้มีประสิทธิภาพ วนศาสตร์จึงมักเรียน วิชาไม้ โดยได้ตัวอย่างจากโรงเรียนวนศาสตร์ ที่ตั้งขึ้นที่ มาลาบา ของอินเดีย ดังนั้นนิเวศวิทยาตะวันตกหรือองค์ ความรู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรทั้งหลายจึงมีรากเหง้ามาจากการพยายามที่จะยึดครองพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า และอื่นๆ ในนามการใช้ประโยชน์ ตอนหลังจึง มีแนวความคิดในเรื่องของการอนุรักษ์

แต่เป็นการอนุรักษ์ ที่ไม่มีมนุษย์ ไม่มีคน ลักษณะพิเศษของนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นแนวคิดที่มาจากตะวันตก อาจารย์ศ ท่านเห็นว่า เมื่อเข้ามาในเมืองไทย จึงได้ขับเคลื่อนเอาลักษณะเด่นที่เป็นแกน หรือแก่นความคิดดังกล่าว เข้ามาใช้ทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว และสาขาวิชาทางนิเวศวิทยาและที่เกี่ยวข้องก็กลายเป็นเครื่องมือของรัฐ ความรู้ที่เข้า มากับนิเวศวิทยาเหล่านี้ จึงเป็นเหมือนอำนาจ ในขณะที่ชาวบ้าน องค์ความรู้ต่างๆ ที่เป็นของชุมชน ของชาวบ้าน ที่เรียกกันว่าภูมิปัญญา ในระดับพื้นที่ “นิเวศวิทยาพื้นบ้าน” นอกจากจะไม่ยอมรับแล้ว ชาวบ้านยังถูกมองว่าไร้ วิถี คิดของนักนิเวศวิทยาของรัฐ (ตะวันตก) จึงมักมองออกไปข้างนอกเสมอ โดยมักจะมองออกไปประเทศตะวันตก และพยายามจะไปเอาเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามา เช่นว่าการสร้างเขื่อน แต่เรื่องที่ชาวบ้านเขาสร้างระบบเหมืองฝายที่

มีประสิทธิภาพ ไม่สนใจ และไม่เคยมุ่งจะศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม เหมือนฝ่ายมีความสลับซับซ้อนมากแค่ไหน เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศในไทยขนาดไหน

ทัศนะของอาจารย์ยศ มีต่างจากอาจารย์สมศักดิ์ เท่าใดนัก เช่น เวลาที่พูดถึงการหมุนเวียนสาร (nutrient cycling) ผู้วิจัยเห็นว่า เรามักมิได้นำเอามนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องหรือเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งอย่างชัดเจน ว่า มนุษย์นั้นแหละ ที่จะต้องตกอยู่ภายใต้วัฏจักรเช่นนั้น คือ ต้อง ตาย อันเป็นกฎของธรรมชาติ ที่เลี่ยงมิได้ แต่มนุษย์กลับเป็นเพียงผู้ที่เฝ้าดู แอบเบ่ง ยึดศูนย์กลางที่ตน มองธรรมชาติที่วงหนึ่ง ทำให้มนุษย์กับธรรมชาติ ดูจะห่างกัน และมนุษย์เรียนรู้ธรรมชาติ หรือ ระบบนิเวศ ยังหวังเพื่อที่จะเข้าไปจัดการ และผ่อนเบาผลกระทบที่เกิดจากการที่ตนเข้าไปเอาผลประโยชน์ จากการเรียนรู้ความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศ โดยการอนุรักษ์ ดูแล และใช้ตัวอย่างสวยงาม คือ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ลึกๆแล้วกระแสการดูแลสิ่งแวดล้อม ยังเพื่อมนุษย์ (เจริญ) กระแสนิเวศวิทยากระแสหลักยังเป็นเช่นนี้

ในขณะที่อาจารย์อนุชาติ พวงสำลี (2543) คณบดีคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ในฐานะที่เป็นสถาบันการศึกษาที่ทำการเรียนการสอนด้านนิเวศวิทยาสีเขียวสิ่งแวดล้อม มากกว่า 30 ปี และเป็นองค์กรการศึกษาที่บุกเบิกงานด้านสิ่งแวดล้อมเมืองไทย หลังการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมครั้ง ใน ปี พ.ศ. 2515 ที่สวีเดน กล่าวในเวทีเดียวกันว่า สิ่งที่เราศึกษาหรือนำมาพูดคุยกันในความหมายของคำว่าระบบนิเวศ ความยั่งยืนของป่าไม้ ความยั่งยืนของทรัพยากร จริงๆแล้ว มันเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับระบบของชุมชน แล้วมันมีอะไร อีกมากมายที่นักวิชาการ (วิทยาศาสตร์กระแสหลัก) นักสิ่งแวดล้อม หรือนักวิทยาศาสตร์ เข้าไปไม่ถึง หรือยังไม่มีโอกาสเข้าถึง หรือสัมผัสความรู้ตรงส่วนนี้แล้วนำมายกขึ้นมาเป็นความรู้ที่เป็นสากล ยังมีช่องว่างมากมาย

อย่างไรก็ตามแม้ นิเวศวิทยา จะ เป็นสาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์ และให้ความสำคัญในด้านเทคโนโลยี ขาดมิติเชื่อมโยงความเป็นมนุษย์ ดังที่กล่าวมา กระนั้น ยังมีกลุ่มนักวิชาการทางมานุษยวิทยา ที่มีความพยายาม หรือให้ความสำคัญระหว่างนิเวศวิทยากับวัฒนธรรม ในราวปลายคริสต์ศตวรรษ ที่ 19 ถึง 20 มีความพยายามของนักวิชาการกลุ่มหนึ่ง ทางมานุษยวิทยา ที่พยายามศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม หรือ เรียกว่า “มานุษยวิทยานิเวศ (ecological anthropology) ซึ่งได้เริ่มต้นราว 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539:23) โดยมีแนวทางการศึกษาและวิเคราะห์ 3 แนวทาง คือ วัฒนธรรมนิเวศ (cultural ecology) ชชาติพันธุ์นิเวศ (ethno ecology) และระบบนิเวศ (ecosystem)

แนวทางดังกล่าว อาจมีความแตกต่างในประเด็นเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม โดยงานด้านวัฒนธรรมนิเวศ พยายามศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในฐานะที่มนุษย์เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ที่มีกลไกในการปรับตัวของมนุษย์เข้ากับสิ่งแวดล้อม ส่วนงานด้าน ชชาติพันธุ์นิเวศ จะเป็นแนวการศึกษาที่มีได้สนใจ “นิเวศวิทยา” ในฐานะที่เป็นทฤษฎีแต่ สนใจในการคิด การรับรู้และโลกทัศน์ ที่กลุ่มชนต่างๆ มีต่อระบบสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศที่พวกเขาอยู่ เช่น งานของ Conkin (1954) ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมของชนเผ่า Hanunoo หรือแม้กระทั่งงานของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ที่ศึกษาภูมิปัญญานิเวศวิทยาของชาวกระเหรี่ยง ในทุ่งใหญ่นเรศวร ที่อาจถือได้ว่าเป็นทั้ง ชชาติพันธุ์นิเวศ และวัฒนธรรมนิเวศ อันถือเป็นงานบุกเบิกด้านนิเวศวิทยาชนพื้นเมืองที่สำคัญของไทย จีนหนึ่ง

ส่วนงานด้านระบบนิเวศ ที่มักถูกวิจารณ์ว่า มีความโน้มเอียงไปในทาง “วัตถุนิยม” เนื่องจากถูกพัฒนาขึ้นมาในบริบทของชีววิทยา มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการไหลของพลังงานและหมุนเวียนสาร หรือ ไม่ก็สนใจเฉพาะความหลากหลายทางอินทรีย์ภาพ และพันธุกรรมของมนุษย์ในการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม และแม้บางครั้ง

อาจไม่ได้สนใจในประเด็นความรู้ของเจ้าของวัฒนธรรมโดยตรง แต่ในบางชั้น มีส่วนสนับสนุนการศึกษาในประเด็นความรู้ในเวทีของกลุ่มวัฒนธรรม และแก้ทัศนคติอันเป็นลบ ที่มีต่อวิถีเกษตรกรรมชาวพื้นเมือง ที่ถูกเคยมองว่าทำลายป่า เช่น การทำไร่เลื่อนลอย แต่กลับอธิบายว่าสอดคล้องกับระบบนิเวศของป่า เช่น งานเรื่อง Agriculture Involution ของ Clifford Geertz (1963) (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539:24-25)

งานวิจัยชิ้นนี้พยายามที่จะเชื่อมโยงและอธิบายนิเวศวิทยาชุมชน หรือ นิเวศวิทยาแห่งตะวันออกบนพื้นฐานประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำโขง

จากนิเวศตะวันตก สู่การฟื้นฟูภูมิปัญญานิเวศวิทยาตะวันออก

ปัจจุบันได้เริ่มมีการตั้งข้อสังเกตและกังขาต่อกระบวนการศึกษาและพัฒนาที่เน้นด้านวิทยาศาสตร์เชิงวัตถุเพื่อตอบสนองระบบเศรษฐกิจทุนนิยม อย่าง อาจารย์โอภาส ปัญญา (2546) คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล หรือ อาจารย์สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ (2547) เสนอ ท่านเห็นว่ากรอบแนวคิดกระแสหลักและวิถีทางวิทยาศาสตร์ มักมีหลักคิด ในการมองโลก ธรรมชาติ และจักรวาล เป็นหน่วยๆ แยกเป็นจุดๆ เป็นการมองอย่าง “แยกส่วน” วิทยาศาสตร์ จะศึกษาค้นคว้าหาความรู้แยกแยะออกมาเป็นชิ้น ๆ จุดๆ ส่วนๆ ทำความเข้าใจในเชิงจุลมิติหรือ ย่อส่วน (Reductionism) ซึ่งดังประหนึ่งว่างานเหล่านั้น เป็นดังเหมือน เครื่องจักรกล ที่สามารถแยกแยะออกเป็นชิ้นๆ จนทำความเข้าใจได้ นอกจากฐานคิด ของวิทยาศาสตร์ จะเป็นตัวกำหนดผลงานทางวิทยาศาสตร์แล้ว อาจารย์โอภาส (2546) ยังเห็นว่าวิธีคิดแยกส่วนแบบนี้ ยังมีอิทธิพลต่อแนวทางการศึกษาสาขาวิชาอื่นๆ วิทยาศาสตร์มักขาดมิติในด้านจินตนาการ ด้านการสร้างจิตสำนึก เชิงคุณธรรม และความรู้เชิงสร้างสรรค์ที่หาทางออกให้กับมนุษยชาติจากวิกฤติของโลก ที่ปัญหาส่วนใหญ่มีกมมาจากเครื่องจักรกลและการพัฒนาอุตสาหกรรม ตามกระบวนการพัฒนากระแสหลัก ที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

นอกจากนี้ข้อเสนอที่ว่า กระบวนการความคิดเชิงย่อส่วนแยกธรรมชาติออกเป็นชิ้นส่วนย่อยๆ ทำให้สังคมโลกมีระบบคิดและปฏิบัติ ที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ แยกตนเองออกจากมนุษย์กลุ่มอื่น ยังผลให้สังคมโลก เห็น “มูลค่า” (เชิงเศรษฐกิจ) ของสรรพสิ่ง มากกว่า “คุณค่า” ของสิ่งเหล่านั้น ความในเชิงมูลค่าและประโยชน์นำไปสู่พฤติกรรมการใช้ทรัพยากรเพื่อสนองความสุขส่วนตนมากกว่าคุณค่าทางวัฒนธรรม รวมไปถึงข้อสรุปทางวิทยาศาสตร์จะต้องถูกพิสูจน์โดยใช้ทฤษฎีของนักวิทยาศาสตร์คนก่อนๆ ที่ไม่สามารถยอมรับความเชื่อทางศาสนา รับคุณธรรมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย วิทยาศาสตร์แยกตัวออกจากระบบสังคมและวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ให้คำตอบโลกธรรมชาติได้เพียงว่า ประกอบด้วยอะไร แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าชีวิต ที่ดี ที่ชอบ ที่มีสุข ควรเป็นอย่างไร น่าจะเป็นสิ่งที่จะต้องนำมาพิจารณาถึงการฟื้นฟูและปรับกระบวนการทัศน์ทางนิเวศวิทยาแบบใหม่ ให้สอดคล้องกับรากฐานวัฒนธรรมชุมชน หรือที่เรียกกันว่าภูมิปัญญาตะวันออก ที่ครอบคลุมพื้นที่ แถบลุ่มแม่น้ำโขง ที่สามารถสร้างความสมดุลทางภูมิปัญญาในมิติ “จิตวิญญาณ” เพราะมิติทางจิตวิญญาณ ที่วิทยาศาสตร์ได้กดทับมานาน หากสังคมมนุษย์ขาดมิติทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นระบบคุณธรรม จริยธรรมทางสังคม ที่ไม่สามารถวัดด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ แต่มิติทางจิตวิญญาณ เป็นพื้นฐานในการกำหนดดีค่าความดี ความงาม ความจริง และความเป็นธรรมในสังคม

เช่นเดียวกับ บรูซ ลิปตัน (กองบรรณาธิการ ฟ้าเดียวกัน, 2546:8) นักชีวฟิสิกส์ ที่เดินทางมาบรรยายในประเทศไทย ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 13 ธันวาคม 2545 เรื่อง “ชีวฟิสิกส์กระบวนการทัศน์ใหม่ เพื่อความเข้าใจในชีวิตและชีวนิเวศ” ตั้งข้อคำถามเกี่ยวกับชีววิทยาที่ยึดถือกันว่าศตวรรษ เขาบอกว่ารากเหง้าของทัศนคติความรู้ทางชีววิทยาแบบเก่ามีฐานคิดที่สำคัญคือ กระบวนการทางชีววิทยาคำเนินไปตามเกณฑ์ชุดเดียวกันกับแนว

คิดฟิสิกส์แบบนิวตัน ที่มีทัศนแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม และมีทัศนะแบบลดส่วน สามารถอธิบายด้วยการถอดแยกเป็นส่วน การแสดงออกทางด้านชีววิทยาทั้งหมดถูกควบคุมโดยยีน รวมไปถึงความหลากหลายของชีววิทยาที่เกิดขึ้นเกิดขึ้นมาจากการบวนการวิวัฒนาการตามทฤษฎีดาร์วินใหม่ ที่เขาไม่เห็นด้วย เพราะไม่สามารถอธิบายในบางเรื่องได้เขากล่าวว่า วิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เป็นวิทยาศาสตร์ที่มีฐานความรู้อยู่ที่ฟิสิกส์ และจากความรู้ความเข้าใจทางฟิสิกส์ ขยายต่อไปในเชิงเคมี และชีววิทยา

ภายหลัง ปี พ.ศ.2463 ทฤษฎีควอนตัมฟิสิกส์ ได้เปลี่ยนแปลงฐานคิดทางวิทยาศาสตร์ จากนิวตันฟิสิกส์ ไปสู่ควอนตัมฟิสิกส์ โดยแนวคิดในการมองจักรวาลแบบเดิม ถือว่าสิ่งที่ถือว่าเป็นจักรวาล ประกอบขึ้นด้วยพลังงานเป็นส่วนสำคัญที่สุด กล่าวได้ว่า ร่างกายมนุษย์ไม่ได้ประกอบด้วยสสารแต่ร่างกายมนุษย์นั้นเป็นพลังงาน มีแบบแผนของพลังงานในลักษณะต่างๆ

บรูซ ลิปตันได้ค้นพบวิทยาศาสตร์ใหม่เกี่ยวกับชีววิทยาที่เขาสังเกตจากห้องทดลอง เขากล่าวว่า วิธีคิดอย่างใหม่ หรือชีววิทยาใหม่ได้นำเอาปรัชญาของตะวันออกกับปรัชญาของตะวันตกเข้ามาบรรจบกัน

นอกจากนี้กระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์เก่า บรูซ ถือว่าสัญญาณนั้นคือ สสารหรือโมเลกุล แต่ชีววิทยาแบบใหม่ถือว่าสัญญาณนั้นอาจเป็นพลังงานในรูปแบบต่างๆ (หรือคนทั่วไปเรียกพลังงานนี้ว่า “วิญญาณ”)

การนำเสนอมุมมองวิชาการภายใต้กระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์แบบใหม่ ควอนตัมฟิสิกส์แม้จะมีได้ปฏิเสธคุณค่าของวิทยาศาสตร์กระบวนการทัศนเก่า แต่อย่างน้อยสิ่งที่เคยถูกกล่าวหาว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์ (กระแสหลักเก่า) จะเป็นสิ่งที่ไม่มีความงอกงาม เช่น ภูมิปัญญาตะวันออก

อาจารย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงประเด็นวิทยาศาสตร์ตะวันตกว่า ที่ผ่านมามันจะพูดกันว่าต้องสร้างความเข้มแข็งในการเรียนวิทยาศาสตร์หรือทำอะไรให้เป็นวิทยาศาสตร์ ควรต้องทราบข้อจำกัดและปัญหาของวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ที่เน้นที่การวัดได้ (precision of measurement) ธรรมชาติมีทั้งวัดได้แม่นยำ และที่วัดได้ไม่แม่นยำ วัดดูวัดได้แม่นยำ แต่นามธรรม เช่น เรื่องจิตใจ และคุณค่า หรือมิติทางจิตวิญญาณ วัดไม่ได้แม่นยำ การคิดแบบวิทยาศาสตร์ (เดิม) จึงเอียง หรือ แยกส่วน สนใจ แต่วัดดูธรรม ทอดทั้งนามธรรม หรือ คุณค่า (ประเวศ วะสี, 2547:9) ความรู้ที่ปราศจากคุณค่ากำกับ จึงถูกนำไปใช้ในทางอำนาจ เกิดสงคราม เกิดลัทธิเผด็จการ ทางวัตถุ บริโภคนิยม ที่ขับเคลื่อนด้วยโลกจรรี ที่นำไปสู่วิกฤต ทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

ฉะนั้นต้องเข้าใจข้อจำกัดและปัญหาของวิทยาศาสตร์แบบเก่า ที่มองอะไรตายตัว วัดได้แม่นยำ ทำให้แยกโลก แต่ทางวัตถุธรรม แต่วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่เริ่มตั้งแต่การพัฒนาทฤษฎีสัมพัทธภาพ (Theory of Relativity) และทฤษฎีควอนตัม Quantum Theory ทำให้วิทยาศาสตร์กับศาสนาบรรจบกัน (ประเวศ วะสี, 2547:10)

เพราะฉะนั้นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาแบบตะวันออก หรือของชาวนา ที่เคยถูกกล่าวหาว่าล้าสมัย งามงาย ในสิ่งที่ลึกลับมองไม่เห็น ไร้คุณค่าภายใต้การมองของกรอบวิทยาศาสตร์กระแสหลัก จึงน่าจะถึงเวลาที่จะยอมรับความสำคัญและคุณค่า ในองค์ความรู้ที่สั่งสมบนดินแดนของโลกตะวันออก โดยเฉพาะบนพื้นฐานจากวัฒนธรรมชาวนาเอเชีย ซึ่งอย่างน้อย สังคมเอเชีย มีเอกลักษณ์และความพิเศษดังนี้ (โอกาส ปัญญา, อ่างแล้ว)

- 1) เป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมอันเก่าแก่เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน แสดงถึงภูมิปัญญานานาชาติของศาสนาและปรัชญาที่หลากหลาย โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา
- 2) เป็นพื้นที่ที่อยู่บนเขตป่าฝนเมืองร้อน มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมากกว่าเขตนิเวศอื่นๆ ทั้งพรรณพืช สัตว์ รวมทั้งความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ซึ่งการที่มีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติที่มีความแตกต่างและผันแปรสูงนี้ สะท้อนให้เห็นถึงทักษะ-ความสามารถของภูมิปัญญาที่

สร้างกันมาเป็นพันๆปี สังคมตะวันตกจึงมีปรัชญาเชิงสูงว่าด้วยระบบคุณค่าแห่งชีวิตและภูมิปัญญาในการจัดการปัจจัย 4

ดังนั้นสิ่งที่เคยถูกมองข้ามไป ภายใต้กระแสนการมองโลกแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ (เน้นวัตถุ-แยกส่วน) และถูกมองว่าล้าสมัย ไม่ทันการ น่าจะถึงเวลาที่จะต้องกลับมาสนใจค้นหา วิเคราะห์ตีความ เพื่อการอยู่กับธรรมชาติ ทั้งมิติความสำคัญของวัตถุและมิติทางด้านจิตใจ ที่ไม่สามารถแยกจากกันได้

จิตวิญญาณและกระบวนการวิทยาศาสตร์แบบไทย

นับเป็นเรื่องแปลกประหลาดอย่างยิ่งที่สังคมไทย-สังคมลาว ที่มีการเกิดและเติบโตบนรากฐานทางสังคมแบบพุทธศาสนาและลัทธิการนับถือผี ที่มีได้ขัดแย้งกันแต่อย่างใดในการอธิบายโลกธรรมชาติ ว่าเกิดแล้วตายมนุษย์และสัตว์ มีจิตวิญญาณ และสามารถอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติได้ และเป็นพื้นฐานอันดีงามแห่งสังคมประเพณีของผู้คน และยังเข้มแข็งมาโดยตลอด แต่เอาเข้าจริงสิ่งเหล่านี้กลับมิได้ยอมรับอย่างใดๆในทางวิชาการของโลกปัจจุบัน ที่มีแนวโน้มจะนำโลกไปสู่ความสงบ หรือเต็มไปด้วยวัตถุและเทคโนโลยี แต่เหือดแห้งทางจิตวิญญาณและจริยธรรม

ทั้งๆที่ปรากฏการณ์แห่งการเกิดการตาย มีอยู่ทุกวันบนโลก ทั้งที่ปรากฏการณ์อัศจรรย์ที่มีสามารถอธิบายด้วยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์แบบเดิมๆ แต่เราก็อธิบายอย่างขำๆด้วยวิทยาศาสตร์วิชาหรือระบบความเชื่อทางศีลธรรม โดยเฉพาะพุทธศาสนา ที่เป็นรากฐานทางสังคมของผู้คนตะวันตก ที่จะได้ยอมรับอยู่บ้างก็เนื่องมันใกล้เคียงกับวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่มิได้หมายความว่า จะเป็นศาสตร์ ที่ยกย่องเทียบเทียมกับวิทยาศาสตร์ตะวันตก แต่คล้ายๆเท่านั้น ฟังดูเอนะ ว่าคล้ายๆเท่านั้น

บนพื้นฐานทางสังคมลุ่มน้ำโขง หรือสังคมในประเทศไทย ทั้งก่อนและในยุคประวัติศาสตร์ เกี่ยวข้องกับเรื่องนามธรรมหรือเรื่องจิตวิญญาณ และจะยังคงมีอยู่ต่อไป ทำไมกันเล่า หากมันไม่มีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติบางอย่าง ที่แสดงว่าสิ่งเหล่านี้จะมีติดอย่างนี้ ชาวนาเขาจะมกยกับเรื่องอย่างนี้ต่อไปทำไมกันเล่า และก็มีนักวิชาการระดับคุณวุฒิคนหลายคน ที่แม้ในห้วงบรรยาย อาจพยายามพูดเสนอหลักการที่เต็มไปด้วยวิทยาศาสตร์ แต่เอาเข้าจริงในชีวิตประจำวัน ก็ยังมีจิตวิญญาณ ที่แสวงหาความดี ไหว้พระ ไหว้ผีเช่นเดิม เพราะฉะนั้นจึงสมควรพูดอย่างกระตือรือร้นว่า ยอมรับเถอะว่า มิติทางจิตวิญญาณ มีและเป็นตัวหล่อเลี้ยงทางสังคม มีพลังด้วย เช่นสังคมไทย ที่มีมิติทางจิตวิญญาณที่หล่อเลี้ยงเชื่อมโยงไทย เรื่องพระสยามเทวาธิราช หรือดวงวิญญาณแห่งบูรพมหากษัตริราชเจ้า อันเป็นเรื่องจิตวิญญาณทางสังคม และผู้เขียนเห็นว่า สิ่งนี้จะต้องผสมผสาน และ เป็นหนึ่งในกระบวนการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เพียงแต่ว่าปรากฏการณ์จะใช้พิสูจน์ ปรากฏการณ์จะใช้เพียงประสาทสัมผัสแค่ 5 ตัว หรือ 6 เท่านั้น

พระพุทธองค์อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติและตั้งกฎแห่งธรรมชาติ เช่น กฎแห่งการเปลี่ยนแปลงและว่างเปล่า กับกฎและความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ล้วนพิสูจน์และอธิบายด้วยการใช้จิตวิญญาณ-สติปัญญา เพราะฉะนั้นน่าจะถึงเวลาที่สิ่งเหล่านี้ควรจะให้มีความสำคัญ เพื่อเป็นรากฐานไปสู่ด้านศีลธรรมสังคม

ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์บนโลกทัศน์แบบกลไก แยกส่วน บนพื้นฐานของนิวตันฟิสิกส์ เริ่มถึงทางตันมิสามารถที่จะอธิบายปรากฏการณ์ อันซับซ้อนบางอย่างของธรรมชาติได้ ในขณะที่ฟิสิกส์ใหม่แบบควอนตัมฟิสิกส์ ได้พัฒนาขึ้น และสนับสนุนเรื่องโลกทัศน์แบบองค์รวม ในขณะที่โลกทัศน์แบบเก่า คุณค่าความอยู่รอดและคุณภาพทางนิเวศ โดยการพัฒนาวิธีการและเป้าหมายวิทยาศาสตร์ที่มุ่งครอบงำและควบคุมธรรมชาติ การ

เชื่อว่าโลกของสิ่งมีชีวิตทำงานอย่างเครื่องยนต์กลไก อันเป็นลักษณะเดียวกับการทำงานของจักรวาล สามารถเข้าใจการทำงานหรือกลไกนี้ได้โดยย่อส่วนลงไปจนถึงประกอบย่อยที่สุดคือ อนุภาค ที่มีลักษณะแข็งมีมวล แยกมิได้ และเคลื่อนไหวได้ แต่ขณะเดียวกันตรงกันข้ามฟิสิกส์ใหม่พบว่าอนุภาคในอะตอม เป็นเพียงสนามของความเป็นไปได้ว่าอนุภาคอิสระที่เป็นวัตถุนั้นอาจจะดำรงอยู่หรือเป็นเพียงแนวคตินามธรรม (อนุชาติ พวงสำลี ในประเวศ วะสี บรรณาธิการ,2547:230)

“ธรรมา อนัตตา” “ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา” คำสอนของพุทธศาสนา อันเป็นรากฐานแห่งชีวิตที่ดำรงของ คนตะวันออก บอกพวกเรา โดยการใช้การอธิบายธรรมชาติและพิสูจน์ธรรมชาติด้วยจิต ก่อนแล้วว่า สรรพสิ่งในโลก ที่ประกอบด้วยสสารจำนวนมาก ทั้งที่เป็นพืช สัตว์ ฯลฯ แท้จริงแล้ว เป็นเพียงการผสมกันของสสาร แต่แท้ที่จริงแล้ว คือ ไม่มีตัวตน ที่เราเคยบอกว่าอะตอมคือหน่วยเล็กที่สุด ไม่สามารถแยกย่อยได้อีก ตามฟิสิกส์เดิม ในทางพุทธศาสนาไม่มีแม้แต่อะตอม เช่นเดียวกับการได้ค้นพบควาร์ก ซึ่งเป็นอนุมูล อนุภาคพื้นฐานของอนุภาค อิเล็กตรอน โปรตรอน นิวตรอนและอื่นๆ แต่การค้นพบอนุมูลควาร์ก ของนักฟิสิกส์ มิได้หมายความว่า ที่สุดแล้ว หน่วยที่เล็กที่สุดของโลกกายภาพคือ อนุมูลควาร์ก ที่เป็นหน่วยย่อยพื้นฐานของอนุภาคต่างๆ กว่าร้อยละ 99 ของสสาร จะหยุดเพียงแค่นั้น และสุดท้ายเมื่อนักฟิสิกส์ค้นหาความจริงธรรมชาติ นี่อาจพบเพียงความว่างเปล่าไม่มีอะไร ดังพุทธพจน์ “สัพเพ ธม. อนต.ตา” สรรพสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่มีอะไรอยู่ นอกจากความว่าง (ธนู แก้ว โอภาส,2547:185-190)

กับข้อสรุปของควอนตัมฟิสิกส์ ที่บอกว่าพลังงานสามารถเปลี่ยนเป็นมวลสาร และมวลสารสามารถเปลี่ยนเป็นพลังงาน คือ สารและพลังงาน คือ การแสดงออกมาเป็นสองรูปแบบของสิ่งเดียวกัน หมายความว่า สสารคือพลังงานที่เปลี่ยนรูปมาเป็นก้อน หมายถึงมีตัวตน ขนาด มีน้ำหนัก สามารถชั่งตวงได้ ตั้งแต่ เล็กมาก แต่พลังงานไม่มีขนาดไม่มีน้ำหนัก แต่อยู่ในรูปของคลื่น เช่น คลื่นแสง คลื่นเสียง คลื่นอินฟราเรด คลื่นสามารถเปลี่ยนเป็นก้อนหรือรูป และรูปเปลี่ยนเป็นคลื่นได้ เช่น อิเล็กตรอนที่เป็นอนุภาคขนาดเล็ก ที่สามารถเปลี่ยนเป็นโฟตอนได้ (พรชัย พัทธินทร์ตะนกุล, ใน ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ ,2547:87-88)

รวมถึงจิต เป็นเรื่องนามธรรม แต่มีพลัง มีความรู้สึก มีความรัก ความปรารถนาดี ความเมตตา กรุณา แม้จะอยู่กับกาย แต่คนละส่วน และที่สำคัญสามารถพัฒนาสู่อริยะจิตได้ ความเชื่อเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ อันเป็นโลกทัศน์และความเชื่อทางนามธรรม ของคนพื้นถิ่นตะวันออก และสอดแทรกในทุกวิถีแห่งชีวิตของชาวนา จึงมีถึงเวลาแล้วหรือกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์หรือนิเวศวิทยา จะหันกลับพลิกใหม่ ?

เอกสารอ้างอิง

ธนู แก้วโอภาส.(2547).**ไอน์สไตน์ในพุทธปรัชญา**.พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักพิมพ์สุภาพใจ.กรุงเทพฯ.

สมโภชน์ ศรีโกสามาตร.(2543).**นิเวศวิทยา การจัดการทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น**.ใน บทความปริทัศน์งานวิจัยด้านความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย.โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย.มหาวิทยาลัยมหิดล.

โอภาส ปัญญา. (2546).**ทำไมการจัดการสิ่งแวดล้อมของโลกสมัยใหม่ต้องใช้ภูมิปัญญาตะวันออก**ในการ.บทความวิชาการนำเสนองานสัมมนาวิชาการครบรอบ 30 ปี คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ เรื่อง “ร่วมฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยภูมิปัญญาตะวันออก ระหว่างวันที่ 19-20 มิถุนายน 2546 ณ ห้องประชุมสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์.กรุงเทพฯ.

กองบรรณาธิการวารสารได้ฟ้าเดียวกัน.(2546).ชีวฟิสิกส์:ประวัติศาสตร์แห่งชีวิตแนวใหม่.ในวารสารได้ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม –มีนาคม 2546

ประเวศ วะสี .(2547).ธรรมชาติของสรรพสิ่ง ในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ประเวศ วะสี .(2547).ดาบอดคล้ำข้าง ในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรชัย พชรินทร์คณะกุล.(2547). จักรวาล ในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

อนุชาติ พวงสำลี.(2547). ระบบนิเวศ :สรรพชีวิตสัมพันธ์ในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ .(2547). ความซับซ้อน ในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

ประเวศ วะสี .(2547).การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในในธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด (ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.กรุงเทพฯ.

จิราภรณ์ คชเสนีย์.(2540).นิเวศวิทยา.สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.กรุงเทพฯ.

นิเวศวิทยาชาวบ้านกับภูมิปัญญาวิชาการโลก

ธันวา ใจเที่ยง*

ข้าพเจ้าจำได้ว่าตอนเป็นเด็ก ราวปี พ.ศ.2524 เมื่อปิดภาคเรียนเดือนเมษายน พ่อมักพาข้าพเจ้าไปเยี่ยมย่า ที่หมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งใน อ.มุกดาหาร จ.นครพนม ในตอนกลางวันข้าพเจ้าและลูกๆของอาจะพากันไปเล่น ที่ท้องทุ่งนาและริมห้วยที่มีน้ำใสเย็นไหลรินผ่านเมื่อดทรายขาวละเอียด มีดินมะตมุดันใหญ่ขึ้นริมตลิ่ง บางครั้งเราก็ไปไล่จับเขียดจะนา ในหนองขนาดเล็กกลางทุ่ง แม้ย่าจะไม่ให้ไปเพราะห่วง แต่ก็ยังกรุณาแกล้งเขียดใส่หน่อไม้คอง และผักแขยงให้กินยามบ่าย เวลาที่เราไปยืนต้นไม้อะไรจะเตือนว่า “หล้าเอ๋ยอย่าพากันขึ้นต้นไม้เด็ด ตกมามันสิเจ็บเคียว” พอ กลางคืน อาจะพาข้าพเจ้าไปหาได้เอาแมงจิ้งจกที่อยู่ตามต้นมะขาม โดยใช้ตะเกียงถ่านหิน เพื่อนำมาคั่วในยามเช้า มันเป็นวิถีชีวิตชนบทที่มีความสุข ผืนนาของอาจะอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตร เรามักจะพากันไปนอนที่เถียงนาขนาดใหญ่ไว้แสงไฟที่นั่น ที่มีย่าหรือที่ชาวบ้านที่นั่นเรียกเป็นภาษาลาวว่า “แม่ลูน” ซึ่งหมายถึงผู้หญิงที่มีบุญคุณแก่คนทั้งหลายของตระกูล ที่เถียงนา นอกจากย่าแล้ว จะมีอาผู้หญิง อาผู้ชาย ลูกๆอา ส่วนปู่ที่เคยเป็นนายฮ้อยใหญ่ยุคค้าควายไทย เสีย ตั้งแต่ข้าพเจ้ายังไม่เกิด พ่อและข้าพเจ้ามักจะไปนอนกับย่าที่นั่น ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าเวลาเราจะเดินทางจากหมู่บ้านไปนอนนา เรายังได้นั่งเกวียนอีสานโบราณเทียมวัวไป บางคืนลุงจะแวะมานอนคุยกับพ่อและหลานอย่างข้าพเจ้า ชีวิตชนบทเมื่อ 20 กว่าปีที่แล้ว เต็มไปด้วยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิม ที่อาจดูเหมือนล้าปาก ชนแค้น เพราะหมู่บ้านบางแห่งไฟฟ้ายังไม่มี ถนนหนทางยังคงเป็นถนนปูด้วยทราย แต่กลับอบอุ่นไปด้วยน้ำใจ อาหาร และอบอุ่นไปด้วยพี่น้อง ปู่ย่า ลุงป้า น้า อา ที่อยู่กันพร้อมหน้า ข้าพเจ้าไม่รู้เหมือนกันว่าสิ่งเหล่านี้มันทุกขามากนักฤา?

แต่เดี๋ยวนี้เวลาผ่าน เกือบทุกหมู่บ้านชาวนาเปลี่ยนไป เปลี่ยนไปตามการกำหนดของคนเมือง เมื่อไฟฟ้าเข้าถึง ถนนดีถูกตัดถึงหมู่บ้าน นำพาเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้แบกเอาทฤษฎีและตำรา พร้อมนโยบายรัฐตรงถึงหมู่บ้าน รวมไปถึงค่านิยมใหม่ที่ผ่านมาทางคลื่นวิทยุและทีวี ด้วยวิถีทางแห่งการตลาด มินานักวิถีชีวิตของชาวนา “วิถีคิดและโลกทัศน์ของชาวนา” ได้ถูกชักจูงให้ห่างเหินจากวิถีวัฒนธรรมเก่าๆ นั่นคือ เปลี่ยนไปตามนโยบายของรัฐบาลแต่ละยุคๆ และผลผลิตตัวใหม่ของระบบทุน ที่ผ่านมาจากระบบราชการและการโฆษณา ยุคแล้วยุคเล่าที่รัฐเข้าสู่หมู่บ้าน มักนำนโยบายและโลกทัศน์ ผ่านเข้ามาทางองค์กรและเจ้าหน้าที่รัฐ ที่มักมิได้จัดทำขึ้นบนฐานชีวิตและฐานวัฒนธรรมของผู้คน ยุคแล้วยุคเล่าที่ชาวบ้านถูกกล่าวหาว่ายากจน ไม่พัฒนา ต้องส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ต้องซื้อ ต้องกู้เงิน (จากธกส.) หมู่บ้านของชาวนา คือเวทีทดลอง ของแนวความคิดบนฐานและการสนับสนุนทางทฤษฎีและวิชาการของโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะยุคหลังปี 2500 ที่ชุดความรู้และวิชาการจากโลกตะวันตก ถูกนำเข้ามามากเหลือเกิน ขยายกระจายไปตามหน่วยงาน องค์กรที่มีอำนาจต่างๆ บนสมมติฐานของชน

* อาจารย์ประจำภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์

เขียนเมื่อ 4 กันยายน 2548 โดยใช้ข้อสรุปบางส่วนจากงานวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับระบบการจัดการทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร – นครพนม” (นิเวศวิทยาชาวบ้าน:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง) ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ระหว่างปี พ.ศ.2547 – 2549

เผยแพร่ในฐานะบทความวิชาการ ของ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน และมหาวิทยาลัยยูงแสงดาว

ชั้นนำไทย ตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคม ว่าโลกตะวันตกคือโลกแห่งความเจริญ โลกเอเชีย คือโลกแห่งความล้าหลัง การนำเข้าวิชาการบนฐานวัฒนธรรม ตะวันตกและเชื่อตามสำนักคิดตะวันตก มิว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ จึงเป็นเรื่องที่โก้และหรูหรา ยิ่ง มีอิทธิพลต่อระบบการศึกษาไทย โดยเฉพาะต่อรัฐและหน่วยงานราชการอย่างสูง จนกระทั่งถึงกับมองว่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวนา¹ เป็นสิ่งที่ขัดขวางความเจริญ ขัดขวางการพัฒนา ต้องทำลายลงไป ชาวนาบางครั้งถูกมองว่าเป็นผู้โง่ ผู้จนและผู้เจ็บ ทั้งๆ ที่การเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่อยู่คู่ธรรมชาติ ถ้ามีใครในชนชาติใดหลงผิด แม้แต่ชาติที่อ้างตนอ้างตัวว่าเจริญหรือพัฒนา แม้จะมีศักดินาสองหรือศักดินาต่ำ ความเจ็บ ความตาย ล้วนเป็นปรากฏการณ์แห่งธรรมชาติที่จะต้องยอมรับ และควรพยายามสร้างวิถีชีวิต วิถีวัฒนธรรมและฐานคิดทางวิชาการให้สอดคล้อง

ที่ผ่านมา การพัฒนาสมัยใหม่บอกว่า ความโง่ของชาวนา คือ ความไม่เข้าใจและไม่รู้ในวิถีวิชาการสมัยใหม่ ไม่รู้ว่าพัฒนาคืออะไร คำต่างประเทศมีความหมายว่าสิ่งใด ปฏิญญาเป็นเยี่ยงใด ไฟฟ้าเป็นอย่างไร รถยนต์โทรศัพท์ มีรูปร่างอย่างไร การซื้อสัตย์และมีน้ำใจมาจากมายของชาวนาคือความโง่ ความเชื่อ ชาวนาถูกมองว่ายากจน เพราะว่าข้าวที่เขาปลูกมันไม่ได้มีค่ามากมายใดๆ ในทางเศรษฐศาสตร์ตะวันตก “เศรษฐศาสตร์แห่งผลกำไรขาดทุน-ทุนนิยม” เพราะวิถีแห่งวัฒนธรรมแต่เดิมมีเคยคิดจะขายข้าว เพราะข้าวคือแม่โพสพ ชาวนาบอกว่า “ข้าวกะคือ เลือด คือ กระดูกพื้น” ข้าวนอกเหนือจะปลูกเพื่อบำรุงอภิปาธาคันธุ์ให้อยู่ได้แล้ว จำเป็นต้องแบ่งปันให้ทาน ทั้งมนุษย์และสัตว์ อุทิศส่วนบุญกุศลให้นางโพสพ และญาติมิตรผู้ล้มตายไปตามกฎธรรมชาติ ชาวนายังถูกมองทั้งโง่และจน เนื่องจากมีรู้จักนำเอาดิน ป่าไม้ ไร่ข้าว การที่ชาวนาบอกว่าผืนดิน ผืนน้ำ ผืนป่า เป็นของธรรมชาติ “สิทธิคือทำยังต้องคอยบอกเพื่อน” นั่นเป็นเรื่องที่มลายูไร้สาระ ทั้งๆ ที่ว่าสิ่งนั้นเป็นจริยธรรมเชิงสูงในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และยอมรับกฎ เกิด แก่ เจ็บ ตายแห่งธรรมชาติ

ข้าพเจ้าคิดว่าความรู้และวิชาการ ล้วนเปลี่ยนแปลง ไปตามยุค ตามกาล สิ่งที่สำคัญคือ หมดเย็นทางวิชาการ² ว่าจะอยู่บนฐานโลกทัศน์ใด จะตอบสนองระบบทุนนิยม ที่นำไปสู่ความโลภไม่จบสิ้น หรือจะตอบสนองธรรมชาติและผู้ยากไร้ในแผ่นดิน หมดเย็นวิชาการของโลกตะวันตก ที่ผ่านมามักอยู่บนฐานแห่งการพิชิตธรรมชาติ มองธรรมชาติในเชิงกายภาพและวัตถุ บนพื้นฐานโลกทัศน์แบบจักรกล (mechanistic worldview) ที่มองจักรวาลแบบเป็นส่วนๆ ดังกลไกของเครื่องจักรกล มองมนุษย์แยกจากธรรมชาติ ชัดเจนเหมือนกับแนวคิดฟิสิกส์แบบนิวตันที่มีทัศนะแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม นอกจากนี้การมองมนุษย์แยกส่วนจากธรรมชาติ นำไปสู่การมองธรรมชาติเชิงมูลค่า (ทางเศรษฐกิจ) มากกว่าคุณค่า แล้วนำมาตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ อันเป็นฐานคิดสุดคลาสสิกของเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมตะวันตก นำไปสู่การแข่งขันหรือทำลายล้างที่ผ่านมา เช่น นิเวศวิทยาตะวันตกยุคแรกๆ ที่เข้ามายังประเทศแถบเอเชีย มักอยู่บนฐานคิดแห่งการศึกษาป่าเพื่อตัดมาใช้เพื่อการค้า ที่มีบริษัทค้าไม้อยู่เบื้องหลัง แล้วนำไปสู่การยึดอาณานิคม ดังนั้นเมื่อหมดเย็นเป็นแบบนี้ โลกของเราจึงเดินไปตามเส้นทางของวิชาการที่มุ่งเน้นความเจริญทางวัตถุ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความศิวิไลซ์ และในบางครั้งการพัฒนาวิชาการทางวิทยาศาสตร์การแพทย์อย่างสุดโต่ง เพื่ออมตะแห่งร่างกายมนุษย์ ที่จะสามารถเสถียรและมีความสุขทาง

¹ ชาวนาในที่นี้หมายถึงชาวนา ในวิถีการผลิตแบบยังชีพ (peasant) เป็นชาวนาที่ทำการผลิตด้วยวิถีแห่งวัฒนธรรม ได้แก่ ชาวนาไทย ลาว เป็นต้น มิได้หมายถึงชาวนาที่ทำการผลิตในไร่หรือฟาร์มขนาดใหญ่ อย่างชาวนาตะวันตก (farmer)

² เป็นคำที่ผู้เขียนคิด และนิยามขึ้น ว่า หมายถึง ที่ตั้งมั่นทางวิชาการ ทั้งในฐานคิด ได้แก่ ทัศนะ ความเชื่อ โลกทัศน์ ในเบื้องกลาง ได้แก่กระบวนการในการสร้างและพิสูจน์ องค์ความรู้ ปรากฏการณ์ ในเบื้องปลายหรือจุดหมาย ได้แก่ วิชาการ เป็นไปเพื่ออะไร ใช้อะไร

กายจากทรัพยากร ทรงไว้ซึ่งอำนาจ และเงินตรา อย่างยาวนาน เลย์ไปถึงการขึ้นไปเยือนต่างดาว ด้วยอำนาจเงินมหาศาล นำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เพื่อการอวดมั่งมีจับสั่น ซึ่งข้าพเจ้าเองยังสงสัยว่าแท้จริงแล้วการพัฒนาวิชาการของโลกทุกวันนี้อยู่บนฐานกฎธรรมชาติและจริยธรรม หรืออยู่บนความหลง และความต้องการอันไร้จำกัด และแท้จริงการพัฒนาทางวิชาการผู้ใดเป็นผู้ได้ประโยชน์กันแน่ ฐานวิชาการก็เป็นเพียงเครื่องมือแห่งการแสวงหาอำนาจ ผลประโยชน์ และฐานันดรศักดิ์ของคนบางกลุ่มที่อ้างตนว่าเป็นนักวิชาการในมหาวิทยาลัยเสียเท่านั้น

แม้การพัฒนาวิทยาศาสตร์และวิทยาการสมัยใหม่จะเป็นสิ่งที่มีคุณูปการ แต่หากอยู่บน หมดสิ้นและโลกทัศน์ทางวิชาการเพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม เฉพาะตนของมนุษย์ จนบิดเบือนธรรมชาติและความหลากหลายแห่งวัฒนธรรม หากว่าเส้นทางแห่งมนุษยชาติเสียที่ผ่านมานำไปสู่ความยั่งยืนไม่ จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเสมอภาคไม่ อุปมาเหมือนการปลูกข้าวอย่างเดียวกัน ผู้หนึ่งปลูกข้าวเพื่อกินเหลือแล้วให้ทาน แบ่งปัน อีกผู้ทำการปลูกข้าวเพื่อขาย แม้จะปลูกข้าวเหมือนกันเมื่อทศนะและโลกทัศน์เบื้องหลังต่างกัน ย่อมนำมาสู่วิธีการผลิตและผลกระทบที่ต่างกัน เพราะฉะนั้นการพัฒนาที่อยู่บนรากฐานแห่งวิชาการเพื่อผลประโยชน์ที่ผ่านมามักทำให้เกิดการทำลายดุลยภาพทางนิเวศ ทั้งดุลยภาพทางสังคมที่นำไปสู่ความขัดแย้ง ลัทธิวัตถุนิยมและบริโภคนิยม หรือดุลยภาพทางธรรมชาติ ทำให้เกิดการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ การเปลี่ยนแปลงภาวะอากาศโลก (climate change) การยึดถือหมดสิ้นเช่นนี้แบบเดียว ทำให้ดูเหมือนว่าสิ่งที่แตกต่างไปจากนี้คือสิ่งที่ผิด ไม่ถูกต้องล้ำสมัย แต่องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นมาบนโลกนี้ จากสภาพแวดล้อม บริบทหรือเขตภูมิศาสตร์ของโลกในแต่ละแห่งล้วนมีที่มาหรือเงื่อนไขต่างกันและหลากหลาย การที่จะยึดถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นสากล นอกเหนือจากที่จะพิจารณาถึงผลกระทบอันมีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังต้องพิจารณาว่าสอดคล้องกับวัฒนธรรมอันดีงามและธรรมชาติหรือไม่

วิชาการในโลกนี้อาจเป็นเพียงเรื่องของวัฒนธรรมหรือวาทกรรม หรือจะเรียกอะไรก็ตามแต่ แต่สิ่งสำคัญมันอยู่ภายใต้ความเชื่อหรือโลกทัศน์ใด บนพื้นฐานแห่งจริยธรรมทางธรรมชาติหรือไม่ ทุกวันนี้วิชาการสายหลัก ได้ตอบสนองอคติความเชื่อจากสังคมตะวันตกเกือบทั้งสิ้น เช่น วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีทุนนิยม เศรษฐกิจทุนนิยม เพราะวัฒนธรรมของโลกตะวันตกเกิดขึ้นบนเขตภูมิศาสตร์ที่ต้องเอาชนะและพิชิตธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่อัดขัด ขัดสนไม่สมบูรณ์ทำให้พวกเขาต้องพยายามหาหนทางหรือวิธีการใดๆ เพื่อเอาชนะ เพื่อความสะดวกสบายมั่งคั่ง อันเป็นความจำเป็นแห่งชีวิตและวัฒนธรรมนิเวศของเขา แต่ตลอดเวลาที่เราเดินตามสายทางนี้เราก็ก็นับรู้แล้วว่า**ผลที่เกิดบนการเดินทางสายทางวิชาการหมดเก่า นำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากร แย่งชิงมนุษย์** (มนุษย์เป็นเพียงปัจจัยการผลิตของระบบทุนนิยม) **การทำลายคนพื้นเมือง นำไปสู่สังคมแห่งวัตถุ โลกมิจบสิ้น** **การเอารัดเอาเปรียบ** และนับวันการใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความเจริญทางเศรษฐกิจของกลุ่มนายทุน หรือ คนเมือง นับทวีคูณว่าจะก่อให้เกิดการขาดดุลยภาพทางนิเวศอย่างรุนแรง เช่น ปัญหาด้านพลังงาน

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางผ่านเข้าไปยังหมู่บ้านและชุมชนชาวนาริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของชนพื้นเมืองในดินแดนตะวันออกในเขตป่าฝนเมืองร้อน ที่ถือว่าเป็นเขตของโลกเก่า มีความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ข้าพเจ้าพบว่า ณ ชุมชนที่นั่นมีการสั่งสมองค์ความรู้และวัฒนธรรมมาน้อยไปกว่าสังคมตะวันตก เช่น นิเวศวิทยาการปลูกข้าวยุคบ้านเชียง ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค ด้านการผลิตอาหาร ด้านการจัดการทางนิเวศ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตลุ่มน้ำโขงไทย-ลาว อันมีหลักฐานปรากฏพยานขึ้นอย่างอารยธรรมบ้านเชียง และผสมผสานด้วยวิถีวัฒนธรรมแบบพุทธ เมื่อพวกเราเดินทางไปยังหมู่บ้าน ชาวนาเราเห็นพี่น้องชาวนายืนเรียงรายไล่บาตรตามสายทางในหมู่บ้าน ในยามวันศีลวันพระ ตอนค่ำชา

วานจะเก็บดอกไม้สีขาว อย่างสเลด ดอกจำปา ดาวเรือง หรือดอกไม้ป่าอื่นๆ เท่าที่มีในเขื่อน บางส่วนจะเอามาผูก
มามัดไว้ ที่หัวบันไดบ้าน เพื่อบูชาคุณพ่อคุณแม่ คุณเขื่อน ก่อนวันงานบุญข้าวสาก ข้าวประดับดิน ชาวานจะห่อ
ข้าวต้ม เพื่อเอาไปถวายทานที่วัด เมื่อถึงยามลงนา ชาวานจะเลี้ยงผี เลี้ยงเทวดา ที่เป็นระบบธรรมชาติหนึ่งที่ซ่อน
อยู่ในระบบนิเวศทางรูปธรรมของท้องถิ่นนา เพื่อให้รักสมรักษา พร้อมกับปักตาแฮก ก่อนจะลงนา เมื่อได้ข้าว
ก่อนที่จะนำไปรับประทาน จะทำบุญสูดขวัญข้าว อุทิศส่วนบุญกุศลให้แม่โพสพ แม่ธรณี เมื่อเสร็จภารกิจทำนา
จะเลี้ยงปู่เลี้ยงตา ที่เป็นผีบรรพบุรุษ ผู้ดูแลผู้คนในหมู่บ้านให้ร่มเย็น

วิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชาวานา เป็นสิ่งที่คนในชาติภาคภูมิใจ ในการมีวัฒนธรรมและอารยธรรม
เป็นของตัวเอง ของคนไทย หรือคนลาว แต่จริงๆ แล้ววิถีชีวิตอันสอดคล้องกับธรรมชาติและมักนำไปสู่การเกิด
คุณภาพทางนิเวศเพราะถือว่ามีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยจริยธรรมเชิงสูง แท้จริงแล้วแฝงด้วยนัยยะแห่ง
วิชาการ ซึ่งหมายถึงหมุดยืนแห่งวิชาการและภูมิปัญญาหรือชุดความรู้ทางวิชาการที่มีได้ด้อยค่าไปกว่าชุดความรู้-
วิชาการจากโลกตะวันตกแต่อย่างใด เพราะโลกทัศน์ของชาวานาอยู่บนพื้นฐานทัศนะ มนุษย์มีได้ใหญ่โตกว่าธรรม
ชาติ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ระบบนิเวศธรรมชาติยังมีระบบแห่งพลังงาน-จิตวิญญาณนิเวศ ซ่อนและ
ยึดโยงกันอยู่ กับนิเวศวิทยาเชิงรูปธรรม³ ชาวานามีได้ปฏิเสศโลกแห่งวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม แต่ความดี
งามแห่งจิตใจคืออุดมคติอันสูงสุดของชาวานา หาใช่โลกแห่งวัตถุที่วิชาการอย่างตะวันตกยึดเป็นหลักชัยไม่ ดังที่
เราจะเห็นจากวิถีชีวิตอันเรียบง่ายที่เคารพและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ต่อแม่โพสพ ต่อแม่ธรณี ต่อปู่ตา หรือวิถีแห่ง
พระชาวานา “พระพุทธรูปฐานสายพระอาจารย์มั่น” อันหมายถึงระบบภูมิปัญญาแห่งการพัฒนาทางสติปัญญา
ให้พ้นไปจากความเห็นแก่ตัวและความเอารัดเอาเปรียบ ถึงซึ่งความว่างเปล่า ที่ไม่มีแม้แต่อนุภาคของอิเล็กตรอน
โปรตรอน นิวตรอนและอนุภาคอื่นๆ⁴ เป็นมรรควิถีที่จะนำไปสู่คุณภาพทางนิเวศและทางสังคม และเป็นรากฐาน
แห่งกระบวนการทัศน์อันสำคัญยิ่งต่อระบบธรรมชาติของนิเวศวิทยาชาวานา **ที่จะเป็นฐานแห่งหมุดยืนวิชาการใหม่**

แต่ชุดความรู้ทางวิชาการของชาวานาดังกล่าว ในวิถีทางแห่งการพัฒนาและวิชาการสมัยใหม่บนหมุดยืน
ตะวันตก หาได้ยอมรับไม่ หนาซ้ายังมองว่าล้าหลัง ไม่พัฒนา การเลี้ยงตาแฮก การสูดขวัญข้าว ขวัญควาย การให้
ทาน การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ หรือแม้กระทั่งวิชาการแพทย์พื้นบ้าน ที่เวลาไปเก็บ
สมุนไพรจากป่า ต้องทำพิธีขอจากเทวดาผู้รักษาป่าและแม่ธรณี ที่เป็นระบบการแพทย์เชิงคุณธรรม เป็นสิ่งที่ม
งายที่สุด วิชาการตะวันตกบนหมุดยืนแบบเก่า มองว่าสิ่งเหล่านี้คือเรื่องไร้สาระ เพราะพิสูจน์ด้วยวิธีการแบบวิทยา
ศาสตร์ (นิวตันฟิสิกส์) มิได้ แต่วิถีวิชาการที่ซ่อนอยู่บนวิถีแห่งวัฒนธรรม กลับมิได้ทำให้เกิดการแข่งขัน การโลก

³ ทัศนะต่อระบบนิเวศธรรมชาติของชาวานา ที่มีทั้งระบบแห่งวัตถุและนามธรรม ไกลเคียงหรือสอดคล้องกับทฤษฎีควอนตัมฟิสิกส์ที่
กล่าวว่าสสารและพลังงานสามารถแลกเปลี่ยนสถานภาพซึ่งกันและกันได้ สสารสามารถเปลี่ยนเป็นพลังงาน และพลังงานสามารถ
เปลี่ยนเป็นสสาร ในควอนตัมฟิสิกส์ ไม่มีอนุภาค (สสาร) และคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า (พลังงาน) อย่างแท้จริงในระดับพื้นฐาน สิ่งที่มีม
งเห็นในโลกเป็นทั้งสสารและพลังงาน

⁴ อนุภาคพื้นฐานภายในอะตอม มีกว่า 100 ชนิด แต่สิ่งเหล่านี้มิใช่สิ่งที่มีขนาดเล็กที่สุด การค้นพบอนุภาคมูลควาร์ก (quark) ของนัก
ฟิสิกส์ในราวปี 1964 อันเป็นอนุพลหรือส่วนย่อยพื้นฐานของอนุภาคพื้นฐานของธาตุ ทำให้ทัศนะที่มีต่อโลกกายภาพและสรรพสิ่ง
อาจต้องเปลี่ยนแปลง จากที่เคยเห็นและเชื่อว่าหน่วยเล็กสุดท้ายของสสารคือ อะตอม ไม่สามารถแบ่งแยกได้อีก ไม่เปลี่ยนแปลง
ตามทฤษฎีอะตอมของเดโมครีตัส นักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์ชาวกรีก อันเป็นรากฐานสำคัญของวิทยาศาสตร์กระแสหลัก ยุค
ปัจจุบัน เพราะแม้แต่วัตถุที่เล็กที่สุดอย่างอนุภาคพื้นฐาน มิใช่สิ่งที่เล็กที่สุดอีกต่อไป การเสนอทฤษฎีซูเปอร์สตริงในจักรวาลวิทยา
ควอนตัม เป็นความก้าวหน้าของนักฟิสิกส์ที่กล่าวถึงความว่างในเอกภพ สอดคล้องกับคำสอนของพุทธศาสนา ที่เป็นพื้นฐานทาง
สังคมและวัฒนธรรมชาวานาไทย เรื่อง อนัตตา

การแข่งขัน การทำลายระบบนิเวศ เช่น ระบบเกษตรกรรม ที่ยังพบในหมู่บ้านชาวนาอีสาน ในปัจจุบันมีนักคิด นักวิชาการ และนักพัฒนาหลายท่าน ออกมานำเสนอแนวคิด เรื่องการพัฒนาทางเลือก เกษตรทางเลือก เศรษฐศาสตร์ทางเลือก การศึกษาทางเลือก เพื่อเสนอสิ่งที่ต่างไปจากกรอบหรือแนวทางการพัฒนามาตรฐานวิชาการดังกล่าวอันกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คน สังคมและคุณภาพทางนิเวศ แม้จะเป็นการเปิดพรมแดนความรู้ที่แตกต่างไปจากเดิม และมีคุณค่ายิ่ง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่ายังเป็นเพียงการประนีประนอม เป็นเพียงการเสนอรูปแบบความรู้ที่แตกต่าง ยังมีได้เปลี่ยนถึงระดับของรากแก้วจอมขวัญอย่างแท้จริง โลกทั้งโลกก็ยังเห็นและเชื่อว่าระบบวิชาการของโลกมีสายทางเดียวบน โลกทัศน์เดิมเท่านั้นที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้นถึงเวลาแล้วที่เราต้องปฏิวัติและสร้างหมุดยืนวิชาการของโลกใหม่ หมุดยืนวิชาการที่อยู่บนการรับใช้ธรรมชาติและประชาชน (ผู้ยากไร้) หมุดยืนแห่งความดีงามและเอื้ออาทร มิใช่เพื่อความโลภ เพื่อพ่อค้าและนายทุน เพราะตราบดีที่เรามองชาวนาด้วยสายตาหรือกรอบวิชาการตะวันตก เราจะเห็นคนจน เห็นชาวนาเป็นแค่เพียงผู้ทำนาปลูกข้าว เอาหลังสู้ฟ้าเอาหน้าสู้แดด แล้วเหยียดหยามอยู่ตลอดเวลา แต่หากเรามองชาวนาด้วยสายตาหรือบนหมุดยืนวิชาการใหม่แล้วเราจะเห็นว่าชาวนามีเพียงแต่เป็นผู้ที่ปลูกข้าวเท่านั้น แต่ชาวนาเป็นผู้ผลิต ผู้สร้างวัฒนธรรม ผู้รังสรรค์ความงดงามทางจิตวิญญาณให้สังคมและระบบนิเวศ หากที่เงินตราจะมีค่าเทียบได้ไหม

แม่น้ำและพื้นน้ำอันเป็นบรรพบุรุษของชาวนาไทย จะจากข้าพเจ้าและชาวนารุ่นปัจจุบันไปนานหลายปี คนแล้วคนเล่า แล้ว แต่มรดกแห่งชีวิต และวัฒนธรรม ที่ทิ้งไว้บนพื้นแผ่นดินชีวลัย ระบบนิเวศแห่งท้องทุ่ง ยังมีคุณค่าอยู่มีเคยเสื่อมคลาย ชาวนาเรายังรำลึกเสมอว่า แท้จริงแล้วกรรมสิทธิ์แห่งผืนดินและผืนฟ้า หากใช้เป็นสมบัติของมนุษย์ยุคปัจจุบัน อย่างแท้จริง ที่จะซื้อขาย แยกยึด ชูฉริด กอบโกง โดยใช้กฎหมาย-นิติศาสตร์แห่งโลกทัศน์แข่งขัน และระบบการตีค่าธรรมชาติด้วยกรอบคิดเชิงมูลค่า แต่ผืนดิน และผืนน้ำ คือ ชีวิต เลือด เนื้อ ของบรรพชนคนแล้วคนเล่าที่ ตายลงไป เปลี่ยนสภาพจากร่างกาย กลับคืนสู่ผืนดินและผืนน้ำ เปลี่ยนสภาพแห่งสสารและพลังงานคืนป่าเขาบนพื้นชีวลัยที่เชื่อมโยงระบบนิเวศน้อยใหญ่ทั้งโลกเป็นหนึ่งเดียว ตามกฎทางนิเวศวิทยาของธรรมชาติ การเอาดอกไม้บูชาแม่ธรณี การเลี้ยงปูตา การบูชาผีแห่งสายน้ำ คือ วิถีแห่งการอ่อนน้อม เคารพธรรมชาติและกตัญญูต่อบรรพชนที่ล่วงลับ เป็นดวงวิญญาณที่สถิตตามหม่อมวลแมกไม้ ผืนดิน และสายน้ำ อันสอดคล้องกับความเป็นจริงแห่งชีวิตและธรรมชาติ ที่จะหาได้พบเห็น ได้เล่าในวิถีชีวิตแห่งการพัฒนาในยุคทุนนิยม

ขอขอบคุณ

- 1.ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.จักรทิพย์ นาถสุภา
- 2.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- 3.อาจารย์สหัส หาญสินธุ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์
- 4.ดร.โอภาส ปัญญา คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
- 5.อาจารย์คมกฤษ อ่อนประสงค์ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์
- 6.อาจารย์ธนู แก้วโอภาส ที่ได้อ้างอิงงานของท่าน “ไอน์สไตน์ในพุทธปรัชญา” (2547)

นิเวศวิทยาชาวนากับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง

ธันวา ใจเที่ยง

มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์

นิเวศวิทยาชาวนา:ชีวิตอันธรรมดาของคนพื้นถิ่น

เมื่อกล่าวถึงคำว่านิเวศวิทยา (Ecology) คำๆนี้เรามักจะนึกถึงกลุ่มคนเพียงบางกลุ่ม ที่ทำการศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวข้องกับพรรณไม้ พันธุ์สัตว์ ศึกษาเรื่องราวความเป็นไปของสิ่งมีชีวิต หรือไม่ก็นึกถึงนักชีววิทยา ครู-นักเรียนที่เรียนและศึกษาเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ปริณพทลแห่งคำว่านิเวศวิทยา มิได้เลยขอบเขตของกรอบกำแพงแห่งการศึกษาและวิธีการศึกษา ที่เราได้รับและเรียนรู้มาจากประเทศที่เป็นต้นตำรับ อันถือเป็นสาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก วิทยาศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลแบบนิวตันฟิสิกส์ (Newtonian Mechanic) ที่เน้นความสำคัญของโลกแห่งสสาร แยกและลดส่วน อันเป็นความองกงามมีเสื่อมคลายถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน จากนิเวศวิทยาของพืช สุนิเวศวิทยาของสัตว์ นิเวศวิทยาของป่าสนเขา ถึงนิเวศวิทยาของป่าเต็งรัง นิเวศวิทยาพื้นที่ชุ่มน้ำ นิเวศวิทยาการเมือง นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นต้น กระนั้นมักอยู่ในขอบเขตและวังวนของคนเฉพาะกลุ่ม เช่น นักวิชาการ นักศึกษาที่อยู่กันตามมหาวิทยาลัย ติกระฟ้าขนาดสูงใหญ่

เมื่อเรามานึกหรือมากล่าวถึงนิเวศวิทยาของชาวนา อาจเป็นเรื่องแปลกและขัดหูเสียเหลือเกิน เพราะมีน้อยจะได้ยินเสียทีเดียว แต่กระนั้นก็ได้เป็นสิ่งที่ดีไม่ เพราะหากเราไปพิจารณาในแง่ของความเป็นวิชา-วิทยา จากความหมายของคำว่านิเวศวิทยา ที่นักสัตววิทยาชาวเยอรมัน Ernst Haeckel บิดาของวิชานิเวศวิทยา ท่านเป็นผู้หยิบเอาคำนี้ขึ้นมาใช้และได้นิยามคำว่านิเวศวิทยา ในปี 1866 “นิเวศวิทยาเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์สิ่งต่างๆอย่างประหยัคของธรรมชาติ คือการศึกษาสังเกตความสัมพันธ์ทั้งมวลของสัตว์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นอินทรีย์วัตถุและ อนินทรีย์วัตถุ” หรือ นักนิเวศวิทยาคนสำคัญ อย่าง Oosting กล่าว ในปี 1956 ว่า นิเวศวิทยา “เป็นการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตที่มีส่วนสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม” เพราะฉะนั้นเมื่อชาวนาถือว่าเป็นสิ่งมีชีวิตพวกหนึ่ง พวกหนึ่งที่มีได้แตกต่างในทางสรรพางค์ร่างกาย อันประกอบไปด้วยธาตุสี่ เช่นเดียวกับ เสือ ช้างป่า วัวป่า หรือ แย้ ที่เราพยายามศึกษานิเวศวิทยาของมัน และพยายามเรียนรู้ปรากฏการณ์ธรรมชาติเพื่อมาใช้ประโยชน์ในเบื้องต้นและอนุรักษ์ในระยะที่ดุลยภาพของธรรมชาติสูญเสียไป และหากเราไปนำคำว่านิเวศวิทยา มนุษย์ (Human Ecology) มาโยง เนื่องจากว่าวิชานี้ได้รับการยอมรับในทางวิชาการสากล และได้ถูกบรรจุเป็นวิชาหนึ่งในการจัดการศึกษาในระดับปริญญาตรีหลักสูตรวิทยาศาสตรสังแวดล้อม หรือ สาขาวิชาในระดับคุณวุฒิบัณฑิต ที่ทำการศึกษาในต่างประเทศที่มีความเจริญในความหมายของวิชาการใหม่ เช่น ออสเตรเลีย นิเวศวิทยาชาวนาก็หาได้เป็นเรื่องที่แปลก หรือนอกคอกเสียจนเกินไปไม่ จนจะรับมิได้ แต่อาจจะนอกคอกไปก็เพราะคำว่านิเวศวิทยา ชาวนา ยังมีได้มีการกล่าวและพูดถึงในอุดมศึกษาใดๆในบ้านเรา และที่นอกคอกไปกว่านั้น นิเวศวิทยาที่ข้าพเจ้า

* เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วัฒนธรรมและจิตสำนึกชาวนา 2 ฝั่งโขง ระหว่างวันที่ 9-14 ธันวาคม 2548 จัดโดย ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโครงการศึกษานิเวศวิทยาชาวนา 2 ฝั่งโขง มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ ณ เมืองมุกดาหาร ประเทศไทย และเมืองสรวงเขตน สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว

หมายถึง มิได้หมายถึงแค่เป็นวิชา แต่มันหมายถึงเรื่องราวของชีวิตชาวนาในความเป็นจริง ที่หมายถึงคนและวัฒนธรรมของคนที่เป็นชาวนาทั้งระบบ ชาวนาแบบไทยๆ ชาวนาพื้นถิ่นลุ่มแม่น้ำโขง

ชาวนา:องค์รวมแห่งชีวิตและวัฒนธรรม

เมื่อกล่าวถึงคำว่าชาวนา แต่เดิมข้าพเจ้าเอง มักเข้าใจเพียงว่าชาวนา หมายถึงผู้ทำนาปลูกข้าว ชาวนาคือ ผู้เอาหลังสู้ฟ้าผู้เอาน้ำสู้แดดสู้ดิน ตากแดดตากลมจนผิวกายคล้ำไหม่น หากเมื่อมองชาวนาผ่านกรอบลัทธิการเมืองแนวมาร์กซิสต์ ชาวนาก็อาจเป็นเพียงกลุ่มคนชั้นล่างกลุ่มหนึ่งในสังคม ที่มักถูกขูดรีดในทางเศรษฐกิจ เนื่องจากว่าผลผลิตที่ได้จากข้าว เมื่อนำไปขายมีรายได้้น้อยเหลือเกิน เพราะชาวนามิได้มีสิทธิในการกำหนดราคา ชาวนาจึงเป็นเพียงผู้ต่ำต้อยในผืนแผ่นดิน เมื่อเราเอาคุณค่าของมนุษย์ไปผูกไว้กับแนวคิดคุณค่าของผู้คน อยู่ที่ผลผลิตอันแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา มิว่าจะเป็นภาพการมอง จากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์คลาสสิก หรือมาร์กซิสต์ ซึ่งแม้ทฤษฎีทั้งสอง อาจมีความแตกต่างกันในแง่ของการจัดสรรทรัพยากร อันหนึ่งเน้นเสรีการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่อาจทำให้เกิดการผูกขาด อันหนึ่งเน้นความเสมอภาคทางเศรษฐกิจบนฐานการจัดการทางโครงสร้างการเมืองให้เสมอภาคกัน แต่กระนั้นความเน้นย้ำในคุณค่าของผู้คนในสังคมยังใช้สัมพัทธภาพแห่งวัตถุและเงินตรา ยังให้ความสำคัญกับเรื่องของวัตถุและเงินตรา หรือมูลค่าอันเกิดจากปัจจัยและผลผลิต เนื่องมาจากบริบทสังคมตะวันตกยุคหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เป็นปมเงื่อนไขการสร้างสำนักคิดและลัทธิทางการเมือง เป็นเช่นนั้น รวมไปถึงทัศนะของโลกตะวันตกที่พยายามจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาซึ่งการตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ ที่ผูกพันหรือใกล้ชิดกันเหลือเกินกับแนวทางวัตถุนิยม (materialism)

เพราะฉะนั้นมิว่าจะมองชาวนาด้วยกรอบใดทฤษฎีใดของสำนักคิดกระแสหลักของโลกที่ครอบงำและทรงอิทธิพลสูงยิ่ง ชาวนาไทยคงเป็นเพียงผู้ต่ำต้อยที่สุดในผืนแผ่นดินอยู่รำไป โดยเฉพาะยุคทุนเป็นใหญ่ ซึ่งที่ผ่านมานี้ (จนถึง ปี พ.ศ.2548) ข้าพเจ้ายังเข้าใจว่า ความหมายของชาวนาเป็นเพียงผู้มีทุนทรัพย์ต่ำและใช้แรงงานเสียมากอย่างนั้น บวกกับความโศกเศร้าของกลุ่มคนชาวนา ที่มีฐานันดรศักดิ์ ทางสังคมต่ำ เพราะเมื่อสังคมการพัฒนานำเอาชีวิตและคุณค่าของผู้คนไปผูกไว้กับยศศักดิ์และเงินตราเสียแล้ว ชีวิตชาวนาที่ถูกกระทำโดยวิธีการคิดอันเป็นทฤษฎีเพื่อการเจริญการพัฒนาของโลก ชาวนาพื้นถิ่นไทย โดยเฉพาะแถบลุ่มน้ำโขง จึงกลายเป็นคนที่ต่ำต้อย เพราะมิได้มีฐานันดรทางสังคม และมีได้มีผลผลิตจากการขายข้าวราคาแพง จึงมักมีใครมีเจ้านายคนใด เป็นชาวนาทำนา แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงทำนา นำเสนอแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ที่พระองค์ทรงวิจัยและเสนอแนวทางอันสอดคล้องกับสังคมไทย แต่เชื่อว่าผู้คนในสังคม โดยเฉพาะผู้กำหนดนโยบาย จะดำเนินรอยตามชาวนาจึงดูเป็นคนระดับล่าง อันเนื่องจากโครงสร้างทางสังคม และโครงสร้างทางความคิด จากการชั้นนำของวาทกรรมแห่งความรวย โดยเฉพาะโครงสร้างทางความคิดนับเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง

หากเมื่อเราพิจารณาหรือมองด้วยสายตาเป็นธรรม ข้าพเจ้าเห็นว่าเราอาจยึดติดกับทฤษฎีหรือทัศนะแห่งการพัฒนาจนเกินไป จนมองข้ามสิ่งที่มีคุณค่าที่มีค่าสูงสุดในความเป็นชาวนา-ชาวนาในระดับพื้นถิ่น ข้าพเจ้าพึงเข้าใจว่า แท้จริงการที่เรามองว่าชาวนา เป็นผู้ทำนาปลูกข้าว มีผืนนาเป็นโรงงาน เป็นหน่วยการผลิตขั้นพื้นฐาน แท้จริงเรามองเห็นชาวนาแค่ส่วนเดียว เรามิได้มองเห็นชาวนาทั้งระบบ และมักเป็นการมองชาวนาแบบเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม ทัศนะแบบนักพัฒนาเดิม ภายใต้อาณัติโลกทัศน์แบบวัตถุและเงินตรานิยม แต่ชาวนา คือ ชีวิต คือ องค์รวม ชาวนามิใช่แค่ผู้ปลูกข้าว แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งและแท้จริง ที่นักเศรษฐศาสตร์ มักลืมนำมาพูดถึงและยกย่องชาวนาเราเลย คือ เรื่องของน้ำใจ เรื่องของการแบ่งปัน เรื่องของบุญกุศล ชาวนาเป็นผู้ปลูกชีวิต ผู้ปลูกวัฒนธรรม อันเป็นวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดและเอื้อกับธรรมชาติ ชีวิตของชาวนามิใช่แค่เพียงการทำนา การทำนามีเพียงแค่ระยะเวลาส่วนเดียวของ

ปฏิทินชีวิต แต่ชวาวายังทำบุญ ยังทำทาน ปรากฏการณ์การณ์แห่งเรื่องเหล่านี้ยังมั่นคงเหนียวแน่นตลอดมาในหมู่บ้าน 2 ฝั่งแม่น้ำโขง เมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปตามหมู่บ้านต่างๆ ข้าพเจ้าเห็นชวาวทำบุญตักบาตร ให้ความสำคัญกับฮีตคองโบราณที่เรียกกันว่า “ฮีต 12” อันเกี่ยวข้องกับมิติทางจิตวิญญาณ ดังจะเห็นชัดเจนในงานบุญเดือนสาม ที่ผู้คนตลอดสองฝั่งโขง ต่างหลั่งไหลมาไหว้พระธาตุพนม ทางภาคอีสาน พระธาตุเมืองเก่า พระธาตุอิงฮัง ทางล้านช้าง ในหลายหมู่บ้านยังมีพิธีกรรมไหว้แม่ธรณี ไหว้ผิบรรพชน บางหมู่บ้านยังทำบุญกุ่มข้าว โดยเอาข้าวมารวมกันที่วัด เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แม่โพสพผู้ให้ข้าว อันเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม เป็นสายธารที่เป็นหลักใจของคนในระดับล่าง และคอยปกป้องรักษาหัวใจผู้คนและวัฒนธรรมชุมชนเรื่อยมา แต่สิ่งเหล่านี้ก็ถูกทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์หรือนักวิชาการแห่งการพัฒนา มิเคยให้ความสำคัญหรือมองไม่เห็น มิติทางจิตใจที่มีความสำคัญที่สุดที่บอวลลือซุ้ง อาจเป็นเรื่องยากที่บรรดานักวิชาการจากต่างประเทศจะเข้าใจ ถ้าเนื่องมาจากการยึดกรอบแนวคิดแบบสสารหรือวัตถุนิยมเกินไป มิตินี้ใจเลยไร้ความสำคัญ ในขณะที่ลัทธิของการพัฒนาภายใต้การสนับสนุนของแนวคิดทุนนิยม มองการทำงานการปลูกข้าวในแง่ของการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่การทำงานปลูกข้าวบนฐานคิดและวิถีวัฒนธรรมของชวาวาเดิม กลับทำเพื่อรับประทาน เพื่อทำบุญ เพื่อทาน ซึ่งมันมีความแตกต่างกันบนจุดหมายและอุดมการณ์ จะเปรียบเทียบกันได้ยิ่งใด เพราะฉะนั้นการนำเอาทัศนคติที่มีต่อโลกภายใต้กรอบแนวความคิดหนึ่ง นำมาให้นิยามและความหมายหรือมองวิถีอันดำรงอยู่มาช้านาน ที่มีทัศนคติเหมือนกัน จึงไม่ใช่วรรณ คุณค่าที่ซ่อนสำคัญอยู่ถูกมองข้ามไป กลายเป็นเรื่องป่าดงและลำห้วย

ที่ผ่านมาเรามักจะมองมนุษย์เป็นเพียงปัจจัยการผลิตในทางเศรษฐศาสตร์ เป็นเพียงฐานกำลังเสียง ฐานกำลังแห่งทางการเมือง ตลอดมา แม้แต่ในยุคสงครามการเมือง การที่ชวาวามีได้มีปากมีเสียงในสังคม จึงมิได้ถูกนำมานิยามใหม่ ให้คุณค่ากับชวาวาใหม่ โดยเฉพาะความเป็นนักนิเวศวิทยาสำคัญของโลก เพราะเมื่อชวาวาเป็นผู้ปลูกข้าว ผู้เลี้ยงสรรพชีวิต อย่างน้อยย่อมต้องเข้าใจว่าจะเลือกข้าวพันธุ์ใด จะปลูกในผืนดินแบบใด ช่วงใดเวลาใด

ชวาวาพื้นถิ่นกับนิเวศวิทยาพื้นเมือง

จริงๆ แล้วเมื่อเรากล่าวถึงเรื่องนิเวศ หากจำกัดขอบเขตว่าเป็นเพียงเรื่องในห้องปฏิบัติการ เป็นเพียงวิชาแล้วให้คะแนน หรือแล้วจัดการธรรมชาติตามที่นักนิเวศวิทยาทนได้ สิ่งเหล่านั้นข้าพเจ้าคิดว่ามันจะครอบคลุมกับคำว่านิเวศวิทยา อันแท้จริง เพราะนิเวศน่าจะหมายถึงเรื่องของชีวิต คือการเรียนรู้ที่จะศึกษาและอยู่กับธรรมชาติ มิได้หมายเพียงแค่เรื่องของดิน ของหิน ของป่า ของมลพิษ แต่หมายถึงชีวิตทั้งระบบ เพราะฉะนั้นเมื่อมีมนุษย์เกิดขึ้นมา เมื่อนั้นองค์ความรู้ทางนิเวศ ย่อมเกิดขึ้นมากับมนุษย์สืบทอดมายังชุมชน เพราะความสัมพันธ์และซาบซึ้งกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์ได้เรียนรู้และสัมพันธ์ตั้งแต่แรกเกิด เพียงแต่ว่าจะเอนคำใด จะเรียกสิ่งแบบนี้ว่านิเวศหรือไม่ จะถ่ายทอดผ่านห้องเรียนหรือผ่านวิถีวัฒนธรรมในชุมชน แต่แก่นแท้คือเรื่องราวของการปรับตัวกับสภาพแห่งสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นสายธารแห่งนิเวศวิทยาจึงมีมาตลอดระยะเวลาของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะกลุ่มชนที่ทำหน้าที่ในการทำนา อันเป็นฐานล่างและเป็นกลุ่มคนแรกของโลก เนื่องจากว่าต้องอาศัยปัจจัยทางสิ่งแวดล้อม หรือทางธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) คือ ดิน อากาศ แสง และความชื้น รวมไปถึง สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ (Biological Environment) คือ ข้าว จำเป็นอย่างยิ่งที่ชวาวาเราจะต้องทราบและมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว การจัดการความรู้ทางนิเวศวิทยา น่าจะมีการสั่งสมและเกิดขึ้นกับผู้คนกลุ่มนี้ในระยะแรกของโลก โดยเฉพาะดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงที่มีประวัติศาสตร์อันยาวไกล และมีความหลากหลายแห่งชีวิตและชาติพันธุ์จะมีเป็นแหล่งแห่งความรู้ทางนิเวศวิทยาของโลกทุกา

จากหลักฐานทางโบราณคดี ที่นักวิชาการท่านได้ศึกษา ทั้งคนต่างประเทศและคนไทย พบว่าในดินแดน แถบลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนบน อันเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขง ในฝั่งของ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย พบว่า ได้มีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แห่งสำคัญและเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ที่เราทราบและรู้จักกันในเรื่องของอารยธรรมบ้านเชียง ที่กระจายอยู่ทั่วไปในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ซึ่งในที่นี้ข้าพเจ้าขออนุญาต มิกกล่าวถึง เรื่องของหม้อ ไห แต่เน้นให้เห็นถึงการพบหลักฐานของการค้นพบหลักฐานการทำนาหรือการปลูกข้าวแบบฟlooded rice (flooded rice) ที่เป็นการปลูกโดยการหว่านลงที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ปล่อยให้เติบโตเอง จนถึงเวลาเกี่ยว การค้นพบหลักฐานของการปลูกข้าวในที่ราบลุ่มดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นว่า กลุ่มชนดั้งเดิมของมนุษย์ ในเขตภูมิวิเวศนี้คือ ชาวนา ที่รู้จักและมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการเรียนรู้ธรรมชาติ การรู้จักเลือกพื้นที่ การนำข้าวป่า มาทำเป็นข้าวบ้าน รู้จักการเก็บเกี่ยว นั้นหมายถึง ความรู้ในแง่ของการรู้จักพิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ดิน ความชื้น น้ำและสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ อย่างการคัดเลือกพันธุ์ข้าว มีมาอย่างยาวนาน กว่า 3,000 ปี

เพราะฉะนั้น เรื่องราวของนิเวศวิทยาของชาวนา ชาวนากับนิเวศ การเรียนรู้และสั่งสมองค์ความรู้ด้านการจัดการหรือความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สำหรับในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง เท่าที่เราพบหลักฐานจึงน่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคบ้านเชียง เป็นเวลาก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นเมื่อเรากล่าวถึงเรื่องราวของข้าว องค์ความรู้ดังกล่าวสำหรับสังคมในแถบลุ่มแม่น้ำโขงจึงค่อนข้างซับซ้อน หลากหลาย ลึกซึ้ง เนื่องจากมีการสั่งสม ปีแล้วปีเล่า เพราะฉะนั้นเราจึงพบว่า การทำนา การปลูกพืช ของชาวนา จึงมิได้หมายถึงหรือมีแค่ การไถ หว่าน ดำและเกี่ยวเก็บ ที่เป็นเรื่องนิเวศเชิงวัตถุ (Concrete Environment) อันเป็นรูปแบบภายนอก ที่ทางทฤษฎีทางเศรษฐกิจ เรียกว่าเป็นการผลิตขั้นพื้นฐาน หรือหน่วยผลิตขนาดเล็ก แต่เมื่อพูดถึงข้าว-ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนิเวศ จึงมีเรื่องบุญเรื่องกุศล (moral) เรื่องของวัฒนธรรม เรื่องของการเกิดสิ่งที่เราเรียกว่าวัฒนธรรมข้าว การให้ความสำคัญกับมิติทางนามธรรม ที่เรามักเคยได้ยินได้อ่าน ว่ามีมากมายและแน่นอนในหมู่บ้านตลอดสองฝั่งโขง ตั้งแต่เวียงจันทน์-หนองคาย ถึงสทวันเขต-มุกดาหาร อย่างการเลี้ยงตาแฮก บุญขวัญข้าว บุญข้าวประดับดิน บุญคูณลาน ที่ก่อนจะมีการนำข้าวมารับประทาน จะต้องเลี้ยงแม่โพสพเสียก่อน ต้องไขประตูแล้ว ต้องเอาข้าวไปคูณลานเสียก่อน จึงมิได้เป็นเรื่องล้อเล่น หรือเรื่องที่เราจะละทิ้ง มิได้มองเห็นความสำคัญ แต่สะท้อนให้เห็นถึง การสั่งสมองค์ความรู้ทางนิเวศวิทยา หรือรากเหง้าทางนิเวศวิทยาของชาวนา มีความยาวนานเหลือเกิน การดูแลหรือจัดการสิ่งแวดล้อมผ่านการพัฒนาสั่งสม ภูมิปัญญา ลึกซึ้งซับซ้อน จากมิติวัตถุ (สสาร) จนถึงมิติทางจิตวิญญาณ (พลังงาน) สัมพันธ์กันอย่างลงตัว สืบมาจนถึงช่วงรอยต่อแห่งการพัฒนาทุนนิยม

นอกจากนี้สิ่งที่เราเห็นชัดเจน ถึงองค์ความรู้ของกลุ่มชนชาวนาด้านนิเวศหรือด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ในประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวนาฝั่งขวาแม่น้ำโขงภาคอีสานของไทย เช่น ความพยายามที่จะเลือกหาผืนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ไว้สำหรับการเกษตร การคัดสรรผืนดิน “ดินดำน้ำชุ่ม ปลา กุ้งบ่อนคือแข่งแข่งหางฯ” โดยทุ่มทั้งชีวิตในการเลือกหาผืนดินที่เหมาะสมต่อการทำนา ต่อการตั้งถิ่นฐาน ต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ มีการส่งตัวแทนชุมชนไปเลือกหาทำเล ในการตั้งถิ่นฐาน ก่อนที่จะมีการอพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐาน เบื้องแรกแห่งชีวิตหรือประวัติศาสตร์ของสังคมชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงจึงเริ่มต้นจากเรื่องของนิเวศ ตั้งแต่ยุคชาวนาลุ่มน้ำโขงก่อนประวัติศาสตร์ ที่เรามิอาจเห็นหรือสืบสาวหาบรรพชนรุ่นเก่า จนถึงยุคเริ่มสังคมใหม่ตอนต้นของรัตนโกสินทร์ ที่สืบสาวหาได้ เพราะฉะนั้นจึงสะท้อนให้เห็นว่า ผู้คนในแต่ละพื้นถิ่นล้วนมีความคิดและความคำนึงถึงเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะมวลชนพื้นฐานของเขตภูมิวิเวศพื้นถิ่นที่ปลูกข้าว หลักฐานที่สำคัญยิ่งของความเป็นนักนิเวศวิทยาของชาวนา หรือความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับสิ่งแวดล้อมได้ชัด และให้ความ

สำคัญกับนิเวศเป็นอย่างสูง ดูได้จากชื่อของชุมชนหมู่บ้าน ชื่อหมู่บ้านหรือชื่อชุมชนน่าจะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญก่อนของชุมชนเสมอ เราจะพบว่า มักเกี่ยวข้องกับเรื่องของนิเวศ เช่น ชุมชนใดที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ใกล้กับนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetlands ecosystem) มักจะมีชื่อ หนองดินจี่ หนองสาย คำชะโนด คำบก คำนกนก หนองหมาว้อ หรือชุมชนใดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ นิเวศวิทยาป่า มักจะขึ้นต้นด้วย ดง เช่น ดงสว่าง ดงโตน ดงบัง รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับพรรณไม้ (plants) เช่น ชุมชนที่ตั้งอยู่ในป่าแพง ให้ชื่อว่า บ้านแพง ดงป่าเปลือย ชื่อบ้านสงเปลือย เป็นต้น ชุมชนหมู่บ้านล้วนให้ความสำคัญกับเรื่องของนิเวศทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นหากเรากล่าวว่าชาวนา คือ กลุ่มชนที่ให้ความสำคัญกับนิเวศ และเป็นนักนิเวศอยู่ในตัว ย่อมเป็นสิ่งที่อาจจะมองภาพของชาวนาครบถ้วนได้ไม่ เราอาจเห็นด้วยกับมุมมองแบบเศรษฐศาสตร์แยกส่วนว่า ชาวนาเป็นผู้ผลิตขั้นพื้นฐาน หรือหน่วยการผลิตที่มีขนาดเล็ก แต่มวลสมาชิกของมวลชนพื้นฐานของสังคมเหล่านี้ล้วนผลิตองค์ความรู้และสร้างวัฒนธรรม อุปมาดังชาวนา คือ ต้นไม้ ต้นไม้ คือ หน่วยชีวภาพพื้นฐานของชีวนา (biosphere) หากได้ทำหน้าที่ในการผลิตมวลชีวภาพ (biomass) อันเป็นแหล่งพลังงานขั้นพื้นฐานของระบบนิเวศเสียเท่านั้นไม่ แต่ต้นไม้-พืชสีเขียวยังให้ก๊าซออกซิเจนหล่อเลี้ยงมวลสรรพสัตว์ให้ดำรงอยู่ ช่วยดูดซับสารเรือนกระจก (greenhouse gas) พวกคาร์บอนไดออกไซด์ มิให้แพร่กระจายปกคลุมพื้นฟ้า ให้อากาศของโลกร้อนผิดปกติ นอกจากนี้ยังเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับอากาศ ช่วยให้ฝนตก และเป็นแหล่งแหล่งสาขน้ำ-ต้นน้ำลำธารหล่อเลี้ยงระบบนิเวศ “ชาวนา-มวลชนพื้นฐาน” ย่อมเป็นเช่นนั้น มิได้หมายเพียงแค่เป็นผู้ทำหน้าที่ในการผลิตข้าว หรือผลิตผลผลิตขั้นพื้นฐาน อย่างพืชผัก เครื่องจักสาน เสียเท่านั้น บุญกุศล วัฒนธรรมประเพณี อันมักเกิดขึ้นแห่งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ย่อมเกิดขึ้นจากผู้คนที่มีภูมิลำเนาอาศัยที่ที่มีจำนวนมากในสังคม ดังพืชสีเขียว ดังเดียวกัน

สายน้ำ ผืนดิน และป่าไม้ กับสายธารการบริหารสิ่งแวดล้อมของชาวนาไทย

การเกิดมาเป็นมนุษย์ สิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง นั่นคือ การดำรงชีวิต คือ การกิน การอยู่ การแสวงหาปัจจัย 4 มาเลี้ยงตนเอง เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค อันพอประทังร่างกายให้ไปได้ มิให้อายุสั้นเกินไป มิให้ทุกข์ยาก เพราะความหิว ความหนาว ความปวด อันเป็นธรรมชาติแห่งชีวิต ซึ่งสิ่งเหล่านี้แต่ละคนในสังคมน่าจะพยายามศึกษาและสั่งสม ถ่ายทอดกันมา และเพื่อความอยู่รอดในสภาพความเป็นจริงของระบบนิเวศ และสิ่งเหล่านี้ดูเหมือนว่า การที่จะได้มาซึ่งปัจจัย 4 เหล่านี้ดูเหมือนจะเลื่องลือกับสิ่งที่เรียกว่านิเวศหรือสิ่งแวดล้อมไปมิได้ โดยเฉพาะกลุ่มชนในระดับพื้นฐานอย่างกลุ่มชน ชาวนา หรือกลุ่มชนเผ่า-ชนเผ่าต่างๆที่ล้วนทำการผลิตคือทำนา เพราะฉะนั้นตลอดสายทางแห่งการคิดค้นดำเนินชีวิต เท่าที่เราจำความประวัติดั้งเดิมของเราเองได้ วิธีชีวิตที่เราเรียกกันว่าวัฒนธรรม มักเกิดและสัมพันธ์กับนิเวศตลอดมา นิเวศทำให้เกิดวัฒนธรรม วัฒนธรรมอันเป็นผลผลิตทางความคิดของมนุษย์ในการที่จะอยู่ดูแล ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์อย่างแยกมิออกจากนิเวศ

ในประวัติศาสตร์ชาวลุ่มแม่น้ำโขง ชาวนาแห่งความหลากหลายของชนชาติและวัฒนธรรม คำว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมหรือการจัดการทางนิเวศ ดูเหมือนจะเป็นคำใหม่ ศัพท์ใหม่ แห่งรัฐและสำนักวิชาการของรัฐและนายทุน ในประวัติศาสตร์ของชาวนาแถบนี้ คำว่าจัดการ สิ่งแวดล้อม น่าจะมีเคยพบในประวัติศาสตร์และเส้นทางวัฒนธรรมชาวนาที่นี่ เพราะผลผลิตแห่งถ้อยคำดังกล่าว น่าจะเป็นผลผลิตวิธีคิดของการเป็นเจ้าเหนือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่โดยแก่นหรือเนื้อแท้ทางวัฒนธรรมที่มีความหมายถึงการจัดสรร การเกี่ยวข้อง การใช้ประโยชน์และการดูแลสิ่งแวดล้อม อันเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ มีอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ อันเป็นธรรมชาติ-ธรรมดาของดินแดนที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ผู้คนที่มิได้อยู่โดดเดี่ยวกับธรรมชาติ ข้าพเจ้าคิดว่าแต่ละเขตภูมินิเวศ ที่มี

ได้หมายเพียงโลกตะวันตกเท่านั้น ล้วนมีองค์ความรู้ ล้วนมีคนคิดอยู่ มิได้หมายความว่าชาวนาจะไร้ความคิดในเรื่องของการจัดการทรัพยากร มิได้หมายความว่าสำนักคิดจะมีอยู่ที่ตะวันตกหรือตีกระฟ้าเสียเท่านั้น และมิได้หมายความว่าชาวนาจะเป็นเพียงภาพของกลุ่มชนที่ขโมยตัดไม้ของรัฐ ในบางครั้งระบบการดูแลหรือบริหารสิ่งแวดล้อม อาจลึกซึ้งจนเรากลับใหม่มีเข้าใจ บางครั้งตีความผิดๆ เช่น การสร้างศาลปู่ตา เราก็สรุปว่าทำเพื่อรักษาป่า เป็นต้น

เมื่อชีวิตมักเกี่ยวข้องและผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ในระดับพื้นฐาน คนในระดับพื้นฐานอย่างชาวนา จึงมีการพัฒนาองค์ความรู้ในเรื่องของการดูแลและจัดการสิ่งเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำ หรือเรื่องของดิน ดังเราจะพบว่าในชุมชนชาวนาเกือบทุกแห่งมีระบบการจัดการน้ำ อย่างง่าย นอกจากการจัดการแยกกระหว่างน้ำบ่อใช้บ่อกิน การหาตม น้ำ ยังรวมไปถึงการทำระบบฝายขนาดเล็กเพื่อใช้ในการทำการเกษตร เช่น หมู่บ้านหลายแห่ง ในแถบอำเภอเมือง มุกดาหาร ในด้านดิน มีระบบการบำรุงรักษา แต่เดิมมิได้เร่งรัดต่อการใช้ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลง แต่มีการใช้มูลสัตว์ ล้วนเป็นการบำรุงพันธุ์พืชที่สำคัญ อีกทั้งระบบการผลิตของชาวนา นอกเหนือจากข้าวที่เน้นสำคัญพิเศษในการปลูกเดี่ยว แต่พืชแบบอื่นก็ปลูกผสมผสาน การดูแลและจัดการดิน จึงมีทั้งระบบโดยตรงและโดยอ้อม

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของป่าในเรื่องของไม้ ความใกล้ชิดกับธรรมชาติ ที่มีมานาน ย่อมมีการเรียนรู้และส่งสมภูมิปัญญา ชาวเขาคิดว่าสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงตัวตน และศักยภาพของผู้คนพื้นถิ่นในเรื่องของนิเวศวิทยาพรรณพืช (Plant Ecology) อันสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นนักนิเวศวิทยาของชาวนา เพราะฉะนั้นจึงมีแปลกที่จะมีนักวิจัย นักวิชาการทั้งจากไทยและต่างประเทศจากมหาวิทยาลัยต่างๆ มาขอความรู้จากภูมิปัญญาหรือนักนิเวศวิทยาอาวุโสเหล่านี้ โดยมิต้องเสียค่าใช้จ่าย ค่าความรู้ มิหนำซ้ำนักวิชาการนายทุน ยังขโมยองค์ความรู้ของชาวนาด้านดังกล่าวไปจดลิขสิทธิ์การแพทย์อย่างเห็นแก่ตัว ทั้งที่กว่าชาวนา-คนพื้นถิ่น จะได้องค์ความรู้เกี่ยวข้องกับพรรณพืชแต่ละตัวต้องใช้เวลาล้างสมจากบรรพชน เป็น ร้อย หรือเกือบพันปี

ในพื้นที่ป่าในเขตนิเวศพื้นถิ่น ปราชญ์ของชาวนาหลายท่านในหลายหมู่บ้าน ทั้งในสกลนคร นครพนม มุกดาหาร หรือกาฬสินธุ์ สามารถระบุชื่อไม้ทุกชนิดก่อนที่นักพฤกษศาสตร์หรือนักชีววิทยาตะวันตกจะเข้ามาสำรวจ ทราบไม้มีกี่ชนิด (species) ชีพลักษณะหรือวงจรชีวิต (phenology) อย่างไร ไม้ประเภทนี้พบในป่าชนิดใด ป่าเต็งรัง (deciduous dipterocarp forest) หรือป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest) มีคุณสมบัติอย่างไร ชาวเขาได้สัมผัสและร่วมเรียนรู้กับปราชญ์ชาวนาพื้นบ้านแถบกาฬสินธุ์ หลายท่าน เช่น พ่อมม พรหมราช พ่อบุญเพิ่ม มาตรเลียม พ่อคำมวน โคตรสุโพธิ์ ท่านบอกว่า นอกเหนือจากการ คัดเลือกไม้ทำบ้าน ทำเรือน ไม้มงคล ไม้ไม่มงคล ไม้ทางวัฒนธรรม แล้วคุณค่าของไม้หรือความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity) อันเป็นการก่อเกิดของสิ่งที่เรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น คือด้านการเป็นตัวยาว ยังถือเป็นระบบองค์ความรู้ที่ผ่านการศึกษาที่หาจากนักวิชาการสมัยใหม่จากมหาวิทยาลัยระดับโลกได้ไหม นี่คือนั่นที่ลึกซึ้ง ว่าไม้ชนิดนี้มีคุณสมบัติ เมื่อผสมกับไม้ชนิดใดจะเกื้ออะไร หากผสมกับชนิดอื่นจะรักษาโรคอะไร หรือใช้เป็นยาเดี่ยว ชนิดใดต้องมีการสวดเสียก่อน เคารพเสียก่อน สิ่งเหล่านี้ชาวเขามิคิดว่านักวิชาการหรือนักชีววิทยาทางการแพทย์จากมหาวิทยาลัยอันดับหนึ่งของโลกจะเทียบเท่าผู้คนในระดับพื้นถิ่นได้ ถามว่าสิ่งเหล่านี้หากเรา มิเรียกว่าองค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาป่าไม้ การดูแลไม้และการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เราจะเรียกว่าสิ่งใด การส่งสมองค์ความรู้เหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญาด้านนิเวศ มีขึ้นได้ไม่น้อยกว่า 100 ปี ผ่านบทเรียนและการทดลองซ้ำแล้วซ้ำเล่า แม้แต่การตัดไม้ใช้ประโยชน์ ชาวนายังระบุว่าไม้ชนิดใดควรตัด มิควรตัด ตัดวันข้างขึ้นหรือข้างแรม ถึงจะดีอันเกี่ยวข้องกับความเป็นมงคล และความยาวนานในการใช้ประโยชน์ ในขณะที่นิเวศวิทยาป่าไม้แบบตะวันตกแม้จะบอกถึงลักษณะของพรรณไม้ที่ขึ้นในป่าแต่ละชนิด ดินแต่ละประเภท ลักษณะชีพลักษณะ ฯลฯ แต่คุณค่าในทางคุณธรรม-วัฒนธรรม หรือการรักษา

โรค ก็อ่อนเสียเหลือเกิน ในขณะที่การนำไปใช้ประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจกลับแข็งแกร่ง นิเวศวิทยาแบบตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยครั้งแรกๆ ก็คือเป็นเรื่องของการทำไม้ในการพาณิชย์ หาไม้เริ่มจากการอนุรักษ์ไม้

การดูแลสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจะใช้มิติทางวัตถุหรือสัมผัสได้เชิงรูปธรรม การใช้ประโยชน์ ในชีวิตประจำวัน การตั้งกฎระเบียบ สิ่งที่มีนอกเหนือและลึกซึ้งไปกว่านั้น คือ ในระบบคิดหรือโลกทัศน์ของชาวนา แล้วความหมายของสิ่งแวดล้อม ยังมีความลึกซึ้งมากกว่ารูปธรรมที่สัมผัสได้ภายนอก คือ ยังมีระบบนามธรรมหรือความรู้สึกซ่อนอยู่ และปรากฏอยู่ในทุกๆ กลุ่มชาติพันธุ์ของชาวนาในแถบลุ่มแม่น้ำโขง เช่น โข ฉ้อ ผู้ไท ข่า ลาว อย่างดิน ยังมีเทวดาที่เรียกว่าแม่ธรณีรักษา ถึงวันสำคัญมีการเลี้ยงแม่ธรณี การจะล่วงเกินมิได้ ในปีมีเทวดารักษา นอกจากนี้ในแม่น้ำยังมีพญานาคผู้รักษา การที่ล่วงล้ำ เกินขอบเขต เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ในอดีตคนชาวนา อย่างชาวผู้ไท คำชะอี มุกดาหาร เวลาลงน้ำยังสอนลูกหลานว่า อย่าปีสสาวะลงแม่น้ำ หากจำเป็นขณะลงน้ำ ให้ปีสสาวะใส่มือก่อน ค่อยขออนุญาตเทวดาผู้รักษาแหล่งน้ำ ก่อนปล่อยให้ไหลรินผสมลงน้ำ

นิเวศวิทยาเชิงลึก กับบทสะท้อนการจัดการนิเวศวิทยาของครัวเรือน

การเกิดการตาย อันเป็นการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง นับเป็นข้อเท็จจริงซ้ำแล้วซ้ำเล่าที่ได้สร้างหลักสูตรและบทเรียนอันสำคัญยิ่งของชาวนาในแถบภาคอีสานของไทย ให้เห็นสรรพสิ่งแห่งชีวิตการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ให้เห็นว่านิเวศและสิ่งแวดล้อมที่ตนเองอยู่นั้นมีการหมุนเวียนและตนเองย่อมพลัดพรากจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง สิ่งเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ปรากฏหรือนึกคิดอาวโสของชาวนารุ่นแล้วรุ่นเล่าพยายามแสวงหา ระบบภูมิปัญญาหรือทางออก ในการจัดการนิเวศหรือการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ เท่าที่ทำได้ ดังรุ่นแล้วรุ่นเล่าในการทดลองภูมิปัญญาในคุณค่าทางยาของความหลากหลายทางชีวภาพ ในเวลาที่เราพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือกับนิเวศแล้ว เรามักพูดถึงสิ่งที่ยอยู่นอกตัวเอง พูดกันในทางเทคนิคเพื่อที่จะจัดการกับของเสีย (waste) อันเกิดจากวิถีชีวิต และการใช้ชีวิต ในรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตของการพัฒนา แต่สิ่งอันเป็นแก่นสารแท้จริงของมนุษย์ของนิเวศตัวเอง กลับมองผ่านไป มองผ่านจนมิได้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องนิเวศหรือเรื่องสิ่งแวดล้อม

มีนักปราชญ์แห่งนครพนม ท่านหนึ่งชื่อว่า อ่อนสี ชันติกโร กล่าวไว้เมื่อปี 2537 กับข้าพเจ้าว่า แท้จริงหากเรียนรู้หรือเข้าใจร่างกายมนุษย์ จะเข้าใจระบบนิเวศหรือระบบธรรมชาติทั้งหมด เพราะเมื่อรวมลงแล้ว มนุษย์คือจิตใจ (พลังงาน) กับร่างกาย (สสาร) ที่ประกอบด้วยสรรพสารต่างๆ ในร่างกายมนุษย์ คือนิเวศแบบหนึ่ง ที่สสารหมุนเวียนรอบจิตใจมนุษย์ องค์ความรู้แบบนี้ คือสิ่งที่ถูกปลูกฝังมานานในสังคมชาวนา โดยนักวิจัยอาวโสของชาวนาหรือปราชญ์ชาวนา เพราะฉะนั้น ความเกิด ความตาย ที่สังสม ที่ชาวนาเห็นและพบกันมานาน อันเป็นความรู้และข้อเท็จจริง ได้ทำให้ชาวนาพยายามสร้างสรรค์สิ่งที่มีารองรับกับปรากฏการณ์ดังกล่าว หากเราพูดถึงภาษาวิชาการ ก็หมายถึง การวิจัย คิดค้น ซึ่งระบบความเชื่อทางนามธรรม เรื่องผี หรือเทวดา ปู่ตา นั้นย่อมสะท้อนให้เห็นว่าเป็นระบบการจัดการหรือระบบความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ

ข้อเท็จจริงและความรู้จากปรากฏทางนิเวศดังกล่าว ทำให้สังคมชาวนาเองมองระบบสิ่งแวดล้อม 2 ระบบ คือระบบเชิงวัตถุ ที่มักเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่การดำรงชีวิตประจำวัน และระบบนิเวศเชิงนามธรรมหรือจิตวิญญาณนิเวศ (Spiritual Ecology) ที่เน้นในเรื่องของอุดมคติ จิตใจ ความดีงาม ต่างๆ เรื่องหลังความตาย เมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปตามหมู่บ้านชาวนาต่างๆ ข้าพเจ้าพบว่าในวิถีวัฒนธรรมทางนิเวศของชาวนา ระบบธรรมชาติ มี 2 ระบบ คือ เรื่องของวัตถุ ที่สัมผัสได้ มิว่าจะเป็นดิน หิน ดินไม้ น้ำ (Concrete Environment) และเรื่อง ของนามธรรม (Abstract Environment) ดังที่กล่าวมา ในหมู่บ้านของชาวนาในแถบลุ่มน้ำโขงในทุกๆ กลุ่มชาติพันธุ์ ทั้ง

ผู้อู โสโฏ กะเลิง โส โสโฏ ทุกๆหมู่บ้าน จะมีปูตา ประจำหมู่บ้าน อันเป็นเรื่องจิตวิญญาณ เพื่อที่จะช่วยดูแลคนลูกหลานในหมู่บ้าน การสร้างบ้านหลังเล็กๆให้กับผู้ที่ลี้ภัยไปของชาวกะเลิง กุดบาก สกลนคร การเหย้า การพ้อน ผีหมอเพื่อตอบแทนผีที่ดูแลรักษาคนที่สืบมาจนถึงปัจจุบันของทุกกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบางหมู่บ้าน เช่น บ้านดั่ว ต.พังแดง อ.ดงหลวง มุกดาหาร มีการสร้างวัดให้กับผีบรรพบุรุษมาดำรงอยู่ และในทุกเช้าจะนำข้าวไปถวายเหมือนไปถวายพระ เพื่อให้ท่านปกป้องดูแลชุมชน ต่างๆเหล่านี้ ล้วนแสดงถึงระบบความสัมพันธ์เชิงนิเวศ นิเวศเชิงวัตถุ คือมนุษย์ในปัจจุบัน และนิเวศทางจิตวิญญาณ หมายถึงอุดมการณ์ของบรรพชน เป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับนิเวศแห่งการเกิดตาย (สสาร-พลังงาน) ในสังคมชาวนาสืบมาถึงปัจจุบัน

การหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงเกิดตายเหล่านี้ ปราชญ์ชาวนาพยายามที่จะหาทางจัดระบบความสัมพันธ์นี้ให้พ้นไปตลอดเวลา แต่ขณะเดียวกันปรากฏการณ์ การเกิด การตาย และเรื่องจิตวิญญาณ ยังเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะได้ทำให้หน้าที่ของมนุษย์ อันโยงต่อธรรมชาติ มีความคิดและจิตสำนึกว่ามนุษย์มิได้อยู่ใหญ่หรือเหนือกว่าธรรมชาติ เพราะจริงๆเรื่องของแม่ธรณี เรื่องของพญานาค ของแม่โพสพ ที่เป็นฐานแห่งวัฒนธรรมชุมชนชาวนา นั่นคือบทสะท้อนของความเคารพและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ในวัฒนธรรมชาวนาทุกกลุ่มชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขง อันเนื่องจากทัศนะที่มนุษย์สามารถชนะธรรมชาติแห่งการเกิดการตาย เหล่านี้ได้ และในความเป็นจริงหากมองแง่หนึ่ง ร่างกายสรรพางค์ต่างๆ ที่ไปเป็นดิน เป็นน้ำ อากาศ ล้วนคือ ซากของบรรพชนที่ล้วนล้มตายไปให้เราเหยียบย่ำ ให้เราดูดดื่มกินมวลาอาหาร-สายน้ำ จากผืนดินและลำธาร จนสามารถมีชีวิตอยู่ได้ เพราะฉะนั้นการที่มนุษย์จะเคารพและกตัญญูต่อผืนดิน ผืนน้ำ จึงมิใช่เรื่องไร้ความหมายหรือมิใช่เรื่องที่เกินความจริง หรือเรื่องมกมาย ที่บรรดานักวิชาการสมัยใหม่ยุคการพัฒนาแห่งโลกตะวันตก กล่าวหา ด้วยทัศนะเมื่อวานขึ้น

การสั่งสมระบบภูมิปัญญาและจัดการความรู้ของชาวนา ก่อให้เกิดฮีดคองประเพณีที่สำคัญ ที่เรียกกันว่า ฮีด 12 คอง 14 ที่มีการทำบุญ การเลี้ยงผีบรรพชน การเลี้ยงแม่ธรณี ผืนดินผืนน้ำ เป็นระบบการจัดการ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ผีบรรพชน ทำหน้าที่ในการดูแล ความเจ็บไข้ ความเป็นอยู่ ในวิถีชีวิตปัจจุบัน แต่พุทธศาสนา ที่ดำรงอยู่ในวิถีแห่งสังคมชาวนา ชุดความรู้-และวิถีแห่งภูมิปัญญา ที่เกี่ยวข้องและบอกประชาชนด้านนิเวศธรรมชาติ ตั้งแต่เบื้องต้นแรก จนถึงเบื้องสุดท้าย คือสิ่งที่ตอบสนองอุดมคติการสร้างสังคมอุดมคติทางนิเวศและทางสังคม ในเบื้องสูง ดังเราจะเห็นในระบบชุมชนของสังคมชาวนาในชนบท มีการทำบุญ ตักบาตร รักษาศีล 5 ศีล 8 ในวันพระ ทำขวัญข้าว บุญข้าวสาก แห่ปราสาทผึ้ง มีการเลี้ยงปูตาและเลี้ยงผีหมอในยามเดือน 3 ข้าพเจ้าคิดว่าหากมองคูผิวเผิน อาจเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณี แต่แท้จริงถือเป็นการถ่ายทอดระบบภูมิปัญญา และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับนิเวศ ชาวนากับสิ่งแวดล้อม สืบทอดผ่านมิติทางวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาชาวนาและหมุดยืนวิชาการโลก

ในปัจจุบันระบบนิเวศของโลกขาดดุลยภาพไปอย่างเห็นได้ชัด ผลของการขาดดุลยภาพทำให้เกิดปรากฏการณ์ ของธรรมชาติที่ผิดปกติ ทำให้ผู้คน สรรพสัตว์ เดือดร้อน เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ แผ่นดินไหว น้ำท่วม พายุ เกิดปรากฏการณ์สึนามิ ฯลฯ เพราะฉะนั้นน่าจะถึงเวลาที่เหล่าบรรดานักวิชาการหรือสำนักคิดต่างๆ ต้องมาทบทวนหมุดยืนวิชาการ* กันใหม่มีเพียงแต่เรื่องของนิเวศเท่านั้น แม้แต่เรื่องทางเศรษฐศาสตร์ สังคม

* หมุดยืนวิชาการ ข้าพเจ้า หมายถึงที่ตั้งมั่นทางวิชาการ ทั้งในฐานคิด ได้แก่ ทัศนะ ความเชื่อ โลกทัศน์ ในเบื้องกลาง ได้แก่กระบวนการในการสร้างและพิสูจน์ องค์ความรู้ ปรากฏการณ์ ในเบื้องปลายหรือจุดหมาย ได้แก่ วิชาการ เป็นไปเพื่ออะไร รับผิดชอบต่ออะไร

และการเมือง เพราะเท่าที่ผ่านมา โลกทั้งโลก ระบบการศึกษาและการพัฒนาทางวิชาการ มักไปเพื่อตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัด เพื่ออำนาจ เพื่อการแข่งขันมากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม อันเป็นหลักหรือหมุดยืนวิชาการที่โลกรับและเชื่อตามเส้นทางหมุดยืนแบบตะวันตก เป็นทัศนวิชาการ แบบที่ ท่านผู้วิจารณ์ว่า ตั้งมั่นและยึดตามกรอบแบบสสารนิยมและวัตถุนิยมมากเกินไป โดยมีอุดมคติเบื้องหลัง เพื่อเอามนุษย์เป็นตัวตั้ง ให้ความสำคัญกับเรื่องอำนาจทางวัตถุ เศรษฐกิจ และอำนาจทางการเมือง มุ่งเน้นการพัฒนาที่ไม่หยุดยั้งโดยมีค่านึงถึงความอยู่รอดและความเป็นจริงของโลกธรรมชาติ เชื่อในความไม่พอ หรือมือที่มองไม่เห็น ดังจะเห็นจากทัศนะเบื้องหลังของเศรษฐศาสตร์แบบคลาสสิก ในงานของท่านอดัม สมิท เพราะถึงแม้ว่าจะนำโลกเราไปสู่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและความสะดวกสบายจริง แต่ก็นำไปสู่การแข่งขัน ที่คนและประเทศที่มีอำนาจได้เปรียบ นำไปสู่การทำลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายคุณภาพธรรมชาติ ทำให้มนุษย์หนึ่งคน ต้องแสวงหาผลกำไรทางอำนาจและธุรกิจมหาศาล ทั้งๆที่ชีวิต มีความกว้างยาว มีมากเท่าใด หรือเพียงแค่ว่า โลกหนึ่ง โลกเท่านั้น ดังเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติจริง ที่มีต้องลงทุนลงแรงทำห้องปฏิบัติการพิสูจน์ราคาเรือนล้านให้เสียเวลาว่า บั้นปลายสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ คือแห่งใดกัน และแท้จริงชีวิตมนุษย์ ควรจะดำรงอยู่กับนิเวศและธรรมชาติ ระดับใดถึงจะเหมาะสม สมดุล

ข้าพเจ้าคิดว่าทฤษฎีหรือกระแสนทางแบบวิชาการตะวันตกอันเป็นวิชาการหลักของโลกเท่าที่ผ่านมาจะให้ความสำคัญและพิจารณาหลักแห่งความเกิด-ตาย มากนัก หรือสามัญลักษณะอย่างง่ายของระบบนิเวศมาเป็นฐานคิดด้านหลัก ในการพัฒนาหรือวางรากฐานแห่งสังคมโลก เช่นเดียวกับสังคมตะวันออก หรือ สังคมชาวนา ที่วิถีหรือวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นมาและตั้งอยู่บนรากฐานดังกล่าว บนพื้นฐานข้อเท็จจริง เพราะเท่าที่จำความได้ ทั่วโลก มีแต่ความพยายามที่จะขยายอำนาจ รุกรานทางเศรษฐกิจ และแข่งขันในทางความเจริญทางวัตถุ นำไปสู่ภาวะสงครามแห่งการแย่งชิงทรัพยากร เช่น สงครามโลก สงครามเวียดนาม นอกจากนี้ยังแสวงหาก้าวหน้าทางอวกาศ อันเป็นเรื่องที่เกินความเป็นจริง เกินความจำเป็น ทำให้มีการใช้ทรัพยากร การแข่งขัน เบียดเบียนเกินปกติ ไม่พอเพียง ตามธรรมชาติแห่งแท้จริงของความต้องการของร่างกายที่มั่งคั่งมาก ที่อาจทำให้เกิดวิกฤติทางนิเวศมิจบสิ้น

ที่ผ่านมาข้าพเจ้าคิดว่าทัศนะของสังคมชาวนาให้ความสำคัญกับข้อเท็จจริงหรือความรู้ทางนิเวศ“เกิด-ตาย” ดังกล่าว ได้พยายามรังสรรค์ภูมิปัญญา การปรับระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ทั้งที่เกิดขึ้นเองในชุมชนภายใต้ทัศนะเรื่องผีดั้งเดิม และรับจากสังคมอื่นมาอย่างพุทธ ที่เป็นศาสนาที่กล่าวเรื่องนิเวศตั้งแต่เบื้องต้นแรก จนถึงสุดท้ายของชีวิต โดยมีการจัดการความรู้ ทำให้อ่อนตัวลงและประสานกับวิถีทางของวัฒนธรรม หรือทำให้ลงตัวกลายเป็นเรื่องของวัฒนธรรมชุมชน อันเป็นทั้งความรู้ ปัญญา การจัดการความรู้ และเป็นการถ่ายทอดทางวิชาการของชาวนา ไปในตัว

การวางรากฐานผ่านเรื่องผีและพุทธ ของนักคิดอาวุโสของชาวนาในอดีต กับการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ น่าจะอยู่บนฐานแห่งความพอเพียงมากกว่าทฤษฎีการพัฒนาจากต่างประเทศ เนื่องจากอาจเห็นว่ามนุษย์ล้วนล้มตาย ซึ่งเป็นรากฐานแห่งการจัดการ-ดูแลสิ่งแวดล้อม แต่เมื่อชุดความรู้วิชาการแบบตะวันตก ที่มาทั้งความเชื่อและวิธีการ โดยเฉพาะทัศนะ ที่มุ่งเน้นความโลภ เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กระบวนการพิสูจน์แบบวิทยาศาสตร์แยกส่วน ที่อ้างว่าถูกต้องที่สุดและยึดกุมสภาพการศึกษาของโลก ได้ทำให้ระบบองค์ความรู้และวิชาการไทย ถูกทำลายลงโดยมีต้องสงสัยและมีได้ตั้งใจ ผ่านโครงสร้างทางการเมือง ผ่านทางการศึกษาที่กึ่งบังคับให้ทุกคนเรียนและเชื่อตามนักคิดนอกประเทศไปเสียหมด และพยายามเชื่อว่ามหาวิทยาลัยและทฤษฎีจากต่างประเทศคือที่สุด การรุกรานของพืชเศรษฐกิจ การรุกรานของปุ๋ยเคมี การรุกรานป่าพื้นเมือง การรุกรานหมอยาพื้นบ้าน การรุกรานของนายทุนข้ามชาติ คือ สิ่ง que แสดงให้เห็นถึงการรุกรานของภูมิปัญญาของนักวิชาการต่างภูมิภาค โดยการ

สนับสนุนของรัฐ เพราะเชื่อว่าวิชาการดังกล่าวที่มาจากต่างประเทศ แสวงหาความรู้และความไม่พอ เป็นสิ่งที่ดี แต่ชุดความรู้และทัศนะนอกถิ่นดังกล่าว ที่เรายกย่องเสียมากมาย กลับมีส่วนอย่างยิ่ง ในการทำลายคุณภาพทางนิเวศและคุณภาพทางสังคม โดยเฉพาะการพึ่งพาตนเองและยืนบนขาของตัวเองมิใช่หรือ ?

ในประวัติศาสตร์ของชาวนาในแถบลุ่มแม่น้ำโขง มิได้หมายความว่าว่างเปล่าจากการแสวงหาความรู้ ผลิตชุดความรู้ ทฤษฎีและกฎวิชาการ หรือการถ่ายทอด เพียงแต่จะเรียกตรงๆว่าเป็นวิชาการหรือไม่ เป็นมหาวิทยาลัยหรือไม่ โดยเฉพาะในเรื่องทางสิ่งแวดล้อมและนิเวศ แม้แต่ในเรื่องของอุดมคติแห่งการพัฒนาทางวิชาการ ในขณะที่อุดมการณ์ของหมุดย่นวิชาการแบบตะวันตก เป็นไปเพื่อการก้าวหน้าทางวัตถุ เช่น การพัฒนาเครื่องมือกลไก ต่างๆ ซึ่งมักจะนำมาตอบสนองทางการค้า-เศรษฐกิจ อยู่เสมอ โดยเฉพาะระบบการศึกษาและวิชาการปัจจุบัน กลายเป็นวิชาการเพื่อการค้า มิใช่วิชาการเพื่อประชาชน แต่ในอุดมการณ์เบื้องหลังของหมุดย่นวิชาการพื้นถิ่นของชาวนาที่ผ่านมา พยายามพัฒนาตนเองให้เข้าใจและอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลและพอเพียง เช่น การเกิดกลุ่มชาวนาที่เรียกกันว่าพระครูคงกรรมฐานแถบลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งขวา ภายใต้การนำของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์สิงห์ ขัดยาคโม พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ เป็นต้น อันเป็นคนพื้นถิ่นไทย ที่พยายามเดินทางศึกษาตามป่าเขาด้วยความยากลำบาก เพื่อแสวงหาความรู้และปัญญา โดยมีอุดมการณ์วิชาการ เบื้องหลัง คือ เพื่อสร้างความร่มเย็น-เอื้ออารีย์ ให้เกิดขึ้นกับตัวเอง กับสังคม เพื่อให้เป็นธรรมิกสังคัมและนิเวศ มิใช่อำนาจและเงินตรา อย่างเบื้องหลังวิชาการปัจจุบัน อย่างแค่เพียงการกล่าวถึงศีลธรรมข้อหนึ่ง ล้วนแสดงให้เห็นถึงทัศนะต่อธรรมชาติของวิชาการดังกล่าว การอยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยศีลธรรม ศีลข้อหนึ่ง “ปาณาติปาตาฯ” คือ บทสรุป ความลงตัวและความลึกซึ้งของสังคัมตะวันออก ในขณะที่หมุดย่นวิชาการตะวันตก พยายามจะหนีและเอาชนะธรรมชาติ ทุกวิถีทาง เช่น การสร้างยานอวกาศ สร้างเมืองใหม่ใต้กระฟ้า พัฒนาวิชาการทางเทคโนโลยีชีวภาพ รวมไปถึงการพัฒนาเครื่องมือทันสมัยในการแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากร แต่หมุดย่นและนิเวศวิทยาชาวนา เพียงแค่อยู่กับธรรมชาติ เข้าใจธรรมชาติ มิเอาชนะหรือมุ่งหมายทำลาย แต่เรียนรู้เพื่อจะอยู่ร่วมเพียงแค่นี้เป็นส่วนเล็กๆแล้วก็จากสูญไป

ในปัจจุบันนับตั้งแต่ยุคการพัฒนา ยุคการหลั่งไหลเข้ามาของทัศนะวิชาการจากเขตภูมินิเวศอื่น ชุมชนชาวนาถูกแทรกซึม ถูกทำลายทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ผ่านโครงสร้างทางการเมือง ผ่านทฤษฎีการพัฒนาแบบทุนนิยม สังคมชาวนามิเป็นอิสระ วัฒนธรรมชุมชน อันเป็นสัญลักษณ์หรือสังคมชาวนาเริ่มคลอนแคลน ปราชญ์ของชาวนามิสามารถที่จะทำหน้าที่ และนับวันเริ่มจะเหือดหาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีแห่งวัฒนธรรมชาวนา อันเสมือนดังคลังความรู้ คลังวิชาการ เป็นคลังวิชาการในแต่ละเขตภูมินิเวศถูกทำลายโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ รัฐมิได้สนใจระบบวิชาการของพื้นถิ่นอย่างจริงจัง การกล่าวหาหมอยา หมอสมุนไพร ว่าเป็นหมอเถื่อน เพราะไม่มีใบปริญญาที่รับรองโดยกลุ่มนักวิชาการตะวันตกที่กุมอำนาจในกระทรวง เหล้าภูมิปัญญาชาวบ้าน โดนจับเพราะไม่มีใบอนุญาตจากนายทุน (เศรษฐศาสตร์ทุนนิยม)โรงเรียนการแพทย์ โรงเรียนทหาร โรงเรียนการเมือง โรงเรียนเศรษฐศาสตร์ ที่ตั้งขึ้นมา มิเคยมีเรื่องของวิชาการบนพื้นเขตนิเวศของเรา อยู่เลยแม้สักนิด เช่น เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง มิเคยสนับสนุนและรักษาไว้แม้แต่เพียงเสี้ยวเดียว ภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวนาที่ทดลองซ้ำแล้วซ้ำเล่า เป็นร้อย เป็นพันปี ถูกทอดทิ้งอย่างน่าเสียดาย ใบลานที่เขียนตำรายา เขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญาหลากหลาย ถูกทิ้งกราดเกลื่อนบางแห่งถูกซื้อถูกขาย หมอยาพื้นบ้าน ถูกปล้นภูมิปัญญาและเหยียดหยามโดยหมอยาแผนตะวันตก ที่มีใบแห่งอำนาจมารองรับ มีเงินทองมากมาย ถามว่า ตลอดระยะเวลา 40-50 ปี ที่ผ่านมานี้ พื้นความรู้อันดีงามที่สั่งสมกันมาจะเหลือ อยู่เท่าใด ทั้งคนรุ่นเก่าอันหมายถึงปราชญ์และนักวิจัยอาวุโสของชาวนาของคนพื้นถิ่นก็ตายลงไปตามกฎสามัญลักษณะทางนิเวศ แม้จะมีการกล่าวถึงภูมิปัญญาพื้นถิ่น แต่ไม่เคยทำอย่างจริงจัง พื้นกันดี ๆ

สักแห่ง ทุกที่เป็นเพียงอีแอบของวิชาการต่างชาติ ต่างเขตภูมิเนวศเสียหมด แล้วเราก็ก็นไปเชื่อตามการจัดลำดับของมหาวิทยาลัยโลกว่า มหาวิทยาลัยนั้ มหาวิทยาลัยนั้ มีผลงานการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการต่างประเทศ ต้องยกหางคม แต่ถามว่าผู้ใดได้ประโยชน์เล่า และรู้กันอยู่เสียก็คน แล้ววิชาการหรือวัฒนธรรมดิงาม “น้ำใจ” ที่จะให้ทุกคนอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ อย่างเมตตา กรุณา รั้บใช้มวลสรรพชีวิต รั้บใช้ประชาชนระดับล่างอยู่ทีใด ในวงวิชาการการศึกษาโลก มีสภามหาวิทยาลัยหลักในประเทศแห่งใดบ้างรับรอง

ข้าพเจ้าคิดว่าหากสังคมท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นฐานในแต่ละเขตภูมิเนวศ ไม่มั่นคงหรือถูกทำลายไป เปรียบดั่งที่ข้าพเจ้าเคยเปรียบคือ ต้นไม้ หากต้นไม้หรือพืชพรรณสีเขียวไม่มั่นคง ง่อนแง่นเสียแล้ว สิ่งที่เป็นปัญหาย่อมตามมา เช่นเดียวกับชุมชนหรือสังคมประเทศไทย หากผู้ผลิตพื้นฐานทั้งอาหารและวัฒนธรรมที่หลอมรวมความเป็นชาติ ความเป็นไทย ถูกทำให้อ่อนแอ ตัดให้ขาดเหมือนตัดไม้ เสียแล้ว ประเทศชาติจะอยู่ได้เยี่ยงไร เพราะฉะนั้น การทบทวนหมุดยืนวิชาการ การสนับสนุนระบบวิชาการที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าแห่งชีวิตมวลชน และสรรพชีวิต มากกว่ามูลค่าของเศรษฐกิจ มององค์ความรู้วิชาการที่มีไ้ไ้อยู่ที่ปริญาบัตร แต่อยู่ที่ปริญาใจที่หยั่งรู้ ที่ยอมรับกฎธรรมชาติ รู้จักพอ ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงผ่านการค้นคว้าและวิจัย ตลอด 50-60 ปี นอกจากจะทำให้การพัฒนาและแก้ปัญหาโลกจะดีขึ้น ยังนำศักดิ์ศรี ศักยภาพแห่งการพึ่งตนเองของชาวนาและประเทศชาติเราด้วย

เอกสารอ้างอิง

- 1) โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. **ชีวพิลึกส์กระบวนทัศน์ใหม่บนฐานความเข้าใจชีวิตและชีวมณฑล**. บทความเผยแพร่ในมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน. <http://midnighuniv.thais.org>
- 2) ชันว ใจเที่ยง.(2548). **ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับการจัดการทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม**. เอกสารรายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 3) ชันว ใจเที่ยง.(2548). **นิเวศวิทยาชาวนากับหมุดยืนวิชาการโลก**. บทความเผยแพร่ในมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน. <http://midnighuniv.thais.org>
- 4) ศรีศักร วัลลิโภดม.(2546). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. สำนักพิมพ์มติชน.
- 5) ประเวศ วะสี,บรรณาธิการ. (2547) **ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรมแดนแห่งนิเวศและชาติพันธุ์ กับการก้าวข้ามวาทกรรมรัฐชาติ

ธันวา ใจเที่ยง*

ปฐมบท

เมื่อเรากล่าวถึงคำว่ารัฐ คำว่าประเทศ (nation state) สิ่งหนึ่งที่เรามักจะนึกถึงอันดับต้นๆ นั่นคือ ความเป็นชาติ (ชาตินิยม) ความเป็นเลือดเป็นเนื้อแห่งพงศ์เผ่าเดียวกัน กล่าวถึงประเทศไทย ย่อมนึกถึงคนไทย มีเชื้อชาติไทย หากมีเชื้อชาติอื่น นั่นมิใช่ไทย หากว่าใช่ก็อาจเดินเหินในสังคมอย่างมีสง่างามเพราะมิใช่ชนชาติเอก ชนชาติหลัก กลายเป็นเพียงแขกมุสลิมชายแดนปักยี่ได้ ชาวจีนสามย่าน ชาวลาวสารคาม พวนบ้านหมี่ เขมรบุรีรัมย์ ไปเพราะมิใช่ไทย ทั้งๆที่เราอาจทราบได้เลยว่าไทย คือ อะไรกัน เป็นเพียงสัญลักษณ์ถูกใช้เป็นสมมูลแห่งพันธูกรรม? หลังจากนั้นก็พยายามจัดคนที่เราอ้างว่ามีเชื้อชนชาติหลัก เป็นเพียงคนชายขอบ หยามเขาและปกครองเขา ดังที่เราจะเห็น วาทกรรมแห่งรัฐศาสตร์-ชาตินิยมในอดีตกระทำที่ผ่านมา เมื่อเขาร่ำรวยเท่านั้นดอก และเมื่อเขาผสมผสานข้ามเผ่าพันธุ์ กระจายปนเปไปหมด จึงมีอาจที่จะถูกละเลยและเหยียดหยาม ได้อย่างเช่นเดิม หากเรายังสามารถห้ามแต่งงานข้ามสายพันธุ์ หรือแต่งงานแล้วออกลูกได้ แต่ลูกเป็นหมัน เพราะคนละสายพันธุ์ (species) มิใช่เพียงเผ่าแห่งมนุษย์ (*Homo sapiens*) เชื่อเหลือเกินเราก็คงจะยังแบ่งแยกระหว่างชนชาติหลักและชนชาติรอง พวกทาส พวกนาย เลกเช่นเดิม โดยมิได้มองว่านั่นคือเพื่อนร่วมแผ่นดิน

ทุติยบท

เมื่อกล่าวถึงลักษณะแห่งรัฐชาติ นอกเหนือจากจะพยายามมองและสร้างความเป็นร่วมเลือดเนื้อชาติเชื้อเดียว ยังพยายามแยกตัว แยกส่วนออกจากรัฐอื่นๆ และพยายามอ้างว่า แต่ละรัฐแต่ละประเทศของตน มีภาษาและเอกลักษณ์เป็นของตนเอง พยายามปฏิเสธภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติดั้งเดิมที่กระจายอยู่เดิมก่อนที่จะมีรัฐ ที่มักกระจายอยู่ในเขตนิเวศที่ข้ามพรมแดนระหว่างรัฐ ความจริงหากเราจะบอกว่าเอกลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมของรัฐตน เหมือนกับรัฐอื่นหรือชนชาติอื่นที่อยู่นอกเหนืออาณาเขตแห่งอำนาจรัฐ บางครั้งยังนำเอามาใช้ก่อร่างสร้างวัฒนธรรมของรัฐชาติ ก็มันน่าจะเสียหายแต่อย่างใด เพราะในระดับพื้นที่เราจะเห็นว่าภาษาและวัฒนธรรมรวมไปถึงชนชาติในเขตนิเวศพื้นถิ่นแม้จะเป็นคนละประเทศมักคล้ายคลึง—เป็นอันเดียวกันเสมอ เช่น ในเขตนิเวศลุ่มน้ำ-ลุ่มภูขนาดใหญ่ ที่กินอาณาบริเวณข้ามรัฐชาติ และในความเป็นจริงการที่ค้นไม่สามารรถเจริญเติบโต โดยมิอาจไม่หิบบัณฑิตบ่อนได้ออกไขจกจากพืชและสิ่งมีชีวิตอื่นในระบบนิเวศนั้นใด การสถาปนาความเป็นรัฐขึ้น อันมักสถาปนาจากเขตพื้นที่หรือนิเวศ ก็มีอาจไม่อาศัยผู้คนอันหลากหลายได้คั่นนั้น วิธีคิดทางรัฐศาสตร์ ศาสตร์แห่ง

- โครงการศึกษานิเวศวิทยาชวนา 2 ผังโขง มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์
- เขียนขึ้นเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี วันที่ 9 มิถุนายน 2549 ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นธรรมิกราช ช่วยเหลือราษฎรมิได้แยกชนชั้น-ชนชาติ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา
- งานเขียนนี้เป็นผลสรุปส่วนหนึ่ง จากโครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับการจัดการทางนิเวศของกลุ่มชนชวนาฯ (นิเวศวิทยาชวนา:ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชวนาฯลุ่มแม่น้ำโขง) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รัฐที่ผ่านมา มักให้ความสำคัญกับกลุ่มคนหรือชนชั้นผู้มีอำนาจทางการเมือง ทหาร ทางทุน แต่ละเลยคนส่วนมาก-หลากหลาย แต่ไร้อำนาจทุน-อาวุธ นอกจากนี้เมื่ออยู่ในระหว่างการสถาปนารัฐและหลังสถาปนาขึ้น ยังพยายามทำลายเหยียดหยาม ภาษาและวัฒนธรรมคนพื้นเมืองเดิม บางครั้งเช่นฆ่า จับเขามาค้าขาย เช่น ยุคค้าทาสของจักรวรรดินิยมตะวันตก หรือยุคการค้าทางตอนใต้ของลาว เพื่อจับชาวข่ามาขาย ของบรรดาศักดินาพญาเมืองสยามและพญาเมืองลาว ซึ่งเรามิคิดว่ามนุษยชาติในโลกจะสามารถทำกันได้แบบนี้ เพียงเพราะเข้าใจว่าเขามีชนชาติเดียวกัน ต่างรัฐและวัฒนธรรม ทั้งยังพยายามแยกส่วนตัวเองออกมาอย่างโดดเดี่ยว ที่เราเรียกกันว่าประเทศ แม้ในปัจจุบันบางประเทศจะยอมรับในความหลากหลายของชนชาติเป็นรัฐประชาชาติ แต่กระนั้นยังมีกรอบความคิดชาตินิยมหรือรัฐนิยมครอบงำ และคอยเอารัดเอาเปรียบประเทศเล็กๆเสมอ ดังมหาอำนาจบางประเทศในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติหรือประเทศ ที่ยังดำรงอยู่ ก็เพียงในแง่ด้านผลประโยชน์การค้า-การทหาร หากผลออกมาก็พร้อมที่จะเอาเปรียบกันและกันตลอดเวลา หรือไม่ก็ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ เข้าใจหรือแกล้งไม่เข้าใจกันแน่ว่ามนุษย์แต่ละชนเผ่า แต่ละเขตนิเวศมีความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันหรือมีส่วนในการคงอยู่ของสมดุลทางนิเวศโลก เพราะความหลากหลายทางชนชาติและวัฒนธรรม ล้วนเป็นสิ่งสำคัญ และทุกพื้นที่ในโลกล้วนพบอยู่เสมอ เป็นหลักความจริงของระบบนิเวศที่สมบูรณ์ ที่มักมีความหลากหลายของสรรพสิ่งและกิจกรรม ที่เราเรียกว่าความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity) ความหลากหลายทางชีวภาพมักนำไปสู่ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชนชาติ มีความซับซ้อนในห่วงโซ่อาหารและพลังงาน ในแต่ละเขตไบโอมหรือชุมชนแห่งสิ่งมีชีวิต ในไบโอสเฟียร์ ที่มักมีได้ขึ้นกับรัฐหรือเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่มนุษย์ผู้มาทีหลังบางกลุ่ม อ้างขึ้นเหนือสรรพสิ่งแห่งธรรมชาติ

หากเราพิจารณาบนพื้นฐานทางนิเวศหรือตามคุณลักษณะทางนิเวศ โลกของเราทั้งใบถือว่าเป็นระบบนิเวศหนึ่งระบบ ที่เราอาจเรียกชื่อเป็นคำภาษาไทยว่าชีวลัย หรือ Biosphere ในภาษาอังกฤษ ที่อาจสามารถจัดสิ่งมีชีวิตออกเป็นเขตๆ กว้างๆหรือเรียกกันว่า ไบโอม (Biome) เช่น ไบโอมป่าเขตร้อน (Tropical Rain forest Biome) ไบโอมเขตอบอุ่น (Temperate Biome) แต่มิได้แยกความสัมพันธ์ของแต่ละเขตออกจากกันชัดเจน ไม่มีกิจกรรมใดๆในระบบโลก(Earth system)จะแยกส่วนจากกันและไม่สัมพันธ์กัน เพราะสรรพสิ่งล้วนเป็นองค์ประกอบของโลก โลกเป็นแหล่งรวมสรรพชีวิต ต้องอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สสารและพลังงานไหลลงและเชื่อมโยงกันตลอดเวลา การที่ร่างกายมนุษย์จะสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่อาศัยสสารจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ อย่างน้อยร่างกายมนุษย์ก็สามารถสร้างอาหารเองได้เหมือนดั่งพืช รัฐศาสตร์แบบเดิมพยายามสถาปนาตัวตน อาณาจักรตน ขึ้นมาโดยมิได้มองถึงความเป็นจริงทางนิเวศ หรือความเป็นจริงเชิงพื้นที่ วิธีการแห่งรัฐพยายามขีดแบ่งเส้นแดนเท่าที่ตัวเอง (ผู้ปกครอง) จะตกลงกันได้ เช่น เขตแดนแห่งรัฐไทย รัฐพม่า รัฐกัมพูชา และรัฐลาว โดยอาจเอาเส้นแบ่งแห่งแม่น้ำหรือเทือกเขา เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำสาละวิน แบ่งซ้ายแบ่งขวา ทางซ้ายแม่น้ำโขงเป็นประเทศลาว ทางขวาของแม่น้ำโขงเป็นประเทศไทย ทั้งๆที่ข้อเท็จจริงทางนิเวศเชิงพื้นที่ ที่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในเขตภูมินิเวศเดียวกันมักเป็นคนชนชาติเดียวกัน เผ่าพันธุ์เดียวกัน หรือเป็นญาติพี่น้องกัน จึงเป็นเรื่องที่ตลกมากๆ ที่วันหนึ่งคน 2 ฝ่ายแม่น้ำ เคยเป็นพี่น้องกันสายใยเดียว แล้วถูกแบ่งออกเป็น 2 ประเทศ ให้ชื่อว่าไทย ให้ชื่อว่าลาว แบ่งพี่น้องปกากญอ ออกเป็นไทย ออกเป็นพม่า แบ่งพี่น้องมุสลิมออกเป็นมาเลย์ ออกเป็นไทย แบ่งเกาหลีออกเป็นเกาหลีเหนือ เกาหลีใต้ แบ่งพี่น้องข่าออกเป็นไทย เป็นลาว เป็นเวียดนาม แบ่งพี่น้องชนชาติไท (ผู้ไท-ไทดำ ไทแดง ไทขาว) แอลลาวเหนือและเวียดนามเหนือ เป็นเวียดนามและลาว ทั้งๆที่บางทีเขาเองอาจมีทราบด้วยซ้ำไปว่าเขาเป็นคนประเทศใด สัญชาติใด โดยเฉพาะชนเผ่าที่อยู่บนชายป่าและเทือกเขา ที่อยู่ในพื้นที่มาก่อนที่จะมีรัฐ ความจริงหากว่าเพื่อความคล่องตัวในการบริหารสังคมมนุษย์ ก็อาจเป็นเรื่องผิดใดๆ อาจดีเสีย

อีก หากว่ารัฐไม่มีการเรียนสอนให้สัมผัสสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพื้นถิ่น ปลุกฝังค่านิยมใหม่ ให้สัมผัสประวัติศาสตร์และภาษาเก่า หากเขายังรำลึกถึงอดีตจนหลัง ก็กล่าวหาว่าไม่รักชาติ เช่น **พี่น้องในจังหวัดปัตตานีของไทย** นอกจากนี้ภาษาและวัฒนธรรมพื้นถิ่นยังถูกสร้างว่าล้าหลัง ไม่สากล เช่น การทำให้วัฒนธรรมพื้นถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือด้อยค่ากว่าภาคกลางของประเทศไทย ทั้งๆที่มีการสั่งสมยาวนาน และเก่าแก่ มีคุณค่ามีความเป็นตัวของตัวเองสูงมาก มีหน้าซำยังยุ่งเหยิงให้พี่น้องที่อยู่ต่างประเทศคนละลัทธิการปกครอง เช่นฆ่ากัน ด้วยข้ออ้างเรื่องของการรักชาติ-รักรัฐ **ด้วยความเชื่อและอคติในเรื่องลัทธิการปกครองที่แตกต่างกัน และความทะเยอทะยานมีปลิ้นของผู้ครองอำนาจรัฐ** ที่เราพบเรื่อยมาในประวัติศาสตร์ของรัฐทั้งยุคเก่าและปัจจุบัน นอกจากนี้กลุ่มชนใดตกสำรวจหรือไม่เป็นที่รับทราบและพึงใจของรัฐก็จะกลายเป็นคนไร้สัญชาติ เป็นมนุษย์ที่ไม่ถูกกฎหมาย ไม่มีใครยอมรับและรับรอง ไร้ที่ยืนในสังคมโลก ทั้งๆที่เขาสถาปนาชุมชนของพวกเขามาก่อนในพื้นที่ ในเขตนิเวศแห่งชนชาติ อันถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนแห่งความเป็นมนุษยชาติบนโลก และละเมิดกฎแห่งนิเวศ ที่มนุษย์และสรรพสิ่งในโลก มีสายใยและสัมพันธ์ต่อกัน แต่อันที่จริงมนุษยชาติส่วนมาก มีจิตใต้สำนึกแห่งการปรารถนา ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ดังที่เราจะพบเสมอว่า มีความรักและความห่วงใย เกิดขึ้นเสมอระหว่างคนต่างชนชาติ ต่างลัทธิการปกครอง **ชนชั้นและลัทธิการปกครอง จึงถือเป็นส่วนเกินแห่งความเป็นมนุษย์** แต่มีทราบบ้างเหมือนกันว่าใครกันเล่ามาสร้างวาทกรรมแห่งการรุกรานกันขึ้น “จักรวรรดินิยม-ศักดินานิยม” หรือเป็นสัญชาตญาณ ที่มีอาจเปลี่ยนแปลงได้แล้วถามมนุษย์เรา ?

วิธีการคิดที่เอาอาณาจักร-มนุษย์เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง จึงมักนำไปสู่การขัดแย้ง แข่งขันทำลายของคนในโลกมากมาย เช่น การไล่ล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกต่อประเทศในเอเชีย อเมริกากลาง-ใต้รวมไปถึงแอฟริกา การเกิดสงครามโลก สงครามแย่งความเป็นมหาอำนาจของกลุ่มประเทศที่มีลัทธิการปกครองต่างกัน แล้วอาศัยความตายของพี่น้องประชาชนในประเทศโลกที่ 3 เป็นที่แสดงแสนยานุภาพและอำนาจอันจอมปลอม ดังที่ผ่านมาในสงครามอินโดจีน สิ่งหนึ่งที่ถือเป็นเรื่องอัปยศและขัดแย้ง ในการแสวงอำนาจมิจบสิ้น นำไปสู่การเกิดสงคราม แต่อย่างไรก็ตามผู้คนในสังคมโลกก็มีความสับสนตลอดเวลา ว่าภายหลังการสถาปนารัฐแล้ว มีการทำสงครามระหว่างรัฐ แต่ทำไมคนในรัฐอื่นที่เราทำสงครามด้วยกัน จึงมีความคล้ายคลึงกันในรูปแบบ ภาษา-วัฒนธรรม เช่น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำไมคนที่พูดไทจึงเป็นคนแห่งรัฐพม่า รัฐจีน รัฐลาว คนที่พูดลาวจึงเป็นคนแห่งรัฐไทย รัฐจีน รัฐเวียดนาม เช่น ไทในฉาน ในเชียงตุงของพม่า อ้วงในกวางสี ลื้อในสิบสองปันนา ของจีน ไทดำในเวียดนามเหนือ ไทแดงในซาหนือ ไทดำในหลวงน้ำทา ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ลาวในเชียงราย-เชียงใหม่ ลาวในอุบลราชธานี ลาวในร้อยเอ็ด ของประเทศไทย คนที่พูดยาวีจึงเป็นคนแห่งรัฐไทย รัฐมาเลย์ ฯลฯ คนที่มีความขัดแย้งกันในเรื่องประวัติศาสตร์แห่งรัฐกันมากอย่างไทยกับพม่า เมื่อศึกษารายละเอียดของชนชาติแล้ว ทั้งสองรัฐประกอบไปด้วยคนทั้งสองชนชาติ คนที่เป็นชนชาติพม่ามีบางส่วนที่เป็นประชากรของรัฐไทย และคนชนชาติไทยมีบางส่วนที่เป็นประชากรของรัฐพม่า หรือแม้กระทั่งกลุ่มชนชาติบูร หรือข่า พบกระจายแห่งความเป็นพลเมืองจำนวนมากของเวียดนาม ลาว ไทย พม่า จีนและกัมพูชา ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง ที่อาจเรียกชื่อต่างกัน เป็น ละว้า ขมุ ไล่ ลัวะ เป็นต้น ซึ่งเป็นชนชาติดั้งเดิมเสียอีกและมีสำนึกอิสรชนสูง เช่น วีรชนยุคแรกๆในอุษาคเนย์ที่ต่อต้านจักรวรรดินิยมตะวันตก และศักดินาสยาม ก็เป็นชาวข่าแห่งลาวได้ แสดงว่าสิ่งที่รัฐพยายามสั่งสอนประชาชนของตนตลอดเวลาให้รักษาสถาบันผลประโยชน์ของรัฐตน ด้วยอุดมการณ์อะไรต่างๆ แต่พยายามเบียดเบียนเหยียดหยามคนในรัฐอื่น เช่น การเขียนประวัติศาสตร์เพื่อสถาปนาความยิ่งใหญ่ ด้วยมิฉาหิฐิ จึงมีสิ่งที่จะต้องและสอดคล้องกับศีลธรรมแห่งนิเวศเสมอไป

เพราะข้อเท็จจริงมันฟ้อง ที่เรามิอาจจะปิดบังอำพราง ถึงความเป็นที่พึ่งพ้องกันของคนในโลกในระบบนิเวศแห่งนี้ ที่มีความสัมพันธ์กัน ดังโครงข่ายสายใย มิได้แยกส่วนและมีกำแพงขวางกั้น ความสัมพันธ์ทางภาษา-วัฒนธรรมและชีวิต **อย่างวิธีการคิดแบบรัฐนิยมที่ผ่านมา** องค์ประกอบแห่งความเป็นรัฐและส่วนประกอบในพื้นที่ส่วนหลากหลาย เพราะตราใบไคที่มนุษย์ยังอยู่ภายใต้ระบบความเชื่อแบบอัตตานิยม หรือรัฐนิยม มิได้มองและเข้าใจถึงความเป็นองค์รวมแห่งนิเวศ ยังเชื่อมั่น บูชาลัทธิการบริหารแบบรัฐเคม ผู้นำยังมีความโลภอย่างมาก ตราบนั้นสงครามจะมีวันจบสิ้นไปจากโลก การแย่งชิงทรัพยากร เอารัดเอาเปรียบระหว่างคนรวยและคนจน รัฐรวยและรัฐยากจน จะไม่มีวันจบสิ้น สันติภาพจะเป็นเพียงคำหวานที่ทักลมโลกไปวันๆจากมหาอำนาจ จนกว่าโลกใบนี้จะระเบิดและแตกสลายไป ข้าพเจ้าคิดว่า**การให้ความสำคัญกับการมองโลกเชิงระบบ เชิงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะเรื่องนิเวศแห่งรัฐและนิเวศชาติพันธุ์ เพื่อเป็นฐานคิดในการจัดความสัมพันธ์โลกใหม่** มิควรจมองข้าม เพราะเมื่อเราศึกษาถึงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์นิเวศ ในเขตแห่งนิเวศใดนิเวศหนึ่ง ระดับพื้นที่หรือระดับรากหญ้า เช่น เขตลุ่มน้ำ ลุ่มภู แม้จะอยู่กันคนประเทศชาติ แต่เรามักจะพบถึงวิถีแห่งภาษาและวัฒนธรรมของความเป็นสายใยแห่งพ้องในเขตนิเวศนั้นๆที่เกี่ยวคู่กัน ถึงแม้ว่าผู้ปกครองระหว่างรัฐจะขัดแย้งแข่งขันด้านผลประโยชน์ (การสถาปนารัฐมักเกิดขึ้นจากความทะยานอยากของผู้ปกครอง) **แต่คนในพื้นที่แห่งนิเวศเดียวกันพยายามสร้างสัญญาของการอยู่ร่วมกันฉันท์พ้อง พุดภาษาและมีวัฒนธรรมร่วมกัน โดยเฉพาะคนระดับรากหญ้า-ชาวนา** ดังที่เราจะพบตำนานการเกิดมนุษย์ชาติ-ชาติพันธุ์ในเขตนิเวศสองฝั่งโขง ในเอเชียตอนใต้ เรื่องน้ำเต้าป่อง แม้บางครั้งจะพูดคนละภาษา ลักษณะสีผิวทางกายภาพจะต่างกัน แต่ล้วนออกมาจากน้ำเต้าป่องเดียวกัน เป็นชาวมุข ชาวลาว ชาวญ้อ ผู้ไท ไทดำ ไทขาว ไทตาด อันเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดผ่านวิถีวัฒนธรรม สันติภาพของคนระดับล่างที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่ยังพบร่องรอยอยู่ในหมู่บ้านแถบลุ่มแม่น้ำโขง จังหวัดนครพนม มุกดาหาร ของไทย ก็เพียงแต่วิถีคิดแบบรัฐศาสตร์ชาตินิยม-รัฐศาสตร์ทุนนิยมเท่านั้นดอกที่มาพราก**ความเป็นมนุษย์ออกจากกัน และสั่งสอนวิถีคิดแห่งการเอารัดเอาเปรียบ ด้วยพื้นหลังแห่งผลประโยชน์ของทุนและอำนาจนิยม** เพราะแม้กระทั่งในตะวันออกกลาง อย่าง*ปาเลสไตน์และอิสราเอล* ที่ขัดแย้งกัน ความจริงแล้วข้าพเจ้ามิคิดว่าทั้งสองรัฐจะเป็นรัฐที่มีความบริสุทธิ์ในทางชนชาติ จะเป็นรัฐที่ประชาชนในระดับพื้นที่ที่มีความขัดแย้งกันตลอดเวลา จะเป็นรัฐที่ประชาชนสองฝั่งเมืองจะไม่มีความเป็นพ้องกัน เพียงแต่อุดมการณ์แห่งรัฐและอุดมการณ์ของผู้ปกครองเท่านั้นดอก

ปัจฉิมบท

ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นจุดเชื่อมโยงที่มนุษย์ ทุกชนชาติ อยู่ในจุดร่วมกัน *เท่าเทียมกันอย่างแท้จริง* มิว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือประชาชน มิว่าจะเป็นชนชาติใด ลัทธิการปกครองใด **ความจริงแห่งนิเวศอันเป็นทุกขังนี้ย่อมเกิดขึ้นในโลก มีในทุกคนอย่างเสมอภาคกัน และแสดงถึงความเป็นเพื่อนพ้องกันให้เราเห็นง่ายที่สุด** นอกเหนือจากจุดร่วมที่เราอยู่ร่วมกันในระบบนิเวศเดียวกัน ที่รับโอนถ่ายพลังงานจากดวงอาทิตย์ (solar energy) ไปเดียวกัน มีการส่งผ่านพลังงานและหมุนเวียนสาร (energy flow-nutrient cycling) ถึงกัน ตลอดเวลาของสรรพสิ่งต่างๆในโลก แม้มิต้องใช้อาวุธชีวภาพ หรืออาวุธนิวเคลียร์ทุกคนล้วนเจ็บและตายกันอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังร่วมรับชะตากรรมแห่งผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม อันเนื่องจากการกระทำที่มนุษย์ชาติที่ได้กระทำไว้ต่อระบบนิเวศ มิว่าใครจะทำมากทำน้อยเราก็รับร่วมกัน เช่น *การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก การล้นเอ่อของสารพิษ* เป็นต้น เพราะฉะนั้นในโลกใหม่ ที่มนุษย์ชาติ โดยเฉพาะภารกิจของสหประชาชาติ จะต้องมากำหนดวิถีคิดแห่งรัฐใหม่ นั่นคือความเป็นโลกใบเดียวกัน อยู่ร่วมในระบบนิเวศเดียวกัน มีจุดหมายร่วมกัน แม้มีถึงกับว่าโลกทั้งโลกมีเพียงรัฐเดียว

ประเทศเดียว เพราะในระบบนิเวศขนาดใหญ่ อาจมีระบบส่วนย่อย แต่การคำนึงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อยู่ร่วมกัน ร่วมทุกข์สุขกัน เป็นพี่น้องกัน ภายใต้วิธีการมองบนฐานความสัมพันธ์เชื่อมโยงแห่งนิเวศองค์รวม แม้ ปัจจุบันอาจมีกระแสของโลกาภิวัตน์ เรื่องโลกไร้พรมแดน นั่นก็อาจเป็นสิ่งที่ดีที่จะได้รับรู้ความเป็นอยู่ของพี่น้อง ในเขตนิเวศต่างๆทั่วโลก แต่โลกาภิวัตน์สมัยใหม่ ต้องมิได้อยู่บนฐานแห่งการเอาเปรียบ หรือเป็นเรื่องของการค้าและผลประโยชน์ของนายทุนบางกลุ่ม **โลกาภิวัตน์ แท้จริงคือ การรับรู้เรื่องราว ความเป็นจริงของ มนุษยชาติในส่วนต่างๆของโลก ล้วนคือพี่น้องกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุข** บนโลกแห่งการหมุนเวียนสสารและถ่ายทอดพลัง ที่ต้องห่วงใยกัน ให้ความสำคัญกับพรมแดนแห่งนิเวศและวัฒนธรรม แล้วก้าวพ้นพรมแดนและวาทกรรม แห่งรัฐที่มักเป็นเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ของคนไม่กี่หยิบมือ-คณะ คุณภาพทางนิเวศและสังคมของโลกจึง จะคืนมาและจะสามารถรักษาสถานภาพนี้ให้ยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

จิตร ภูมิศักดิ์.(2540).ความเป็นมาของคำสยามไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติ-พิมพ์ครั้งที่ 4.สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคสดีไทยจำกัด.กรุงเทพฯ

ธันวา ใจเที่ยง (2548).นิเวศวิทยา:พื้นฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมเชิงระบบ.โครงการตำราสิ่งแวดล้อมเพื่อชุมชน.มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์. กาฬสินธุ์

ธันวา ใจเที่ยง.(2548).ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับการจัดการทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชนชาวนาลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม.รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงาน(สกว.) กรุงเทพฯ.

ขอขอบคุณ

คุณกองสี เสือโพไซ เมืองคำเหนือ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน